

БРАСЛАЎСКАЕ МУЗЕЙНАЕ АБ'ЯДНАННЕ
БРАСЛАЎСКАЕ КРАЯЗНАЎЧАЕ ТАВАРЫСТВА ІМЯ О.ГЕДЭМАНА

БРАСЛАЎСКІЯ ЧЫТАННІ

Матэрыялы V-й навукова-краязнаўчай канферэнцыі

прысвечанай 935 годдзю першай згадкі

Браслава ў пісьмовых крыніцах

БРАСЛАЎ

2001 г.

2016

Рэдакцыйная рада зборніка: Кастусь Шыдлоўскі, Аляксандр Панцялейка, Генадзь Семянчук, Галіна Падалян

Кампутарны набор: Валеры Буко

Кампутарная вёрстка: Аляксандр Панцялейка

Адрас рэдакцыі:

211970 Беларусь, Браслаў, Музей. Тэл./ ph. (02153) 21-4-45. Belarus, Braslav, Museum.
E-mail: bkt@bsmus.lingvo.vitebsk.by

Надрукавана з арыгінал-макета рэдакцыі на абсталяванні ГА "Усяслаў Чарадзей" (Новаполацк) пры дапамозе Віцебскага адзялення Фонда імя Льва Сапегі.

Наклад 200 гаасобнікаў.

© Браслаўскія чытанні. 2001

Праграма

V-й навукова-краязнаўчай канферэнцыі “Браслаўскія чытання”,
прысвечанай 935 годдзю першай згадкі Браслава ў пісьмовых крыніцах

27 красавіка

10-00 Адкрыццё канферэнцыі.

10-30 - 13-00 Ранішняе паседжанне:

- Вадзім Шадыра. Мінск. Браслаўшчына на рубяжы эпохі жалеза і сярэднявечча.
- Людміла Дучыц. Мінск. Браслаўчане ў раннім сярэднявеччы (паўсядзённасць і ментальнасць).
- Сяргей Дзярновіч. Мінск. Браслаўскае Паазер’е ў сістэме транс’еўрапейскіх сувязяў у IX – XIII стст.
- Юзаф Далецкі. Жэшуў. Польшча. Заўвагі да гістарычна-дакументальнай хронікі “Памяць” Браслаўскага раёна – характарыстыка навейшага перыяду (1919-1945 гг.).
- Інэса Кур’ян, Ірына Будзько. Мінск. “Беларусь”, “беларускае”, “беларускасць” у разуменні жыхароў Браслаўшчыны.
- Тадэвуш Навагродскі. Мінск. Галіна Падалян. Браслаў. Этнаграфічная спадчына Браслаўшчыны.
- Валеры Вінакураў. Мінск. Геалагічная спадчына Браслаўшчыны.
- Анатоль Федарук. Мінск. Кампазіцыйна-стылістычныя асаблівасці старажытных сядзіб Браслаўшчыны.
- Вольга Лабачэўская. Мінск. Аб даследаванні культуры стараабраднікаў Браслаўскага павета Мар’янам Пецкокевічам у 20-30-я гады.
- Мікалай Анцыповіч. Мінск. Этанаканфесійныя “схемы” Віленшчыны ў кантэксце сучаснай ідэалогіі.
- Ірына Махоўская. Мінск. Традыцыйныя радзінныя звычаі і абрады Браслаўшчыны.
- Уладзімер Лобач. Полацк. Семантыка абрадавага фальклёру Браслаўшчыны.

14-00 – 17-00 Дзённае паседжанне:

- Фернан Бакур. Лёвалуа. Францыя. Семь невыданных лістоў Мюрата. 1812 г.
- Венеамін Міхайлаў. Вільнюс. Літва. Гісторыя і сучасны сацыяльна-прававы статус культурнай спадчыны старавераў.
- Зузана Грабецка-Цвек. Варшава. Польшча. Стараверы Браслаўшчыны – традыцыі і сучаснасць.
- Збігнеў Ольчак. Варшава. Польшча. Духовная культура старавераў Браслаўшчыны.
- Казімірас Гаршва. Вільнюс. Літва. Культура літоўскага насельніцтва Браслаўшчыны.
- Віталія Гірчытэ, Юозас Рымкус. Каўнас. Літва. Гісторыя Браслаўскай яўрэйскай абшчыны па матэрыялах Каўнаскага акруговага архіва.
- Тадэвуш Навагродскі. Мінск. Традыцыі народнага харчавання на Браслаўшчыне.
- Аляксандр Ярашэвіч. Мінск. Друскі арон-кадэш.
- Уладзімір Карэлін, Мікалай Мельнікаў. Мінск. Асаблівасці іканаграфіі абраза Маці Божай Браслаўскага раёна.
- Уладзімір Сосна. Мінск. З гісторыі сялянства Браслаўшчыны канца XVIII – сярэдзіны XIX ст.
- Віктар Бунто. Пагошча. Знайсці, зразумець, захаваць: праблемы даследавання мясцовай гісторыі.
- Аляксандр Егарэйчанка. Мінск. Храналогія ранніх гарадзішчаў Браслаўскага Паазер’я.
- Таццяна Шумаковіч. Мінск. Металічныя ўпрыгажэнні IV – VII стст. з гарадзішча і селішча Зазоны.
- Ірына Колабава. Мінск. Вагавая гірка з гарадзішча Зазоны.
- Валянцін Рабіцэвіч. Мінск. Дзірхамы-бракцяты з грунтовага могільніка Казлоўцы Мёрскага раёна.
- Генадзь Семянчук. Гродна. Насельніцтва Браслаўшчыны ў раннім сярэднявеччы. X – XIII стст. (этнас, соцыум, культура).
- Анжэла Разлуцкая. Мінск. Паляванне старажытных браслаўчан (паводле археалагічных дадзеных).
- Элона Ляшкевіч. Мінск. Археалагічныя крыніцы аб рыбалоўстве на Браслаўшчыне.

17-30 Наведванне экспазіцыі гістарычна-краязнаўчага музея і выставы “Гісторыя Браслава ў малюнках”.

18-30 Наведванне экспазіцыі Музея рамёстваў і выставы “Рамёствы Браслаўшчыны: традыцыі і сучаснасць”.

28 красавіка

9-00 - 13-00 Ранішняе паседжанне:

- Людміла Мацвеева. Мінск. Культ жывёл у насельніцтва гарадзішчаў Пруднікі і Маскавічы.
- Генадзь Семянчук. Гродна. Томаш Міроньскі. Познань. Польшча. Новыя дадзеныя па археалогіі Дрысвяцкага рэгіёна.
- Аляксандр Плавінскі. Мінск. Курганны могільнік каля в. Ахрэмаўцы.
- Генадзь Семянчук. Гродна. Вячаслаў Жукаў. Гродна. Штодзённае жыццё насельніцтва сярэднявечных замкаў Браслаўскага рэгіёна ў XIV – XVII стст. (Браслаў, Друя, Дрысвяты, Іказнь).
- Вольга Сідаровіч. Мінск. Утульчатыя наканечнікі стрэл з косці з гарадзішча Рацёнкі.
- Мікалай Плавінскі. Мінск. Засцерагальнае ўзбраенне Браслаўскага Паазер'я XI – пач. XIV стст. у кантэксце эвалюцыі ўсходнееўрапейкай зброі.
- Юрась Бохан. Мінск. Зброя насельніцтва Браслаўскага рэгіёна. XIV-XVI стст.
- Андрэй Янушкевіч. Мінск. Браслаўскі рэгіён у Інфлянцкай вайне.
- Вальдэмар Вільчэўскі. Беласток. Польшча. Ваенныя спусташэнні ў паўночнай частцы Віленскай дзяржавы ў палове XVII ст.
- Віталь Карнялюк. Гродна. Насельніцтва Браслаўска-Дзісенскага рэгіёна ў першай сусветнай вайне. Пытанні дэмаграфіі.
- Аляксандр Груша. Мінск. Шляхта Браслаўскага павета першай паловы XVI ст. (па даных кніг запісаў Метрыкі Вялікага княства Літоўскага).
- Герман Брэгер. Мінск. Паселішчы Браслаўшчыны паводле актавых кніг Браслаўскага земскага суда першай паловы XVII ст.
- Людміла Іванова. Мінск. Пратэстанцкая шляхта Браслаўшчыны.
- Аляксей Шаланда. Гродна. Выбраныя праблемы геральдыкі шляхты Браслаўскага рэгіёна XVI – XVIII стст.
- Зміцер Яцкевіч. Мінск. Род Сапегаў і Браслаўшчына.
- Віталь Галубовіч. Полацак. Кнігі запісаў Метрыкі Вялікага княства Літоўскага першай паловы XVII ст. як крыніцы па гісторыі Браслаўшчыны.
- Віктар Брачаў. Санкт-Пецярбург. Расія. Браслаўскія шляхцічы Стомы.
- Мікола Паўловіч. Даўгаўпілс. Латвія. Выхадцы з Браслаўшчыны ў Даўгаўпілсе.
- Алена Філатава. Мінск. Апошнія ўладальнікі Друі.

14-00 – 16-00 Дзённае паседжанне:

- Язэп Бунто. Глыбокае. Вітаўт Ермалёнак. Мёры. З гісторыі маёнтка Чэрасы.
- Андрэй Майсяёнак. Гродна. Новыя звесткі з гісторыі медыцыны Браслаўшчыны.
- Максім Гардзееў. Мінск. Браслаўскія актавыя кнігі як крыніца па гісторыі рэгіёна.
- Святлана Марозава. Гродна. Старонкі Браслаўскай гісторыі ў архіве ўніяцкіх мітрапалітаў у Санкт-Пецярбургу.
- Валянціна Грыгор'ева. Мінск. Браслаўшчына ў перыядычным выданні “Виленский временник”.
- Леанід Ліноў. Браслаў. З гісторыі вывучэння прыроды Браслаўшчыны.
- Іван Касьяненка. Браслаў. Экалагічны стан і праблемы захавання возера Струста.
- Кліменцій Кожан. Германавічы. Летапіс памяці працягваецца.
- Вітаўт Ермалёнак. Мёры. Часлаў Сіповіч: служыў Богу і Беларусі.
- Уладзімір Ляхоўскі. Мінск. Дрысвяцкі касцёл св.Пятра і Паўла Лявона Вітана-Дубейкаўскага.
- Аляксандр Панцялейка. Браслаў. “Браслаўская звязда” (1939 – 1949 гг): пачатак і гісторыя фармавання раённай газеты.
- Кастусь Шыдлоўскі. Браслаў. З гісторыі магдэбургскага права Браслава.

16-00 - 16-30 Прыняцце выніковых дакументаў.
Закрыццё канферэнцыі.

17-00 Ад'езд удзельнікаў

Удзельнікі канферэнцыі перад будынкам гімназіі.

Ля гістарычна-краязнаўчага музея.

З М Е С Т З Б О Р Н І К А:

Праграма канферэнцыі	3
Брячев Виктор. Браславские шляхтичи Стоммы.	7
Брэгер Герман. Уласнасць ашмянскай шляхты ў Браслаўскім павеце.	9
Бунта Віктар. Таямніца трагедыі Лабэцкіх.	12
Вільчэўскі Вальдэмар. Ваенныя разбурэнні касцёлаў у паўночна-усходняй частцы Віленскай дзяццэіі ў сярэдзіне XVII ст.	14
Вінакураў Валеры. Геалагічная спадчына Браслаўшчыны.	17
Галубовіч Віталь. Кнігі запісаў метрыкі Вялікага княства Літоўскага першай паловы XVII ст. як крыніца па гісторыі Браслаўшчыны.	22
Гаршва Казімерас. Литовский язык в этногенезе Браславского района.	25
Гирчите Виталия. Римкус Юозас. Материалы Каунасского окружного архива о еврейских обществах Браславского края середины XIX-нач. XX в.	29
Горбацкий Александр. Духовный мир старообрядческой общины.	32
Дернович Сергей. Браславское Поозерье в системе трансевропейских связей в XI-XIII вв.	34
Дучыц Людміла. Браслаўчане ў раннім сярэднявеччы (паўсядзённасць і ментальнасць).	36
Егорейченко Александр. Хронология ранних городищ Браславщины.	38
Егорейченко Александр. Сидорович Ольга. Втульчатые костяные наконечники стрел из раскопок городища Ратюнки.	39
Ермалёнак Вітаўт. Чэслаў Сіповіч.	41
Іванова Людміла. Пратэстанцкая шляхта Браслаўшчыны (другая палова XVI-першая палова XVII ст.)	43
Карнялюк Віталь. Аб уздзеянні падзей I сусветнай вайны на дэмаграфічны склад насельніцтва Дзісенскага павета Віленскай губерніі.	45
Карэлін Уладзімір. Мельнікаў Мікалай. Распаўсюджанне абразоў Маці Божай на Віцебшчыне.	47
Касьяненко Иван. Экологические проблемы озера Струсто.	49
Кожан Кліменцій. Летапіс народнай памяці працягваецца.	50
Колобова Ирина. Весовые гири в Древней Руси. Зазонская находка.	52
Лабачэўская Вольга. Аб працы Мар'яна Пецкокевіча "Архаічныя (прымітыўныя) рысы ў народнай культуры стараабраднікаў Браслаўскага павета".	56
Лінов Леонид. Из истории изучения природы Браславского Поозерья.	60
Ляшкевіч Элона. Рыбалоўства Браслаўшчыны па археалагічных дадзеных.	62
Маховская Ирина. Традиционные родинные обычаи и обряды Браславщины.	65
Мацвеева Людміла. Культы жывёлаў у насельнікаў Беларускага Паазер'я на прыкладзе гарадзішча Маскавічы Браслаўскага раёна і селішча Пруднікі Мёрскага раёна.	67
Навагродскі Тадэвуш. Народная кулінарыя Браслаўшчыны.	68
Панцялейка Аляксандр. "Браслаўская звязда" (1939-1949 гг.): пачатак і гісторыя фармавання раённай газеты.	70
Паўловіч Мікола. Беларусы на землях Латгаліі.	71
Плавинский Александр. Раскопки могильника у деревни Ахремовцы.	72
Плавінскі Мікалай. Засцерагальнае ўзбраенне Браслаўскага Паазер'я XII-XIV стст. у кантэксце эвалюцыі ўсходнееўрапейскай зброі.	74

Радаман Андрэй. Элекцыйныя соймікі Браслаўскага павета ў другой палове XVI ст.	75
Разлуцкая Анжэла. Паляванне старажытных браслаўчан.	83
Романов Виктор. Карташевич Зинаида. Экологические проблемы озера Струсто.	85
Роўба Таццяна. Традыцыі народнага выхавання на Браслаўшчыне.	86
Рябцевич Валентин. Брактратныя падражання куфическим дирхамам в Древней Руси второй половины X-XI вв. Козловецкая находка.	87
Семянчук Геннадзь. Жукаў Вячаслаў. Матэрыяльная культура замкаў Браслаўшчыны XIV- XVIII стст. (Браслаў, Дрысвяты, Друя, Іказнь).	90
Семянчук Геннадзь. Міроньскі Томаш. Вынікі археалагічнага вывучэння Дрысвяцкага рэгіёну ў 1996 г. і 1999 г.	92
Федорук Анатолий. Бельмонтонская усадыба.	94
Шадыра Вадзім. Браслаўскае Паазер'е на пераходзе ад эпохі жалеза да сярэднявечча.	97
Шаланда Аляксей. Да праблемы складання сапраўднага гербоўніка шляхты Браслаўскага павета ВКЛ другой паловы XVI-XVIII ст.	101
Шчарбіна Наталля. Народная медыцына Браслаўшчыны.	104
Шыдлоўскі Кастусь. 3 гісторыі надання Браславу Магдэбургскага права.	105
Янушкевіч Андрэй. Браслаўскі рэгіён у Інфлянцкай вайне.	107
Ярашэвіч Аляксандр. Арон-кадэшы беларускіх сінагог.	110
ДАДАТКІ	
Бакур Фернан. Сем ненадрукаваных лістоў Мюрата свайму міністру Агару ў перыяд рускай кампаніі 1812 г.	112
Ілюстрацыі да перыяду вайны 1812 г. на тэрыторыі Браслаўскага павета.	122
Алена Глагоўская. “Схавалася душа паэта” – слова аб Міколе Дварэцкім.	123

Браславские шляхтичи Стоммы.

Первые сведения о шляхетском роде Стоммов (первоначальная фамилия этого рода — Мержинские, Стоммы или Стоммо есть прозвище, превратившееся в XIX веке в фамилию) на Браславщине относятся к началу XVII века. Речь идёт о полковнике войска польского Юрии (Ержи, Христофор) Мержинском Стомма (1). Проживал полковник Мержинский в г. Браслав, где возглавлял воинскую команду. От брака с Екатериной оставил двоих сыновей: Иосифа и Михаила.

О Михаиле ничего не известно. Зато Иосиф (2) оставил после себя четырёх сыновей: Степана (3), Андрея (4), Луку (5) и Юрия (Ержи) (6).

Последнему и суждено было продолжить шляхетский род благородных Мержинских-Стоммов. Женат он был на Кляре Ходковской, подарившей ему пятерых сыновей: Степана (7), Александра (8), Андрея (9), Михаила (10) и Юрия (11). К этому времени Мержинские-Стоммы были уже владельцами небольшого имения Довборы (Даубор) в Браславском уезде, приобретённого 12 февраля 1668 г. Иосифом Юрьевичем (2) (как и его отец, он тоже был военным и служил в Браславе) у «благородных Исаевичей». 8 июня 1683 г. уже сыновья Иосифа: Станислав, Андрей, Лука и Юрий приобретают у некоего Андрея Сиповича ещё одно имение — Сиповичи или Подрукше в Браславском уезде.¹

Из всех братьев Мержинских-Стоммов, сыновей Иосифа (2), только младший Ержи (Юрий) (6), женатый на Кляре Ходковской, оставил потомство мужского пола, от которого, собственно, и берут своё начало все известные сейчас представители этого рода.

После смерти мужа Ержи Мержинского Кляра вновь вышла замуж за некоего Флорияна Хоста-Загорского. Как видно из завещания Кляры (6 ноября 1739 г.), фольварк Довборы она завещала своим детям от первого брака: Степану (7), Александру (8), Андрею (9), Михаилу (10) и Юрию (11) Мержинским-Стоммам.

Первым в перечне сыновей Ержи Мержинского идёт Степан. Он интересен для нас тем, что именно с него начинается особая линия рода Стоммов — так называемые Матеушевы Стоммы (см. прил.1), названная так по имени их ещё одного, правда младшего, предка — внука Степана (сын его сына Ивана (12)) — Матеуша (16). Матеушевы Стоммы были причислены к дворянам первого разряда Новоалександровского уезда Ковенской губернии. Основателем этой ветви является Матеуш Янович Мержинский-Стомма (16) — Браславский межевой судья, который оставил после себя двух сыновей: Константина-Матеуша (24) и Иосифа-Андрея-Викентия (25), известных как владельцы доставшихся им от отца деревень Вишнево, Томулино (Тумулин) и Бобруше (Пиотровщица) в Дрисвятской волости Новоалександровского уезда.

Первый из них — заседатель Браславского уездного суда Константин-Матеуш (24) от брака с Антониной Ловейковой имел пять сыновей: Казимир-Ян-Матеуш, род. 1828 г. (30), Адольф-Антон-Иосиф, род. 1830 г. (31), Эдуард-Константин, род. 1833 г. (32), Михаил-Степан, род. 1845 г. (33) и Константин-Серваций, род. 1850 г. (34). Старшим среди них был коллежский регистратор Казимир Константинович (30). После окончания Динабургской гимназии поступил на службу в Новоалександровское уездное правление канцеляристом и к середине 1850-х годов дослужился до должности казначея и эзекутора Ковенской палаты государственных имуществ.² Два сына Константина-Матеуша: Эдуард, род. 1833 г. (32) и Михаил, род. 1850 г. (33) из фольварка Тумулин известны как участники польского восстания 1863 г. Наибольшую активность здесь проявил старший из братьев — Эдуард (32). Каторжные работы (8 лет) после поражения восстания он отбывал в Сибири. Умер Эдуард Константинович в 1916 г., оставив после себя сыновей: Адама, род. 1894 г. (38) и Антона, род. 1896 г. (39). Среди других внуков Константина-Матеуша (24) — Иосиф (40) — сын Михаила-Степана (33), Адольф (41) и Эдуард (42) — сыновья Константина-Сервация (34).

Что же касается брата Константина-Матеуша (24) Иосифа-Андрея-Викентия (25), то у него было только два сына: Вильгельм-Викентий-Ян, род. 1834 г. (36) и Альфонс-Юлиан, род. 1837 г. (35). Родовым гнездом Матеушевых Стоммов, как уже отмечалось, было имение Тумулин или Томулино (287 десятин) в Дрисвятской волости Новоалександровского уезда, перешедшее в 1880-е годы к Эдуарду Константиновичу.

Теперь самое время сказать о судьбе потомков брата Константина-Матеуша (24) — Иосифа-Андрея-Викентия (25). О его сыне Альфонсе-Юлиане, род. 1837 г. (35) ничего не известно, и потомства после себя он, судя по всему, не оставил. А вот его брат Вильгельм-Викентий-Ян, род. 1834 г. (36), известный как Иван Викентьевич Стоммо, проживавший в имении Бобруше (320 десятин) в Дрисвятской волости, принадлежал в начале XX века к числу состоятельных землевладельцев Новоалександровского уезда.³

Не менее интересна и судьба Гипполитовых или Николаевых Стоммов (см. прил.2), ведущих своё начало от внука Ержи Мержинского (6) и Кляры Ходковской — Гипполита Андреевича (15), подвизавшегося в конце XVIII — начале XIX вв. в качестве ротмистра Браславского уезда. Женат он был на Марианне Концевич и имел от неё двух сыновей: Иосифа, род. 1796 г. (16) и Михаила, род. 1798 г. (17). Наследственным имением его были Довборы в доле со своими братьями. Дети их, во всяком случае, родились здесь. Однако удержать имение за собой Стоммам не удалось. 2 мая 1803 г. Гипполит-Матеуш Мержинский-Стомма, ротмистр Браславский, и его брат Матеуш Мержинский Браславский скрбники вынуждены были уступить Довборы камергеру двора Её Императорского Величества графу

Віктар Брачаў. Нарадзіўся ў 1937 г. у в.Мацешы Браслаўскага р-на. Прафесар кафедры рускай гісторыі Санкт-Пецярбургскага ўніверсітэта, доктар гістарычных навук. Аўтар звыш 50 прац. Падтрымлівае трывалую сувязь з музеем

Николаю Мануцию всего за 1800 рублей серебром.⁴

Впрочем, обвинять Гипполита Мержинского в мотовстве было бы неправильным. Свидетельство тому — приобретение им в 1809 г. у помещика Валицкого двора в деревне Вишнево, а в следующем 1810 г. последовало ещё одно его приобретение — деревня Зодегальве в Дрисвятской волости Браславского уезда, купленная им у ротмистра Мацея Адамковича.

Как уже отмечалось, от брака с Марианной Концевич Ипполит Стомма имел двоих сыновей: Иосифа, род. 1796 г. (16) и Михаила, род. 1798 г. (17). Что касается Михаила, женившегося на Регине Островской, то единственным сыном его был Карл-Михаил (19), У Иосифа (16), женатого на Магдалине Понятовской, тоже был всего один сын — Николай, род. 1829 г. (18), умерший в 1901 г. Женившись на Текле Рациборской, он имел от неё троих сыновей: Карла, род. 1857 г. (20), Станислава, род. 1870 г. (21) и Адольфа, род. 1873 г. (22). Карл Николаевич (20) мужского потомства после себя не оставил. Зато у его брата Станислава (21) от брака с Анной Кондратович родилось десять детей: четыре дочери и шестеро сыновей. Однако потомство по мужской линии оставил только Станислав Станиславович, родившийся в 1904 г. От брака с Валерией Мочульской у него, в свою очередь, было трое детей: две дочери — Данута (1936) и Кристина (1940), а также сын Збигнев Станиславович (1933 г.).

Сам Станислав Станиславович умер в Браславе в 1992 г. Его сын Збигнев — в 1999 г. В настоящее время можно утверждать, что единственными потомками по прямой нисходящей мужской линии славного шляхетского рода Гипполитовых-Николаевых-Стоммов являются сын Збигнева Стоммы (1933-1999) — Евгений (1961) и два его внука — Андрей (1982) и Василий (1987) Евгеньевичи. Все они в настоящее время проживают в городе Браслав. Здесь же живёт и сестра покойного Збигнева Стоммы — Данута Станиславовна Шакель, оказавшая автору неоценимую помощь в работе над этим материалом. Здесь же, в городе Браслав, живёт и её сын Юрий Шакель (1965). Второй сын Дануты Станиславовны — Ростислав (1967) живёт в настоящее время в Москве.

После 1945 года по соглашению об обмене населением многие Стоммы, как этнические поляки, уехали из Браславщины в Польшу, где до сего дня живёт, в частности, сын Станислава Николаевича Владислав (род. 1917) из Николаевых-Стоммов. Там же, согласно наведённым справкам, проживает и дочь Станислава Станиславовича (1904) — Кристина (1940).

Характерная особенность Браславских Стоммов — это резкое измельчание и обеднение их рода в XIX веке, приводившее к тому, что в ряде случаев обедневшие шляхтичи не прочь были породниться и с окрестными зажиточными крестьянами. Крайне любопытна в этой связи следующая запись в книге предбрачных записей Браславского костела за 1901 г., хранящейся ныне в Отделе рукописей библиотеки Вильнюсского университета:

«Андрей, сын крестьян Перебродской волости Ивана и Иоанны из Петкевичей Шаркевичей (родился в деревне Матеши Иказненской парафин), 24 года.

Фортуната, дочь дворян Стефана и Анны из Панкевичей Стоммов, 21 год».⁵

Перед нами не такой уж редкий, видимо, для того времени факт, когда дочь обедневшего шляхтича-поляка выходит замуж за зажиточного белорусского крестьянина. К сожалению, нам не удалось точно «привязать» отца Фортунаты — дворянина Стефана Стомму к какой-либо из известных нам линий шляхетского рода Стоммов. Многое бы, конечно, разъяснилось, если бы откликнулись потомки двоюродных братьев Фортунаты из д. Межаны Браславского района, проживающие ныне в Польше.

Не исключено, впрочем, что отцом Фортунаты мог быть крестьянин деревни Угольники Язенской волости Дисненского уезда Виленской губернии (ныне Язенский сельсовет Мёрского района). Как бы то ни было, один из представителей этого шляхетского рода, внук родного брата Фортунаты Стоммы — Игнатия Стефановича (1911-1960 гг.) — Юрий Леонидович Стомма проживает ныне в деревне Дрисвяты Браславского района. Что касается Шаркевичей — правнуков Андрея Ивановича и Фортунаты Стефановны из деревни Матеши Ахремковского сельсовета, предбрачную запись которых мы цитировали — Андрея и Алексея Валентиновичей Шаркевичей, то и они не так уж далеко от своего родного гнезда, и живут ныне в деревне Лапуты Докшицкого района Витебской области.

Для полноты картины отметим, что на территории Браславского района ещё в 1970-е годы проживали в деревне Суторовщина Слободского сельсовета Стомма Адольф Казимирович (род. 1907 г. в Риге) и в посёлке Диена — Стомма Петр Фаддеевич (род. 1903 г.). Однако какие-либо данные о связи их с дворянским родом Мержинских-Стоммов отсутствуют.

Изложение истории рода Стоммов было бы неполным, если бы мы не упомянули о так называемых Игнатьевых Стоммах, обосновавшихся в конце XVIII — начале XIX вв. в Вилкомирском (Укмерге, Литва) уезде Ковенской губернии — имения Забелыщина или Ушкопе (217 десятин) и Ясюлишки (Ясвилишки) (75 десятин). Рассказ о них не входит в нашу задачу. Отметим лишь, что корни у этих Стоммов тоже Браславские, так как начало этой ветви рода также положил уже известный нам Игнатий (14) Андреевич Стомма — скарбник Браславского уезда. Женившись на Бригиде Забелской, он оставил после себя четырёх сыновей — Павла (1794), Константина (1795), Станислава (1796) и Людвика (1797).

Родовым гнездом Игнатьевых Стоммов стал фольварк Ясюлишки (Ясвилишки), приобретённый 17 июня 1770 года Игнатием Мержинским-Стоммой у хорунжего Великого княжества Литовского Иеронима Леговича и его жены Бригиды Комаровской за 2400 польских золотых.⁶

Прошлое и настоящее — всегда рядом. Нет сомнения, что изучение истории отдельных родов и семей Браславщины способно существенно обогатить наши представления о прошлом родного края. В заключение — искренняя признательность браславскому историку Константину Сергеевичу Шидловскому за большую помощь в работе над избранной темой.

¹ РГИА, ф. 1343, оп.29, л.7040. О дворянском происхождении Стоммов (1835 — 1909 гг.). л.17,48.

² РГИА, ф. 1343, оп.36, д.24171, л.10-14.

³ Памятная книжка Ковенской губернии на 1913 год. Ковно, 1913. с.73.

⁴ РГИА, ф. 377, оп.29, д.1016, л.2.

⁵ Отдел рукописей библиотеки Вильнюсского университета, ф. 197-8, л. 120.

⁶ РГИА, ф. 1343, оп.29, Д.7040, л.50.

Герман Брэгер. Менск.

Уласнасць ашмянскай шляхты ў Браслаўскім павеце (паводле актавых кніг Браслаўскага земскага суда 1603-1632 гг.)

У сямі захаваных актавых кнігах Браслаўскага земскага суда 1603-1632 гг. выяўлена пэўная інфармацыя пра шляхту Ашмянскага павета, якая мела ўласнасць у тым ліку і ў Браслаўскім павеце. Уласнасць буйных землеўладальнікаў, такіх як Сапегі, Пацы, Масальскія, Пуцяты, Нарушэвічы, Рудоміны-Дусяцкія, якія мелі маенткі ў Браслаўскім, Ашмянскім і іншых паветах, у дадзенай працы не разглядаецца. Дакументы маюцца пра наступныя шляхецкія роды і іх маенткі: Лавейкі (Харужышкі), Валадковічы (Відзі-Валадушкі), Маствіла (Смолвы), Мазоўскі (Смолвы), Букоўскі (Грышкаўшчына), Комары (Нішча), Стэцэвічы (Нішча), Хмяльніцкія (Харужышкі), Рудашанскі (Падзісні), Камароўскія (Падзісні), Пузевіч (Падзісні), Шышла (Арцэмавічы), Шаўлоўскія (Хвасты, Арцэмавічы). Ніжэй падаюцца гістарычныя даведкі пра некаторыя з гэтых родаў і іх маемасць ў Браслаўскім павеце.

ЛАВЕЙКІ

Род Лавейкаў валодаў маенткамі Харужышкі Браслаўскага павета, Дзісна Ашмянскага павета і меў пэўную суму грошаў на мястэчку Зарэчча Упіцкага павета. Адзін з братоў Вацлаў (Венслаў) Янавіч Лавейка згадваецца як ашмянскі зямлінін.

12 студзеня 1604 г. па смерці бацькоў Яна Лук'янавіча Лавейкі і Ганны Лукашаўны Прускаўскай (памерлі перад 2 красавіка 1603г.) браты Пётр, Станіслаў, Юрый, Вацлаў і Шчасны Янавічы Лавейкі, аддзедзічыўшы маенткі Харужышкі пад Відзі Браслаўскага павета, Дзісна Ашмянскага павета і суму грошаў на мястэчку Зарэчча Упіцкага павета, выдалі пэўную суму грошай за належную частку ў маентках сваім сестрам і іх мужам: Кацярыне Лавейкаўне з мужам Захарыяшам Фёдаравічам Хмяльніцкім, Барбары Лавейкаўне з мужам Янам Пятровічам Даўборам, а таксама Станіславу Іванавічу Хмяльніцкаму, верагодна, мужу трэцяй сястры – нябожчыцы, імя якой не названа. Апошнія выдалі братам Лавейкам квіт аб атрыманні грошаў (1, арк.93адв.-94адв.). 25 мая 1606 г. браты Лавейкі ўчынілі падзел між сабой маентка Харужышкі: малодшым Вацлаву і Шчаснаму дасталася палова дворных земляў і адзін падданы, другую палову дворных земляў узяў Юрый, якому замест падданага Пётр і Станіслаў выплацілі грашовую кампенсацыю. Апошнія два браты ўзялі пустоўскія землі, дзе раней сядзелі сяляне, а таксама па аднаму падданаму (37, арк.18адв.-20).

Хутка пасля гэтага малодшы брат Шчасны Лавейка памёр бяздзетна, і яго частка маентка дасталася братам. 1 кастрычніка 1609 г. Пётр і Станіслаў Лавейкі прадалі за 24 капы грошаў Фядоры Андрэеўне Укольскай, жонцы ўжо памерлага брата Юрыя Лавейкі, сваю палову зямельнай дзялікі нябожчыка Шчаснага (37, арк. 277адв.-279).

Вацлаў Янавіч Лавейка ў дакументах згадваецца як ашмянскі і браслаўскі зямлінін. Дакладна не вядома якім маенткам ён валодаў у Ашмянскім павеце. Ён служыў падканцлеру ВКЛ Габрыэлю Войне і заведваў гаспадаркай у яго маентку Куранец Ашмянскага павета (2, стар. 32-33). У Вацлава не было дзяцей (здаецца, ён быў нежанаты), пагэтану ён свайго падданага маентка Харужышкі лістом ад 31 жніўня 1611 г. падараваў сестранцу (пляменніку) Мікалаю Захарыяшавічу Хмяльніцкаму (2, стар. 308-311). Вацлаў адчуваў хуткую смерць, таму 26 жніўня таго ж 1611 г. напісаў тэстамент, якім прызначыў сваім асноўным спадкаемцай М.З.Хмяльніцкага (3, арк.50-51). Памёр Вацлаў Лавейка перад 4 снежня 1611 г. (2, стар. 610-613).

Старэйшы брат Пётр Лавейка быў жанаты з Крыстынай Станіславаўнай Бідзінскай. У 1621 г. Пётр згадваецца ўжо як нябожчык (4, арк.23). У ніх былі сыны Аляксандр і Ян Лавейкі (5, стар. 281, 767-768). У 1620 –я гг. частка маентка Харужышкі, якую трымаў Пётр, а потым яго жонка і сыны, часта згадваецца пад назвай Пелішынішкі (Пелішыны). Апошні раз у дакументах Крыстына Бідзінская згадваецца 5 кастрычніка 1628 г. (6, арк.71адв., 78адв.). Па смерці маці браты Аляксандр і Ян Лавейкі трымалі маентак Пелішынішкі сумесна. 12 жніўня 1629 г. Аляксандр Лавейка за пазычаную суму 160 коп грошаў заставіў жонцы Барбары Укольскай сваю палову маентка Пелішынішкі (6, арк.228адв.-229адв.).

Брат Пятра Лавейкі Станіслаў Янавіч Лавейка быў жанаты з Ганнай Валкаўнай Твароўскай (ужо ў 1619 г.) (3, арк. 76-78). 28 жніўня 1622 г. яны прыкупілі да свайго маентка Харужышкі пэўныя землі ад маентка Відзы Альбрэхта Станіслававіча Нарушэвіча (4, арк.169адв.-170адв.). Пра наяўнасць у ніх дзяцей звестак не маецца.

Як вышэй згадвалася, Юрый Янавіч Лавейка памёр паміж 1606 і 1609 гг. Яшчэ пры жыцці ён аддаў у заставу за 200 коп гр. свой маентак Харужышкі жонцы Фядоры Укольскай. 21 чэрвеня 1612 г. удава Фядора Укольскай прадала свайму зяцю Яну Ждановічу і яго жонцы, а сваёй дачцэ Раіне Юр'еўне Лавейкаўне частку маентка Харужышкі, якую аддзедзічылі Пётр і Станіслаў Лавейкі па нябожчыку брату Шчаснаму і прадалі Фядоры (2, стар.320-323). Акрамя дачкі ў Юрыя былі сыны Ян і Марцін Лавейкі (2, стар. 610-613). 4 красавіка 1627 г. Фядора Укольская Юр'ева Лавейкава

Герман Брэгер. Нарадзіўся ў 1962 г. у г.Менску. Галоўны архівіст аддзела старажытных актаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі. Займаецца вывучэннем гісторыі шляхты да сярэдзіны XVII ст.

здада ў арэнду маёнтак Харужышкі Дмітру Стаўпавіцкаму (5,стар.770-771).

КАМАРОЎСКІЯ

У дакуменце 1627 г. Мацей Янавіч Камароўскі названы ашмянскім і браслаўскім зямлінінам (5, стар.651). На Ашмяншчыне яму належаў маёнтак Цяшынічы (6,арк.187адв.) У Браслаўскім павеце ён валодаў маёнткам Падзісні (Відзы-Падзісні).

Бацькі Мацея – браслаўскі гродскі суддзя Ян Камароўскі (не жыў ужо ў 1604 г. Малодшы брат Яна Станіслаў Камароўскі прадаў сваю палову маёнтка Відзы-Падзісні Яну Чапінскаму яшчэ 8 чэрвеня 1602 г. (5, стр.488-498) і Раіна Ракусянка (памёрла пасля 1608 г., бо ў дакументах пазней не згадваецца). Браты Мацея (Матыса) – старэйшы Марцін і малодшы Марк. Сёстры – Галена, Ганна, Марына, Барбара і Зофія Камароўскія. Пасля смерці бацькі браты і сёстры Камароўскія падзялілі сумесны маёнтак Відзы-Падзісні на чатыры часткі 7 красавіка 1609 г. Мацей прадаў сваю чацвертую частку маёнтка за 50 коп грошаў брату Марціну (37,арк. 281адв.-283). Марцін Камароўскі ажаніўся з Раінай Станіславаўнай Кімбараўнай і 10 жніўня 1610 г. забяспечыў ёй суму 120 коп грошаў як на сваёй частцы маёнтка, так і на купленай у брата Мацея (2,стар.79-82).

Малодшы брат Марк Камароўскі памёр бяздзетны паміж 1619 і 1621 гг. Яго чацвертую частку маёнтка Падзісні браты Марцін і Мацей падзялілі між сабой напалам (3, стар.67; 4,арк.9адв.-11).

6 сакавіка 1621 г. Марцін Камароўскі напісаў тэстамент, якім пацвердзіў свой запіс на пажыццёвае валоданне двума з паловай часткамі маёнтка Падзісні жонцы Раіне Кімбараўне. 3 мая ён згадваецца ўжо як нябожчык (4, арк.9адв.-11). Пахаваны быў у Відзскім касцёле.

Старэйшая сястра Галена выйшла замуж за полацкага зямлініна Багдана Шыпілу. Ганна памёрла яшчэ да 1621 г. У 1621 г., або напачатку 1622 г. памёрла і Барбара. Марына выйшла замуж за Ленарта Кастроўскага. Зофія яшчэ ў 1627 г. не была замужам і заставалася пад апекай брата Мацея. Сёстрам паводле Статута належала чацвертая частка маёнтка

Пасля шэрагу судовых працэсаў удава Раіна Марцінава Камароўская лістом ад 14 студзеня 1623г. за атрыманыя 300 злотых уступіла дзве з паловай часткі маёнтка Падзісні Мацею Камароўскаму (4, арк.146-147адв.). Мацей сваімі трыма часткамі і яго сёстры Марына і Зофія адной часткай маёнтка валодалі сумесна.

10 студзеня 1627г. ашмянскія і браслаўскія зямліне Мацей Камароўскі і яго жонка Гальшка Быхаўцаўна сваім лістом заставілі свой маёнтак Падзісні за 600 коп грошаў на тры гады ашмянскаму зямлініну Станіславу Пузевічу (5,стар.651-656).

Мацей Камароўскі памёр прыкладна ў верасні 1628г., яшчэ да пачатку Міхалаўскіх рокаў у Браслаўскім земскім судзе (12 жніўня 1628г. быў яшчэ жывы) (6, арк.92-92адв.). Ён забяспечыў сваёй жонцы 700 коп гр. на маёнтку Падзісні. Па яго смерці засталіся непаўналетнія дзеці. Відаць, папярэдняя застава на маёнтак была скасаваная, бо хутка, 1 кастрычніка 1628 г. яго ўдава Гальшка Войцехаўна Быхаўцаўна, троекая вайскоўна, аддала маёнтак зноў у заставу на 1 год за 700 коп гр. браслаўскаму гродскаму судзі Габрыэлю Рылу (6, арк.96адв.-97).

Падданыя маёнтка Падзісні жылі ў навакольных вёсках Утанцы і Невяранцы. Мяркуючы па дакументах, маёнтку належала чатыры сямействы сялян.

ШАЎЛОЎСКІЯ

Браты Ян і Станіслаў Андрэевічы Шаўлоўскія валодалі ў Ашмянскім павеце маёнткам Грыншкі, які прадалі 15 чэрвеня 1625г. ашмянскаму зямлініну Фёдору Аляксандравічу Хіражу (5, стар.422-423). У Браслаўскім павеце Ян Шаўлоўскі трымаў маёнтак Хвасты, а Станіслаў Шаўлоўскі – маёнтак Арцёмавічы.

5 студзеня 1603г. браслаўскія зямліне Ян і Станіслаў Андрэевічы Шаўлоўскія прадалі свой маёнтак Ганцаўшчына-Івацкаўшчына ў Браслаўскім павеце, які атрымалі ў спадчыну ад бацькі Андрэя Шаўлоўскага, за 300 коп грошаў браслаўскаму старасце Янушу Скуміну-Тышкевічу (1, арк.30-32).

Перад гэтым, 8 верасня 1602г. браслаўскі каморнік Ян Шаўлоўскі разам з жонкай Гальшкай Герасімаўнай Котаўнай набылі часткі ў маёнтку Хвасты ў Себестыяна Хваста і яго жонкі Марыны Красоўскай за 30 коп гр. і ў Даніэля Мацароўскага і яго жонкі Барбары Хвостаўны таксама за 30 коп гр. (1,арк.21адв.-24, 26адв.-29адв.).

Калі сын Яна і Гальшкі Шаўлоўскіх Аляксандр дасягнуў поўнагадовага ўзросту, 3 снежня 1620г. яны яму падаравалі трэцюю частку свайго маёнтка Хвастоўскі-Загорскі (4,арк.14адв.-15адв.). Аляксандр ажаніўся з Крыстынай Мацееўнай Пушкарэвічаўнай, з якой у яго нарадзілася дачка Гальшка (Галена).Аляксандр хутка памёр, а удава выйшла замуж у 1624г. за Габрыэля Стралкоўскага. Адрозна бацька Аляксандра Ян Шаўлоўскі з малодшымі сынамі Станіславам і Людвікам падалі скаргу на былую нявестку аб няслушным трыманні маёнтка Хвасты. 7 чэрвеня 1624г. Браслаўскі земскі суд сваім выракам загадаў Крыстыне Стралкоўскай вярнуць Шаўлоўскім маёнтак, за што яны ёй павінны былі заплаціць вяноўную суму ў 30 коп грошаў (5,стар.62-64). Незадоўга да гэтага, 30 мая 1624г., Ян Шаўлоўскі з жонкай падаравалі сыну Станіславу палову маёнтка Хвасты над возерам Угор (5,стар.94-97). А 8 студзеня 1627г. адзін Ян Шаўлоўскі, без жонкі (яна памёрла перад 1626г.), аформіў дароўны ліст на іншую палову маёнтка другому сыну Людвіку (5,стар.661-663).

Станіслаў Янавіч Шаўлоўскі, ажаніўшыся з Галенай Іванаўнай Багдановічаўнай, запісаў ёй трэцюю частку сваёй паловы маёнтка Хвастоўскі-Загорскі, а 26 снежня 1628г. яны абодва прадалі свой маёнтак Аляксандру Пацеевічу Хвасту-Загорскаму (6,арк.127-129адв.). А 3 кастрычніка 1631г. Браслаўскі земскі суд дэкрэтам паводле скаргі А.П.Хваста-Загорскага на Я.А.Шаўлоўскага і яго сына Людвіга і жонку апошняга Дароту Рыжанку загадаў здзейсніць слушны падзел маёнтка Хвасты паміж скаргнікамі і адказчыкамі (6, арк.271адв.-272адв.).

Ян Шаўлоўскі амаль усё жыццё трымаў урад браслаўскага каморніка (1602-1631гг. паводле захаваных дакументаў). Акрамя сыноў ён меў дачок Галену і Юстыну, якім каля 1626г. выдзеліў пасагавыя грошы (6,арк.189-189адв.).

Брат Яна Станіслаў Андрэвіч Шаўлоўскі служыў доўгі час пісару ВКЛ, браслаўскаму і навагрудскаму старасце Янушу Скуміну-Тышкевічу, за што атрымаў ад яго ў дар 15 жніўня 1611г. частку маёнтка Арцёмаўскага-Фёдараўскага (2, стар.221-224) .С.А.Шаўлоўскі быў жанаты з Луцыяй Таліпскай, з якой меў сына Андрэя (5,стар.428-432; 6, арк. 16адв.-17адв.).

СТЭЦЭВІЧЫ

Стэцэвічы паходзілі з Ашмянскага павета, дзе мелі маёнткі пад Войстамам. 30 студзеня 1602г. Пётр Стэцэвіч, ашмянскі зямлянін, падпісаўся пад дакументам у якасці сведкі (1, арк.13-16). У Браслаўскім павеце ён валодаў маёнткам Нішча, дзе пабудаваў двор (5, стар.237-239). Гэты маёнтак ён атрымаў па жонцы Багдане Фёдараўне Скарчанцы, бо там жа былі часткі яе братоў Стэфана і Грыгорыя Скоркаў. З жонкай меў сыноў Грыгорыя, Крыштафа, Мікалая і Юрыя Пятровічаў Стэцэвічаў, а таксама дачок Ганну, замужам за Ярашам Мацкавічам Комарам, потым за Янам Касцялкоўскім, і Крыстыну, замужам за Якубам Каспаравічам Комарам. Па смерці бацькоў браты і сёстры аддзелілі матчыны маёнткі Нішча.

Грыгорый і Юрый Стэцэвічы памёрлі бяздзетна яшчэ да 1610г., і іх часткі маёнтка перайшлі на карысць братоў і сясцёр. 1 кастрычніка 1610г. Ганна Стэцэвічаўна, удава Я.М.Комара, атрымала ў дар ад свайго пасынка Крыштафа Ярашавіча Комара яго частку маёнтка Нішча (2, стар.136-141). 2 мая 1614г. браты Крыштаф і Мікалай Стэцэвічы прадалі ёй жа і яе мужу Яну Касцялкоўскаму свае часткі ў маёнтку (2,стар.602-606). А 29 мая таго ж года і сястра Крыстына з мужам Я.К.Комарам прадалі ім жа сваю дзялку ў Нішчы (2,стар.617-622). Такім чынам, Ганна Стэцэвічаўна сканцэнтравала ў сваіх руках увесь мацярызны маёнткі.

Крыштаф Стэцэвіч ажаніўся з Магдаленай Янаўнай (да 1622г.). Разам яны пазычалі грошы панам Нарушэвічам, за што атрымывалі ад іх у заставу пэўных падданных. Так, у 1621г. яны ўзялі ў заставу за 120 коп гр. двух падданных ад маёнтка Відзы Альбрэхта Станіслававіча Нарушэвіча (4,арк.21). А ў 1622г. яны ж за 200 коп гр. атрымалі ў застаўнае валоданне падданных сёл Вікіні і Скрэбяні ад маёнтка Відзы Юрыя Янавіча Нарушэвіча (4, арк.125). У гэтых і інш. дакументах К.Стэцэвіч называецца ашмянскім і браслаўскім зямлянінам.

У Крыштафа Стэцэвіча была дачка Кацярына, якая каля 1626г. выйшла замуж за браслаўскага зямляніна Андрэя Андрэвіча Свірскага. 9 студзеня 1627г. ён зрабіў ёй вяноўны запіс на 700 коп грошаў на частцы свайго маёнтка Невяраны Браслаўскага павета, набытай у Відзах на Падзісню ў Крыстыны Сіповічаўны Паўлавай Нявельскай (5, стар.639-639адв.).

КОМАРЫ

Род Комараў у 16-17 ст.ст. валодаў маёнткам Жодзішкі Ашмянскага павета. У Браслаўскім павеце яны набылі маёнткі Нішча.

3 кастрычніка 1609г. браслаўскі зямлянін Януш Дмітравіч Пуцята прадаў Ярашу Мацкавічу (Мацеевічу) Комару свой маёнткі Нішча за 400 коп гр. (37,арк.291-292адв.).

Я.М.Комар хутка памёр, бо ўжо ў дакуменце ад 6 кастрычніка 1610г. яго апошняя жонка Ганна Пятроўна Стэцэвічаўна згадваецца як удава (2,стар.66-67). З першай жонкай (імя не вядома) у яго быў старэйшы сын – Крыштаф, а так сама малодшы – Якуб, але не вядома ад якой жонкі.

1 кастрычніка 1610г. Крыштаф Комар падараваў лістом сваёй мачасе Ганне Стэцэвічаўне згаданы маёнткі Нішча, а таксама застаўную частку ў Нішчы, што яшчэ трымаў яго бацька ад яе братоў Стэцэвічаў (2,стар.136-141). Пазней яна выйшла замуж за Яна Касцялкоўскага, будучага браслаўскага земскага пісара.

У гэты ж час згадваецца браслаўскі зямлянін Якуб Каспаравіч Комар, жанаты з сястрой згаданай Ганны Стэцэвічаўны Крыстынай Пятроўнай Стэцэвічаўнай. Ступень сваяцтва яго з Ярашам Комарам высветліць пакуль не ўдалося. Разам з жонкай Якуб Комар трымаў жончыну частку ў маёнтку Нішча. 29 мая 1614г. яны прадалі сваю частку маёнтка Яну Касцялкоўскаму і яго жонцы Ганне Стэцэвічаўне (2, стар.617-622).

ХМЯЛЬНІЦКІЯ

Уласнасць Хмяльніцкіх у Ашмянскім павеце пакуль не высветлена. У дакуменце 1614г. і інш. М.З.Хмяльніцкі згадваецца як ашмянскі зямлянін (2,стар.610). У Браслаўскім павеце яму належала частка ў маёнтку Харужышкі.

Браслаўскі зямлянін Захарыяш Фёдаравіч Хмяльніцкі быў жанаты з Кацярынай Янаўнай Лавейкаўнай. 12 студзеня 1604г. яны, а таксама яе сястра Барбара з мужам Я.П.Даўборам і ад імя сваяка Захарыяша Станіслава Іванавіча Хмяльніцкага (відаць, яго жонка нябожчыца была сястрой Лавейкавен) выдалі квіт братам Лавейкам аб атрыманні грашовых кампенсацый з іх маёнткаў Харужышкі Браслаўскага павета, Дзісна Ашмянскага павета і мястэчка Зарэчча Упціскага пав. (1, арк.93адв.-94адв.).

Відаць, З.Ф.Хмяльніцкі хутка памёр, бо пазней у дакументах фігуруе толькі яго сын Мікалай Захарыяшавіч Хмяльніцкі. 31 жніўня 1611г. ашмянскі зямлянін Вацлаў Янавіч Лавейка падараваў пляменніку (сестранцу) М.З.Хмяльніцкаму падданага з сям'ёй і маёмасцю з сваёй часткі маёнтка Харужышкі (2, стар.308-311). Пасля смерці В.Я.Лавейкі яго часткі і М.З.Хмяльніцкі судзіліся наконт маёмасці нябожчыка, а 30 мая 1614г. Браслаўскі земскі суд дэкрэтам замацаваў уласнасць М.З.Хмяльніцкага на частку маёнтка Харужышкі (2,стар.610-613). Некаторы час М.З.Хмяльніцкі трымаў у заставе ад нябожчыка Юрыя Янавіча Нарушэвіча частку ў маёнтку Відзы (1626г.) (5,стар.504-507).

ПУЗЕВІЧ

Ашмянскі зямлянін Станіслаў Пузевіч упершыню згадваецца ў браслаўскіх актах 10 студзеня 1627г., калі Мацей Камароўскі з жонкай Галыпкай Быхаўцаўнай заставілі яму на тры гады за 600 коп гр. свой маёнткі Падзісні Браслаўскага павета (5, стар.651-656).

У гэтым маёнтку з С.Пузевічам здарыўся выпадак, які каштаваў яму жыцця. Яшчэ 7 жніўня 1627г. С.Пузевіч з жонкай Зофіяй Скіркаўшчанкай -Рэчыцкай атрымаў дэкрэт Галоўнага Трыбунала ВКЛ у Вільні ў справе з люцынскім

старостам Адамам Дубровай, уласнікам маёнтка Нішча Браслаўскага павета, паводле якога апошні павінен быў выплаціць 402 капы грошаў, а да ўплаты С.Пузевічу быў пададзены яго маёнтак. А.Дуброва не пагадзіўся з выракам і апра-тэстоўваў яго ў розных інстанцыях. А 26 снежня 1627г. ён паслаў да С.Пузевіча ў маёнттак Падзісні свайго прыяцеля Францішка Памазскага з памочнікам Аляксандрам Чапінскім і чаляднікам апошняга Пятром Даўгялай для пагаднення. Не вядома з-за чаго, але там адбылася бойка, і Ф.Памазскі моцна зраніў С.Пузевіча. Даведаўшыся пра гэта, А.Дуброва паспяшыў выплаціць С.Пузевічу грошы як паводле дэкрэта ГЛТ, так і за яго зраненне. На што 30 студзеня 1628 г. С.Пузевіч з жонкай выдаў А.Дуброве ўгодлівы квітацыйны ліст (6,арк.316адв.-318).

Аднак на Міхалаўскія рокі С.Пузевіч не прызнаў гэты квітацыйны ліст, пра што 7 кастрычніка 1628г. А.Дуброва падаў скаргу ў Браслаўскі земскі суд (6,арк.103адв.-104). Аказалася, што С.Пузевіч памёр яшчэ да пачатку рокаў (але дакладная дата смерці не вядома), таму і не мог з'явіцца у суд. Толькі пасля судовага дэкрэта па чарговай скарге А.Дубровы ўдава Зофія Скіркаўшчанка-Рэчыцкая, тады ўжо замужам за Фларыянам Кімбарам, 6 кастрычніка 1631г. прызнала ў актах той ліст (6, арк.312адв.-313адв.,316адв.-318).

С.Пузевіч трымаў у заставе маёнтак Падзісні да сваёй смерці (прыкладна год), потым застаўны ліст быў скасаваны.

РУДАШАНСКІ

У дакументах Самуэль Пятровіч Фрыдрыхавіч Рудашанскі згадваецца як зямлянін як Ашмянскага, так і Браслаўскага паветаў. Уласнасць на Ашмяншчыне пакуль не высветлена, але продкі, мяркуючы па прозвішчу, паходзяць з Рудашанаў каля воз. Швакшты. На Браслаўшчыне валодаў маёнткам Падзісні.

Упершыню згадваецца ў дакументах у 1608г. як Самуэль Фрыдрыхавіч (без прозвішча) (37,арк.210-212адв.). У 1620г. Самуэль Рудашанскі ўзяў у заставу фальварак Сергеданы ад маёнтка Відзы ў Альбрэхта Станіслававіча Нарушэвіча, пазычыўшы яму 400 коп.гр. (4,арк. 22адв.). Нездзе ў 1615-1617гг. Самуэль Рудашанскі набыў у Паўла Нывельскага і яго жонкі Крыстыны Сіповічаўны частку маёнтка Падзісні ў Відзах. Але хутка, 20 мая 1622г., ён прадаў яе за 270 коп грошаў Мікалаю Сіповічу і яго жонцы Барбары Кімбараўне (4, арк. 44-45адв.).

БУКОЎСКІ

Каля 1606г. ашмянскі і браслаўскі зямлянін Войцех Букоўскі здаў у арэнду ашмянскаму зямляніну Федару Александровічу свой маёнтак Грышкаўшчына Браслаўскага павета.

Аднак паміж німі ўзнікла нейкае непаразуменне, і 13 студзеня 1606г. Браслаўскі земскі суд разглядаў справу Ф.Аляксандравіча з В.Букоўскім аб непрыняцці грошаў за арэнду (1,арк. 290-292). (У Ашмянскім павеце В.Букоўскі валодаў маёнткам Швінцян).

ШЫШЛА

Ашмянскі зямлянін Матыс Шышла ажаніўся на дачцы браслаўскага зямляніна Захарыяша Карпа Раіне Карпаўне. Ужо пасля яго смерці ўдава Гальшка Даўбароўна зрабіла дароўны запіс М.Шышле і яго жонцы на сваю частку маёнтка Арцёмаўскі-Праватораўскі Браслаўскага павета, што перад смерцю пацвердзіла тэстаментам 12 лютага 1631г. (6, 325адв.-329).

Крыніцы:

1. НГАБ, ф.1747, воп1, спр.1. Актавая кніга Браслаўскага земскага суда, 1603-1606гг.
2. Там жа, спр.37. Актавая кніга, 1606-1610гг.
3. Там жа, спр.2. Актавая кніга, 1610-1614гг.
4. Там жа, спр.3. Актавая кніга, 1618-1619гг.
5. Там жа, спр.4. Актавая кніга, 1621-1623гг.
6. Там жа, спр.5. Актавая кніга, 1624-1627гг.
7. Там жа, спр.6. Актавая кніга, 1628-1632гг.

Віктар Бунта. Браслаў.

Таямніца трагедыі Лабэцкіх.

У двух кіламетрах ад нашай школы пры дарозе знаходзіцца помнік загубленым у час вайны жыхарам вёскі Лабэцкія. Мы даглядаем яго, кожны год збіраемся там на свята Перамогі. Аб трагедыі вёскі расказваў даўні школьны альбом. Мы вырашылі скласці больш падрабязнае апісанне і пачалі пошук ў раённым краязнаўчым музеі. Вынік - адмоўны. Мізер даў і прагляда на першы погляд шматлікай літаратуры. Усходы - сціслы даведачны матэрыял: дата, месца помніка, колькасць ахвяр. Прышлося шукаць сведкаў. На шчасце, было іх даволі шмат. Гэта жудасная гісторыя пакінула глыбокі след у іх жыцці і памяці. І вось тады сутыкнуліся мы з нечаканым для нас сюрпрызам - **надпіс на шыльде помніка практычна поўнаасцю не адпавядае сапраўднасці!** І як мінімум дзве недакладнасці ў спісе загінуўшых.

Віктар Бунто. Нарадзіўся ў 1961 г. у м.Дзісна. Жыве ў в.Пагошча. Настаўнік географіі Канстанцінскай БШ Браслаўскага р-на. Займаецца пытаннямі краязнаўства прыродазнаўчай і гістарычнай тэматыкі. Плённа супрацоўнічае з музеем

**Памяти
непокорённых жителей
деревни Лабэцкіе ,
сожжѣнных живыми
немецкими фашистами
28.II.1943 г.**

Разгледзем па фразях.

“Памяти непокорённых жителей...”

Большасць сведкаў, найбольш блізкіх да загінуўшых, адмаўляюць іх актыўную барацьбу з захопнікамі. Жылі ціха, дысцыплінавана выконвалі павіннасці, накладзеныя акупантамі. Партызан у той час наогул было няшмат, ды і мяркуючы па літаратуры - яны тады зусім пакінулі нашы мясціны, ратуючыся ад карнай экспедыцыі “Нюрнберг”, якая ішла тут восенню 1942 – зімой 1943 г. Навогул, ёсць інфармацыя, што потым паліцыя аб’явіла аб памылковым знішчэнні вёскі, улады не чапалі ацалелых жыхароў, нават далі невялікую дапамогу.

“...сожжѣнных живыми...”

Не, каты выбралі іншую смерць няшчасным вяскоўцам. Іх выганялі на вуліцу і тут жа у дварах рас-трэльвалі разрыўнымі кулямі. Сведкі ўспамінаюць жахлівыя падрабязнасці аб раскурорчаных грудзях і мазгах на сценах хат. А потым, дзеля застрашэння, забаранілі хаваць целы. Так і ляжалі яны на радасць ваўкам і варонам. Толькі праз тыдзень сабраліся мясцовыя жыхары і пахавалі ахвяры ў агульнай магіле.

“...немецкими фашистами...”

Зноў недакладнасць. У нас ёсць сведчанні трох хлопчыкаў, якія змаглі збегчы з Лабэцкіх у той дзень і мужыкоў, каторым было загадана весці карнікаў. Немцаў там не было. Гэта быў карны атрад з украінцаў, мусіць эсэсаўцаў. Бо людзі ўспамінаюць іх чорныя шынялі з эмблемамі чэрапа і касцей. Памятаюць і прозвішча іх камандзіра – Гусеў. Крыжавы след пакінуў на Браслаўшчыне гэты атрад – спаленыя вёскі, дзесяткі расстраляных. Старажылы ўспамінаюць дзікі жах, якім суправаджалася з’яўленне гэтага атрада ў іх вёсках. Іх баяліся больш, чым немцаў.

“...28.II.1943 г.”

Тут таксама пытанне. Тагачасны жыхар Лабэцкіх Альгерд Касінскі называе іншую дату – 18 лютага, гэта яго дзень нараджэння. У дакументах мясцовага сельсавета значыцца дата 20 лютага. 22.02. лічыць датай трагедыі ацалелая жыхарка Кіюц Гелена. Побач з калгасным помнікам размясціўся крыж, пастаўлены сваёй сям’і Пятровічам Юльянам. Там стаіць дата 23 лютага. Як бачым, разбежка амаль у дзесяць дзён. У кнізе “Нацистская политика геноцида...” наогул указаны лістапад 1943 года.

Сярод увекавечаных на “Могілах вёсак” у Хатыні ёсць і нашы Лабэцкія. Шукаючы матэрыял па тэме мы звярнуліся ў экскурсійна-масава адрзел мемарыяльнага комплексу “Хатынь”. Яго загадчыца паведаміла, што ў картатэ-цы інфармацыя толькі з кнігі “Нацистская политика геноцида...” Далей паведаміла, што наконт гісторыі вёсак дасы-лаіся запыты ў мясцовыя партыйныя органы, але з Браслава па Лабэцкім адказ не прыйшоў. Па гэтай прычыне вельмі цікавілася нашымі пошукамі і папрасіла даслаць іх вынікі.

Знішчэнне вёскі Лабэцкія не было нечым выключным для таго часу. Па фашысцкаму плану “OST” павінны былі быць знішчанымі 75% жыхароў СССР, 25% ператвораны ў рабоў нямецкіх каланістаў. Яшчэ практыка тэррору мела задачай поўнае падпарадкаванне акупацыйным уладам. За што ж карнікі загубілі няшчасных?

Сведкі вылучылі некалькі версій. Каб разабрацца з імі, прыйшлося зрабіць зрэз усяго пласта гісторыі таго часу, звярнуцца за дапамогай да спецыялістаў і архіваў. Вывады былі абмеркаваны з загадчыкам адрэла Вялікай Айчыннай вайны Інстытута гісторыі НАН РБ А.М.Літвіном.

Першая група версій – **за дапамогу партызанам**. Прааналізуем іх.

а) **“Замест в. Марцэбаліна”**, дзе сапраўды часта бывалі партызаны. (Меркаванне В.В.Вапштаевіча). Але сведкі В.К.Нарэль, І.І.Шукель ясна памятаюць, што мэтаі карнікаў былі менавіта Лабэцкія.

б) **“Ахвяры правакацыі”** – версія А.М.Балочка (в.Едлавічы). На яе думку у Лабэцкія маглі зайсці несапраўдныя партызаны, падасланыя акупацыйнымі ўладамі. Калі яе жыхары не данеслі аб іх візіце ўладам, то за гэта маглі расстраляць. Верагоднае меркаванне, тым больш што ў раёне працягвалася карная аперацыя “Нюрберг”. Здазіўся толькі тое, што мала хто ведаў гэту версію.

в) **“Вёска сапраўды дапамагла партызанам.”** Г.Г.Бесекірскі сцвяржае, што вёска пякла хлеб партызанам. Г.В.Кіюц (в.Далёкія) успамінае, як да бацькі прыходзілі партызаны – браты Сухарукавы - Арсеній і Яхім з суседняй вёскі Рымуці. Але ёсць сведчанні, што тыя трапілі у партызанскі атрад не раней восені 1943 года, гэта значыць праз паўгода пасля трагедыі.

Версіі “За дапамогу партызанам” выклікаюць адно сур’ёзнае пытанне. На думку А.М.Літвіна, абавязковай умовай карных супрацьпартызанскіх акцый было знішчэнне дамоў. З 5295 знішчаных вёсак на ўсёй Беларусі толькі ў адных, у тым ліку Лабэцкіх, карнікі чамусьці не чапалі хат, абмежававаліся растрэлам жыхароў. (гл. кнігу “Нацистская политика геноцида и выжженной земли...”)

Другая і самая вялікая група сведак упэўнена, што пакаралі вёску **“за хаванне яўрэя”**. На яе карысць гаворыць адсутнасць значных супярэчнасцей у паказаннях, вялікая колькасць падрабязнасцей і блізкія адносіны сведак з ацалелымі. Узнікае яшчэ адно пытанне – хто данёс на жыхароў? Адны думваюць, што прагаварыўся Пятровіч Уладак – “дурненькі” (псіхічна непаўнацэнны). І.Ф.Цялежнікава (в.Рымуці) лічыць, што ён выдаў, што хаваюць яўрэя, а Г.В.Кіюц – тое, што вёска дапамагае партызанам прадуктамі. Але ні пляменнік, ні пасынак Ю.Пятровіча, бацькі Уладака аб гэтым не паведамляюць.

Шмат хто (В.І.Ракель, У.В.Пятушка, І.І.Шукель і інш.) лічаць што яўрэя выдаў паліцыі жыхар вёскі Чэрнішкі В.Балашты. Сапраўды, ён быў за гэта арыштаваны у 1945 г., але выпушчаны за недаказаннасцю. Заўважым, што мясцо-

выя жыхары да смерці лічылі яго ўсё ж вінаватым. Магчыма, проста ніхто не даў паказанняў супраць Білакшты – мясцовага хулігана. Ускладняе пытанне сцвярджэнне сведак І.І.Шукеля, Т.С.Януль, Э.С.Ахрамовіч, Т.К.Іюча, што ўёску **растралялі памылакова**. Нібыта яўрэй Сроль хаваўся не ў в.Лабэцкія, а ў **гаспадароў Лабэцкіх**, якія жылі недалёка, ля вёскі Пагошча. Сапраўды, ацалелым жыхарам паліцаі прапанавалі вярнуцца і больш не чапалі. Але, з другога боку, тая сям'я Лабэцкіх праз некаторы час, ратуючыся ад партызан, пераехала ў Опсу, дзе быў паліцэйскі гарнізон, і жыла там адкрыта. Быў правараны лёс і іншых Лабэцкіх.

Увогуле адказ на гэтыя пытанні могуць даць толькі архівы часоў акупацыі. У Віцебскім абласным архіве знаходзяцца толькі гаспадарчыя паперы. У архіве КДБ дакументы, звязаныя з тэрорам супраць насельніцтва, засакрэчаны. Магчыма, на некаторыя пытанні дадуць адказы дакументы партызанскага руху ў Нацыянальным архіве РБ.

Работа аб трагедыі в.Лабэцкія была выканана сябрамі краязнаўскага гуртка Кансталаінскай школы. Яна стала для іх добрай даследчай школай, дапамагла ўбачыць апошнюю вайну такой, якой яна была на самой справе.

Літаратура.

- Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі. Віцебская вобласць. – Мн., 1985.
Нацызская палітыка геноцыда і «выжэння» зямлі в Беларусі в 1941 – 1944 гг. Мн., 1984.
А.Панцялейка. К.Шыдлоўскі. Наш край – Браслаўшчына. Браслаў. 1993.
Климов И.Ф. Партизаны Вилейщины. Мн., 1967.
Козловский П.Г. Сыромаха П. Я. Пусть знают и помнят потомки. Мн., 1994.
Krause K. „Wawrzecki”. Ostatni raport. Gdańsk, 1997.

Waldemar Wilczewski. Białystok.

Spustoszenia wojenne kościołów w północno-wschodniej części diecezji wileńskiej w połowie XVII wieku.

Wojska cara Aleksego Michajłowicza od wiosny roku 1654 zajmujące Wielkie Księstwo Litewskie napotkały na swej drodze liczne świątynie wchodzące w skład rozległej diecezji wileńskiej. Obok skromnie uposażonych kościołków wiejskich były wśród nich świątynie bogate, usytuowane w wielkich miastach, centrach administracyjnych i handlowych. Po przejściu nieprzyjaciół pozostawały zgłiszczą kościołów lub świątynie ograbione ze zdewastowanymi lub wypalonymi wnętrzami, poobalanymi, pozbawionymi obrazów ołtarzami, ze zniszczonymi organami, ambonami, konfesjonałami, ławkami.

Czas wojny z Rosją w latach 1654-1667 bezspornie należy do najtragiczniejszych okresów w dziejach Wielkiego Księstwa Litewskiego. Skutki kataklizmu dały się odczuć we wszystkich dziedzinach życia kraju.

Dekanaty brasławski, połocki, witebski i orszański wyodrębniły się wraz z innymi utworzonymi w diecezji wileńskiej w połowie XVII wieku. Wewnętrzne podziały administracyjne diecezji wileńskiej kształtowały się w ciągu pierwszych trzech stuleci istnienia biskupstwa. W połowie XVI wieku rejestry podatkowe ujęły parafie w pięć „kluczy”: trocki, mejszagolski, antokolski, miednicki i rudomiński. Być może „klucz” był tożsamy z późniejszym dekanatem. Fakt, że jeszcze w początkach wieku XVII pięcioma częściami diecezji wileńskiej (wileńską, niemenczyńską, rudnicką, rudomińską i miednicką) zarządzali *decanis ruralis* zdaje się potwierdzać tę tezę. Relacja biskupa Abrahama Wojny skierowana do Rzymu w roku 1604 zawierała informacje o utworzeniu w diecezji wileńskiej pięciu dekanatów. Podobna relacja z roku 1608 informowała o dwunastu dekanatach. Relacja z roku 1635 podawała liczbę dziesięciu dekanatów. Podział diecezji wileńskiej na 26 dekanatów istniał już w roku 1651. Siedziby dziekanów i parafie wchodzące w skład poszczególnych dekanatów utrwalono w roku 1669 w aktach synodu odbytego przez biskupa Aleksandra Sapiehę. Taki podział wewnętrzny diecezji wileńskiej dotrwał do końca przedrozbiorowej Rzeczypospolitej.

W połowie XVII wieku w diecezji wileńskiej było 26 dekanatów. Mimo trwałości wewnętrznego podziału diecezji przynależność dekanalna poszczególnych parafii ulegała nieznacznym zmianom. Według akt synodalnych z roku 1669 w skład dekanatu orszańskiego wchodziło 15 kościołów parafialnych: Berezyna, Buda, Dokszyce, Dołhinów, Duniłowicze, Dzisna, Głębokie, Kublicze, Lepel, Parafianów, Połock, Udział, Wołborowicze, Wołkołata, Zadoroże. Czternaście świątyń tworzyło dekanat witebski: Berezyna (Luboszany), Bielica, Bieszenkowicze, Borysów, Bóbr, Chłopenicze, Czereja, Łukomla, Ostrowno, Rudnesioło, Sanguszków (Krupka), Sienno, Sorzyca, Witebsk. Dalej na południowy-wschód położony był dekanat orszański, w którym znajdowało się 15 świątyń parafialnych położonych w miejscowościach: Biaynicze, Bychów, Czausy, Czereków, Dąbrowa, Horki, Hory, Mohylew, Mścislów, Obolce, Orsza, Smolany, Sokolnia, Starosiele, Szkłów, Tajmanów alias Nowy Bychów, Tołoczyn, Ukły. Największa liczba świątyń znajdowała się w dekanacie brasławskim: Brasław, Daugieliszki, Druja, Dryświaty, Dukszy (kaplica), Hoduciszki, Ikaźń, Jeziorosy, Kołtyniany, Kukuciszki, Łabonary, Lyngmiany, Mile (kaplica), Oopsa (kaplica), Pelikany (kaplica), Pohost, Rymszany (kaplica), Sieniszki (kaplica), Smołwy (kaplica), Sołok, Suginty (kaplica), Suwiek (kaplica), Świeciany z dwiema altariami, Tawrogiany, Twerecz, Widze z altarią.

Ogromne zniszczenia dotknęły wschodnie tereny diecezji wileńskiej, które najdłużej znajdowały się pod rządami Moskwy. Szczególnie trudna była sytuacja na wschód od rzeki Berezyny gdzie Kościół katolicki został skazany na całkowitą zagładę. Straty wśród świątyń w dekanatach: połockim, witebskim i orszańskim były szczególnie dotkliwe.

Dzięki zachowanym wizytacjom biskupim z roku 1654 możemy poznać stan niektórych świątyń dekanatu połockiego przed ich zniszczeniem przez nieprzyjaciół. Przedwojenny kościół w Dokszycach biskup Mikołaj Słupski odwiedzający parafie w roku 1674 określił jako *ogniem zniszczony*. Spalony kościół pod wezwaniem świętych Grzegorza, Mikołaja i Franciszka był

wzniesiony z drewna na planie krzyża. Centralne miejsce w głównym ołtarzu świątyni zajmowało wyobrażenie ukrzyżowanego Chrystusa, św. Jana i Matki Boskiej. W ołtarzu znajdowały się również ruchome obrazy świętych Wojciecha i Kazimierza. Całość wieńczyło rzeźbione, malowane i złożone Imię Jezus. W następnych ołtarzach znajdowały się obrazy Matki Boskiej - w pierwszym - z ciałem Syna, w drugim - z Dzieciątkiem Jezus. Kamienny ołtarz główny doksyckiego kościoła był konsekrowany. Nie wiemy w jakim stopniu ucierpiała od nieprzyjaciół świątynia w Parafianowie. Wojna zapewne wywarła negatywny wpływ na budowlę lecz nie doprowadziła do jej zburzenia. Miejscowy kościół *utrzymywany przez archidiaconów wileńskich* przed konsekracją został przez *samą wizytatora odnowiony*. W czasie najścia moskiewskiego spalony został kościół w Głębokiem. Jeszcze w roku 1674 w jego miejscu nie zbudowano nawet tymczasowej kaplicy. Wpływ na opóźnienie odbudowy miało zapewne funkcjonowanie w Głębokiem świątyni karmelitańskiej, z której korzystał pleban wraz z wiernymi. Wygląd przedwojennego, spalonego przez Moskwę, kościoła możemy poznać dzięki aktom wizytacji przeprowadzonej w roku 1654. Podobnie jak znakomita większość ówczesnych świątyń w diecezji wileńskiej kościół głębocki był budowlą drewnianą. Wzniesiony na planie krzyża posiadał bogaty wystrój malarski. W ozdobionym kolumnami ołtarzu głównym znajdował się obraz Trójcy Przenajświętszej, Matki Boskiej z Dzieciątkiem oraz wizerunki świętych: Kazimierza, Stanisława, Mikołaja, Piotra i Pawła. Centralne miejsce w bocznym ołtarzu zajmował obraz Zwiastowania NMP oraz obrazy świętych kobiet: Teresy, Katarzyny, Barbary i Doroty a także *in medio Stemma Patrum Carmelitarum discalceatorum*. Ozdobą trzeciego ołtarza był wizerunek św. Kazimierza. Wyżej umieszczony był obraz św. Jana Chrzciciela. Na prawo widniał obraz świętego Józefa z Dzieciątkiem Jezus, oraz świętych apostołów Tomasza i Macieja. Świątynia pod wezwaniem Trójcy Przenajświętszej w opisywanym kształcie przetrwała jedynie do najścia moskiewskiego. Spalono ją zapewne już na początku wojny kiedy to w dniach 2 i 3 sierpnia 1654 roku nieprzyjaciół pustoszył miasto.

Działania wojenne nie oszczędziły również kolejnego kościoła na terenie dekanatu połockiego. Zniszczona przez Rosjan świątynia w Dołhinowie wzniesiona była z drewna. W jej wnętrzu znajdowały się trzy ołtarze, ambona oraz wszystkie sprzęty potrzebne do sprawowania liturgii. Budowlę wieńczyła sygnaturka z dzwonkiem oraz drewniany, pozłacany krzyż. Przy wejściu do kościoła wzniesiona była dzwonnica, na której znajdowały się dwa dzwony. Biskup Mikołaj Słupski wizytujący parafię dołhinowską w roku 1676 zaznaczył, że nowy kościół został zbudowany po wojnie przez Michała Karola Sokolińskiego pisarza Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Najście moskiewskie dosięgło również kościoła pod wezwaniem św. Kazimierza w Leplu. Świątynia została wzniesiona z drewna około roku 1600 przez Kazimierza Leona Sapiechę marszałka nadwornego WKL. Wizytator, tuż przed wojną, w roku 1654 opisał wnętrze budowli. Podobnie jak w większości ówczesnych kościołów w świątyni ustawiono trzy ołtarze. W ołtarzu głównym znajdował się wizerunek ukrzyżowanego Chrystusa ze stojącymi po bokach postaciami Matki Boskiej i św. Jana. Wyżej umieszczono obraz św. Kazimierza zwieńczony malowanym złotem i srebrem Imieniem Jezus. Na środku ołtarza głównego znajdowało się wyobrażenie Ducha Świętego pod postacią gołębic. W ołtarzu bocznym znajdował się wizerunek Matki Boskiej oraz obraz św. Dominika. Kompozycja zawierała również *nomen Maria in solaribus* malowane złotem i srebrem. W trzecim ołtarzu obok obrazu Matki Boskiej znajdował się wizerunek Ukrzyżowanego z postaciami Matki Boskiej i św. Jana pod krzyżem oraz św. Kazimierza. Świątynia w opisywanym kształcie nie przetrwała wojny. W czasie najścia moskiewskiego kościół został spalony a jeszcze kilkanaście lat po ustaniu działań wojennych w jego miejscu stała mała drewniana szopa.

Kolejnym kościołem na terenie dekanatu połockiego uszkodzonym przez nieprzyjaciół była świątynia w Kubliczach. Kościół wzniesiony został w roku 1647 dzięki Józefowi Klonowskiemu stolnikowi i podkomorzemu połockiemu, pisarzowi skarbowemu i kasztelanowi witebskiemu a pod koniec życia także wojewodzie brzeskiemu. Nie wiemy jaki był zakres zniszczeń wojennych kublickiego kościoła. Wizytator odwiedzający świątynię w roku 1674 zalecił księdzu Witnowiczowi, miejscowemu plebanowi, naprawienie budowli uszkodzonej przez nieprzyjaciół.

Możemy sądzić, że skutki wojny dosięgły także placówki obsługiwanej przez bernardynów w Budzie. Nie mamy bezpośrednich informacji o zniszczeniu kościoła lub jego wnętrza. Jest to jednak bardzo prawdopodobne gdyż wojska moskiewskie dwukrotnie nachodziły klasztor. Zakonna kronika donosi, że podczas takiego ataku jeden z zakonników zmarł z ran zadanych przez napastników. Doskonale zdawano sobie sprawę z zagrożenia wiszącego nad kościołem. W obawie przed najeźdźcami już na początku wojny wywieziono cudowny obraz Matki Boskiej Budzławskiej. W tym niespokojnym czasie wizerunek ochraniał referendarz litewski, późniejszy kasztelan trocki i wojewoda Cyprian Paweł Brzostowski. Za jego sprawą w roku 1665 wizerunek trafił do podgrodzieńskiej Sokółki.

Poważne zniszczenia dotknęły również kościoły leżące w dekanacie witebskim. Świątynia pod wezwaniem Wniebowzięcia NMP w Borysowie była budowlą drewnianą wzniesioną na planie krzyża. Wnętrze oświetlało światło wpadające przez osiem większych i tyleż mniejszych owalnych okien. W kościele znajdowały się trzy ołtarze, tron dla prezbitera, konfesjonał. Świątynia w Borysowie nie odbiegała zasobnością zakrystii od sąsiednich kościołów. Wśród sreber inwentarz z roku 1654 wymienia m.in. dwa kielichy, puszkę, monstrancję. Duchownym służyło pięć ornatów i dwie alby. Opisywany kościół, podobnie jak cztery następne (w Bobrze, Czereji, Łukomli i Rudnysiole) w dekanacie witebskim, nie przetrwał najścia moskiewskiego. Mikołaj Słupski odwiedzając Borysów po wojnie zaznaczył, że odwiedzany kościół został *zbudowany po najściu kosztem księdza Leona Stanisława Amskiego (Amsci) prepozyta smoleńskiego*. Podobną informację zostawił wizytator o kościele w Czereji (*zbudowany po najściu staraniem księdza proboszcza Faustyna Wiczorkowskiego*). Następne trzy kościoły należące do dekanatu witebskiego - w Bobrze, Łukomli i Rudnysiole - zostały przez najeźdźców spalone. Ucierpiała zapewne świątynia w stolicy dekanatu. Jeszcze w początku lat siedemdziesiątych kościół witebski wymagał gruntownego remontu.

Na terenie dekanatu orszańskiego znajdował się Mścislów - miasto, którego mieszkańcy zostali okrutnie wymordowani przez wojska kniazia Trubeckiego. Rzeź Mścislawa, a szczególnie uwiecznione na sławnych freskach męczeństwo miejscowych karmelitów, na długie lata stały się symbolem barbarzyństwa najeźdźców w zajętych kraju. Wobec zniszczeń miasta możemy przyjąć, że również kościół parafialny ucierpiał od najeźdźców. Wiemy, że także wiele innych świątyń na tym obszarze nie uniknęło zniszczenia. W Mohylewie jeszcze przez wiele lat w miejscu świątyni stała drewniana szopa. Podobnie było w Tołoczynie gdzie *budynek niewielki, na miejscu kościoła*. Również w Czausach już po ustaniu działań wojennych wzniesiono

mały drewniany kościółek. W Smolanach na miejscu spalonego postawiono nowy jednak *najgorszej struktury i kształtu*. Przypominając uwagę zapisał wizerator o świątyni w Horkach: *kościół niegdyś wielki i w najlepszym był stanie*. Zdanie to możemy odnieść nie tylko do budynków sakralnych ale i całej struktury Kościoła katolickiego w latach najścia moskiewskiego. Nie ostał się zapewne także kościół w samej Orszy gdyż miasto to zostało *spalone przez Chowańskiego do szczytu*. Nie wiemy w jakim stopniu ucierpiał od nieprzyjaciół kościół w Białyniczach. Zagrożenie świątyni musiało być znaczne skoro karmelici obsługujący parafię zdecydowali się na opuszczenie parafii i zabranie ze sobą kultowego wizerunku Matki Boskiej. Duchownym i obrazowi udzieliła schronienia potężna fortalicja lachowicka. Ówczesne wydarzenia pięknie opisuje osiemnastowieczny druk wydany z okazji koronacji cudownego obrazu Matki Boskiej Białynickiej.

W roku 1660 gdy hostilitas powstała zakonnicy konwentu białynickiego, niebezpieczeństwa się bojąc, obraz ze wszystką argenterią i sprzętem kościelnym do Krakowa uwozić umyślili i gdy już w tę podróż puścili się a przejeżdżali przez województwo nowogródzkie Bóg z nieskończonej dobroci swojej niechając aby ten obraz z litewskiego kraju był oddalony zrzucił ażeby za cudami tegoż obrazu nawałność nieprzyjaciela zwyciężona, zgromiona i potłumiona była: sprawił to, że jak pomijali Fortecę Lachowicką, niewiadomą mocą zakonnicy z obrazem tak byli zatrzymani, że żadną miarą konie dalej pójść nie mogli i gdy się tedy w tym długo passowali uznali, że się to nie z naturalnej jakiej stało przyczyny lecz z osobliwszego Pana Boga samego zrządzenia, w obrazie pomienionym cuda czyniącego. Doniosła się ta niezwykła praktyka Stanisławowi Michałowi Judyckiemu natenczas wojskiemu a po tym chorążemu, podkomorzemu per gradus marszałkowi rzeczyckiemu generalną komendę w forticy lachowickiej mającemu. Który z duchowieństwem procissionaliter wyszedłszy obraz Matki Najświętszej do Fortecy przyjął i wprowadził, gdzie się dwóch zakonników przy obrazie zostało insi zaś z pomienioną argenterią kościelną do Krakowa pojechali. A w krótkim czasie potencia wielka moskiewska obległa Zamek Lachowicki i od dnia 23 marca aż do 20 czerwca z wielkim usiłowaniem dobycia, do zamku szturmowali, a przybywszy tam znaczną partyją jeszcze Moskwy Chowański lekce sobie ważył i naśmiewając się mówił; że jak tej korobki nie dobyć? Ale wielki żołnierz i dobry sługa Matki Bożej W. Judycki i rycerstwo do mężnego boju animował i duchowieństwo obliłował i pospółstwo do wielkiego nabożeństwa zachęcał tak, że dni i nocy krzyżem przed Matką Najświętszą wszyscy leżąc o pomoc suplikowali, jakoś wysłuchane były modły bo się sama Matka Najświętsza nad forticę z strasznym przerażeniem nieprzyjaciół prezentowała i potrzebnej pomocy w obronieniu się słabym siłom przeciw barzo nierównej potencji dodawała; zaczarować hammat, prochów niedopuszczała. A na razie zaś Chowański trupami swego wojska obleżoną forticę zostawiwszy sromotnie uszedł i w tydzień po tym pod Połonką od Stefana Czarnieckiego i Pawła Sapiehi ze wszystką potencją zniesiony w czym Matka Najświętsza dopomogła. Po ustąpieniu nieprzyjaciół cudowny obraz Matki Boskiej Białynickiej został umieszczony w kościele lachowickim. Zabrano go do Białynicz na rok przed koronacją, która nastąpiła 20 września 1761.

Ślady zniszczeń widać również na północnym pograniczu diecezji. W skład dekanatu brasławskiego wchodziło 26 parafii. Szczupła baza źródłowa pozwala na przesłedzenie wojennych losów jedynie niektórych. Brasławszczyzna została zajęta przez wojska moskiewskie latem 1654 roku. Rok później na terenie dekanatu na krótko pojawili się Szwedzi. Kościół w Druji został spalony już na początku działań wojennych. Po krótkiej obronie kierowanej przez pułkownika Kosarzewskiego miasto 25 lipca 1654 roku dostało się w ręce Rosjan. Wraz z miastem spłonęła świątynia parafialna oraz klasztor i kościół bernardynów. Podobny los spotkał kościół w Ikaźni. Wojska moskiewskie spaliły także świątynię w Pohoście. W obu miejscowościach po wojnie zamiast kościołów wiernym służyły prowizoryczne szopy. W tym miejscu warto zacytować powojenny opis kościoła w Brasławiu (1 lipca 1668). Jego obraz zdaje się dobrze odzwierciedlać również sytuację innych parafii w tym okresie. Na tymże miejscu gdzie kościół był szopa zbudowana z prostego drzewa i pokrycie stare, słomą i deskami kryta. Pod tą szopą sklep murowany. Drzwi kościelne na zawiasach, zaszczepka z probojami. Cmentarz nie ogrodzony i kłódka do zamykania kościoła. Obraz wielki z dawnego ołtarza wielkiego Assumptionis B.V. cum 4 angelis. Do tegoż ołtarza Effigies Passionis Chrysti Domini to jest Krucyfiks na deszczu malowany, z jednej strony obraz św. Jana, z drugiej Najświętszej Panny. Ten obraz mianowali bydz z wierzchu wielkiego ołtarza. Item dwa obrazy z tegoż bywszego ołtarza wielkiego. Jeden obraz św. Katarzyny, drugi św. Barbary z fremugami. Do tegoż wielkiego Najświętszej Panny obrazy drugie fremugi drzewiane z pozłotą malarską. W cerkwi Brasławskiej od tegoż mianowanego bywszego ołtarza wielkiego dwie kolumny z pozłotą malarską, rzeźbane, snickerskiej roboty. Tamże krzyż żelazny z pozłotą malarską, który był przedtem na kościele i gałka miedziana złocista od tegoż krzyża już odyskane. Item krata żelazna tamże w cerkwi brasławskiej ta zostaje u ojca swieszczennika brasławskiego. Item dwa obrazy małe, jeden drzewiany malowany Narodzenia Chrystusowego, drugi na płótnie malowany Najświętszej Panny nadane [od] pana Zdebskiego. Zniszczenie kościoła w Brasławiu miało miejsce w drugiej fazie najścia moskiewskiego – 4 czerwca 1661 roku.

Straty jakie poniosły katolickie budowle sakralne w omówionych dekanatach były znaczne. W dekanacie połockim, który tworzyło 15 parafii zniszczeniu uległy świątynie w Budzie, Dokszycach, Dołhinowie, Głębokiem, Kubliczach, Leplu, Parafianowie. Siedem wymienionych kościołów stanowi blisko połowę wszystkich świątyń parafialnych znajdujących się na terenie dekanatu. Podobnie było w dekanacie witebskim (budowle zniszczone stanowią 43% w stosunku do wszystkich w dekanacie). Na jego terenie wojny nie przetrwały kościoły w Bobrze, Borysowie, Czereji, Łukomli, Rudnysiole, Witebsku. Stosunkowo najmniej straty poniosły świątynie na terenie dekanatu orszańskiego (22%). Źródła pozwalają na stwierdzenie, że zniszczone zostały kościoły parafialne w Czausach, Horkach, Mohylewie, Mścislawia, Orszy, Smolanach, Tołoczynie. W dekanacie brasławskim, wiemy o zniszczeniu 4 świątyń – w Brasławiu, Druji, Ikaźni i Pohoście. Jest to 15% spośród 26 wchodzących w skład tego dekanatu.

Łącznie w czterech dekanatach znajdowało się 70 katolickich budowli sakralnych. Przynajmniej 24 spośród nich nie przetrwało wojny. Zniszczeniu uległo zatem ponad 34% świątyń wchodzących w skład północno-wschodnich dekanatów diecezji wileńskiej.

Я jestem przekonany, że w ocenie kataklizmu liczby nie są najważniejsze. Dalsze badania z pewnością pozwolą na uzupełnienie liczby spalonych i zdewastowanych kościołów. Skala nawet fragmentarycznie poznanych zniszczeń jakich doznały świątynie diecezji wileńskiej zdaje się wyjaśniać dlaczego tak nieliczne są elementy wystroju i wyposażenia kościołów pochodzące sprzed połowy XVII wieku. W latach najścia moskiewskiego bezpowrotnie przepadły utensylia i szaty liturgiczne darowane nowo powstałym kościołom przez fundatorów. Tereny objęte działaniami wrogich wojsk pozbawione zostały dotychczasowego dorobku artystycznego. Najeźdźcy w znacznej mierze zniszczyli wczesny dorobek cywilizacyjny Wielkiego Księstwa Litewskiego. Przepadły dzieła tworzone w kręgu gospodarów, litewsko-ruskich książąt i bojarstwa. Spustoszenia jakie uczyniła wojna z Rosją otworzyły drogę do budowy jednorodnej kultury artystycznej Rzeczypospolitej szlacheckiej. Okropieństwa najścia moskiewskiego sprawiły, że inspiracji nie szukano na Wschodzie. Wyniszczony wojną kraj był otwarty na napływające z Zachodu wzorce rozwiniętej sztuki barokowej.

- Сагановіч Г., *Невядомая вайна 1654-1667*, Мінск 1995, s.5.
 S.Olczak, *Rozwój sieci parafialnej w diecezji wileńskiej do II połowy XVIII w.*, w: *Studia Teologiczne*, t.5-6, Białystok-Drohiczyń-Lomża 1986-1987, s.113. J.Ochmański, *Biskupstwo wileńskie w średniowieczu*, Poznań 1972, s.72. W.Müller, *Diecezje w okresie potrydenckim*, w: *Kościół w Polsce*, t.2, Kraków 1969, s.95. J.Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie*, Wilno 1912 (dalej cyt.: *Biskupstwo...*), s.467-469.
Biskupstwo..., op. cit., s.467-468.
Stan kościołów parafialnych w diecezji wileńskiej po najściu nieprzyjacielskim 1655-1661 r., opr. J.Kurczewski (dalej cyt.: *Stan kościołów...*), w: Litwa i Ruś, 1912, t.1, z.3, s.164.
 Biblioteka Uniwersytetu Wileńskiego, Dział Rękopisów (dalej cyt.: BUWil.), F57 B53-42, s.979-988.
Stan kościołów..., w: Litwa i Ruś, 1912, t.1, z.3, s.164.
Biskupstwo..., s.220.
Stan kościołów..., w: Litwa i Ruś, 1912, t.1, z.3, s.164.
 BUWil., F57 B53-42, s.1012-1013, 1016.
 Dziennik karmelitów grodzieńskich (kopia), Muzeum Historyczne w Grodnie. Dział Rękopisów i Starodruków, sygn.: 091/02189, k.4.
 BUWil., F57 B53-42, s.975.
Stan kościołów..., w: Litwa i Ruś, 1912, t.4, z.2, s.109; *Urzednicy centralni i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV-XVIII wieku. Spisy*, opr.: H.Lulewicz, A.Rachuba, Kórnik 1994, s.241. (dalej cyt.: *Urzednicy...*)
 BUWil., F57 B53-42, s.1033-1034.
Stan kościołów..., w: Litwa i Ruś, 1912, t.1, z.3, s.164.
 BUWil., F57 B53-42, s.1036-1037; *Urzednicy...*, s.215.
Stan kościołów..., w: Litwa i Ruś, 1912, t.1, z.3, s.164.
 W.Zawalniuk, *Sanktuarium na Białorusi. Budstaw*, Minsk 1993, s.25.
 Tamże; J.A.Chrapowicki, *Diariusz*, opr. T.Wasilewski, cz.2, Warszawa 1988, s.76; *Urzednicy...*, s.201.
 BUWil., F57 B53-42, s.618-629.
Stan kościołów..., w: Litwa i Ruś, 1912, t.1, z.3, s.163.
Stan kościołów..., w: Litwa i Ruś, 1912, t.1, z.3, s.163-164.
Materiał historyczny do dziejów rocznych czyli kroniki litewsko-katolickiego Kościoła, a szczególnie wileńskiej diecezji z akt kapituły katedralnej oraz konsystorza wileńskiego i rozmaitych dokumentów oryginalnych przez ks. Mamertę z Fulsztyna Herburtę... zebranego, t.2, rkps. Archiwum Diecezjalne we Włocławku, k.218.
 J.Obst, *Freski w kościele mściławskim*, w: Litwa i Ruś, t.II, z.1, 1912.
Stan kościołów..., w: Litwa i Ruś, 1912, t.1, z.3, s.163.
 J.A.Chrapowicki, *Diariusz*, opr. T.Wasilewski, cz.1, Warszawa 1978, s.483. (dalej cyt.: J.A.Chrapowicki)
Informacja krótka de origine obrazu Matki Najświętszej Białynickiej, b.m., b.d.[1761], k.1v-2.
 T.Krahel, *Zarys dziejów (archi)diecezji wileńskiej*, w: *Studia Teologiczne*, t.5-6, Białystok-Drohiczyń-Lomża 1986-1987, s.62.
Wileńszczyzna, Nowogródzczyzna i Białostoczczyzna za Jana Kazimierza, opr. B.Zwolski, Wilno 1936, s.29.
Stan kościołów..., w: Litwa i Ruś, 1912, t.3, z.3, s.213-214. LPAH w Wilnie, 694/1/3970, k.271.
 LPAH w Wilnie, 694/1/3970, k.13-13v.
 A.Сапунов, *Витебская старина*, t.4, cz.1, Witebsk 1885, s.165. *Хроніка гісторыі кастэла*, w: *Браслаўскія сшыткі*, 2/1997, s.119

Валеры Вінакураў. Менск.

Геалагічная спадчына Браслаўшчыны.

Дзеля ўстойлівага развіцця навакольнага асяроддзя і захавання ягоных характэрных і ўнікальных прыродных утварэнняў неабходна вызначаць заказнікі, помнікі прыроды і іншыя тэрыторыі з ахоўным рэжымам выкарыстання. Але праблема захавання такіх утварэнняў да нядаўняга часу была знігаваная перш за ўсё з элементамі біясферы і ў меншай ступені – гідрасферы. У той жа час развіццё навакольнага асяроддзя вынікае не ў адасобленых праявах, а ў сістэме біягенацэноза з арганічна знігаванымі элементамі жывой і няжывой прыроды, якія ўплываюць адно на адно, ствараюць натуральны і непаўторны комплекс. Найважнейшаю асаблівасцю геалагічных утварэнняў, што ўваходзяць у такі комплекс, з'яўляецца працягласць працэсаў, якія іх сфарміравалі, ўздзеянне вялікай колькасці прыродных фактараў, і, што галоўнае, у іх практычнай неадноўнасці. Страта такіх аб'ектаў як агаленыя горныя пародаў, ледавіковы валун, форма зямной паверхні, што найбольш яскрава адлюстроўваюць будову зямной кары і прыродныя працэсы на

Валеры Вінакураў. Нарадзіўся ў 1941 г. у г.Ташкент. Навуковы супрацоўнік Інстытута геалагічных навук НАН, дырэктар Эксперыментальнай базы валуноў. Займаецца геалагічнымі даследаваннямі Браслаўшчыны з 1987 г. Плённа супрацоўнічае з музеем. Удзельнік «Браслаўскіх чытанняў» 1994, 1997 гг.

розных этапах эвалюцыі Зямлі, вядзе да з'яўлення прабелаў у ведах пра мінулае планеты.

Захаванне адметных геалагічных утварэнняў краіны мае кароткую гісторыю – першы Закон па ахове прыроды быў прыняты толькі ў 1961 г., а першыя дванаццаць геалагічных аб'ектаў абвешчаны помнікамі прыроды праз тры гады. Доўгі час новых помнікаў не вызначалі, ці абвешчалі выпадкова – у 1985 г. такіх помнікаў было 32. Працэс пашырэння геалагічнай спадчыны значна актывізаваўся пасля стварэння ў Мінску Эксперыментальнай базы валуноў ці Парка Камянёў. Пад час працы спецыяльнай экспедыцыі па збору ўпадаткаў для Парка, былі выяўлены выключныя па складу, форме і памерах ледавіковыя камалгі, якім на месцы існавала пагроза іх далейшаму лёсу, а па тэхнічных прычынах немагчыма было прывезці ў музей. І таму геалагічны музей, у склад якога ўваходзіць Парк, скіраваў свае намаганні на распрацоўку адпаведнай дакументацыі дзеля абвешчэння гэтых утварэнняў ахоўнымі. Ужо ў 1994 г. у краіне мелася 108 геалагічных помнікаў прыроды.

Між тым аб'екты нежывой прыроды маюць эстэтычную, марфалагічную, палеанталогічную, а часам гістарычную і этнаграфічную каштоўнасць і таму вывучэнне геалагічных аб'ектаў, як перспектывных помнікаў прыроды, цяпер нарэшце сталі лічыць у нейкім сэнсе прыярытэтным.

Спецыяльныя даследы дазволілі Інстытуту распрацаваць крытэры вызначэння геалагічных аб'ектаў у статус ахоўных. Асноўнымі паказчыкамі ў ацэнцы прыродных утварэнняў з'яўляюцца разнастайнасць прыродных працэсаў, якія прадстаўлены ў аб'екце, ягоная унікальнасць, шырата адлюстравання спецыфічнасці будовы нетраў і рэльефа, навукова-асветніцкае і рэкрэацыйнае значэнне. Сёння даследамі ахоплены нязначная частка Беларусі – 44100 км² альбо 25 адміністрацыйных раёнаў, а ахоўная складае толькі 1618 км², ці каля 1% агульнай плошчы краіны. Сярод ахоўных 465-ці геалагічных аб'ектаў, якія ўжо маюць юрыдычны статус помнікаў, 60% складаюць ледавіковыя валуны (279 адзінак), 33% – геалага-геамарфалагічныя заказнікі і помнікі прыроды (155), 7% – агаленыя рэдкіх горных пародаў (33). Для гэтых аб'ектаў распрацаваны спецыяльныя пашпарты, дзе адлюстраваны больш за 50 іхніх галоўных паказчыкаў, фізічныя параметры і інш. адметныя рысы. Існуючая сетка ахоўных геалагічных аб'ектаў і тэрыторыяў з'яўляецца плёнам карпатлівай і напружанай працы геалагічнага музея і супольных высілкаў многіх супрацоўнікаў Інстытута, а таксама навукоўцаў Інстытута гісторыі.

Па колькасці ахоўных геалагічных аб'ектаў Беларусь усё яшчэ саступае суседнім краінам. Сёння ў Еўропе створана дастаткова ўстойлівая сетка геалагічнай спадчыны. Так, Украіна мае каля 1000 геалагічных помнікаў прыроды, краіны Балты больш за 1300. У Польшчы, плошча якой толькі на трэць большая за нашу, амаль 22% тэрыторыі з'яўляецца ахоўнай (67 тыс. км²). Тут вызначана 2329 геалагічных аб'ектаў, сярод якіх 17 нацыянальных паркаў, 1035 прыродных заказнікаў, 327 помнікаў, 950 ахоўных ледавіковых валуноў.

Як вядома, Браслаўскае ўзвышша з'яўляецца эталоннай тэрыторыяй краявога ледавіковага рэльефу. Амаль палова Браслаўшчыны апошняй трапіла пад уздзеянне льдоў паазёрскага зледзянення. Гэты час, прыкладна 14-15 тыс. год таму, атрымаў нават адмысловую назву – браслаўская стадыя паазёрскага зледзянення. Даследамі ўсталявана, што ў гэтую стадыю ледавік рухаўся з паўночнага-захаду на паўднёвы-ўсход. Рэльеф ўзвышша стварыўся пры дэградацыі відаўскага і браслаўскага языкоў усходне-латвійскай лопасці чудскага ледавіковага патоку.

Разнастайныя каштоўныя прыродныя ўтварэнні Браслаўшчыны. І што прыемна, дзякуючы намаганням мясцовых уладаў тут захоўваецца 21 геалагічны (мінералага-петраграфічны) помнік прыроды – ледавіковыя валуны і адзін геамарфалагічны помнік – выдатнейшы Слабодаўскі оз, а таксама створаны Нацыянальны парк (Табліца 1). У рамках ДНТП "Прыродакарыстанне і ахова навакольнага асяроддзя" Інстытут геалагічных навук дэтальна даследаваў тэрыторыю раёна, выявіў і вывучыў 21 новае адметнае прыроднае ўтварэнне. Восем з іх месціцца ў межах Нацыянальнага парка і былі вылучаны з-за выключнасці, эталоннасці будовы, маляўнічасці і эстэтычнага характа. А таксама яшчэ і таму, што хача тэрыторыя парку мае ахоўны статус, дзе-нідзе на ёй адзначана адмоўнае ўздзеянне на прыроду. Напрыклад, пракладзеная да Гары Маяк новая дарога адчувальна змяніла навакольны ландшафт ля в.Кезікі. Была парушана і знішчана частка камавага комплексу, які тут месціцца. Гэтае недаравальна. Сёння ва ўсім свеце аўтастрады нават у звычайных месцах пракладаюць з улікам экалагічных патрабаванняў, іншымі словамі так, каб яны ўпісваліся ў рэльеф. Не разбуралі формы ландшафта, а наадварот падкрэслівалі ягоныя адметнасці. Тут жа зроблена тое, што ў любога спецыяліста дарожніка, экалога ці геалага выклікае толькі абурэнне. Адміністрацыя парка варта больш пільна сачыць за тэрыторыяй. Апрача таго, мы адмыслова толькі часткова закранулі парк, таму, што хацелі паказаць, якія цікавыя прыродныя ўтварэнні тут месціцца і тым ня менш яны ніяк не вызначаны ні ў прасторы, ні на аглядальных картах. На наш погляд, уся тэрыторыя парка мусіць быць дэтальна падзеленая на асобныя геалагічныя элементы і кропкі, якія б з'явіліся галоўнымі пры складанні турыстычных, аздараўляльных і пазнавальных маршрутаў для розных узроставых групаў наведвальнікаў. Людзям гэтае вельмі цікава і яны праяўляюць вялікую дапытлівасць да спецыяльна акрэсленых месцаў парка. Напрыклад, за нейкую гадзіну, што мы працавалі побач з Гарой Маяк, не звязаўшы на кепскае надвор'е, больш за трыццаць маладых людзей наведлі аглядальную пляцоўку. Хача, дарэчы, трэба адзначыць і не зусім правільную трактоўку тэкста, які змешчаны пры ўваходзе да Гары. Большая частка новых аб'ектаў знаходзіцца па-за межамі парка і гэта паказвае, што ўсталяванне межаў парка праведзена, на наш погляд, без уліку геамарфалагічных асаблівасцяў Браслаўшчыны. Калі зрабілі вялікі, вельмі станоўчы крок і стварылі Нацыянальны парк, дык і межы яго трэба было б усталяваць больш пісьменна з улікам геалагічных асаблівасцяў раёну.

Сярод разнастайных прыродных аб'ектаў, якія вызначаныя дзеля далейшага захавання, **тры** ландшафтныя геамарфалагічныя заказнікі – Едагальская града з гарой Пакруша, Муйсаўскі звонец і Янэльская катлавіна, **дзесяць** геамарфалагічных помнікаў – Біцёнскі камавы масіў, Маскавіцкія камы, Думарышкінскія пагоркі, Озавыя грады "Баркуновы Горы", Пузавіцкая кальцавая структура "Абадок", Субоцішскія пагоркі, найніжэйшая кропка паўночнай Беларусі "Фядорынкi", найвышэйшыя пагоркі Браслаўшчыны "Смульткі", Струсьянскі кам "Баханок", і **восем** геалагічных помнікаў прыроды – розныя па складу буйныя ледавіковыя валуны. Таксама дэтальна дакументаваная Слабодаўская озавае града, якая з-за выразнай, эталоннай і кампактнай добра захаванай формы прапанаваная да пераводу ў ранг помніка рэспубліканскага значэння.

Варта спыніцца на некаторых адметнасных гэтых незвычайных і прыгожых прыродных утварэнняў. У паўночна-заходняй часткі раёна, на поўдзень ад воз.Муйса месціцца **ЕДАГАЛЬСКАЯ ГРАДА З ГАРОЙ ПАКРУША**, якая ўяўляе канцова-марэнную граду радыяльнага тыпу. Вельмі ўражае агульны выгляд грады – яна ўзвышаецца над акаляючымі паніжэннямі на 25-30 м, мае стромкія схілы да 40°, прамы ці злёгка хвалісты грэбень і акруглую, месцамі плоскую вяршыню. На поўдні да яе далучаецца больш нізкая маргінальная града ідэальна прамалінейнай формы. Рэзкую сярод ледавіковага рэльефа з'яву ўяўляе комплекс – маргінальная і радыяльная канцова-марэнныя грады залучаюцца пад прамым вуглом. Едагальская града ўтварылася ў выніку акумулятыўнай дзейнасці ледавіковага покрыва 15-14 тыс. гадоў таму, выдатна захавалася ў рэльефе і мае класічныя вельмі выразныя абрысы. Незвычайна высокая для паўночнай Беларусі Едагальская града і прымыкаючыя пагоркі ў спалучэнні з навакольнымі азёрамі Дрысвяты, Аболе, Ілгайцы і інш. надаюць гэтай тэрыторыі асаблівую маляўнічасць. Пагорак каля хутара Уладзіславава месціцца называюць Замкавай Гарой, і сцвярджаюць, што тут некалі стаяў замак. Гэтыя звесткі мусіць быць падставай для спецыяльных археалагічных даследаў.

На поўнач ад воз.Муйса месціцца надзвычай рэдка ў Беларусі разнастайнасць формы рэльефу так званы **МУЙСАЎСКІ ЗВОНЕЦ**. Асаблівую цікавасць гэтай формы ўяўляе платападобны плоскавяршынены пагорак, які ўзвышаецца на 28,3 м над ўзроўнем вады ў воз.Муйса. У літаратуры неаднойчы прадказвалі магчымасць наяўнасці такіх элементаў рэльефа ў краіне, але пры дэталёвых даследах выяўлялася іншая будова падобных формаў. Муйсаўскі звонец, як было ўжо адзначана, выглядае як плата з плоскай, столападобнай азёрна-акумулятыўнай слабанахіленай на паўночны-запад паверхняй і схіламі стромкасцю 30-40°. Такую стромкасць схілаў утвараюць абразійныя ўчасткі звонца, звернутыя да воз. Муйса. Паверхню плато складаюць азёрна-ледавіковыя сляватыя блізкія да стужкавых пластычныя гліны.

Муйсаўскі звонец узнік ад 15 да 13 тыс. гадоў таму калі раставалі вялізныя камлыгі лёду, часам пахаваныя пад невялікім слоём наносаў. Пры дэградацыі адной з камлыгаў ў паніжэнні яе паверхні стварылася ледавіковае возера. Месцазнаходжаньне возера супала з месцам размяшчэння марэннага пагорка ў падлёдным рэльефе. Па меры раставання лёду ў возеры назапашваліся стужкавыя гліны, а па канчатковым ягоным знікненні сфарміраваўся інверсійны рэльеф. Адкалад ледавіковага возера надбудаваў той пагорак, азёрна-ледавіковыя гліны згладзілі няроўнасці яго паверхні і ўтварылі больш высокі пагорак з платападобнай паверхняй. Канчатковае раставаньне лёду ў навакольнай прасторы прывяло да ўзнікнення гляцыякарставых паніжэнняў. Воды воз.Муйса занялі самае глыбокае з іх. Муйсаўскі звонец з'яўляецца вельмі рэдкай формай ледавіковага рэльефа на тэрыторыі Беларусі і мае вялікае навуковае значэнне.

На паўднёвым захадзе раёна паміж азёрамі Прутас, Гілутас і Прудунелі месціцца комплекс ізаляваных пагоркаў – **БІЦІОНСКІ КАМАВЫ МАСІЎ**. У морфаметрычных адносінах пагоркі з'яўляюцца адасобленымі формамі з акруглай слабапукатай вяршыняй, радзей маюць формы блізкія да озаў. Пераважны накірунак доўгіх восяў пагоркаў і паніжэнняў з азёрнымі катлінамі арыентаваны на паўднёвы-ўсход. Такі накірунак звязаны з існаваннем грандыёзнай лагчыны ледавіковага выворвання і размыву паміж азёрамі Прутас і Відзкае. На днішчы і схілах лагчыны месціцца камавы масіў. Найвышэйшы пагорак масіва – Гара Варпэтэ. На 24 м яна ўзвышаецца над узроўнем вады ў воз.Гілутас і мае акруглую вяршыню. Марфалагічная будова камавага масіва найбольш тыповая для падобных формаў паласы паазёрскага зледзянення. Такія формы ўтварыліся ад 15 да 13 тыс. гадоў таму, калі ў паніжэннях пасля ледавіка засталіся палі нерухомага (мёртвага) лёду. Раставаньне лёду прывяло да ўзнікнення інверсійнага рэльефу – паніжэнняў на месцы суцэльных палёў лёду і камавых пагоркаў на месцы ледавіковых трэшчынаў і буйных пячораў у лёдзе. Менавіта ў ледавіковых пячорах фарміраваўся гэты масіў – пра што сведчыць наяўнасць марэнных накрывак у пагоркаў. Формы Біцёнскага камавага масіва адлюстроўваюць гісторыю дэградацыі паазёрскага ледавіковага покрыва, і гэтае важна для рэканструкцыі геалагічных працэсаў і палеагеаграфічных абставінаў, якія дзейнічалі ў заключную фазу існавання ледавіка.

Вялікую цікавасць уяўляе **ПУЗАВІЦКАЯ КАЛЬЦАВАЯ СТРУКТУРА – АБАДОК**, што месціцца за 400 м на паўднёвы-запад ад в.Пузавічы, Опсаўскага сельсавету. Структура ўяўляе амаль ідэальны кальцавы вал да 200 м у дыяметры, які ўзняўся над паверхняй балотнага масіва на 2,5 м. Па ўсёй даўжыні вал мае шырынню 20 м, раўнамерна пукатую вяршыню, роўны грэбень. Унутраныя і знешнія схілы нахіленыя пад вуглом 20°. У сярэдзіне структуры адзначана забалочаная плошча з невялікім узняццем паверхні ў цэнтры, што з'яўляецца прыкметай балота верхняга тыпу. Кальцавы вал складзены з марэнных акаладаў. Балотныя масівы акаляюць марэнныя пагоркі вышыняй 10-15 м. Паходжаньне кальцавой формы адназначна вызначыць пакуль цяжка. Можна дапусціць, што яна стварылася пасля раставання вялізнай камлыгі мёртвага лёду, або гэта рэшткі пінга, унікальная для Беларусі форма рэльефа, якая ўтварылася пасля канчатковай дэградацыі шматтадовай мерзлаты. Таксама не выключана, што гэта вынік падзення метэарыта. Якая з гэтых гіпотэзаў спраўдзіцца выявіцца пасля далатковых дэталёвых даследаў. Паколькі паходжаньне кальцавой структуры пакуль не выяўлена, чася яе ўтварэння могуць быць рознымі. У тым выпадку, калі генэзіс структуры звязаны з нерухомым (мёртвым) лёдам, то тады яе фарміраваньне магло адбыцца ў інтэрвале ад 15 да 13 тыс. гадоў таму. Узрост структуры, разглядаемай у якасці рэшткі пінга, можа быць больш маладзейшым – каля 10 тыс.гадоў. Калі дапусціць, што гэта метэарытны кратар, то час узнікнення формы не выключае і глацэнавы ўзрост.

На паўднёва-заходнім беразе возера Струста паміж вв.Струста і Гусараўшчына месціцца **СТРУСЦЯНСКІ КАМ (БАХАНОК)** – жамчужына ўсяго Беларускага Паазер'я і Браслаўскай грады ў прыватнасці. Гэта акруглы і высокі пагорак са слаба пукатай вяршыняй і стромкімі схіламі (30°), якія на ўсходзе з боку воз.Струста дасягаюць 50°. У пагорка адносна невялікія памеры: дыяметр падэшвы роўны 150 м, вяршыні – каля 20, адносная вышыня – 20,2 м, але выглядае ён вельмі эфектна. Гэта прыклад кампактнага камавага пагорка тыповай для часу паазёрскага зледзянення формы. Мясцовыя назвы Струсцянскага кама – "Баханок" або "Французская Гара", ці "Чортава Гара". Захаваліся звесткі пра яе. У адным расказваюць, што нібыта ў гары закапаны скарб. Другое сцвярджае, што Гару нанасілі ботамі і саляты, але праведзеныя археалагічныя даследы ўстанавілі, што Гара не з'яўляецца гарадзішчам. Рэзультатныя даследаванні паказваюць, што Гара не з'яўляецца гарадзішчам.

спраўлялі Купалле. Струсянскі кам месціцца ў межах Нацыянальнага парка, але ніяк і нідзе не пазначаны. Варта падкрэсьліць, што рэкрэацыйны патэнцыял Струсянскага кама, як і іншых адметных формаў рэльефа Нацыянальнага парка не выкарыстоўваецца, ці выкарыстоўваецца ў нязначнай ступені.

За 0,3 км на поўдзень ад в.Юравічы і за 2 км на поўнач ад в.Арцёмавічы, на схіле озавай грады, якая часткова знішчана жвіровым кар'ерам, захавалася буйная камлыга фінскага граніта рапаківі – **ЮРАВІЦКІ ВЯЛІКІ КАМЕНЬ**, дарэчы другая па памерах. Яна прынесена ледавіком прыкладна 20-18 тыс. гадоў таму з паўднёва-заходняй Фінляндыі. Камлыга з'яўляецца адметным прыродным утварэннем, належыць да кіроўнага тыпу, мае буйныя памеры, характэрную і тыповую форму і вельмі відовішчны выгляд.

За 0,7 км на поўдзень ад в.Пузавічы побач (0,2 км) з Кальцавой структурай "АБАДОК" на паўднёва-заходнім схіле марэннай грады захавалася цікавая камлыга граніта-гнейса, якая з усіх бакоў абкапаная. Месцічы распавядаюць, што **ПУЗАВІЦКІ ВЯЛІКІ КАМЕНЬ** заўсёды меў сляды падкопвання. Некаторыя сцвярджаюць, што гэта капаюць скарбашукальнікі, а іншыя са здзіўленьнем кажуць: чамусьці тут капаюць капцятамі каровы, калі іх прыводзяць сюды пасьвіцца. Абедзве гэтыя прычыны паказваюць на былое культавае значэнне валуна. Хутчэй за ўсё тут было язычніцкае капішча прысвечанае богу Вялесу (таму і захаваліся паданні пра незвычайныя паводзіны кароваў). Ды і ўспаміны пра скарбашукальнікаў ускосна паказваюць, што пад час абрадаў, якія здзяйснялі язычнікі ля каменя, учыняліся нейкія таямнічыя дзеі. Менавіта з-за гэтых абрадаў, незразумелыя для звычайных людзей, лічылі, што тут хаваюць скарбы.

За 2,8 км на поўнач ад в.Спрынды і за 1 км на поўнач ад вёскі Кальбкі ва ўрочышчы Панкі захавалася буйная камлыга аландскага граніта рапаківі, кіроўнага складу, выразнай формы ледавіковай апрацоўкі і буйных памераў. Яна мае адзіную ў Беларусі назву **ПРАДАДЗЕНЫ КАМЕНЬ**. Месцічы расказваюць, што гадоў 150-200 таму на гэтай зямлі жылі багатыя людзі Лабэцкія. Адзін чалавек захацеў купіць для млына гэты камень. Ён выплаціў Лабэцкім патрэбныя грошы – 10 ці 20 рублёў, між іншым у тых часы гэта быў кошт дзвух кароваў, і спрабаваў вывезці камень. Прыгнаў коняў, зачапіў прылады але, як ні намагаліся, выцягнуць камень не здолелі.

Існуючыя помнікі прыроды ледавіковыя валуны вызначаюцца ня толькі геалагічным але і гістарычным значэннем для краю і сярэд іх захоўваюцца Вялікія камяні, камяні з адзнакамі (надпісам і ямкамі), Чортавыя камяні, Камяні Воласа, Пастушы, Цуадазейны. Пра гэтыя валуны было дэдазена на Чытаньнях'94 і таксама даволі поўнае апісанне надрукаванае ў кнізе "Памяць". Таму варта дадаць новыя выяўленыя рысы і звесткі. Так на вядомай камлызе фінскага граніта рапаківі **МАРЦІН КАМЕНЬ**, якая захоўваецца ля в.Лайбуны Відзаўскага сельсавету, упершыню выяўлены два паглыбленні. На вяршыні зарэгістравана сфэрападобная выемка да 6 см і 10÷13 см папярочнікам з добра адшліфаванымі сыценкамі. За 2 м на ўсход ад папярэдняй на верхняй роўніцы ёсць яшчэ адна падобная ямка. Паглыбленні належаць да групы так званых міскападобных выемак і былі высечаны, па меркаванні латыскіх даследчыкаў, прыкладна ў I тысячагоддзі н.э. для правядзення культавых абрадаў. Камлыга называюць "Марцін камень" таму, што раней зямля дзе яна ляжыць, належала спадару Марціну. Але, калі спадар меў імя Марцін, то назва каменя будзе Марцінаў. Магчыма, што назва каменя неяк звязана з імем Марта – гэтае патрабуе ўдакладнення.

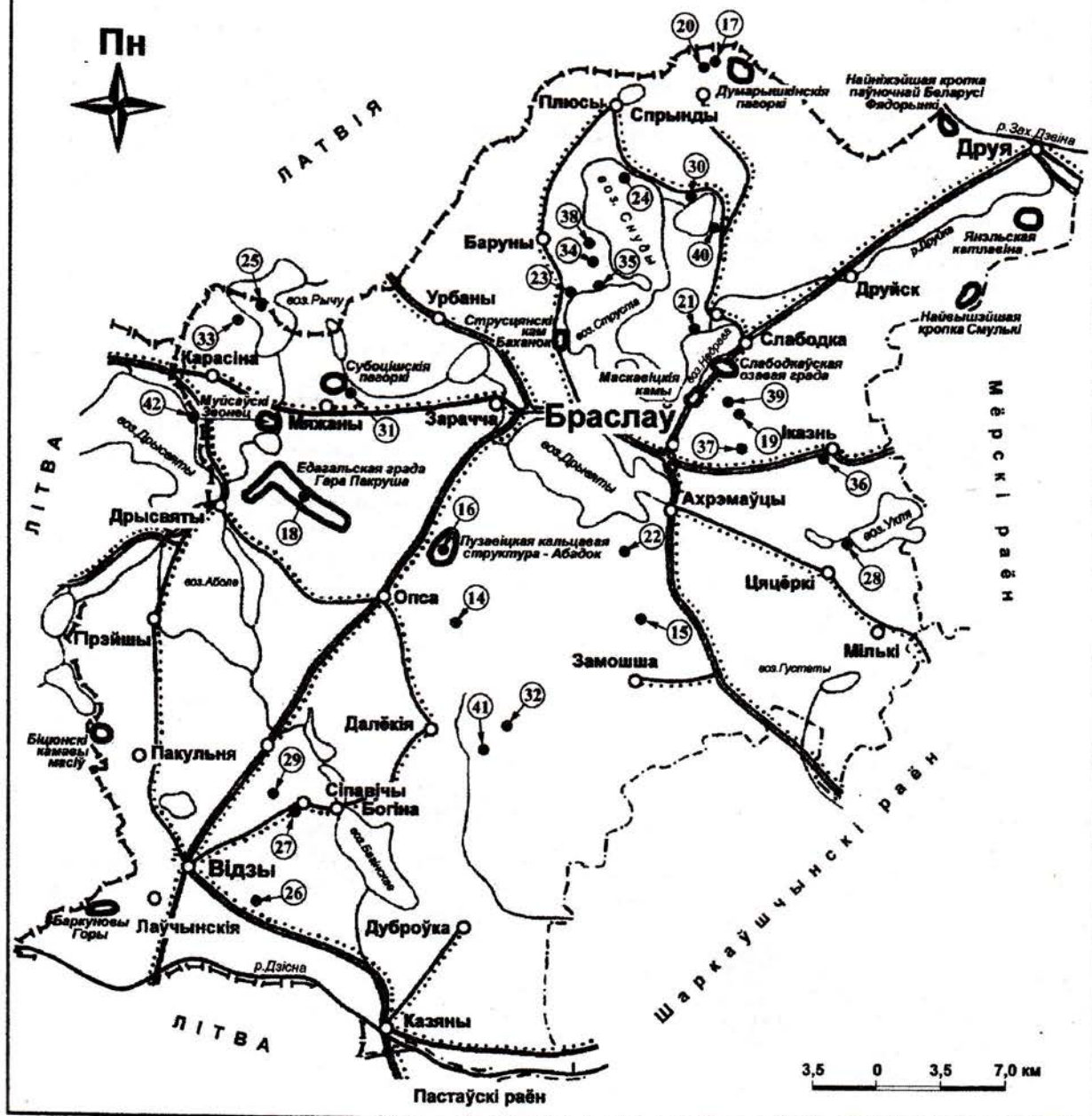
Вядомыя тры камлыгі ля вв.Сіпавічы, Ст.Дворышча і Пашавічы абагульняе найўнасьць на верхніх роўніцах паўсфэрычных выемак глыбінёю 2-3 і папярочнікам 4-5 см, якія адзначаны ў рознай колькасці. Знаходкі валуноў з паглыбленнямі ў 1994 г. былі ўнікальнымі – раней такіх камяняў ў нашай краіне не вызначалі. У Еўропе зафіксавана шмат валуноў з падобнымі паглыбленнямі. Часцей яны ляжаць недалёка ад пахаванняў, якія адбыліся за 2-2,5 тыс.год таму, і мяркуюцца, што ямкі рабілі ў тых часы і тады ж на камянях учынялі абрады пакланення (касьцямі ці камянямі) дзеля таго, каб альбо багам урадлівасці. Мажліва, што ямкі высякалі трывалымі прадметамі (касьцямі ці камянямі) дзеля таго, каб наліць у іх тлушчу ці алею, усталяваць кнот і запаліць агонь. Сёння наша картаўка ўтрымлівае звесткі пра 24 такія валуны ў дзесяці раёнах краіны і арэал распаўсюджвання іх ў Беларусі дэдавае значна ўдакладніць межы рассялення балцкіх (фіна-угорскіх) плямёнаў, у якіх існаваў звычай рабіць такія ямкі.

Вядомы адметны валун аландскага граніту рапаківі, які захоўваецца ў лесе побач з в.Жырнеішкі, месцічы называюць **ЧАРОЎНЫМ** або **ЦУАДАЗЕЙНЫМ КАМЯНЁМ**. Тут бачылі трох вершнікаў, якія раптоўна з'яўляюцца і пужаюць людзей, можа здацца лясны пажар, пачудзіцца брэх сабакаў. З-за легенды пра тое, што пад ім пахаваны гаршчок з золатам, сёння валун ляжыць ў глыбокай яме – так шукалі, але не знайшлі той скарб.

За 1 км на поўдзень ад в.Данькі і за 0,5 км на поўнач ад воз.Волас, сярод баалоістага асяроддзя захоўваецца буйная камлыга фінскага граніта рапаківі **ВОЛАС-КАМЕНЬ**. Парода моцна выветраная – валун літаральна рассыпаецца на жарству – кавалачкі крышталеў палявога шпату і гэтым быццам сцвярджае сваю назву – рапаківі ў перакладзе з фінскай азначае гнілы ("рапа") камень ("ківі"). Тубыльцы ўпэўненыя, што такім камень стаў з-за таго, што "Пярун часта ў яго б'е". Але разбураецца камлыга таму, што пры пераносе ў цэле ледавіка знаходзілася хутчэй за ўсё ў актыўнай ніжняй зоне і пазнала моцны ціск ледавіковай масы. У в.Луні раскавалі, што часцічком спадар Гедровец пасьвіў ля валуна сваіх свінняў. Аднойчы тых пачалі падкопвацца пад камлыгу і раптам Гедровец убачыў як там нешта бліснула. Ён сам узяўся за справу і выкапаў каштоўнасьці, што былі схаваныя французамі. Гедровец узяў тых скарбы (як кажуць золата) і праз нейкі час з'ехаў за мяжу. Такім чынам "Волас-Камень" можна з упэўненасцю аднесці і да скарбавых камяняў. Але хутчэй за ўсё тут яшчэ ў мінулым стагоддзі існавала язычніцкае капішча, і тое што трапіла ў рукі Гядроўцу, звычайныя ахвяры людзей, якія прыносілі да бога Вялеса (Воласа) – ахвярніка свойскай жывёлы. Нездарма менавіта свінні спачатку выкапалі скарб.

Такім чынам, усе пералічаныя геалагічныя ўтварэнні вельмі важныя не толькі з навуковага пункту гледжання, але каштоўныя і як унікальныя, характэрныя і тыповыя элементы прыроды Браслаўшчыны. Захаванне гэтых аб'ектаў будзе спрыяць пашырэнню геалагічнай спадчыны як раёна, так і краіны, мець рэкрэацыйнае значэнне, садзейнічаць павышэнню культурнага ўзроўня насельніцтва і развіццю турысцкай справы.

Схема размяшчэння ўнікальных геалагічных і геамарфалагічных аб'ектаў Браслаўшчыны.

Табліца 1

УНІКАЛЬНЫЯ ГЕАЛАГІЧНЫЯ І ГЕАМАРФАЛАГІЧНЫЯ АБ'ЕКТЫ БРАСЛАЎСКАГА РАЁНА

№ па схе-ме	Назва прыроднага аб'екта (плошча, даўжыня)	Месцазнаходжанне аб'екта: назва вёскі і сельсавета
Ландшафтныя геалага-геамарфалагічныя заказнікі прыроды		
1.	Едагальская Града з Гарой Пакруша (12 км ²)	Хут.Едагале, Уладзіславава, Ілгайцы, Опсаўскі сельсавет
2.	Муйсаўскі Звонец (1,6 км ²)	Вв.Рычаны, Міхалінка, Мінкавічы, Межанскі с/с
3.	Язельская катлавіна (1,5 км ²)	Вв.Войса, Ісачкі, Трыбухі, хут.Залесны, Друйскі пасялковы савет

Геаграфалагічныя помнікі прыроды		
4.	Слабодкаўская Озавая Града (2,8 км ²)	існуючы В.Слабодка, Слабодкаўскі с/с
5.	Біцёнскі камавы масіў (1,1 км ²)	В.Біцёны, хут.Манюкі, Відзаўскі с/с
6.	Маскавіцкія Камы (1,1 км ²)	Вв.Маскаўцы, Рацёны, Слабодкаўскі с/с
7.	Думарыпкінскія Пагоркі (1 км ²)	Хут.Думарыпкі /Калыбкі/, /Казлы/, /Шэкі/, Пялюсаўскі с/с
8.	Баркуновы Горы (Озавыя Грады) (0,9 км ²)	В.Лявонапаль, хут.Чорны Засценак, Белы Засценак, Відзаўскі с/с
9.	Пузавіцкая калыцавая структура – Абадок (0,8 км ²)	Вв.Пузавічы, Чарніўкі, Опсаўскі с/с
10.	Субоцішскія Пагоркі (0,8 км ²)	В.Мяжаны, хут.Мілонцы, Мяжанскі с/с
11.	Найніжэйшая кропка паўночнай Беларусі Фядорынкi (97,7 м над узроўнем мора; 0,4 км ²)	Хут.Стэфанава, Шафранава, Фядорынкi і мяжаю з Латвія (в.Робежцелініек), Друйскі с/с, землі Дзяржземзапасу, левы бераг р.Зах.Дзвіна,
12.	Струсянскі Кам (Баханок) (0,4 км ²)	Вв.Струста, Гусараўшчына, Зарацкі с/с
13.	Найвышэйшыя Пагоркі Браслаўшчыны Смулякі (210,6 м над узроўнем мора; 0,2 км ²)	В.Смулякі, Друйскі с/с
Геалагічныя (мінералага-петраграфічныя) помнікі прыроды		
14.	Юравіцкі Вялікі Камень (4,6 м)	В.Юравічы, Опсаўскі с/с
15.	Аколіцкі Вялікі Камень (4,4 м)	В.Аколіца, Ахрэмаўскі с/с
16.	Пузавіцкі Вялікі Камень (4,2 м)	В.Пузавічы, Опсаўскі с/с
17.	Прададзены Камень думарыпкінскі (3,4 м)	В.Думарыпкі /Калыбкі/, Пялюсаўскі с/с
18.	Едагальскі Вялікі Камень (3,3 м)	В.Едагале, Опсаўскі с/с
19.	Лейшаўскі Вялікі Камень (3,5 м)	В.Агоні, Слабодкаўскі с/с
20.	Камень-Следавік думарыпкінскі (2,9 м)	В.Думарыпкі /Калыбкі/, Пялюсаўскі с/с
21.	Крэўняўскі Валун (2,7 м)	В.Крэўня, Слабодкаўскі с/с
22.	Браслаўскі Вялікі Камень (4,9 м)	існ. В.Дзехцяры, Ахрэмаўскі с/с
23.	Струстаўскі Камень з надпісам (4,5 м)	існ. В.Струста, Пялюсаўскі с/с
24.	Краснагорскі Вялікі Камень з групам валуноў (4,4 м)	існ. В.Краснагорка, Пялюсаўскі с/с
25.	Чортаў Камень рычаўскі (4,2 м)	існ. В.Анісімавічы, Мяжанскі с/с
26.	Марцін Камень лайбуноўскі (4,1 м)	існ. В.Лайбуны, Відзаўскі с/с
27.	Сіпавіцкі Камень з ямкаю (3,9 м)	існ. В.Сіпавічы, Відзаўскі с/с
28.	Пастухоў Камень варапаншчынскі (3,8 м)	існ. В.Варапаншчына, Цяцёркаўскі с/с
29.	Старадворышчанскі ямкавы камень (3,8 м)	існ. В.Старое Дворышча, Відзаўскі с/с
30.	Воласкі Камень (3,7 м)	існ. В.Данькі, Пялюсаўскі с/с
31.	Мяжанскі Вялікі Камень (3,6 м)	існ. В.Мяжаны, цэнтр сельсавета
32.	Чортаў Камень багданаўскі (3,4 м)	існ. В.Багданава, Далёпкі с/с
33.	Анісімавіцкі Вялікі Камень (3,6 м)	існ. В.Анісімавічы, Мяжанскі с/с
34.	Дудальскі Вялікі Камень (3,5 м)	існ. В.Дудалі, Пялюсаўскі с/с
35.	Каровін Камень чарнішкаўскі (3,4 м)	існ. В.Чарнішкі, Пялюсаўскі с/с
36.	Іказненскі Вялікі Камень (3,3 м)	існ. В.Іказнь, Цяцёркаўскі с/с
37.	Буцеўскі Вялікі Камень (3,2 м)	існ. В.Буцеўцы, Цяцёркаўскі с/с
38.	Чортаў Камень якубянскі (3,2 м)	існ. В.Якубянды, Пялюсаўскі с/с
39.	Агоняўскі Вялікі Камень (3,1 м)	існ. В.Агоні, Слабодкаўскі с/с
40.	Лявошкінскі Вялікі Камень (3 м)	існ. В.Лявошкі, Слабодкаўскі с/с
41.	Чароўны Камень стапэліцкі (1,8 м)	існ. В.Стапэліцкі, Далёпкі с/с
42.	Папшэвіцкі ямкавы камень (1,4 м)	існ. В.Папшэвічы, Дрысвяцкі с/с

Віталь Галубовіч .Полацк.

Кнігі запісаў метрыкі Вялікага Княства Літоўскага першай паловы XVII стагоддзя як крыніца па гісторыі Браслаўшчыны.

Даследаванне гісторыі беларускіх земляў ужо некалькі стагоддзяў шчыльна звязана з паралельнай распрацоўкай матэрыялаў архіва канцылярыі Вялікага Княства Літоўскага. Заканмерным у сувязі з гэтым з'яўляецца тое, што істотнейшыя зрухі ў працэсе станаўлення беларускай гістарыяграфіі вынікаюць з паглыбленага вывучэння метрыкі. Метрыка, як комплекс гістарычных крыніц XIV-XVIII стст., безумоўна, мае першазначную каштоўнасць. Гэта абумоўлена, найперш, разнастайнасцю кампетэнцы і функцый канцылярыі Вялікага Княства Літоўскага, у сферу дзейнасці

Віталь Галубовіч. Нарадзіўся ў 1974 г. у г.Гродна. Старэйшы выкладчык кафедры гісторыі і сацыялогіі Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта. Займаецца пытаннямі гісторыі Беларусі XVII-XVIII стст.

якой уваходзіла фіксацыя і захаванне вялікакняскіх волевыяўленняў (прывілеяў, пацверджанняў і г.д.). З іншага боку, нельга не заўважыць, што метрыка, па меншай меры, пэўныя віды кніг, утрымлівае адносна аднастайныя па форме і зместу дакументы, а гэта дае магчымасць праводзіць сістэматызацыю матэрыяла.

Не глядзячы на амаль 200-гадовую традыцыю вывучэння і публікацыі, да поўнага разумення гісторыкамі эвалюцыі і структуры метрыкі яшчэ далека. Асабліва гэта датычыцца метрыкі XVII-XVIII стст. Частка архіва канцэлярыі ВКЛ, якая сфармавалася за гэты перыяд складае большую яго палову: з усіх 190 кніг запісаў метрыкі 105 запісана ў XVII-XVIII стст., з 308 кніг судовых спраў - 234, з 37 кніг публічных спраў - 27.

Адным з відаў кніг метрыкі першай паловы XVII ст., якія недастаткова вывучаны, застаюцца кнігі запісаў. Апускаючы прычыны такога становішча, адзначым, што непасрэдным следствам гэтага было і застаецца зараз адстаўанне беларускай гістарыяграфіі не толькі ў даследаванні агульных праблем мінулага ВКЛ, але, што не менш важна, ў напрамку актуалізацыі мікрагістарычных даследаванняў.

Дадзены матэрыял з'яўляецца першай спробай запоўніць інфармацыйны вакуум што да зместу кніг запісаў першай паловы XVII ст. па гісторыі Браслаўшчыны, а дакладней, былога Браслаўскага павета Віленскага ваяводства ВКЛ. Адначасова на прыкладзе Браслаўскага павета стане магчымым правядзенне сістэматызацыі асноўных відаў дакументаў, якія сустракаюцца ў кнігах запісаў, і высвятленне іх каштоўнасць як крыніц.

За перыяд з 1599 г. па 1648 г. у складзе метрыкі захавалася 38 кніг запісаў (№ 85-122), сярод якіх кнігі запісаў 87, 90, 97, 98, 101, 105, 108, 116 утрымліваюць смаленскія, северскія і лівонскія дакументы.

Матэрыял па гісторыі Браслаўшчыны з кніг запісаў можна падзяліць на дзве асноўныя групы: па-першае, гэта прывілеі на пасады ў Браслаўскім павеце, па-другое, наданні, пацверджанні і пераводы права на валоданне зямельнай маёмасцю. Шэраг дакументаў можна выкарыстаць падчас вывучэння гісторыі царквы на Браслаўшчыне. На жаль, ніякай інфармацыі, непасрэдна звязанай з Браславам як павятовым цэнтрам, не было выяўлена.

Першая група дакументаў прадстаўлена 30 прывілеямі на пасады ў Браслаўскім павеце. Некаторыя прывілеі, выдадзеныя яшчэ пры канцы XVI ст., знаходзяцца ў іншых кнігах запісаў¹. Аналіз дакументаў дазваляе сцвярджаць, што найчасцей ў першай палове XVII ст. павятовыя пасады займалі Рудаміны-Дусяцкія, Масальскія, Мірскія, Падбярэзскія. Для некаторых браслаўскіх шляхціцаў павятовыя пасады сталі добрым плацдармам для далейшага прасоўвання па службовай лесвіцы. Гэтак з пасады маршалака Браслаўскага павета, якую Кшыштаф Рудамін-Дусяцкі займаў з 11.III.1630 г. ён перайшоў на вышэйшую пасаду - кашталянію полацкую². Яшчэ адзін Рудамін-Дусяцкі, Пётр, з пасады падстоля браслаўскага, на якой ён затрымаўся ўсяго 14 месяцаў, пераходзіць на пасаду войскага таго ж павету, а праз 3 гады ён ужо браслаўскі павятовы харужы³. У 1639 годзе Пётр Рудамін-Дусяцкі атрымаў павышэнне і стаў кашталянам дэспітскім, а 30.XII.1643 г. у метрыцы фіксуецца наданне яму кашталяніі смаленскай⁴.

Працэс сбліжэння, ці як гаворыцца ў дакументах, ураўнанне правоў Кароны Польскай і ВКЛ, актыўна працягваўся ў часы праўлення Уладзіслава IV Вазы і знайшоў адлюстраванне ў увядзенні новых павятовых пасадаў чэсніка, падчашага, скарбніка і мечніка па аналогіі з Польшчай. Першым чэснікам Браслаўскага павета быў зацверджаны Уладзіславам IV Вазам Януш Рудамін-Дусяцкі прывілеем ад 5.XII.1635 г., падчашым Багдан Агінскі прывілеем ад 25.XI.1635 г., скарбнікам Ян Якушэўскі прывілеем ад 10.III.1636 г., а мечнікам Ян Пуцята прывілеем ад 2.V.1636 г.⁵

Павятовую пасаду ў ВКЛ мог атрымаць згодна статуту 1588 г. толькі той шляхціц, які меў аселасць у дадзеным павеце. Прозвішчы шляхціцаў, якія атрымлівалі пасады ў Браслаўскім павеце першай паловы XVII ст. з'яўляюцца для яго дастаткова характэрнымі, за выключэннем аднаго. У кнізе запісаў № 119 пад 1646 г. без пазначэння дня і месца ўпісаны прывілей на вайскоўства браслаўскае за паслугі перад дваром Філону Юдыцкаму скарбніку рэчыцкага павета⁶. Што ці хто стаіць за гэтым дакументам сказаць цяжка.

Асобна трэба адзначыць, што лісты на павятовыя пасады ў шэрагу выпадкаў не толькі ўтрымліваюць дату, ад якой той ці іншы шляхціц зацвярджаўся каралем, але і дзень правядзення ў павятовым цэнтры, у нашым выпадку ў Браславе, электыйнага соймака абывацелей павету для абрання мясцовых ураднікаў. Такія соймікі адбываліся ў Браславе напрыклад 7.V.1618 г., 20.VII.1620 г., 28.VII.1621 г., 5.IX.1624 г.⁷ Некалькі прывілеяў атрымалі браслаўскія павятовыя воеводы ў першай палове XVII ст. на генеральства дворнае, што таксама зафіксавана ў кнігах запісаў метрыкі⁸.

Найбольш колькасна ў кнігах запісу прадстаўлены дакументы па гісторыі землеўладання ў Браслаўскім павеце. Браслаўскі павет не з'яўляўся ў гэтым сэнсе нейкім выключэннем, паколькі большасць матэрыялаў кніг запісаў так ці інакш звязана з зямельнай маёмасцю. З усіх прааналізаваных кніг запісаў было выяўлена 74 разнастайныя дакументы на зямельную маёмасць у Браслаўскім павеце і 22 наданні браслаўскай шляхці ў іншых паветах ВКЛ.

Спецыфіка матэрыялаў з кніг запісаў, якія датычацца зямельнай маёмасці заключаецца ў тым, што большасць з іх фіксуе правыя ўмовы трымання шляхтай дзяржаўных земляў у Браслаўскім павеце. Адсюль паходзіць пэўная абмежаванасць кніг метрыкі, якія толькі ў выключных выпадках змяшчаюць матэрыял пра вечыстую маёмасць. Як адзначаў М.Доўнар-Запольскі: «Уся вайсковая і грамадзянская служба (у ВКЛ) абавязалася менавіта на зямлі: вялікі князь раздаваў маёнткі ці розныя ўгодкі за службу якая выканана ці на ўмовах будучай службы»⁹. Таму, большасць наданняў на зямлю ў Браслаўскім павеце, як і паўсюдна ў ВКЛ, прывязана да асоб, якія аказвалі паслугі дзяржаве і каралю. Гэта маглі быць і простыя жаўнеры, як Станіслаў Сунтайла і Марцін Дарафей¹⁰, які ў Браслаўскім павеце атрымалі валокі ці дастаткова высокія ўраднікі, як Вільгельм Данхоф, ваявода паморскі¹¹. У цэлым, дзяржаўны зямельны фонд цягнуў досыць сур'ёзныя страты ад раздачы земляў, а таму зямельныя наданні ў Браслаўскім павеце зводзіліся да перадачы маёнткаў на доўготэрмінавае трыманне ад аднаго шляхціца да другога.

Распаўсюджанай з'явай ў ВКЛ першай паловы XVII ст. быў захоп дзяржаўных земляў і іх трыманне без аформленага дазволу. Паколькі «урад проста не быў у стане ахоўваць свае ўласныя ўладанні»¹², то, звычайна той, хто даваў справу аб бяспраўным трыманні пэўнай маёмасці, атрымліваў на яе прывілей. Шэраг дакументаў фіксуе такую практыку і на тэрыторыі Браслаўскага павета. Як правіла, менавіта людзі простага стану, што падкрэўляецца ў дакументах выразам «post plebeios»¹³, захоплівалі рознымі шляхамі земскія добра. Прычынай пазбаўлення іх маёмасці, часам цэлых фальваркаў, была адсутнасць правых падстаў на валоданне зямлей. З дакументаў відаць, што канфіскаваная маёмасць

магла доўгі час да гэтага знаходзіцца ў карыстанні людзей простага стану.¹⁴ Побач з прывілеямі на некалькі валок ці нават вёсак, у кнігах запісаў фіксаваліся наданні на староствы ў Браслаўскім павеце: Феліксу Пацу на браслаўскае староства ад 19.XII.1645 г., Абраму Зеновічу на апескае староства ад 14.VII.1633 г.

Сухая актавая мова не заўсёды дае магчымасць даведацца пра прычыны пераходу зямельнага трымання ад аднаго шляхціца да другога. Аднак, выключныя абставіны справы прымушаюць складальнікаў дакумента пашыраць апавядальную частку. Такім выключэннем для кніг запісаў метрыкі з'яўляецца прывілей канцлеру ВКЛ Льву Сапезе на маёнтак Багдана Пашкевіча Пневіца ў Браслаўскім павеце і маёнтак яго мачахі Росіца ў Полацкім ваяводстве. Сутнасць дадзенай справы ў тым, што Багдан Сямёнавіч Пашкевіч, землеўладальнік Браслаўскага павета, ўзяў «над право Божае и над право посполитое земское за жону властную мачоху свою» Марыну Іванаўну Расіцкую, па смерці ягонага бацькі Сямёна Пашкевіча і «не прыстойне праве в порубстве з нею мешкаеть».¹⁵ За такое «праве поганское малженство», маёнткі Багдана Пашкевіча і Марыны Расіцкай былі перададзены на дажыўным трыманні 17 жніўня 1601 года Льву Сапезе.¹⁶

Сярод дакументаў кніг запісаў першай паловы XVII ст. пэўны адсотак складаюць упісы, якія непасрэдна датычацца гісторыі царквы на Браслаўшчыне. Адным з відаў дакументаў, які досыць часта фіксаваліся ў метрыцы былі фундацыі. Такіх дакументаў было выяўлена некалькі. Пад датай 5.VII.1633 г. у кнігі запісаў была ўпісана канфірмацыя фундашу Януша Скуміна Тышкевіча на Браслаўскую Замкавую царкву «*tutulu zwiastowania Papny Marceyu*» яго дзедзічнага фальварка Навяцкага за возерам Навятам.¹⁷ У сваю чаргу, Себасціян Мірскі, суддзя земскі браслаўскі, перадаў у 1633 г. палову пляца ў Полацку на кляштар Багаўленскай царквы манахам «религии грецькое под послушеством владыки Мстиславского не в унии будучого».¹⁸ Іншая фундацыя ад 3.XI.1639 г. прызначалася касцёлу ў мястэчку Дрысвяты. Паколькі касцёл яшчэ ад першай фундацыі меў вельмі нязначныя прыбыткі, Уладзіслаў IV Ваза санкцыянаваў наданне трох валок на гаспадарчыя і культывыя мэты.¹⁹

Прызначэння на некаторыя царкоўныя пасады таксама фіксаваліся ў кнігах запісаў метрыкі. Так тут можна сустрэць прывілеі на архімандрыцтва браслаўскае ў 1639 г. Іелісею Веліконце, у 1647 г. Мікалаю Мітрафану Дусяцкаму-Сакалінскаму.²⁰

Асобнае месца займае сярод дакументаў справа 1636 г. паміж троцкім ваяводам Янушам Скуміным Тышкевічам і Пятром Жмулевічам, браслаўскім плябанам.²¹ Сутнасць канфлікту - нежаданне браслаўскага старасты аддаваць рыбную дзесяціну, а таксама дзесяціну ад аўса і садавіны, якую збіралі ў Браслаўскім старостве. Канфлікт быў вырашаны дзякуючы віленскаму біскупу Абраму Войне на карысць браслаўскага плябана.²²

Такім чынам нават гэты, далека ня поўны, агляд зместу кніг запісаў першай паловы XVII ст. дазваляе сцвярджаць, што крыніцазнаўчыя рэсурсы метрыкі дастаткова перспектывныя. Матэрыялы па арганізацыі павятовага жыцця, гісторыі землеўладання і царквы, а таксама іншых праблемах, не гледзячы на іх вузкаспецыяльную накіраванасць, дапамогуць дэталізаваць невядомыя аспекты мінулага Браслаўшчыны.

Крыніцы:

¹ Lulewicz H. Sąd ziemski brastawski w swietle zachowanych ksiąg ziemskich z lat 1603 - 1632 // *Miscelanae Historico-Archivistica*. t. X, 1999. S.153-154.

² Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі, КМФ - 18, воп.1, спр. 114, аа. 691-692.

³ НГАБ, КМФ - 18, воп.1, спр. 93, аа. 305-305 адв., спр. 93, аа. 402, спр. 100, аа. 260-261 адв.

⁴ Там жа, спр. 114, аа. 323 адв. - 324.

⁵ Там жа, спр. 111, аа. 495-495 адв., аа. 444 адв. - 445 адв., аа. 519-519 адв., аа. 610 - 610 адв.

⁶ Там жа, спр. 119, аа. 479 адв. - 480.

⁷ Там жа, спр. 93, аа. 181 адв.-182, аа. 327-327 адв., аа. 410-410 адв., спр. 100, аа. 161-161 адв.

⁸ Там жа, спр. 91, аа. 342 адв., спр. 100, аа. 314 - 314 адв.

⁹ Довнар-Запольский М. Государственное хозяйство Великого княжества Литовского при Ягелонах. Т. I. Киев, 1901, с. 136.

¹⁰ НГАБ, КМФ - 18, воп. 1, спр. 110, аа. 151 адв. - 152, спр. 118, аа. 126 адв. - 127.

¹¹ Там жа, спр. 114, аа. 604.

¹² Довнар-Запольский М. Згаданы твор, с. 343.

¹³ НГАБ, КМФ - 18, воп. 1, спр. 110, аа. 189 адв. - 190.

¹⁴ Там жа.

¹⁵ Там жа, спр. 86, аа. 274.

¹⁶ Там жа, аа. 274 адв.

¹⁷ Там жа, спр. 106, аа. 116-116 адв.

¹⁸ Там жа, спр. 110, аа. 107-107 адв.

¹⁹ Там жа, спр. 113, аа. 387-387 адв.

²⁰ Там жа, аа. 395-396, спр. 119, аа. 1004 адв. - 1005.

²¹ Там жа, спр. 112, аа. 59-59 адв.

²² Там жа, аа. 59-59 адв.

Табліца 1.

Падкаморы	Маршалак	Суддзя земскі	Падсудак земскі	Пісар земскі
Да 1617 г. - быў Віальгельм Стэцкевіч + 1616/1617г. 1. Васіль Масальскі 17.I. 1617 г. (Кн. зап. 93, аа. 58-58 адв.) + 1623/1624г. 2. Кшыштаф Стэцкевіч 20.II.1624 г. (Кн. зап. 100, аа. 161-161 адв.)	Да 1630 г. быў Самсон Падбярэзскі + 1630 г. 1. Кшыштаф Рудамін-Дусяцкі 11.III.1630 г. (Кн. зап. 99, аа.360-360 адв.) 2. Ян Мікалай Рудамін-Дусяцкі 12.II. 1645 г. (Кн. зап. 114, аа. 816-816 адв.)	Да 1620 г. быў Рыгор Мірскі + 1620 г. 1. Ян Самсон Падбярэзскі 3.VIII.1620 г. (Кн. зап. 93, аа. 327 адв.) + 1622 г. 2. Себасціян Мірскі 6.X.1622 г. (Кн. зап. 93, аа. 552 адв.)	Да 1620 г. быў Ян Самсон Падбярэзскі 1. Андрэй Тамашэвіч 1.VIII.1620 г. (Кн. зап. 96, аа. 244-245) + 1621 г. 2. Даніэль Тур 13.VIII.1621 г. (Кн. зап. 93, аа. 410-410 адв.) + 1645 г. 3. Ян Касцялкоўскі 12.VII.1645 г. (Кн. зап. 119, аа. 396 адв.)	Да 1618 г. быў Ян Самсон Падбярэзскі 1. Андрэй Тамашэвіч 30.V.1618 г. (Кн. зап. 93, аа. 181 адв.-182) 2. Даніэль Тур 3.VIII.1620 г. (Кн. зап. 93, аа. 327-327 адв.) 3. Ян Касцялкоўскі 13.VIII.1621 г. (Кн. зап. 93, аа. 414-414 адв.) 4. Ян Пастакоўскі 8.VII.1645 г. (Кн. зап. 119, аа. 273 адв. - 274 адв.)

Табліца 2.

Харужы земскі	Войскі	Стольнік	Падстоі	Падчапы
Да 1624 г. быў Кшыштаф Стэцкевіч 1. Петр Рудамін-Дусяцкі 17.X.1624 г. (Кн. зап. 100, аа. 260-260 адв.) 2. Ян Мікалай Рудамін- Дусяцкі 30.III.1639 г. (Кн. Зап. 113, аа. 228 адв.)	1. Ян Рудамін-Дусяцкі 2.III.1600 г. (Кн. зап. 86, аа. 104) + 1621 г. 2. Петр Рудамін-Дусяцкі 21.VII.1621 г. (Кн. зап. 93, аа. 402) 3. Дзёмтры Масальскі 17.IX.1624 г. (Кн. зап. 100, аа. 260 адв. - 261) + 1646 г. 4. Філон Юдзіцкі 1646 г. (Кн. зап. 119, аа. 479 адв. - 480)	Да 1620 быў Ян Орда Буткоўскі + 1620 г. 1. Дзёмтры Масальскі 20.VI.1620 г. (Кн. зап. 93, аа. 329 адв.) 2. Юры Масальскі 17.IX.1624 г. (Кн. зап. 100, аа. 261-261 адв.) + 1643/1644 г. 3. Кшыштаф Мірскі 13.II.1644 г. (Кн. зап. 114, аа. 392-392 адв.)	Да 1620 быў Федар Пуцята + 1620г. 1. Петр Рудамін-Дусяцкі 19.V.1620 г. (Кн. зап. 93, аа. 305-305 адв.) 2. Еранім Пястжэцкі да 1641 г. + 1641 г. 3. Альбрэхт Празмоўскі 10.IV.1641 г. (Кн. зап. 114, аа. 28-28 адв.)	1. Багдан Агінскі 25.XI.1635 г. (Кн. зап. 111, аа. 444 адв.- 445 адв.) 2. Уладзіслаў Камар 16.I.1645 г. (Кн. зап. 114, аа. 737-737 адв.)

Табліца 3.

Чэсьнік	Скарбнік	Мечнік
1. Януш Рудамін-Дусяцкі 5.XII.1635 г. (Кн. зап. 111, аа. 495-495 адв.)	1. Ян Якушэўскі 10.III.1636 г. (Кн. зап. 111, аа. 519-519 адв.)	1. Ян Пуцята 2.V.1636 г. (Кн. зап. 111, аа. 610- 610 адв.)

Казимерас Гаршва. Вильнюс.

Литовский язык в этногенезе Браславского района.

Лингвистическая ситуация до 1939 года.

Окрестности Браслава издавна были заселены литовцами. Около 150 лет (XI – середина XII вв.) Браслав принадлежал Полоцким князьям, вторгшимся на литовскую этническую территорию. Затем на 6 веков (до 1794 г.) Браслав и окрестности в административном отношении перешли в состав Великого княжества Литовского. Энергичная литовская экспансия на восток в XIII – XVI вв. сдерживала начавшийся процесс славянизации этих территорий; на севере литовцы проживали по обеим сторонам реки Даугавы (окрестности Даугавпилса, Краславы, Дриссы), на востоке до 1569 г. достигали Друи, до середины XIX века – линии Иказнь – Иоды (ср.: Lietuvių etnogenezė 1987, 219 – 220 и т. д.). В 1596 г. был построен католический костёл в Иказни (15 км на восток от Браслава); его основатель Л.Сапега велел иметь ксендза, владеющего литовским языком, так как простые люди в данном приходе говорили по-литовски. Ещё в конце XIX в. здешний ксендз Буйвидас среди литовскоязычного населения распространял официально запрещённую литовскую печать.

До середины XIX – начала XX вв. о какой-либо изолированности Опсовского диалекта вряд ли можно говорить, поскольку зона литовско-белорусского этнического и языкового пограничья с преобладанием литовского населения проходила восточнее и севернее Опсы. Поэтому по мирному договору между РСФСР и Литвой от 12. 07. 1920 г. эта территория была передана Литве.

В то время граница (по данному договору) проходила от самой восточной точки нынешней границы Литовской Республики близ Козян (Республика Беларусь) к северо-востоку до восточной части озера Дрисвяты и далее до реки Даугавы (Западной Двины) несколько западнее г. Друи. Однако с октября 1920 г. и до сентября 1939 г. данный район, как и весь Вильнюсский край, был оккупирован Польшей. В результате литовское население оказалось оторванным от материковой его части, а говор данного населения стал развиваться в условиях изоляции и иноязычного окружения, которое ещё увеличилось после его включения в состав БССР в 1939 г. Лишь тогда совершился массовый переход литовскоязычного населения литовской национальности на белорусский, а также польский, русский языки (под влиянием школы, средств массовой информации и т. п.). Данный процесс языковой и национальной ассимиляции совершился в основном с середины XIX в. (особенно после разгрома восстания 1863 г.), когда под сильным давлением польских священников и царской администрации от родного языка отказались жители окрестностей Бельмонт, Паюсс, Дрисвят (ср.: Viltis 1911, № 17; 1913, № 12; Žiogas 1909, № 19).

В начале XX в. в Браславском районе по-литовски говорило ещё 10000 лиц: в Браславском приходе – 2000 лиц, в Видзском – около 2000 (1022 проживали в городе); в Опсовском приходе было 2/3 литовскоязычного населения, в Пеликанском – 1/3 (ср.: Viltis 1908, №№ 134 и 144; 1909, № 16; 1912, № 97; 1913, № 117 и т. д.). Кроме того, в конце XIX в. обосновались литовские колонии в окрестностях Германовичей (около 600 литовцев), Дисны (300 литовцев), а в небольшом количестве и около Браслава – Опсы (деревни Груодишке, Мариямполь, Купчели). Германовичские литовцы были родом, по-видимому, из Укмергской округи, дисненские – из Меркинской (Viltis 1909, № 7, 80), некото-

Казимерас Гаршва. Нарадзіўся ў 1950 г. у г.Лінкува (Літва). Старэйшы навуковы супрацоўнік аддзела дыялекталогіі і гісторыі мовы інстытута літоўскай мовы Акадэміі навук Літвы, доктар гуманітарных навук. Займаецца даследаваннямі этнагенэза і мясцовай культуры Браслаўшчыны з 1985 г. Аўтар манаграфіі «Літоўскія гаворкі за межамі рэспублікі».

рые браславские – из Даутелишской. По сравнению с 1908 г. в бывших литовскоязычных деревнях Браславского р-на число хозяйств (домов) в настоящее время уменьшилось незначительно, однако численность жителей в них сократилась примерно с 10-ти до 3-х (см. табл. 1).

Насильственная полонизация велась польскими священниками. Например, в 1860 г. ксёндз Черницкий в Дрисвятах не слушал исповеди литовцев на их родном литовском языке (Žiogas 1909, 19); даже в Пелеканцах местное население исповедь начинало и заканчивало на польском (Viltis 1909, № 16).

На литовскоязычной территории между Браславом и Видзами до 1939 г. действовало 7 католических костёлов. После перевода этих костёлов в 1846 г. из состава Вильнюсского епископства в Жемайтское создались более благоприятные условия для пользования родным языком. В Пеликанском костёле в 1904 – 1910 гг. и в 1928 – 1936 гг. каждое третье воскресенье богослужение велось на литовском языке (евангелие читалось дольше), в Опсовском – лишь около 1932 г. читались проповеди, в Видзском – около 1912 г. читались проповеди во время храмовых праздников, в Браславском – в 1908 – 1911 гг. читалось евангелие на литовском языке (исповеди на литовском иногда принимались вплоть до 1970 г. (Viltis 1909, № 16; 1910, № 44; 1911, № 117; Mūsų Vilnius 1934, № 16; 1936, №№ 13 – 14). В Урбанском, Далёкском костёлах литовский язык официально не употреблялся, а в Дрисвятском он вышел из употребления в 1886 г. (Žiogas 1909, 19). Права литовского языка больше всего защищали пеликанский ксёндз А. Жеймис-Жеймавичюс (1854 – 1909 гг.) и браславский ксёндз Армалис, организовавшие там и литовские школы.

В Пелеканцах литовская школа непрерывно действовала по крайней мере в 1905 – 1911 гг. Сначала она была частной, с 1909 г. официально функционировала как отдел организации «Сауле» (в 1909 г. было 37 учеников, в 1910 г. – 60 учеников); после закрытия в 1910 г. школа тайно действовала в доме А. Абалявичюса. В 1907 г. около Браслава были 4 литовские школы: 14 марта 1908 г. судебный пристав Попов обнаружил и ликвидировал тайную школу в доме М. Багдонавичюса в дер. Усяны (9 учеников), хотя с 1904 г. литовская печать была легализована (Viltis 1908, № 43; 1909, №№ 58 и 139). Во время оккупации края Польшей литовские начальные школы сначала существовали в Заборниках (учитель А. Бубулис; в 1934/35 уч. г. родной литовский язык преподавался лишь как предмет, было 39 учеников), Опсе (учительница М. Тункунайте-Жемайтене), Петкунишках (учительница С. Малишкайте-Кривялене), в Пелеканцах, Оболиштах (тайно у Ю. Ванцявичюса).

Сохранению литовского языка до сих пор в окрестностях Браслава – Опсы во многом способствовала деятельность отделения общества св. Казимераса, общества «Ритас», существовавших в 1925 – 1936 гг. Не менее чем в 17-ти деревнях (в Заборниках, Купчелях, Домашах, Милюницах, Пабярже, Вайнюнцах, Адымянишках, Усянах и т. д.) были открыты отделения общества св. Казимераса, часто организовывавшие вечера, молодёжные вечеринки, на которых делались сообщения о хозяйстве, искусстве, спорте и т. д., пелись литовские песни, устраивались танцы. Данное общество способствовало открытию литовских детских садов (дер. Адымянишки, Заборники, Купчели, Пелеканцы), упомянутых начальных школ, читален (Заборники, Купчели, Петкунишки, Домаши, Опса, Милюницы, Ёдловицы, Адымянишки).

Таблица 1.

Число хозяйств в 1908 и 1987 гг. и число жителей в некоторых бывших литовскоязычных деревнях.

Название деревни		1908 г.	1987 г.	
		Количество хозяйств	Кол-во хозяйств	Кол-во людей
Бужаны	Buionys	37	10	31
Вайнюнцы	Vainiunai	33	48	148
(Г)усяны	Ušionys	41	35	139
Ёдловицы	Juodelenai	44	61	182
Жвирбли	Zvirbliai	40	17	
Крюки	Kriukai	36	22	60
Милюнцы	Miliunai	60 *	46	104
Оболишты	Obuolyksčiai	13	6	12
Рожево	Rozava	35	10	33
Струсто	Strusta	24	18	34
Шалакундзи	Salakandziai	14	14	32

* В данное число включена и дер. Пелеканцы.

Польские власти препятствовали просвещению местного населения на родном языке. Проводя политику полонизации, они закрыли просветительские учреждения; собрания и вечера, проводимые обществом св. Казимераса, их участники подвергались преследованиям вплоть до судебных расправ.

С 1937 г. обучение в школах велось только на польском языке. Материальные условия не позволяли большинству учеников учиться более чем до 3 – 4-го класса, поэтому подавляющее большинство местного населения было малограмотным. Литовскую грамоту мало кто знал. Часть населения в общественных местах изъяснялась преимущественно по-польски, тем более, что немалое количество семей было смешанным. Домашним языком в литовских семьях оставался литовский. На литовском языке общались также в костёлах, на рынках и ярмарках. Молодёжь всё чаще переходила на польский язык, который в значительной степени был смешан с местным белорусским, и в 1935 – 1939 гг. общались преимущественно на нём. Но с родителями и старшими по возрасту по-прежнему общение велось на родном языке. Таким образом, возникла социальная дифференциация двух языков: польский воспринимался как язык, имеющий общественный престиж (употребляемый высшими слоями населения, ксёндами), а литовский оставался в основном домашним языком простого населения (преимущественно старшего возраста). Поэтому распространение

родного языка значительно сузилось и количество его носителей резко уменьшилось. Если в 1908 г. литовскоязычного населения было около 8000 человек, то в 1928 г. – 2600, в 1990 г. – 300.

2. Ономастика.

Анализ названий деревень западной части Браславского района показывает, что большинство их между Пляссами и Видзами имеет балтийское (литовское) происхождение. Названия деревень Плясского, Дрисвятского, Видзовского сельсоветов с этой точки зрения не отличаются от названий деревень Зарачского, Опсовского, Далёкского и других сельсоветов, в которых литовский язык сохранился до сих пор. Следовательно, переход на белорусский язык в первых сельсоветах не является древним. Приведём некоторые названия литовского происхождения.

Плясский с/с: *Адамишки, Боровишки, Боруны, Дудели, Матюлишки, Лукши, Нарейкишки, Равтишки, Шведы;*

Межанский с/с: *Белушишки, Белюнишки, Бучаны, Влжи, Жвирино, Кишкелюшки, Козяны, Межаны, Петришки, Якшты;*

Дрисвятский с/с: *Бартелишки, Войнишки, Войкелюны, Возеляны, Едогали, Мелюны, Обаляны, Руди;*

Зарачский с/с: *Бужаны, Беляны, Болюнишки, Жвибли, Маймули, Плявикеты, Раткуны, Усяны, Ютишки;*

Опсовский с/с: *Адыманишки, Белушишки, Грейтонишки, Дубли, Дукали, Жвибли, Кумпини, Купчели, Медынки, Опса, Петкунишки, Пукия, Римуты, Шаркишки, Шалтени, Ягули;*

Далёкский с/с: *Бальтишки, Балундишки, Богдоны, Войноны, Даржели, Дуборы, Жирнелишки, Наруты, Обаликсты, Шалакунди, Ютишки;*

Видзовский с/с: *Ашкараги, Белюнишки, Битоны, Блажюны, Вайюны, Вербюны, Видюшки, Жвиблишки, Жвирина, Жигуты, Кирмелишки, Крумли, Кякшты, Лайбюны, Мешкелю, Милюны, Мушкли, Обали, Пакулья, Подрушка, Рамулишки, Сфабелю, Снегишки, Стунжюшки, Тракишки, Трибутишки, Маркишки, Шликишта, Эймяны и т. д.*

Названия местностей имеют суффиксы литовского происхождения: -аны- (-яны-), -ели-, -ини-, -ишки-, -ули-, -уны-, -ути-, -юны-. Как и в других районах Беларуси, литовский согласный *č* (<č') перед мягкими гласными под влиянием русского языка превращается в *т* (*Грейтонишки*), аффриката *dž* (<дž') – в *д* (*Богдоны*). В официальных белорусских и русских названиях этих местностей выдерживается литовская диалектная фонетика, в частности восточно-литовский дифтонг *it*, происходящий от литературного соответствия *at*: *Балундишки, Кумпини, Шалакунди* (= *Баландишки, Кампини, Шалаканди* и т. п.). Многие названия происходят от литовских общепотребительных слов, например: *Даржели* (сравнить: *darželis* – 'цветник, огорожок'), *Дудели* (*dūdelė* – 'свирель'), *Жвибли* (*žvirblis* – 'воробей'), *Жирнелишки* (*žirnelis* – 'горошина'), *Крумли* (*krumpliai* – 'зубца'), *Кякшты* (*kėkštas* – 'сойка'), *Лайбюны* (*laibas* – 'тонкий'), *Мешкелю* (*meškelės* – 'медвежата') и т. д. В Опсовском с/с из 44-х названий они бесспорно составляют более половины, а точнее 60 %, в Зарачском сельсовете – из 43-х названий таких 27 (славянское происхождение, в некоторых случаях, по-видимому, недавнее, имеют *Вербюка, Гусаровичина, Елю, Зарачье, Затрудье, Злото, Зыбки, Красносельцы, Наббержье, Осювка, Пустошка* и др.). Деревни, названия которых по форме являются славянскими (например, *Заборники*), издавна тоже могут быть заселены литовцами.

В восточных окрестностях ойконимы литовского происхождения встречаются реже: *Кумша, Милаши, Петкуны* (Иказенский с/с), *Жеймяны, Милюны, Петкуны* (Слободковский с/с) и т. д.

Большинство местных микротопонимов также имеет литовское происхождение. В 8-ми деревнях Опсовской округи их было зафиксировано 128, в других 5-ти деревнях – 68 (Гаршва, Поляков). К ним можно добавить следующие названия лугов, полей и т. д. (сначала даётся литературная форма, далее в скобках – более отличающаяся от неё диалектная), дер. Пабыржи: *Daubliā* (оз.), *Gūdakarklė* (*Gudakarkla*), *Įduobis* (*Induobis*), *Kártuvės*, *Kėlninė*, *Kemsėnė* (*Kimsynia*), *Kriōkinis* (*Krākinis*, оз.), *Obiolis* (оз.), *Ožia* (*Ežio*)-*nugārė* (*Ažianugāria*), *Pabālos*, *Pavėrsminis*, *Samānis* (оз.), *Šilė* (*Šilka*), *Vārlinė*, *Vilkāplaukis*, *Vinkšnā* (*Viņkšna*);

дер. Юраны: *Asālyčia*, *Bedūgnis* (оз.), *Beržynelis*, *Dobilinė*, *Palėpinė*, *Stervelis* (оз.), *Šaltāžemė*, *Uodegā*;

дер. Заборники: *Asiūklinė* (*Asiuklėne*), *Āukštas kalnėlis*, *Įsdagas* (*Įsdagas*), *Jūodas kėlmas*, *Levōnikas*, *Molinė* (*Maine*, *kālnas*), *Paraistys*, *Piliakalnis* (*Piliakalnė*), *Prūdas*, *Ratāmiškis*, *Smūčkā* (*Smūčka*), *Sarkėlius* (*Sarkeļius*), *Vėleklė* (*Vėlekla*), *Velniakalnis*;

дер. Шалакунди: *Beržynėliai* (*Beržiniolei*), *Dārymai* (*Dārimai*), *Dirvōnai* (*miškas*), *Krūmynė* (*Krumynia*), *Liulynė* (*Liļynia*), *Pabalys*, *Pabartis* (*kālnas*), *Pālukšnė* (*Pālukšnia*), *Po pušė* (*Pa puši*), *Paralynė* (*Paralynia*), *Šniūeai*, *Vartelis* (*Vartiālis*), *Vidūginis* (*Vidiiginis*), *Žvyras*;

дер. Милюны: *Ažūklainė*, *Ažūravė*, *Elžbietos kālnas* (*Ažbieta's kālnas*), *Chvaliābalis*, *Įsdagas* (*Įsdagas*), *Lūkšiškė* (*Lūkšiška*), *Melnyčiavietė* (*Melnyčiaviete*), *Pelekaios*, *Piliakalnis*, *Rūkšiškė* (*Rūkšiška*), *Samānijos*, *Vieversio kālnas*.

Не только названия деревень, но и почти все первоначальные фамилии литовцев в паспорте и в других документах значительно искажены, славянизированы (пропускается окончание –*ис*, суффикс –*ене*, изменяются гласные и т. д.). В славянизации фамилий были заинтересованы как царская, так и польская администрации: например, *Жемайтис* предлагали переделать свою фамилию в *Жемайко* или *Жамека*. В разговоре большинство мужчин называют свою фамилию с окончанием –*с*. Большинство замужних женщин произносят свою фамилию с характерным литовским суффиксом –*ене*. Однако и в славянизированном виде фамилии указывают на их балтийское (литовское) происхождение: *Бальс, Вайкуты, Валейка, Ванякас, Варнелю, Гарон, Гасаль, Гедюн, Гетовт, Жусаль, Йоч, Кривель, Кумпиню, Лейша, Лушка, Мажвило, Мантуль, Матюль, Нарель, Папакюль, Петкун, Пинчура, Протас, Пуйша, Рагелю, Ракелю, Рагиню, Рудю, Циунелю, Чулю, Шукалю* и т. д.

В 1979 г. в Браславе записано 20 лиц литовской национальности, среди которых 8 родным считали язык своей национальности, а 12 – русский язык. Однако фамилий балтийского происхождения в г. Браславе более 50: *Абаликшта, Белюн, Варно, Валейко, Гасаль, Гирса, Гродю, Гудель, Жвиблия, Жусаль, Койро, Лабуто, Мачулю, Петкун* (более 12-ти), *Пипир, Пупень, Сталаскас, Шакуль* и другие. На польском языке литовские фамилии славянизировались подобным образом: *Aleksztoł, Bielus, Ciemel, Mikszta, Pietkun, Szakel, Virszuto* (Опсовское кладбище). Имена литовцев в Беларуси в документах пишутся как славянские: *Jōnas* – Иван, *Kazimieras* – Казимир, *Onā* – Анна, *Petras* – Пётр и т. д.

Мы посчитали процент современных ойконимов литовского происхождения (источник – книга “Памяць”, 1998, с. 695 – 697). Эти данные на 20 – 30 % (в среднем на 15 %) меньше данных Академии Наук Литвы от 1942 г., но на 18 % превышает данные О. Гедеманна. Эти цифры не совпадают потому, что различается количество обследованных названий местностей и критерии выделения литуанизмов. Даже современные названия деревень отвергают мнение, что в восточной части Браславского района нет литуанизмов, ср.: *Видайцы, Кротишки, Кясни, Стульки*, и т. д. (Друйский с/с), *Войса, Дзевелл, Мижейты, Савути, Шаркелли* и т. д. (Друйский поселковый совет), *Балойки, Говейки, Жейняны, Микуты, Милуны, Палянишки, Петкуны* и т. д. (Слободковский с/с), *Довьяты, Жайрбли, Кумша, Милаши, Петкунишки, Рукшты* и т. д. (Ахремовский с/с), *Варис, Дириничы, Укля, Тетерки, Шауляны*, (Тетерковский с/с) и т. д.

Ойконимы литовского происхождения существуют и восточнее от Браславского района (Леонполь, Миоры, Н. Погост, Иоды и т. д.), даже на 100 и более километров восточнее, ср. *Освея, Сандоры* (Верхнедвинск), *Дисна* (Полоцк), *Смоланы, Орша* (Орша), *Обаль, Улла* (между Полоцком и Витебском), *Мажайск* (Можайск) и т. д.

В Беларуси обнаружено 656 ойконимов с литовским суффиксом *-ишки*, а в Браславском районе – больше всего, даже 227. В Пляусском с/с их 40 %, в Видзовском – 31 %, в Ахремовском – 4, 6 %, Тетерковском – 3, 7 %, Слободковском – 3, 3 % и т. д. Й. Сафаревич писал: “...где ойконимов с *-ишки* не менее 12 %, литовский язык исчез недавно, где 4 – 12 % – рубеж бывшего компактного литовязычного населения. До унии с Польшей в 1569 г. эта линия проходила с Друи на Браслав, Поставаы, Сморгонь, Воложин, Новогрудок, Щучин, Гродно...”

Процент современных ойконимов литовского происхождения:

Видзовский п/с	71, 2 %
Пляусский с/с	62, 2 %
Опсовский с/с	60, 5 %
Зарачский с/с	51, 3 %
Друйский с/с	40, 7 %
Межанский с/с	40, 6 %
Далёковский с/с	39, 4 %
Козянский с/с	30, 4 %
Ахремовский с/с	25, 6 %
Слободковский с/с	23, 0 %
Тетерковский с/с	20, 4 %
Дрисвятский с/с	18, 5 %
Друйский п/с	11, 6 %
ВСЕГО	43, 75 %
Иодский с/с	15, 0 %
Леонпольский с/с	12, 0 %
Н. Погостский с/с	11, 0 %
Миорский п/с	8, 0 %

3. Современная лингвистическая ситуация.

Просвещение и грамотность среди местного населения после 1944 г. в основном распространяется на русском и белорусском языках. В сельских местностях существовали начальные школы с белорусским языком преподавания (например, в Кумпинях); среднее образование приобреталось преимущественно в школах с русским языком преподавания (в Опсе, Браславе). Дошкольные учреждения в Браславе работали на русском языке, поэтому посещающие их дети белорусов начинали общаться на русском. Часть польского населения (в том числе говорившего по-литовски) в 1945 – 1958 гг. выехала в Польшу.

В послевоенное время начинается широкое распространение книг и периодических изданий, которые были малодоступны до войны. Возникает своеобразная форма билингвизма. Многие из опрошенных литовских семей считают, что на русском и польском языках (для посещавших довоенную польскую школу) читать им значительно легче, чем на литовском, хотя для общения в семье преимущественно пользуются им. В 1987 г. в Браславском районе было выписано лишь 9 литовских газет и 13 журналов.

Развитие сети радио и телевидения приводит к тому, что оставшееся литовское население в округе Опсы начинает слушать литовское радио, а затем и смотреть программы литовского телевидения. Тем самым в некоторой степени продолжается влияние современного литовского литературного языка (оно поддерживается литовской печатью, в некоторых случаях – общением с живущими в Литве детьми и т. д.).

Согласно Всесоюзной переписи населения 1970 г., во всём Браславском р-не проживало 202 литовца, в 1979 г. – только 137: 63 (46 %) из них родным языком считали язык своей национальности, 50 – белорусский, 24 – русский. Среди них 41 (30 %) свободно владел русским языком как вторым, 35 (26 %) – белорусским, 33 (24 %) – литовским, а 28 (20 %) лиц были одноязычными. В сельских местностях в 1979 г. зафиксировано 47 лиц других национальностей, считавших литовский язык родным, и 57 лиц, владевших им как вторым языком (из них польской национальности – 26 лиц, литовской – 17, белорусской – 12, русской – 2 и татарской – 1). Таким образом, в 1979 г. в районе записано 200 лиц, свободно владевших литовским языком (90 лиц им владели как вторым языком).

Во время фольклорной экспедиции 1972 г. (3 – 16 июля) и наших экспедиций в 1985 – 1987 гг. только в сельских местностях Опсовской округи по фамилиям и возрасту записано не менее 150 человек старшего возраста, владевших в той или иной степени литовским языком. В 1987 г. больше всего таких людей было в Дварчинях (20), в Адымянишках (15), в Заборниках (12), в Усянях (10), в Констанине (Погоще), Мисянцах, Шалакундах, Петкунишке, Ёдловичах, Купчелях, Науясале (примерно по 5), Домашах, Римашах (по 3) и т. д. В остальных деревнях их осталось ещё меньше: умерли (например, в 1972 – 1985 гг. в Быковских – 7), переселились в другие местности (в том числе в

Польшу, Литву; после переселения и сноса дер. Игнатишке её жители переехали в дер. Мурмишки и т. д., где раньше было 6 литовцев), а их дети литовскому языку не научились. В 1928 – 1933 гг. в названных деревнях литовскоязычное население составляло 26 – 50 % (Усяны, Домаши, а также Браслав, Рожово, Олса и др.) и чаще всего – 51 – 90 %.

После 1939 г. многие местные жители считали, что эта территория (до реки Друйки) отойдёт к Литве, и записали в паспорт литовскую национальность. Когда этого не произошло, вновь поменяли паспорта, записавшись поляками или белорусами. Как указывала бывшая учительница М. Жямайтене: "...многие сегодня могут быть литовцами, завтра – поляками..." Причины выбора польской национальности указываются следующие: католическая вера (многие ксендзы, шляхта литовский язык называла поганским и запрещали на нём говорить); привилегии для поляков в зоне, оккупированной Польшей; посещение казённой школы с польским языком преподавания; террор польских активистов и "армии краёвой" по отношению к литовцам; адаптация в окружающей среде (быть как все); некоторые привилегии во время службы в армии (в первые годы советской власти); возможность выехать в Польшу и т. д. На территории Беларуси местные органы власти отдавали предпочтение белорусской национальности.

Многие местные "поляки" и "белорусы" хорошо помнят, что все старшие говорили по-литовски: "бацькі нашы і дзядкі былі літвякі, а мы – беларусы". Старшее поколение населения в Домашах, Римашах, Медынке и многих других деревнях до сих пор сохранило память о своём литовском происхождении. М. Я. Гринблату (1959, 530) старики в этих деревнях неоднократно заявляли: "мы – ураложныя літвякі" (в действительности они тогда сами говорили по-литовски. В 1956 г. их было 48.).

В Браславском районе действует Литовское культурное общество, литовские воскресные школы в Пелеканцах, Вайнюнцах и Усянах. В Беларуси сохранились древнейшие индоевропейские говоры литовского языка, которые являются большой ценностью для науки. Поэтому очень важно записать диалектную речь местных сторожил на магнитофонную плёнку и описать её.

Литература:

- Гринблат М. Я. К вопросу об участии литовцев в этногенезе белорусов. // Вопросы этнической истории народов Прибалтики. М., 1959. С. 525 – 539.
Фортунов Ф. Ф. Литовские народные песни, Собранные Ф. Фортунатовым и Всеv. Миллером (предисловие). М., 1872.
Grinaveckienė E. Kai kurios Apso tarmės būdingesnės ypatybės. // Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. Serija A. 1960. T. 2(9). P. 173 – 191.
Lietuvių etnogenėzė. V., 1987.
Lietuvių kalbos atlasas. Fonetika. V., 1982. T. 2.
Lietuvių kalbos tarmės (Chrestomatija). V., 1970.
Mūsų Vilnius. 1934 – 1936.
Viltis. 1908 – 1913.
Vyšniauskaitė A. Pas Baltarusijos TSR lietuvius. V., 1956.
Žiogas J. Archaiologiški tyrinėjimai Gaidės apylinkėje. // Lietuvių tauta. V., 1909. Kn. I. D.3.

Виталия Гирчите. Юозас Римкус. Каунас.

Материалы Каунасского окружного архива о еврейских обществах Браславского края середины 19 - начала 20 века.

В Каунасском окружном архиве хранятся документы центральных и местных учреждений бывшей Ковенской губернии, в которых отражены разные аспекты жизни всех слоев населения.

Так как положение евреев в Российской империи регламентировалось особыми правовыми актами, многие стороны жизни еврейских обществ также документировались особо. В Каунасском архиве нет документов собственно еврейских обществ или раввинатов, в которых бы отражалась их внутренняя жизнь, но в многочисленных делах фондов Ковенского губернского правления, Канцелярии Ковенского губернатора и других содержатся сведения о численности, составе, налогообложении, воинской повинности еврейского населения, существующих школах, синагогах, молитвенных домах, избрании казенных раввинов и другое. Документы подобного рода по Браславскому краю пока что выявляются лишь с целью генеалогических исследований, но они могут оказаться интересными и для более широкого круга историков и краеведов.

Хотелось бы остановиться на нескольких документах, отражающих состав Браславского и Видзского еврейских обществ середины 19 века. Один из них – посемейный список Браславского еврейского общества 1845 года.¹ Составление этого документа было обусловлено изменением структуры управления еврейского населения и упразднен-

Віталія Гірчытэ. Нарадзілася ў 1960 г. у г.Каўнасе (Літва). Галоўны архівіст Каўнаскага акруговага архіва. Даследуе фонды Ковенскай губерні, у прыватнасці, гісторыю яўрэйскіх абшчынаў XIX-XX ст. Удзельніца «Браслаўскіх чытанняў». 1997 г.

Юозас Римкус. Нарадзіўся ў 1955 г. у Краснаярскім краі (Расія). Дырэктар Каўнаскага акруговага архіва. Падтрымлівае трывалую сувязь з музеем з 1996 г. Аказаў вялікую дапамогу ў падрыхтоўцы 2-4 тамоў зборніка «Браслаўскія сшыткі». Удзельнік «Браслаўскіх чытанняў» 1997 г.

нием кагалов. Кагалы, являвшиеся органами ограниченного самоуправления еврейского населения, ответственными за уплату налогов, несение рекрутской повинности, указом от 19 декабря 1844 года были упразднены, а евреи в городах и уездах подчинены общему управлению.²

Местные городские правления или ратуши были обязаны составить "посемейные списки всем подведомственным евреям с означением звания каждого". Для удобства взъяска с еврейского населения коробочного сбора вместо бывших кагалов образовывались еврейские общества, часто более крупные, чем бывшие кагалы. Так вместо 3 бывших кагалов - Браславского, насчитывавшего 171 "ревизскую душу", Слободского - 72 души, Дубиновского - 69 душ - образовывалось одно Браславское общество из 312 душ.³ Видзский кагал с 1003 душами становился Видзским еврейским обществом.⁴

Упомянутый посемейный список Браславского еврейского общества 1845 г. и включает все 3 бывших кагала - Браславский, Слободской, Дубиновский - , всего 220 семейств. В них числятся все члены семейств, указан их возраст, место жительства, занятие.

Количество "душ" как при объединении кагалов в общество, так и при составлении данного посемейного списка, вызывает сомнения - местные власти признавались, что точный подсчет невозможен: в посемейном списке очень большое количество семей показаны бездетными, что вряд ли соответствовало действительности. Однако количество семей, включенных в список, кажется правдоподобным, так как в списке указаны номер каждого семейства по ревизской сказке 1834 г. и кагал, к которому было приписано семейство. Мы попытались выяснить, какое количество семейств принадлежало к каждому из упраздненных кагалов, и выявить место жительства каждой семьи и профессию главы семьи (таблицы 1, 2, 3). Бывшему Браславскому кагалу принадлежало 121 семейство, однако только 29 из них проживало в самом Браславе; Слободскому кагалу принадлежало 51 семейство, из которых 11 жило в Слободке, 3 - в Браславе; Дубиновскому кагалу принадлежало 48 семейств, из них всего 5 жило в Дубиново. Место приписки семьи и настоящее место жительства не совпадало для большей части еврейского населения, но по Браславскому еврейскому обществу это несовпадение особенно большое. Как видно из таблиц, подавляющее большинство еврейских семей проживало в деревнях и имениях, очень часто - в Дисненском уезде Виленской губернии. Наиболее распространенное занятие - содержание корчем; ремесленников разных специальностей - всего единицы, и совсем нет торговцев, которые часто встречаются в других обществах.

При объединении бывших кагалов в общества еврейские общества подразделялись на 4 класса по количеству ревизских душ, а также и по материальному положению членов общества. При взимании коробочного сбора - особого налога, который начислялся с убоя скота и птицы, а также с продажи каждого фунта кошерного мяса, - такса для обществ 1-го класса была более, чем в 2 раза, выше, чем для обществ 4-го класса. К первому классу относились общества, насчитывающие более 500 душ, но Видзское общество, имевшее более 1000 душ, причислено ко 2-му классу, вероятно, по причине бедности его членов; Браславское общество с 312 душами по их числу должно было принадлежать ко 2-му классу (200-500 душ), но единственное в Новоалександровском уезде было отнесено к последнему 4-му классу (менее 100 душ), что тоже указывает на крайнюю бедность его членов.

Кроме уже упомянутого коробочного сбора еврейское население платило также свечной сбор - сбор, налагаемый на свечи, которые зажигались в шабашные и праздничные дни, и который предназначался для устройства еврейских училищ. Этот сбор платила каждая супружеская пара, ведущая отдельное хозяйство, соответственно своему имущественному положению: купцы - 26-12 копеек, зажиточные - 8 копеек, средние - 4,5 копейки, "низшего состояния" - 2 копейки, бедные семьи от налога освобождались.

В Каунасском архиве имеются списки семей, подлежащих к уплате свечного сбора по Браславскому и по Видзскому еврейским обществам 1846 г.⁵, в которых значатся только главы семейств. Вероятно, в этом случае записывались семьи по месту жительства, не зависимо от их принадлежности к обществам, а не семьи, принадлежащие к Браславскому и Видзскому обществам, поэтому данные не совпадают с данными посемейного списка 1845 г.

Так в Браславском списке числятся 40 семей: по 10 в категории зажиточных, средних, низшего состояния и несостоятельных. Из 10 зажиточных семей, живущих в Браславе, всего одна семья - Берко Абрамовича Дейца ("Дейц", "Дейч" - самая распространенная еврейская фамилия в Браславском еврейском обществе) - принадлежала к Браславскому обществу, 3 - к Динабургскому, по 2-к Видзскому и Друйскому, по 1-к Витебскому и Режицкому обществам; из 10 семей среднего состояния Браславскому обществу принадлежало 6, "низшего состояния" - 9, и, наконец, все 10 несостоятельных семей, свободных от свечного сбора, числились по Браславскому обществу.

В черте Видзского общества имелось 2 семьи купцов 3-й гильдии, 50 семей зажиточных мещан (из них 34 принадлежали к Видзскому обществу), 50 семей среднего состояния (41 Видзского еврейского общества), 52 семьи "низшего состояния" (из них 49 Видзского еврейского общества) и 52 несостоятельные семьи (все Видзского общества).

Других посемейных или ревизских списков, где перечислены все члены каждого семейства, кроме посемейного списка Браславского еврейского общества 1845 г. в Каунасском архиве нет. Списки плательщиков коробочного сбора, подобные упомянутым спискам плательщиков свечного сбора, где значатся только главы семейств (но без деления на категории), имеются за 1889 г. для Браслава⁶, за 1877 г., 1885 г., 1889 г. - для Видзского общества⁷, за 1889 г. - для Слободского⁸ (с ростом населения в конце 19 в. в Слободке уже существовало отдельное еврейское общество).

Имеются также сведения об использовании коробочного сбора большая часть которого шла на нужды благотворительности. Так 1889 г. Браславское еврейское общество, уже принадлежавшее к 3-му классу, из 450 руб. в год ожидаемого прихода коробочного сбора 25 руб. намеревалось употребить на содержание школ, 100 руб. - на пособия бедным и неимущим, 40 руб. - на содержание и лечение больных⁹.

Документы о свечном и коробочном сборах довольно многочисленны, но хотелось бы обратить внимание еще на один аспект жизни еврейского населения. 26 декабря 1844 г. был утвержден положение о евреях-земледельцах, разрешившее евреям "поступать в земледельческое состояние" как в местах оседлости, так и при

переселении их в Новороссийский край Екатеринославско губернии. Евреи Ковенской губернии изъявляли желание как селиться на Украине, так и в Новоалександровском уезде; так евреи Ковенского, Поневежского и других уездов переселялись в Браславский край. Например, разрешение на поселение в имении Дубиново в 1847-1848 г.г. получили по 2 семьи Ковенского и Вобольнижского (Поневежский уезд) еврейских обществ, 3 семьи Янишского еврейского общества (Шавельский уезд) и еще несколько семей Поневежского и Тельшевского уездов. Они поселились, но впоследствии сбежали; и в 1849-1850 г.г. в Дубиново поселено 12 семей евреев Браславского, Динабургского, Видзского, Вильямпольского (Ковенский уезд) и Окмянского (Шавельский уезд) обществ.

Немногие семьи сумели утвердиться на новом месте, а уже в 1864 г. евреям было воспрещено приобретать земли в губерниях, подведомственных Виленскому генерал-губернатору, а закон от 10 мая 1882 г. окончательно запретил поселение евреев в деревнях, но немалое количество их в деревнях осталось. Так, по сведениям 1889 г. молитвенные школы или дома имелись не только в Браславе (2), в Видзах (7), Дрисвятах (1), Слободке (1) и Дубиново (1), где имелись еврейские общества, но в Яйсках (1), Невярово (1).

Упомянутые документы являются наиболее типичными документами, содержащими сведения о еврейском населении Браславского края, но их имеется гораздо больше, и они содержат разнообразную информацию — от дела 1817 г. о "сращении в еврейство" двух видзских мещанок Римско-католического вероисповедания до дела 1914 г. о ходатайстве Браславского еврейского общества об отпуске 200 руб. из остатков коробочного сбора на учреждение в Браславе четырехклассного городского училища. Эта тема еще ожидает своих исследователей.

Крыницы:

1. Ф. И-49. Оп. 1. Д. 1372. Л. 116-152
2. Ф. И-50. Оп. 1. Д. 1270. Л. 38-41
3. Ф. И-50. Оп. 1. Д. 1270. Л. 60
4. Там же
5. Ф. И-49. Оп. 1. Д. 1381. Л. 1122-1126, 1133-1135
6. Ф. И-49. Оп. 1. Д. 16110. Л. 44,45
7. Ф. И-49. Оп. 1. Д. 12938. Л. 38-40; Д. 14650. Л. 251-253; Д. 16110. Л. 605-610
8. Ф. И-49. Оп. 1. Д. 16110. Л. 249,250
9. Ф. И-49. Оп. 1. Д. 16110. Л. 47
10. Ф. И-50. Оп. 1. Д. 1250. Л. 14-18
11. Ф. И-525. Оп. 23. Д. 598. Л. 15,16
12. Ф. И-49. Оп. 1. Д. 16627. Л. 23
13. Ф. И-74 (1608). Оп. 2. Д. 229
14. Ф. И-49. Оп. 1. Д. 32836

Таблица 1.

Семьи бывшего Браславского кагала, приписанные к Браславскому еврейскому обществу 1845 г.

Место жительства	Браслав	Видзы	Друя	Динабург	Курлянд.	Вильнюс	Солоки (Салакас)	Сельская местность	Неизвестно (в безвестной отлучке)
Занятие					губ.				
Содержит корчму	3	2	1	1				47	
Рыбак	3						1		
Винокур					1			2	
Портной	1								
Кирпичник	1								
Стекольщик	1								
Цирюльник		1							
Мельник						1			
Пильщик		1							
Сапожник								1	
Музыкант								1	
Земледелец								2	
Поденный рабочий	2								
Неопределенное	13	3						5	21
Всего :	29	7	1	1	1	1	1	59	21

Таблица 2.

Семьи бывшего Слободского кагала, приписанные к Браславскому еврейскому обществу. 1845 г.

Место жительства	Слободка	Браслав	Друя	Динабург г. и уезд	Вильнюс	Сельская местность	Неизвестно (в безвестной отлучке)
Занятие							

Содержит корчму		1				16	
Винокур	1						
Рыбак						1	
Торговец мацой	1						
Кузнец						1	
Стекольщик	1						
Портной		1					
Пильщик			1				
Нипчий	1		2				
Неопределенное	7	1		4	2	7	3
Всего:	11	3	3	4	(с паспортами) 2	25	3

Таблица 3.

Семьи бывшего Дубиновского кагала, приписанные к Браславскому еврейскому обществу. 1845 г.

Место жительства	Дубиново	Видзы	Динабург	Курляндская губ.	Свенцяны Вильн. губ.	Сельская местность	Неизвестно (в безвестной оплучке)
Занятие							
Содержит корчму	2					16	
Мельник						1	
Кожевник						1	
Кузнец						1	
Копляр						1	
Портной						2	
Сапожник						2	
Земледелец						1	
Музыкант	1			1			
Неопределенное	2	1	2	1	1	10	2
Всего:	5	1	2	2	1	35	2

Александр Горбацкий. Брест.

Духовный мир старообрядческой общины.

(по материалам полевых исследований на территории Браславского района Витебской области)

Отношение людей к религии является одним из критериев их духовного развития. Речь в данном случае идёт о повышенном интересе к религии и серьёзности попыток её осмысления. Почти все писатели и художники, учёные, главы государств и законодатели – уделяли огромное внимание вопросам отношения к религии и конфессиям, осознавая или интуитивно чувствуя, какую роль играет религия в жизни человека или общества. Вокруг этих вопросов на протяжении столетий шла ожесточённая полемика, которая иногда перерастала в кровавые столкновения и заканчивалась для одной из конфликтующих сторон тюрьмами, пытками и казнями.

Однако было бы неправильным заострять внимание только на отрицательных последствиях этой полемики. Её главным результатом было возникновение и развитие многочисленных концепций религий, которые вступая в борьбу между собой, вынуждены были, с одной стороны, отказаться от несостоятельных в свете рациональной крити-

Аляксандр Гарбацкі. Нарадзіўся ў 1956 г. у в.Вільнева Іванаўскага р-на Брэскай вобл. Прафесар кафедры культуралогіі Брэскага дзяржаўнага ўніверсітэта, доктар гістарычных навук. Даследваў культуру старавераў на тэрыторыі Браслаўшчыны ў канцы 90-х гг.

ки представлений, а с другой стороны, совершенствовать аргументацию для обоснования того, что признавалось в их рамках жизненно важным и непреходящим. В этой полемике происходил отбор наиболее важных и эффективных идей, а самое главное – постепенно складывалось вероучение конфессий и накапливался фактический материал, который во все времена использовался наукой о религии.

Большие изменения произошли и в русском православии в середине XVII в. Эти изменения были вызваны реформами патриарха Никона, а также социально-экономическими особенностями развития русского государства во второй половине XVII в.

На территории Витебской области (Браславский и Шарковщинский районы) в 1998 г. нами была проведена историко-этнографическая экспедиция с целью исследования старообрядческих поселений и сбора историко-этнографических материалов. Исследовались жильё, одежда, народное творчество, обряды, традиции, обычаи, взаимосвязь старообрядческой и других культур, определялось мировоззрение защитников старого обряда. Поэтому наша статья и приведённые примеры основаны на материале, собранном во время этой экспедиции.

Духовный мир общины характеризуется своими специфическими явлениями и процессами, а также представляет совокупность и ценность семейной и общественной жизни её отдельных представителей. Жизнь и деятельность старообрядцев на белорусских землях, восприятие ими объективной реальности на Беларуси происходило в системе социальных взаимосвязей и благодаря этому объективно соотносена – прямо или косвенно, с разной степенью опосредованности – с судьбой рода; с развитием белорусского общества на разных исторических этапах и изменениях в этом обществе; со вкладыванием взаимоотношений между русским государством и Речью Посполитой, а затем и Россией и Беларусью. При рассмотрении духовного мира старообрядческой общины нас интересовали отношения рядовых прихожан к семье и её членам, отдельные стороны бытовой жизни, отношения к обществу, церкви и религии.

Поселения старообрядцев на Витебщине появились ещё до раскола Русской православной церкви. Так, на землях современной Браславщины они появились в 1655 г. [1]. Поселились тут беспоповцы федосеевцы. Все поселения поддерживали связь со старообрядческими общинами Поморья.

По словам духовного наставника Браславской моленной “Покрова Пресвятой Богородицы” отца Георгия (Карпов Игорь Альвеевич), численность старообрядцев в Браславском районе в 1998 г. составила около 800 человек (200 семей). Средний их возраст более 55 лет. В старообрядческих деревнях Буловишки, Иказнь, Самуйлы, Запрудье, Саковцы, Буевщина, Минки, Рысевичи, Кириллино, Матешы, Ахремевцы, Погоща, Рымуцы и др. проживают в основном малые семьи, состоящие из 2 – 3 человек. В отдельных деревнях (Буевщина, Буловишки, Кириллино и др.) живут только старообрядцы. Имеются деревни, где живут старообрядцы и католики или старообрядцы, католики и православные.

На семейные отношения и отношения в общине имеет влияние как сама община, так и её духовный наставник. Примером может служить деятельность духовного наставника Болтунова Тимофея Артемьевича в Кириллинской общине. Тут имеется “Свято-Троицкая” моленная. В Кириллино долгое время духовными наставниками были представители рода Мастолиных. За время их деятельности в общине сложились устойчивые традиции и хорошие отношения. Старообрядцы отличались трудолюбием, исполнительностью, доброжелательностью. Традиции, заложенные Мастолиными, продолжил Тимофей Артемьевич, которому прихожане предложили возглавить общину. Как он сам заявил: “Я упорно занимался изучением правил ведения служб и крюкового пения около трёх лет”. Тимофей Артемьевич возродил в общине традиции прежних отношений, старается помочь каждой семье. Теперь он является авторитетным духовным наставником, имеет около 60 листов собственноручно написанных крюковых нот. На наш вопрос: “Что для Вас является главным в жизни?” он ответил: “Главным для меня является мой народ, его благополучие”.

Повседневная жизнь прихожан также во многом организуется духовными наставниками, мировоззрение зависит как от самой общины, так и от её руководителей. Духовные наставники имеют высокий авторитет, их мнение зачастую является решающим в общине. Доверием и авторитетом пользуется в Браславской общине духовный наставник Карпов Игорь Альвеевич. Им было много сделано для строительства в Браславе беспоповской моленной, её обустройства и открытия. Игорь Альвеевич имеет большой авторитет и среди старообрядцев беспоповцев всей Витебщины. Так в 1998 г. в Республике Беларусь был зарегистрирован Центральный Совет Древлеправославной Поморской Церкви и старообрядцы доверили ему возглавить свой Совет.

Важное место в жизни старообрядцев беспоповцев Браславщины занимает отношение к религии. В последнее время увеличивается число открываемых моленных и посвящаемых в духовные наставники. По этому поводу отец Георгий заявил: “Большое дело, когда есть пастырь и люди получают назидание. Без этого трудно говорить о чём-то широком”. Духовными наставниками Браславщины проводится повседневная работа по укреплению веры среди прихожан. Особый упор делается на поднятие роли духовного причастия. В моленных сохранены древние каноны службы, однако, из-за отсутствия общего руководства каноны в каждой моленной имеют изменённые формы. Как особые реликвии берегутся старообрядцами иконы и книги, которые передаются из поколения в поколение. Эти иконы и книги приносятся на богослужение.

В ходе экспедиции мы обратили внимание на отношение старообрядцев к представителям других конфессий. Респонденты отмечали, что проблем в отношениях старообрядцев, католиков и православных не существует. Духовный наставник Кириллинской общины Болтунов Т.А. отметил: “В окрестных деревнях проживают в основном католики и старообрядцы. Живут старообрядцы с католиками хорошо, никогда не было никаких проблем”. В 80 – 90-е годы парни из старообрядческих семей стали больше брать в жёны девушек из католических семей. Респондентка Помялова Анна Изотьевна (А.Погоща, 1920 г.р.) так прокомментировала это явление: “Многие старообрядцы в последнее время взяли себе в жёны полячек. Идёт размывание старообрядничества”.

Заслуживает внимания, на наш взгляд, наличие разногласий между представителями старообрядцев разных общин и даже между соседними общинами одного согласия. Отсутствие единого руководства создало “автономию” каждой общины. Связь между ними была и есть очень слабая, а сам духовный наставник во многом зависит от прихо-

жан, так как общины состоят в основном из родственников. Подтверждением разнообразия является и разнообразие в обрядах. Например, в Браславской беспоповской общине причащение является условным и называется духовным причащением (то есть без использования хлеба и вина), а в Буловинской беспоповской общине причащение реальное, для этого используется выпеченный дрожжевой хлеб и святая вода [записано со слов Волкова Автонома Макаровича, 1912 г.р., духовного наставника Буловинской общины].

Свою особенность имеют и жилые постройки старообрядцев. Планировка старообрядческих деревень линейная. В особенностях расселения и внешнем виде деревень отражаются местные этнокультурные и производственные традиции, повседневный быт, взаимоотношение человека с природой. Выбор географической среды всегда являлся и является для старообрядцев обязательным первичным условием жизнедеятельности и был тесно связан с формированием этнической территории и исторической судьбы старообрядцев.

Внутренняя планировка усадеб и жилых домов старообрядцев однотипна. В основном все жилые дома имеют трёхкамерный тип: сени, из которых вход в кладовую, кухня и спальня. Жилые дома построены из дерева и имеют срубную конструкцию. Фундамент сделан из бетона или дубовых брусьев. Стены имеют 11 – 15 венцов из брёвен 14 – 24 сантиметров или брусьев 12 на 12 или 14 на 14 сантиметров. Большинство крыш крыты шифером.

Во внутреннем интерьере кухни представлена русская печь, кухонный стол на ножках, 4 – 6 фабричных или самодельных табуреток, фабричная (металлическая) или самодельная (деревянная) кровать. Также имеется навесной или на ножках шкаф для хранения посуды. Во всех имеются холодильники.

В спальне размещается заводская (металлическая) или самодельная (резная деревянная) кровать, диван, шкаф для белья, праздничный стол покрытый тканой и вышитой скатертью, телевизор. На столе находятся церковные книги, стоит одна или несколько икон и подсвечник со свечой. Вокруг стола находится 3 – 4 стула со спинками. В красном углу в резных рамках (киотах) размещаются 2 – 3 иконы под стеклом. Над иконами висит лампада. В отдельных домах иконы украшены искусственными цветами или ткаными и вышитыми рушниками. Перед иконами устроена шторка из ткани, которая закрывается. Как нам пояснили, служит для того, чтобы спрятать иконы от «аурного» глаза. В спальнях отдельных старообрядцев находятся ещё резные или разрисованные сундуки. На стенах висят рамки с фотографиями родственников.

Усадьба браславских старообрядцев имеет замкнутый тип хозяйственного двора. Все хозяйственные постройки связаны между собой глухим забором.

Изучение духовного мира старообрядческой общины важно потому, что без более или менее ясного представления о нём мы не можем оценить того вклада, который сделан защитниками старого обряда в национальную культуру.

1. Гарбацкі А.А. Стараабрадніцтва на Беларусі ў канцы XVII – пачатку XX стст.: Манаграфія. – Брэст: Выда-ва Брэсцкага дзярж. ун-та, 1999 г. – 202 с.

Сергей Дернович. Минск.

Браславское Поозерье в системе трансевропейских связей в IX-XIII вв.

Браславское Поозерье на протяжении всей своей истории было вовлечено в сложные процессы, что происходило на европейском континенте. Само географическое положение этого региона на границе проживания крупных этнических массивов, таких как балты, славяне, финны, германцы, определило крайне динамичную судьбу района. Особенно ярко это проявилось в середине I тыс. н. э., когда традиционные процессы культурного взаимодействия приобрели новую окраску вследствие формирования трансевразийских магистралей и кристаллизации обществ, проживавших по берегам Балтийского моря. В дальнейшем трансевропейские контакты не только не ослабевают, но и возрастают, превращаясь в один из ведущих факторов развития. Характер, направление и интенсивность связей неоднократно менялись. Значительного пика интенсивности и многообразия они достигли в IX-XII вв., когда на территории Браславского Поозерья сложилась своеобразная историко-культурная общность, в материальной культуре которой обнаруживается влияние народов Балтийского региона. Попытке предварительной реконструкции этого многообразного и противоречивого процесса посвящено это сообщение.

В конце VIII - начале IX вв. начинают функционировать трансевропейские магистрали, соединившие Север и Запад Европы с Югом и Востоком - Британию и Скандинавию с Византийской империей и Исламским Востоком (Лебедев. 1985. с. 100-101). Крупнейшие торговые пути средневековья прошли по основным речным системам Восточной Европы, в том числе по бассейнам рек Западной Двины, Днепра и Немана.

В конце I тыс. н. э. торговля со странами Арабского Халифата являлась единственным источником поступления серебра в Восточную и Северную Европу. Скопления кладов восточных монет, отложившихся на рубеже тысяче-

Сяргей Дзярновіч. Нарадзіўся ў 1974 г. у г.Беразіно Мінскай вобл. Малодшы навуковы супрацоўнік інстытута гісторыі НАН, магістр адукацыі. Займаецца даследаваннямі археалагічных і гістарычных крыніц, вывучае археалагічныя помнікі Беларускага Паазер'я.

летий, достаточно четко обозначают не только основные торговые маршруты, но и расположенные на них основные центры. На территории Беларуси по концентрации серебра выделяются окрестности Полоцка, Витебска, Минска (Рябцевич В.Н. 1997. с. 42; Штыхов Г.В. 1993. с. 85-87). В Браславском Поозерье куфические дирхемы зафиксированы у д. Ахремцы (Марков А. 1910. с. 1-31), у г.п. Видзы (Марков А. 1910. с. 14; Рябцевич В.Н. 1998. с. 67), у д. Красная (Марков А. 1910. с. 136; Рябцевич В.Н. 1998. с. 71). При раскопках городища и селища у д. Прудники и городища "Городец на Мнюте" также были найдены арабские монеты (Милютин В.Н., Шадыро В.И. 1994. с. 261; Штыхаў Г.В. 1995. с. 171-172; Рябцевич В.Н. 1998. с. 71, 74).

В конце X в. на территорию Беларуси, как и в Восточную Европу, вместо дирхемов начинают поступать серебряные монеты (Потин В.М. 1960. с. 163-174; Рябцевич В.Н. 1995. с. 118-119). Нам неизвестны клады или находки денариев в Браславском Поозерье. Однако при раскопках городища Масковичи и кургана №4 Довборской группы у д. Описа были найдены гирьки-разновесы кратностью 3,81-4,16 г., которые использовались в конце X - начале XII вв. (Дучиц Л.У. 1980. с. 86; Покровский Ф.В. 1895. с. 204-205; Бектинеев Ш.И. 1987. с. 231-233). Интенсивность потока как дирхемов так и денариев, а также особенности их топографии на севере Беларуси, позволяет предположить, что только начиная с X в. Западная Двина с притоками становится основной транспортной магистралью Браславского Поозерья.

В свою очередь, артефакты, полученные в ходе исследований археологических памятников Браславщины, позволяют не только определить место рассматриваемого региона в системе трансевропейских связей, но и зафиксировать контакты местного населения с выходцами из Скандинавии. Рассмотрим в данном контексте несколько групп предметов материальной культуры.

Основная группа представлена предметами вооружения и включает, главным образом, оружие ближнего и дистанционного боя: двухлезвийные мечи, боевые топоры, копья и наконечники стрел.

С таким предметом вооружения, как меч, население территории Беларуси познакомилось только в начале II тыс. н. э. Не встречены мечи и в славянских памятниках Руси, предшествующих образованию Древнерусского государства (Кирпичников А.Н. 1966. с. 22). На территории Северной Европы это оружие получило распространение уже в первой половине I тыс. н. э. (Антейн А. 1973. с. 26). Необходимо отметить, что население территорий балтских, германских, южнославянских, финно-угорских племен познакомилось с двухлезвийными мечами, происходивших из провинций, находившихся под влиянием Римской империи в первой половине - середине I тыс. н. э. (Казакевичус В. 1988. с. 97-98). Найденные на городище Масковичи наконечники линзовидной формы и наконечники дисковидной формы соотносятся с мечами типа IV и VI (по классификации А.Н. Кирпичникова) и датируются второй половиной XI-XIII вв. (Дучиц Л.И. 1991. с. 41). Более ранние экземпляры такого оружия происходят из Восточной Латвии - меч типа "H" из Люцинского могильника (Kazacevičius V. 1996. Р. 30), из верховьев Березины Неманской - меч типа "X" из курганного погребения у д. Городилово (Живописная Россия. 1882. с. 7) и меч типа "V" с надписью "ULFBERHT" из окрестностей Полоцка (Поболь А.Д. 1960. с. 150-151; Ласкавый Г.В. 1993. с. 20-23). Мечи таких типов имеют широкие аналогии в Северной Европе и считаются оружием норманнов в эпоху викингов.

На рубеже I-II тыс. н. э. для населения Скандинавского полуострова был характерен комплекс вооружения, который, наряду с двухлезвийными мечами, включал различные типы боевых топоров и копий.

Этот период характеризуется поиском наиболее эффективных форм. В X в. скандинавские оружейники за счет совмещения боевых качеств бородовидных и широколезвийных топоров получают топор типа "M" - с "широким симметрично расходящимся лезвием, косо срезанным у режущего края" (Лебедев Г.С. 1985. с. 125). На территории Беларуси, топоры, которые можно соотнести с типом "M" по классификации Я. Петерсена или с типом VII - по классификации А.Н. Кирпичникова, были обнаружены при раскопках одного из курганов в урочище Проклятое поле, восточнее Лукомльского городища (Штыхов Г.В. 1969. с. 323, 327), в одном из курганов вблизи Лепеля (Сементовский А.М. 1890. с. 23), а также на Браславщине, в ходе исследования городища Масковичи (Дучиц Л.У. 1991. с. 37-38). Все три экземпляра датируются XI в. (Ласкавый Г.В. 1993. с. 34).

Параллельно с двухлезвийными мечами, топорами с "широким симметрично расходящимся лезвием, косо срезанным у режущего края" широкое распространение в Северной Европе получают наконечники копий с пером ланцетовидной формы, где они появились в конце меровингского времени (Кирпичников А.Н. 1966. с. 11-12). В Браславском Поозерье такие наконечники копий обнаружены в курганных могильниках в ур. Заборные Гумны (Покровский Ф.В. 1895. с. 166-220), возле д. Укля (Покровский Ф.В. 1895. с. 166-167, 170-171; Кирпичников А.Н. 1966. с. 78-79), на городищах Масковичи и Браслав (Дучиц Л.У. 1991. с. 24-27, 41). Все экземпляры относятся к XI в.

Основным компонентом скандинавского набора средств ведения дистанционного боя в эпоху викингов являлись ланцетовидные наконечники стрел (Каинов С.Ю. 1999. с. 49-62). В Браславском Поозерье такие наконечники зафиксированы на городищах Масковичи (Дучиц Л.У. 1991. с. 40-41) и Прудники (Шадыро В.И., Ласкавый Г.В. 1994. с. 224).

Таким образом, наличие некоторых типов оружия, особенности его распространения, позволяет нам предположить, что Браславское Поозерье в XI в. являлось одним из составляющих трансевропейской системы коммуникаций, что и обеспечило восприятие местным населением наиболее эффективных предметов вооружения.

На наш взгляд, к числу скандинавских древностей X-XI вв. относятся и такие изделия из Браславского Поозерья, как равноплечная фибула из Маскович (Дучиц Л.У. 1991. с. 61); массивная железная гривна, которая была найдена на плечики погребальной урны из кургана -27 с трупосожжением у д. Укля (Дучиц Л.У. 1996. с. 113-115). Из этого же кургана происходит и костяное острие со стилизованным изображением головы фантастического зверя (Дучиц Л.У. 1996. с. 113-115). Подобные находки были сделаны на городище у д. Прудники (Шадыро В.И. 1986. с. 72) и в поселении на Менке (Штыхов Г.В. 1978. с. 24).

Со скандинавским руническим письмом XII-XIII вв. соотносятся надписи и рунические знаки, сделанные на костях животных, найденные в Масковичах. Похожие знаки есть и на шиферных пряслицах, обнаруженных на том же

городище (Дучыц Л.У., Мельникова Е.А. 1981. с. 185-216; Дучыц Л.У. 1991. с. 78-82).

Таким образом, краткий анализ археологических и нумизматических данных свидетельствует, что до X в. историко-культурная общность в Браславском Поозерье сохраняла консервативные черты балто-славянского пограничья, которые в X-XI в. стали исчезать, в том числе и вследствие присутствия скандинавов и их влияния на некоторые элементы материальной культуры.

Литература

1. Антейн А. Дамасская сталь в странах бассейна Балтийского моря. Рига, 1973. ц
2. Бектинев Ш.И. Весы и гири-разновесы X-XI вв. из Белоруссии //СА. 1.1987.
3. Дучыц Л.В., Мельникова Е.А. Надписи и знаки на костях с городища Масковичи // Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования. 1980. М., 1981.
4. Дучыц Л.У. Браслаўскае Паазер'е у IX-XIV стст. Мн., 1991.
5. Дучыц Л.У. Курганы могильник каля в. Укля Браслаўскага раёна // ГАЗ. VIII. Мн., 1996.
6. Дучыц Л.У. Маскавіцкае гарадзішча (XI-XIII стст.) // Весці АН БССР. 4. Серыя грамад. навук. 1980.
7. Живописная Россия. Том III. Часть I. Литовское Полесье. СПб., М., 1882.
8. Казакевичев В. Оружие балтских племен II-III веков на территории Литвы. Вильнюс, 1988.
9. Каинов С.Ю. Ланцетовидные наконечники стрел из раскопок Гнездова //Раннесредневековые древности Северной Руси и ее соседей. СПб., 1999. ||
10. Кирпичников А.Н. Древнерусское оружие. 1. САИ. Е 1-36. М., Л., 1966.
11. Кирпичников А.Н. Древнерусское оружие. 2. САИ. Е 1-36. М., Л., 1966.
12. Ласкавый Г.В. К истории оружия Белорусского Подвинья в VI-XIII вв. //Полоцкш летописецъ. 1(2). Полоцк, 1993.
13. Лебедев Г.С. Эпоха викингов в Северной Европе. Л., 1985.
14. Марков А. Топография кладов восточных монет (сасанидских и куфических). СПб., 1910.
15. Милютин В.Н., Шадыро В.И. Находки монет из поселений Прудники //ГАЗ. 5. 1994. |
16. Поболь Л.Д. Древнерусский меч из Полоцка // Весці АН БССР. 1. 1960.
17. Покровский Ф.В. Курганы на границе современной Литвы и Белоруссии //Труды IX АС. М., 1895. |
18. Потин В.М. Особенности притока западноевропейских денариев X-XI вв. и распространение на территории Древней Руси // Записки Одесского археологического общества. Т. 1(34). Одесса, 1960.
19. Рябцевич В.Н. Дирхемы Арабского Халифата в денежном хозяйстве Полоцкой земли (IX-XII в.) // Славяне и их соседи: Археология, нумизматика, этнология. Мн., 1998.
20. Рябцевич В.Н. Монетные клады Браслаўшчыны // Браслаўскія чытанні. Браслаў, 1997.
21. Рябцевич В.Н. Нумизматика Беларуси. Мн., 1995.
22. Сементовский А.М. Белорусские древности. В. 1. СПб., 1890.
23. Шадыро В.И., Ласкавый Г.В. Средневековые наконечники стрел лука и арбалета из поселения у д. Прудники // ГАЗ. 4. 1994.
24. Шадыро В.И. Шпілька-амулет // Мастацтва Беларусі. 4. 1986.
25. Штыхов Г.В. Города Полоцкой земли. Мн., 1978.
26. Штыхов Г.В. Клады Полоцкой земли IX-XIII вв. // Сярэднявекавыя старажытнасці Беларусі Мн., 1993.
27. Штыхов Г.В. Раскопки в Лукомле в 1966-1968 годах //Древности Белоруссии. Мн., 1969.
28. Штыхаў Г.В. Гарадзішча Гарадзец на Мнюце //Помнікі культуры. Новая адкрыцці. Мн., 1995.
29. Kazakavičius V. IX-XIIIa. Baltų Kalavijai. Vilnius, 1996.

Людміла Дучыц. Менск.

Браслаўчане ў раннім сярэднявеччы (паўсядзённасць і ментальнасць).

Гісторыя гэта не толькі палітыка, войны, знамянальныя падзеі. За ўсім гэтым стаіць чалавек з яго жыццёвымі клопатамі, светапоглядам, вераваннямі. Праблема чалавека ў гісторыі ў апошнія гады прыцягвае ўсё больш і больш увагі.

Зараз чалавецтва ўступае ў III тысячагоддзе. А якімі ж былі нашыя продкі, у прыватнасці браслаўчане, на рубяжы I і II тысячагоддзяў? У якіх умовах яны жылі, як апраналіся, уяўлялі свет, размаўлялі? Аб усім гэтым летапісы не гавораць. Але на сённяшні дзень ужо назапашаны вялікі археалагічны матэрыял, які дазваляе ў пэўнай ступені гаварыць пра паўсядзённую жыццё браслаўчан.

Рубеж I і II тысячагоддзяў – гэта час, калі скончылася эпоха вялікага перасялення народаў, фіналам якой былі паходы варагаў. На рубяжы тых тысячагоддзяў развівалася металургія, пашаннае земляробства, агародніцтва, саадаводства, зараджаліся розныя навукі, ведалі ганчарнае кола і такарны станок. Па ўсёй Еўропе назіраўся дэмаграфічны пад'ём. У XII ст. ужо былі ўніверсітэты – Оксфардскі, Кембрыджскі, Парыжскі. Не выключана, што і там маглі вучыцца выхадцы з Браслаўшчыны.

У разглядаемы час тэрыторыя раёна была ўскраінай аднаго з магутнейшых дзяржаўных аб'яднанняў – Полацкага княства. Яна з'яўлялася памежнай (кантактнай) зонай паміж славянамі і балтамі. У сярэдзіне XI ст. узводзіліся по-

Людміла Дучыц. Нарадзілася ў 1950 г. у г.Мінску. Старэйшы навуковы супрацоўнік інстытута гісторыі НАН, кандыдат гістарычных навук. Займаецца даследаванням археалагічных помнікаў пач. II тыс. Праводзіць раскопкі на Браслаўшчыне з 1976 г. Аўтар манаграфіі «Браслаўскае Паазер'е ў XI-XIV стст.» Мн., 1991. Падтрымлівае трывалую сувязь з музеем. Удзельніца «Браслаўскіх чытанняў» 1989, 1991, 1994, 1997 гг.

лацкія фарпосты ў Браславе, Маскавічах, Дрысвятах, Рацёнках і Прудніках. Тут стаялі ваенныя гарнізоны. Воіны, хутчэй за ўсё, жылі ў клецях, якія знаходзіліся ў абарончай сцяне. Знаходкі сведчаць аб вялікай колькасці жанчын у фарпостах. Гэта дазваляе гаварыць, што многія дружнынікі жылі сем'ямі. Дружына складалася з цяжка ўзброенага вершніка, цяжка ўзброенага пехацінца і лёгка ўзброенага пехацінца. Пры раскопках на ўсіх гарадзішчах знойдзена шмат зброі: наканечнікі стрэл і коп'яў, булавы (жалезныя і бронзавыя), дэталі мячоў, баявыя сякеры.

Фарпосты хутка ператвараліся ў паселішчы гарадскога тыпу. Дзядзінцы гарадкоў XII ст. ужо былі цесна забудаваны. У той час на адзін гектар гарадской плошчы прыходзілася каля 200 чалавек. У Дрысвятах археалагічна прасочаны вялікі пасада. У Маскавічах, паводле дэшыфраваных аэрафотаздымкаў, частка неўмацаванага паселішча ў выніку пазнейшых геадэзічных працэсаў апынулася пад вадай. Гэта пацвердзілі і гідраархеалагічныя даследаванні.

Ва ўмацаваннях паселішчы сцякалася насельніцтва не толькі з наваколя, але і з больш аддаленых зямель. Агульнапрызнана, што ў тую эпоху яскравым індикатарам з'яўляліся жаночыя ўпрыгожванні. Так на маскавіцкім гарадзішчы знойдзены прыкрасы крывічоў, латгалаў, земгалаў, вяцічаў, наўгародскіх славян, прыбалтыйскіх фінаў і скандынаваў. Касцюм тагачасных жыхароў Браслаўшчыны характарызуецца вялікай колькасцю металічных упрыгожванняў і носіць балта-славянскі гібрыдны характар. Каля в. Укля знойдзена пахаванне жанчыны, зробленае па скандынаўскаму абраду (рэшткі крэмацы ў гаршчэчку, на плечыкі якога надзета жалезная шыйная грыўна, а побач выяўлены шкляныя пацеркі і касцяная праколка са стылізаванай зааморфнай галоўкай).

Браслаўчане займаліся земляробствам, жывёлагадоўляй, паляваннем, ткацтвам, рознымі рамёствамі, гандлем. На гарадзішчах пры раскопках зафіксаваны сляды жалезаробчага, ювелірнага, касцярэзнага і ганчарнага рамёстваў. Аб развіцці гандлю сведчаць імпортныя рэчы (праселкі з шыфера, шкляныя бранзалеты, сердакавыя і крышталёвыя пацеркі, бурштынавыя крыжыкі), гіркі-разнавагі, вялікая жалезная гіра, манеты Арабскага халіфата, касцяная цыліндрычная пломба.

Якім быў побыт тагачасных людзей? Раскопкі паказваюць, што ў гарадках дамы былі драўляныя, падлогі дашчатыя і глінабітныя, печы глінабітныя. Кавалачкі слюды сведчаць аб шкляных вокнах. У асноўным карысталіся гліняным посудам, але знойдзены таксама рэшткі шклянога посуду і кавалачкі ад медных катлоў. Сярод археалагічных знаходак на ўсіх гарадзішчах шматлікія касцяныя грабеньчыкі (былі і драўляныя, але амаль не захаваліся). Ёсць знаходкі капавушак. Усё гэта сведчыць аб наданні пэўнай увагі гігієне. Нягледзячы на ўсе гігіенічныя меры, узніклі эпідэміі — чума, халера, воспа, але гэта было характэрна для ўсёй тагачаснай Еўропы. З летапісаў вядома, што ў 991 і 1000 гг. былі вялікія паводкі на Заходняй Дзвіне. У 1067 г. на тэрыторыі Полацкага княства была вельмі снежная і суровая зіма, а ў 1092 г. вялікая эпідэмія.

Афіцыйнай рэлігіяй паступова становілася хрысціянства. Яно прыходзіла як з Усходу, так і з Захаду. Трэба меркаваць, што ў гэтым пэўную ролю адыгралі і скандынавы. Першымі хрысціянамі была княская адміністрацыя. Сведчаннем хрысціянізацыі з'яўляюцца знаходкі крыжоў-энкаліпіёнаў, лампадкаў. У Дрысвятах знойдзена касцяная лыжачка для прычасця і манетападобная падвеска з выявай св. Юр'я. Сярод маскавіцкіх знаходак цікавасць уяўляе адна з костак жывёл, на якой зроблены малюнак, дзе паказаны дружнынік і над ім вялізны крыж на ланцугу. Па форме крыж нагадвае крыж-энкаліпіён з каленападобнымі выступамі на канцах. Мяркуючы па знаходках можна гаварыць і аб існаванні храмаў. Яны былі драўлянымі.

З хрысціянізацыяй звязваецца распаўсюджванне адукацыі. Як правіла, тагачасныя школы існавалі пры храмах. У Браславе знойдзены жалезныя пісалы, у Дрысвятах шыфернае праселка мае надпіс "Дэпрыска", у Маскавічах выяўлена некалькі праселак і каля сотні костак жывёл з надпісамі, дзе спалучаюцца рунічныя і кірылічныя знакі. Лічыцца, што гэта тайнапіс і зараз спецыялісты займаюцца яго расшыфроўкай.

У вусці ракі Друікі (пры ўпадзенні ў Заходнюю Дзвіну) пад вадай ляжыць Барысаў камень з высечаным на ім крыжам і надпісам "Господи помози рабу своему...". Крыж і надпіс, хутчэй за ўсё, былі высечаны князем Барысам Усяславічам у час вялікага голаду з мэтай асвячэння былога язычніцкага феціша — Святога каменя. Надпісы падобнага тыпу з'яўляюцца візантыйскай хрысціянскай формулай, якая часта сустракаецца на культавых рэчах.

У той жа час яшчэ моцнымі былі і спрадвечныя язычніцкія вераванні. У вёсках, асабліва аддаленых, паганства пранізвала ўсе сферы жыцця. Сведчаннем доўгага трымання язычніцтва могуць служыць назвы Чортава Гара, Святая Гара, Гара Дуб, Святое возера, Богінскае возера і інш. Да пачатку XX ст. на востраве Богінскага возера прастаяў камень ідал, які потым скінулі ў ваду. Тагачасныя могільнікі жыхароў парубежных пунктаў былі хрысціянскімі — грунтовымі могільнік жыхароў Дрысвятаў каля сучаснай вёскі Пашавічы. У вёсках жа яшчэ доўгі час хавалі па язычніцкаму курганы абраду.

Калі ў гарадках дамінавала славянская культура, то ў вёсках панавала этнічная лета-літоўская самасвядомасць. Гэта яскрава прасочваецца па комплексах курганных упрыгожванняў. Як вядома, курганныя наборы рэчаў у тэя часы былі найяскравейшым этнічным індикатарам. Варта зазначыць, што нават яшчэ ў 1920 г. літоўскае насельніцтва складала большасць у некаторых вёсках Браслаўшчыны. Напрыклад, у Опсаўскім сельсавеце ў 1972 г. больш за 150 чалавек размаўлялі на літоўскай мове.

Духовны свет браслаўчан не абмяжоўваўся толькі граматай і вераваннямі. Ужо з першых крокаў дзіця сутыкала-ся з цацкамі-брунчалкамі рознага тыпу. Дробныя трубчатыя косткі жывёл нанізвалі на шнурок, і, дзёргаючы за канцы шнурка, атрымлівалі разнастайныя гукі. Знойдзены гліняныя шарыкі невялічкіх памераў. Мяркуюцца, што яны ад гліняных брунчалак ці брунчалак, якія рабілі з пузыроў жывёл. У Маскавічах знойдзены цацкі з белай азёрнай гліны ў выглядзе дружнынікі і жывёл, сярод якіх авечка і свіння. З Маскавіцкага замка паходзяць і косткі жывёл з нанесенымі на іх малюнкамі. Сюжэты гэтых "карцін" адлюстроўваюць жыццё гарадка — хрышчэнне воіна, прыезд на лодках пад парусамі гасцей ці місіянераў, партрэты людзей. Ёсць малюнак аголенай жанчыны з доўгімі валасамі.

Часткай духоўнай культуры былі і розныя гульні. На некалькіх костках працэрчана імітацыйнае поле для гульні ў шашкі, шахматы або таўлеі (тыпова скандынаўскай гульні). Распаўсюджана была гульня ў "бабкі". "Бабкі" рабілі з драўняных костак жывёл і некаторыя адтуліны запаўнялі свінцом. На некалькіх такіх костках працэрчаны сімвалічныя

знакі. У жыцці тагачаснага грамадства пэўную ролю адыгрывала музыка. Яна гучала на князскіх пірах, на народных святах, у храмах і нават у войску. У Маскавічах, напрыклад, знойдзена касцяная дудачка.

Такім чынам, узровень жыцця brasлаўчан на рубяжы I і II тысячагоддзяў быў высокім для тагачаснай Еўропы.

Крыніцы і літаратура:

1. Археалогія і нумізматыка Беларусі. Энцыклапедыя. Мінск. 1993.
2. Борисенков Е. П., Пасецкий В. Я. Экстремальные природные явления в русских летописях XI – XVII вв. Ленинград. 1983.
3. Дучыц Л. У. Brasлаўскае Паазер'е ў IX – XIV стст. Мінск. 1991.
4. Зайкоўскі Э. Рэлігійная сітуацыя ў Brasлаўскім Паазер'і ў V – XV стст. //Brasлаўскія чытанні. Матэрыялы IV навукова-краязнаўчай канферэнцыі 24 – 25 красавіка 1997 г. Brasлаў. 1997. С. 38 – 40.
5. Кузаков В. К. Очерки развития естественнонаучных и технических представлений на Руси в X – XVII вв. Москва. 1976.
6. Петров В. М. История обучения в Древней Руси. //Советская педагогика. 1982. № 6. С. 100 – 104.
7. Человек в контексте культуры. Славянский мир. Москва. 1995.
8. Ястребицкая А. Л. Западная Европа XI – XIII вв. Москва. 1978.

Александр Егорейченко. Мінск.

Хронологія ранніх гарадзіц Brasлавічыны.

Эпоха поздай бронзы і жалезнага века Brasлаўскага поозер'я, па сярвенню с прадшчэвующымі перыодамі, характарызуецца больш высокай шчыльнасцю насельнення. В это время на смену открытым поселениям приходят

гарадзіца, как правило, расположенные на отдельно стоящих холмах-останцах. К настоящему времени известно 14 памятников подобного типа, имеющих отложения I тыс. до н.э. – первых веков н.э. Они связаны с двумя археологическими культурами: днепро-двинской и штрихованной керамики. На некоторых укрепленных поселениях имеются материалы обеих культур, и это обстоятельство до проведения стационарных исследований препятствовало их четкому разграничению. Ситуация начала проясняться лишь в последние годы в результате археологических исследований, проводимых экспедицией Белгосуниверситета. Можно считать установленным, что разграничительная линия между этими культурами проходила с северо-запада на юго-восток через гарадзіца Ратюнки Слободскаго с/с и Тарилово Иказненскаго с/с, которые имеют отложения как одной, так и другой этнокультурной общности (Егорейченко. 1996. С. 8 – II). Судя по стратиграфическим наблюдениям, оба поселения основаны носителями днепро-двинской культуры. Впоследствии их сменяют «штриховики», однако время этого процесса на гарадзіцах существенно различается. Если в Ратюнках смена насельнення происходит в первой половине I тыс. до н. э., то в Тарилово носители днепро-двинской культуры уступают место пришельцам только ближе к рубежу н. э.

Подобные наблюдения стали возможны не только благодаря полномасштабным исследованиям некоторых гарадзіц, но и выявлению на них ряда датирующих вещей, позволяющих определить время их функционирования, и соответственно поставить вопрос о длительности пребывания в этом районе носителей культуры штрихованной керамики и днепро-двинской культуры.

К числу «чистых» поселений культуры штрихованной керамики относится гарадзіца Зазоны Зарачскаго с/с, раскопки которого велись на протяжении 1995-1999 гг. Многочисленный и разнообразный вещевой комплекс, полученный в ходе этих исследований, даёт возможность не только охарактеризовать различные стороны жизни и деятельности его обитателей, но и довольно четко очертить время функционирования древнего поселения. Подавляющая часть изделий этого памятника была сделана из кости и камня, что было характерно для гарадзіц культуры штрихованной керамики I тыс. до н.э. Вместе с тем, ряд находок позволяет определить начальную и конечную даты его существования. О времени освоения холма под поселение можно судить по находке костяной булавы, имеющей гвоздевидную шляпку и ушко на игле. Такие изделия встречаются в ранних материалах как культуры штрихованной керамики, так и днепро-двинской культуры. Их прототипами послужили, по-видимому, бронзовые булавы, распространенные в преддужицкой культуре на территории Польши во II-III периодах эпохи бронзы (1400-1000 гг до н.э.) [Prahistoria ziem polskich. 1979. Tabl. X: 6, 7. Tabl. VII: 4, 6]. К III периоду эпохи бронзы относятся и аналогичные экземпляры, найденные в курганах Восточной Пруссии (Sturms. 1936. 73). Одна из подобных бронзовых булавок была обнаружена в ранних отложениях культурного слоя гарадзіца Наркунай культуры штрихованной керамики в Северо-Восточной Литве (Volkaite-Kulikauskienė. 1986. Рав. 46). Остальные костяные и каменные изделия (наконечники стрел и копий, гарпуны, булавы, проколки, топоры и др.) имеют широкие рамки бытования – всё I тыс. до н.э.

Заключительную дату поселения культуры штрихованной керамики в Зазонах позволяют определить две находки, обнаруженные в верхних напластованиях культурного слоя. Одна из них представляет собой уплощенную стеклянную бусину диаметром 0,7 см синего цвета. Близкие ей экземпляры бытовали в Центральной Европе в фазах C1b/D (220-450 гг. н.э.) [Tempelmann – Maczyńska. 1985. Tab. 18. Tab. I: 3, 9, 40]. Эту довольно расплывчатую датировку верхних напластований культурного слоя можно значительно скорректировать. Более узкую дату даёт находка уникального бронзового наконечника пояса с дисковидным навершием. Подобные экземпляры характерны для

Аляксандр Егарэйчанка. Нарадзіўся ў 1955 г. у г.Канатоп (Україна). Загадчык кафедры археалогіі, этнаграфіі і дапаможных гістарычных дысцыплін БДУ, кандыдат гістарычных навук, дацэнт. Праводзіць археалагічныя даследаванні на Brasлаўшчыне з 1992 г. Удзельнік «Brasлаўскіх чытанняў» 1994, 1997 гг.

пшеворской культуры в фазах B2/CIa (70 – 220 гг. н.э.) [Madyda. 1977. S 383]. Существенным отличием зазонского наконечника от классических является то, что он в дисковидной части имел углубление в форме креста, концы которого завершались окружностями. Это углубление было изначально заполнено красной эмалью, остатки которой частично сохранились. Известно, что изделия с эмалью были характерны, в основном, для носителей западнобалтийской культуры. Это, как правило, подковообразные фибулы, типичные для фазы CI (150 – 260 гг. н. э.). Одна из них, обнаруженная в захоронении могильника Барглов Дворны (Сувакия), имела аналогичную крестовидную орнаментацию дисков (Okulicz. 1973. Рис. 20I: в). Такие же фибулы известны и на территории Литвы: Сарженай, Румшишкес. Первая из них имеет близкую датировку – фаза B2/CI (Michelbertas. 1996. Р. 21. Рав. 1:1). Это позволяет аргументировано связывать наконечник пояса из Зазон с западнобалтийским ареалом и отнести его к фазе CI. Таким образом, материалы городища Зазон свидетельствуют о длительности его использования носителями, оставившими штрихованную керамику. Оно функционировало от конца II тыс. до н. э. до начала – середины III в. н. э.

Примерно такие же хронологические рамки имеет и городище Ратюнки. Как и в Зазонах, начало жизни на этом поселении в конце II тыс. до н.э. определяется находками 5 костяных булавок с ушком на игле. Четыре из них имели линейную и циркулярную орнаментацию в верхней части. Близкие по форме и системе орнаментации находки происходят из днепро-двинского городища Осыно на Псковщине (Третьяков. 1976. Рис. 4: 24 – 26). Такая ранняя датировка подкрепляется еще одной находкой из предматерикового слоя – костяным втульчатым наконечником копья дисковидной формы с продольным валикообразным расширением по центру пера. А. В. Дучиц и А. Г. Митрофанов, на мой взгляд, ошибочно полагали, что он напоминает железные копыта скифов VI – V вв. до н. э. (Дучиц. Митрофанов. 1994. С. 175). Более вероятным представляется предположение о подражании ратюнковскому наконечнику бронзовым копиям предлуижской и лужицкой культур, датируемых 1400 – 800 гг. до н. э. (Prahistoria ziem polskich. 1978. Tabl. X VI: 4; Prahistoria ziem polskich. 1979. 17:6). Заключительная фаза городища Ратюнки определяется двумя находками: железной пряжкой и стеклянной бусиной. Первая имеет прямоугольную форму и напоминает пряжки, характерные для пшеворской, вельбаркской и западнобалтийской культур фазы B2 (70 – 150 гг. н.э.) [Madyda. 1977. Tabl. III: 12, 13. Tabl. IV: 2, 5]. Стеклянная бусина сине-фиолетового цвета имеет форму параллелепипеда длиной 1,3 см и шириной 1 см. Бусы подобной формы чаще характерны для второй половины I тыс. н. э. Однако на Ратюнковском городище отложений этого времени нет. Вместе с тем близкие по форме и цвету украшения известны в черняховских погребениях, в частности, в могильнике Каборга IV, датированных концом II – III вв. н.э. (Магомедов. 1979. С. 46. Табл. XIV: 17). Всё это дает основания полагать, что городище в Ратюнках перестало функционировать не позднее III в. н.э.

Материалы третьего исследованного городища Тарилово, к сожалению, не дают узкой даты его основания. Находки на нем каменных топоров, костяных кочедыков, проколов, амулетов позволяют лишь констатировать о зарождении жизни на нём в I тыс. до н.э. Гораздо определённой вырисовывается конечная дата этого поселения. Её определяет круглая железная пряжка, характерная для центральноевропейских культур фазы B2 (70 – 150 гг. н.э.) [Madyda – Legutko. 1983. Т. XVIII. I. Tab. 1: 3].

Таким образом, ранние городища Браславского поозерья прошли длительный путь развития. Основанные в эпоху поздней бронзы, они завершают своё существование в эпоху развитого железного века.

Литература:

1. Дучиц Л.В. Митрофанов А.Г. Городище Ратюнки //Гістарычна-археалагічны зборнік, Мн. 1994;
2. Егорейченко А.А. Этнокультурная ситуация в Белорусском Подвинье в железном веке //Гістарычна-археалагічны зборнік. Мн. 1996. №10;
3. Магомедов Б.В. Каборга IV /раскопки 1973 – 1974 гг.//Могильники черняховской культуры. М. 1979.
4. Третьяков П.Н. Городище Осыно //Советская археология. 1976. №3.
5. Volkaitė-Kulikauskienė. R. Narkunų didžiojo piliakalnio tyrinėjimų rezultatai //Lietuvos archeologija. Vilnius. 1986. T. S.
6. Madyda R. Sprzączki i okucia pasa na ziemiach polskich w okresie rzymskim //Materiały starożytne i wczesnośredniowieczne. Warszawa 1977. T. IV
7. Madyda – Legutko R. Metalowe części pasów na obszarze kultury zachodniobałtyjskiej w okresie wpływów rzymskich //Wiadomości Archeologiczne. Warszawa. 1983. T. XI – XIII. Z1
8. Michelbertas M. Centrinė Lietuva – romėnų laikotarpio emaliuoto dirbinių gamybos centras //Vidurio Lietuvos archeologija. Vilnius. 1996
9. Okulicz. Pradzieje ziem pruskich od późnego paleolitu do VII w. n.e. Wrocław etc. 1973.
10. Prahistoria ziem polskich. Wrocław etc. 1978. T. III
11. Prahistoria ziem polskich. Wrocław etc. 1979. T. IV
12. Tempelmann – Maczyńska M. Die Perlen der römischen Kaiserzeit und der frühen Phase der Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum //Römisch – germanische Kommission. Mainz am Rhein. 1985. Band 43

Александр Егорейченко. Ольга Сидорович. Минск.

Втульчатые костяные наконечники стрел из раскопок городища Ратюнки.

Городище культуры штрихованной керамики и днепро-двинской культуры и времен Киевской Руси расположено на южной окраине деревни Ратюнки около дороги в деревню Литовщина.

Памятник известен с конца XIX в.: в 1895 г. его выявил и ввел в научный оборот под названием "Мизерский" Ф.В.Покровский. Обследование городища было проведено в 1956 г. А.В.Алексеевым. В 1978, 1979 и 1981 гг. его

раскопки осуществлены Л.В.Дучиц, которая вскрыла 236 кв. м. В 1999 г. к изучению памятника приступил А.А.Егорейченко, исследовавший 60 кв. м.

Насыщенность культурного слоя городища находками довольно высокая. Среди индивидуальных находок значительное место принадлежит изделиям из кости и рога.

Значимость кости и рога, как одного из основных видов сырья, для древнего населения лесной полосы Восточной Европы не нуждается в особой аргументации. Доступность материала, его хорошие физико-механические свойства позволили обработке кости и рога занять важное место в домашнем производстве жителей городища.

Подтверждением этого является то, что в ходе четырех полевых сезонов на городище Ратюнки было найдено более 200 целых и фрагментированных костяных и роговых изделий: наконечники стрел и копий, иглы, проколки, булавки, рукояти, долота, амулеты и т.д. Это позволяет относить данное городище к так называемым "костеносным".

Среди всех костяных изделий выделяются 3 находки цилиндрической формы из раскопок 1999 г. Их назначение пока полностью не определено, однако есть ряд оснований считать, что это наконечники стрел.

Еще в 1934 г. В.А.Городцов в публикации "Старшее Каширское городище" среди втульчатых наконечников выделил усеченно-конический тип, для которого характерно то, что ударный конец представляет собой широкое, наиболее тупое основание конуса. Назначение - исключительно для промысловой охотничьей цели (Городцов. 1934. С. 23).

В отличие от каширских, ратюнковские находки имеют цилиндрическую форму. Однако, у них верхний конец также плоский и тупой, и они имеют глухой насад для древка (рис. 1:1-3).

Помимо подобных наконечников известны и экземпляры со сквозным насадом, характерные для эпохи средневековья. Их принадлежность к наконечникам доказана полностью. Окончательную атрибуцию роговых цилиндров позволила сделать целая охотничья стрела, обнаруженная в 1992 г. при работах на Троицком Х раскопе в Новгороде. Стрела состоит из двух частей: деревянного древка и рогового наконечника (Гайдуков, Макаров. 1993. С. 181-181). Для тупых наконечников со сквозным насадом периода средневековья разработана специальная типология (Смирнова. 1994. С. 152-153).

Тупые наконечники стрел служили для охоты на мелкого пушного зверя. Несмотря на то, что такие стрелы чаще всего носят название беличьих, их использовали при охоте не только на белку, но и на куницу, зайца, боровую птицу, а также для сшибания с дерева подстреленной дичи. В отличие от остроконечной, тупая стрела не портила ценной шкурки пушного зверя, а тяжелый глухарь, падая, не ломал ее о сучья или о землю.

Использование таких наконечников для охоты на мелкого пушного зверя жителями городища Ратюнки в некоторой степени может подтвердить наличие костей зайца среди остеологического материала из раскопок памятника, хотя их и немного - около 1% от общего количества костей (по результатам остеологического анализа Н.П.Александрович материалов раскопок 1981 г.) (Дучиц. 1981. Отчет № 757).

Принадлежность наконечников к материалам железного века подтверждается их местоположением в культурном слое городища: 5, 6 и 7 пласты, которые содержат находки I тыс. до н. э.

Все три наконечника изготовлены из рога оленя (определение А.А.Разлуцкой). При более тщательном изучении вполне может подтвердиться предположение о возможности изготовления двух из них рукой одного мастера.

Наконечники сравнительно небольшие по размерам:

- 1) длина - 1,85 см, Ø - 1,35 см, Ø отверстия - 0,8 см, глубина насада - 1,6 см (рис. 1:1);
- 2) длина - 1,6 см, Ø - 1,24 см, Ø отверстия - 0,7 см, глубина насада - 0,9 см (рис. 1:2);
- 3) длина - 2,8 см, Ø - 1,3 см, Ø отверстия - 0,9 см, глубина насада - 2 см (рис. 1:3).

У всех наконечников отверстие ближе к ударной части сужается.

На территории Беларуси аналогичные тупые наконечники с глухим насадом найдены на городищах около деревни Зазоны Браславского района (раскопки А.А.Егорейченко, 1999 г.) и около деревни Горани Сморгонского района (Зверуго. 1992. Р. 3:5).

Длина цилиндрического наконечника из раскопок гораньского городища $\approx 4,2$ см, Ø $\approx 1,2-1,3$ см, Ø отверстия $\approx 0,6-0,7$ см (рис. 1:5).

Наконечник из зазонского городища отличается от выше описанных. Своей формой он повторяет естественную форму кости. Отверстие в тупом конце свидетельствует, скорее всего, о повреждении в ходе использования. Эти особенности можно объяснить тем, что наконечник изготовлен не из рога, а из метакарпальной IV (Mtc IV) кости дикого кабана (определение А.А.Разлуцкой). Длина наконечника - 4,35 см, Ø1 - 1,65 см, Ø2 - 1,3 см, Ø отверстия - 1,2 см, глубина насада - 3,9 см (рис. 1:4).

Использование подобных наконечников стрел отмечено на памятниках днепро-двинской культуры: городище Новые Батеки Смоленской области (Шмидт. 1963. С. 160. Р.10: 11-12; Шмидт. 1992. С. 75. Табл. 1:19).

Широкое распространение подобные стрелы получили в Волго-Окском междуречье у племен дьяковской культуры. Так, например, на Троицком городище их было найдено - 12; Щебринском - 4; Кузнечики - 3; Пекуновском - 1 (Смирнов. 1974. С. 29; Розенфельдт. 1974. С. 101; Горюнов. 1961. С.90; Бадер. 1950. С. 117). На памятниках дьяковской культуры тупые наконечники обычно датируются второй половиной I тыс. до н. э. (Розенфельдт. 1974. С. 101).

Использование тупых наконечников для охоты на мелкого пушного зверя известно и по более позднему этнографическому материалу. Самоеды (ненцы) называли их *со*, якуты - *оногос*, эвенки-орочоны - *шор*, чукчи -

Вольга Сідаровіч. Нарадзілася ў 1975 г. у г.п.Воранава Гродзенскай вобл. Старэйшы навуковы супрацоўнік Нацыянальнага музея гісторыі і культуры Беларусі, магістр гуманітарных навук. Займаецца археалагічнымі даследаваннямі помнікаў перыяду жалезнага веку. Удзельнічала ў археалагічных раскопках на гарадзішчах Тарылава і Зазоны (1993 г.).

томар или **тумар**. Некоторые народы использовали их еще в конце XIX - начале XX вв. (Смирнова. 1994. С. 149; Конаков. 1983. С. 115; Мазин. 1992. С. 81).

Последнее название (томар) вошло и в археологическую литературу, посвященную оружию и охотничьему снаряжению эпохи средневековья.

Находки тупых наконечников на ранних городищах Беларуси в очередной раз свидетельствуют о близости хозяйственно-экономического уклада населения лесной полосы Восточной Европы.

1. Бадер О.И. Древние городища на верхней Волге // МИА. -1950. Вып. 13.
2. Гайдуков П.Г., Макаров Н.А. Новые археологические материалы о пушном промысле в Древней Руси // Новгород и Новгородская земля. История и археология. 1993. Вып. 7. С. 179-188.
3. Городцов В.А. Старшее Каширское городище // ИГАИМК. 1934. Вып. 85. С. 23-24.
4. Дучиц Л.В. Отчет об археологических исследованиях в 1981 г. Архив ИИ НАНБ. Дело № 757.
5. Дучиц Л.В., Митрофанов А.Г. Городище Ратюнки // ГАЗ. 1994. № 5. С. 163-182.
6. Зверуго Я. Исследования гораньского городища // ЛА. 1992. № 9. Р. 92-103.
7. Конаков Н.Д. Коми охотники и рыболовы во второй половине XIX - начале XX в. М., Наука. 1983.
8. Мазин А.И. Быт и хозяйство эвенков-орочонов. Новосибирск, Наука. 1992.
9. Смирнов К.А. Дьяковская культура (Материальная культура городищ междуречья Оки и Волги) // Дьяковская культура. М., Наука. 1974. С. 7-89.
10. Смирнова Л.И. Еще раз о тупых стрелах (К вопросу об охотничьем промысле в средневековом Новгороде) // Новгород и Новгородская земля. История и археология. 1994. Вып. 8. С. 143-155.
11. Розенфельдт И.Г. Керамика дьяковской культуры // Дьяковская культура. М., Наука. 1974. С. 90-197.
12. Шмидт Е.А. Городище у деревни Новые Батеки // Древние городища Смоленщины. М., Наука. 1963.
13. Шмидт Е.А. Племена верховьев Днепра до образования Древнерусского государства. I. Днепро-двинские племена (VIII в. до н. э. - III в. н. э.). М., Прометей. 1992.

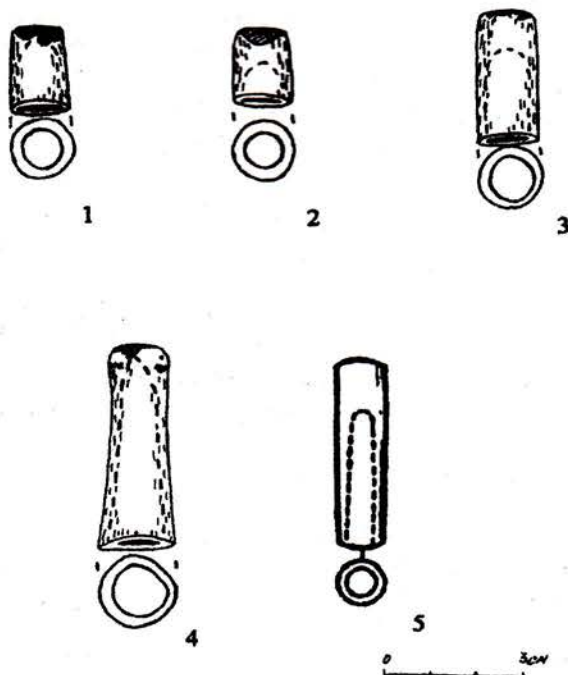

Рис. 1. Втульчатые костяные наконечники стрел: 1-3 – городище Ратюнки; 4 – городище Зазоны (оба Браславский р-н); 5 – городище Горани, Сморгонский р-н.

Вітаўт Ермалёнак. Мёры.

Чэслаў Сіповіч.

Калі спытаць нават у самага дасведчанага гісторыка, хто сварыў першы ў свеце музей Францыска Скарыны, то наўрад ці атрымаем станоўчы адказ. Так, сапраўды, мала яшчэ хто ведае, што першы музей нашага славутага першадрукара быў створаны далёка ад Беларусі, у Лондане, нашым земляком Чэславам Сіповічам. Хто ж ён, наш славуць зямляк?

Нарадзіўся Чэслаў Сіповіч 8 снежня 1914 года ў вёсцы Дзедзіна Мёрскага раёна. Дарэчы, гэтыя мясціны далі

Вітаўт Ермалёнак. Нарадзіўся ў 1954 г. у в.Жэймяны Браслаўскага р-на. Настаўнік гісторыі СШ №3 г.Мёры, дырэктар школьнага народнага музея, кіраўнік клуба «Арганаўты мінулага», сябра Браслаўскага краязнаўчага таварыства. Займаецца краязнаўчымі пошукамі на Браслаўшчыне з 70-х гг. Падтрымлівае трывалую сувязь з музеем, аказвае значную дапамогу ў папаўненні музейных калекцый.

беларускаму народу яшчэ трох выдатных дзеячаў: Генрыха Дмахоўскага, славутага скульптара і паўстанца 19 стагоддзя, Пётру Простага, аднаго з заснавальнікаў беларускай літаратуры 20 стагоддзя, У.Гайлевіча, старшыню згуртавання беларусаў у Аргенціне ў 30 – 40-х гадах.

Сіповічы вядуць радаслоўную з 16 стагоддзя. У 1567 годзе прозвішча Сіповіча з нашых мясцін успамінаецца ў складзе войска Вялікага княства Літоўскага. Але праз 300 з лішкам год аб шляхетным паходжанні ўжо не было ніякай размовы. Яго бацька Вінцэнт і маці Ядвіга з роду Тычкаў былі звычайнымі сялянамі, якія апрацоўвалі невялікі надзел зямлі. У сям’і нарадзілася дзевяць дзяцей, але выжылі толькі пяць, чатыры хлопчыкі і дзяўчынка. Да гэтай пары ў вёсцы захаваўся хата, дзе нарадзіўся і ўзгадаваўся маленькі Чэсь. Ён быў самым старэйшым у сям’і і таму з маленства пазнаў перш за ўсё цяжкую сялянскую працу. Вучыўся ў звычайнай вясковай школе. Настаўніца-полька, канешне, вучыла дзяцей у духу польскага патрыятызму. Адкуль жа з’явілася нацыянальная свядомасць у маладога хлопца?

Перш за ўсё выходзіла само асяроддзе. У вёсцы ўсе размаўлялі па-беларуску. Маці хоць і была непісьменнай, а ведала шмат песень і сама магла складаць вершы.

Вялікі ўплыў аказала на маладога хлопца газета “Беларуская крыніца”, святар і паэт Пётра Просты. Але найбольшае значэнне адыграла ў выхаванні беларускай свядомасці ў хлопчыка яго занёмства з святарамі-беларусамі, якія жылі ў марыянскім манастыры ў Друі. Бачачы незвычайныя здольнасці юнака і прагу да ведаў, у 1928 годзе яны запрасілі яго вучыцца ў Друйскую гімназію. Праўда, навучанне і тут вялося на польскай мове, але дзякуючы святарам Я.Германовічу, К.Смольку, А.Цікоту ў гімназіі панавалі беларускі дух. Усе клопаты аб зямельцы ўзяў замест Часлава яго меншы брат Янка. І толькі калі Чэсь прыежджаў на канікулы, ён дапамагаў па гаспадарцы, у якой так не хапала мужчынскіх рук. А яшчэ часта сустракаўся з мясцовай моладдзю, чытаў ім свае вершы, любіў спяваць беларускія песні, асабліва “Ой, рэчанька-рэчанька”. Сваіх братоў і навакольную моладзь знаёміў з беларускай літаратурай. Яго брат расказваў такі выпадак: пачуўшы так перапаўнялі душу маладога хлопца, што ён залезаў на вялікую бярозу і з яе на ўсю моц дэкламаваў беларускія вершы.

Польскія ўлады не маглі глядзець на панаванне беларушчыны ў Друі. Намаганнямі шавіністычна настроенага епіскапа Ялбжыкоўскага беларусы былі вымушаны пакінуць гэты горад. Асабліва цяжкай для Сіповіча была страта яго любімага настаўніка, паэта і пісьменніка айца Язэпа Германовіча, якога накіравалі ў далёкі Харбін. Як лепшы вучань гімназіі ў 1935 годзе Чэслаў Сіповіч паступае на Філасофска-тэалагічны факультэт Віленскага ўніверсітэта, які ён паспяхова заканчвае ў 1938 годзе. І зноў яго здольнасці заўважаны, ён накіроўваецца для вучобы ў Італію ў Грыгаранскі ўніверсітэт. Пасля ў 1942 годзе вучыцца ў Папскім усходнім інстытуце.

У гэты час ішла вайна, і Чэслаў Сіповіч не застаецца ў баку ад барацьбы з фашызмам. Будучы далёка ад радзімы, ён удзельнічае ў беларускім нацыянальна-вызваленчым руху.

У 1946 годзе паспяхова абараняе доктарскую дысертацыю, прысвечаную вядомаму рэлігійнаму дзеячу Беларусі мітрапаліту Смажэўскаму. Дзякуючы здольнасцям, ён авалодае 16-цю мовамі, але свой талент не мог прынесці неспраўна на службу радзіме, бо ў гэты час на Беларусі ішла жорсткае барацьба з вернікамі, панавалі ваяўнічы атеізм, разбураліся і зачыняліся храмы. Вось чаму свае веды наш зямляк павінен быў праявіць на захадзе. Ён пераяджае ў Англію, дзе пасля вайны апынулася шмат беларусаў. Тут для аб’яднання беларусаў за мяжой ён разам з П.Татарановічам, А.Га-рошкам стварае часопіс “Божым шляхам”, у якім спачатку актыўна супрацоўнічае, а потым з’яўляецца яго галоўным рэдактарам.

Ужо ў адным з першых нумароў часопіса ў 1947 годзе ён друкуе артыкул “Аснова беларускага патрыятызму”, які не страціў актуальнасці да сённяшняга дня. Вось радкі з гэтага артыкула: “У словы бацькаўшчыны тоіцца як зачараваная вякамі здабываная і глыбока перажываная культура народа, яго звычаі і абрады. Быць можа бацькаўшчына ёсць слаўная з небадзёрных гораў і з прыроднага багацця, але праўдзівы веліч бацькаўшчыны, што паўстае з нашых людзей, ніхто не заступіць. Славу бацькаўшчыны твораць ты, што змагі падняцца вышэй натоўпу ў маральным і грамадскім жыцці, у навуцы і мастацтве”. У гэтым артыкуле ён дае навуковае тлумачэнне патрыятызму, яго адрозненне ад нацыяналізму, шавінізму, рэнегатава і касмапалітызму. Аснову беларускага патрыятызму бачыць у формуле “Бог – бацькі – бацькаўшчына”. Толькі на гэтых маральных прынцыпах можна выхаваць сапраўднага патрыёта Беларусі. парушэнне гэтых прынцыпаў вядзе да адрачэння ад сваёй радзімы, зарады інтарэсам свайго народа.

Ведаючы аб вялікіх магчымасцях рэлігіі па захаванню ўсяго нацыянальнага, ён стварае ў Англіі арганізацыю грэка-каталіцкай царквы. З 1948 года пачалося ажыццяўленне яго мары – стварэнне рэлігійнага цэнтра для беларусаў на захадзе. Менавіта гэтаму цэнтру павінна была належыць выключная роля ў змаганні супраць асіміляцый эмігрантаў-беларусаў іншымі народамі. Дзякуючы ахвяраванням беларусаў і сваім асабістым зберажэнням ён будзе ў Лондане грэка-уніяцкую царкву святых Пятра і Паўла. Гэта першы грэка-каталіцкі храм беларусаў у Англіі з арыгінальнай архітэктурай. У ім быў змешчаны цікавы абраз, які паходзіць з 15 стагоддзя.

Сіповіч уваходзіць у асацыяцыю беларусаў Вялікабрытаніі, у якой ён праводзіць вялікую грамадскую работу. Вакол царквы аб’ядноўваюцца вернікі-беларусы не толькі Англіі, але і іншых краін свету. Ствараецца беларускае таварыства ў Вялікабрытаніі.

Сіповіч марыць стварыць, як і ў Друі, марыянскі рэлігійны і культурны цэнтр, дзе адбывалася не толькі навуковая і культурная дзейнасць, але і выхаванне маладых беларусаў нацыянальнай свядомасці. Па запрашэнню Сіповіча ў Англію пераяджаюць яго былыя сябры з іншых краін свету Мікалай Баговіч, Фелікс Журня, Т.Падзява, з сібірскіх сталінскіх лагераў вяртаецца Язэп Германовіч.

У 1960 годзе рымскі папа ўрачыста прызначыў Чэслава Сіповіча біскупам грэка-каталіцкай царквы. Упершыню за апошніх 150 год беларускія вернікі атрымалі свайго грэка-каталіцкага біскупа. Таксама наш зямляк быў прызначаны інспектарам усіх беларускіх цэркваў на захадзе. Адною з першых спраў біскупа было стварэнне інтэрната для хлопчыкаў-беларусаў па паходжанню, каб яны маглі расці ў беларускай атмасферы.

Чэслаў Сіповіч уваходзіць у склад камісіі па рэформе рэлігіі на другім ватыканскім саборы. Ён два разы робіць падарожжы вакол свету, наведваючы беларускія цэрквы, абшчыны, беларускія таварыствы ў Канадзе, Аргенціне, ЗША,

Бразіліі, Аўстраліі, Новай Зеландыі і г.д.

Але, напэўна, мы зробім памылку, калі скажам, што Чэслаў Сіповіч займаўся пад час свайго паездкі толькі рэлігійнымі справамі. Ён усюды, дзе ні быў, збіраў для будучага музея і бібліятэкі дакументы, кнігі, рукапісы, абразы. Дзякуючы ахвяраванню замежных беларусаў у 1971 годзе ён стварае бібліятэку і музей Францыска Скарыны.

Цяжка нават уявіць, што ў такіх неспрыяльных умовах, далёка ад Радзімы, не маючы дастаткова сродкаў, былі сабраны рэдкія выданні Ф.Скарыны, беларускія кнігі 17 – 18 стагоддзяў з друкарняў у Оршы, Вільні, Кутэйна, Супраслі. Былі знойдзены рукапісы Янкі Купалы, іншых пісьменнікаў і грамадскіх дзеячаў пачатку 20 стагоддзя, дакументы 16 – 18 стагоддзяў Вялікага княства Літоўскага, слупкія паясы, у той час, як беларускія музеі са шматлікім штатам супрацоўнікаў не мелі ніводнага слупкага пояса. Музей налічваў шматлікія манеты Вялікага княства Літоўскага і іншых краін.

У той час гэтая самаахвярная праца на карысць беларускага народа ацэньвалася як шпіёнская дзейнасць, і на Радзіме, калі пісалі аб Сіповічу, то толькі як пра агента ЦРУ. У апошнія дзесяць гадоў свайго жыцця ён вельмі хварэў, але па-ранейшаму не спыняў актыўнай грамадскай дзейнасці. Увесь вольны час праводзіў у бібліятэцы і музеі, дзе займаўся навуковай дзейнасцю, раскрываючы невядомыя старонкі беларускай гісторыі, культуры, рэлігіі.

Нягледзячы на хворобу сэрца, ён удзельнічае ў міжнародных канферэнцыях, сімпозіумах, паломнічае. Да яго на святкаванні дзесяцігоддзя музея-бібліятэкі 4 кастрычніка 1981 года прыехалі госці з усяго свету. Ён яшчэ паспеў адслужыць урачыстую літургію, і ў гэты дзень сэрца яго не вытрымала і спынілася назаўжды. Да апошняй свайго хвіліны ён марыў вярнуцца і жыць на Беларусі, якую пакінуў у 1938 годзе. Перапісваў са сваім братам, сястрой, пляменнікамі. У яго лістах не толькі чуецца туга па Радзіме, але і настаўленне сваім маладым сваякам не цурацца роднай мовы, ганарыцца гісторыяй бацькаўшчыны. Вось радкі з яго пісьма да сваякоў у 1981 годзе: "Шмат дзе я бываў, але мілейшага кутка за Беларусь я нідзе не знайшоў!"

*О родны край прыгожы,
Мілы кут маіх дзядоў.*

Пасля смерці Сіповіча справа яго жыцця не згасла. Бібліятэка і музей жылі. Загадвае імі вучань і паслядоўнік Сіповіча айцец Нусан. Зараз у музей могуць патрапіць і даследчыкі з Беларусі, карыстацца яе вялікім фондам. Там ужо жывалі Адам Мальдзіс, Анатоль Грыцкевіч з Мінска і іншыя. А ў 1991 годзе адбылася міжнародная канферэнцыя, прысвечаная 20-годдзю адкрыцця музея і дзесятай гадавіне смерці Сіповіча. На ёй выступілі з дакладам Д.Дзінглі – старшыня беларускага таварыства, прафесар з Масквы А.Каўка, гісторык з Польшчы А.Мірановіч, прафесар Дж.Флін з ЗША, Гай Пікарда з Лондана, А.Грыцкевіч з Беларусі. Такім чынам, справа нашага славутага земляка працягвае жыць. Толькі на Радзіме па-ранейшаму яго дзейнасць забываюць.

Людміла Іванова. Менск.

Пратэстанцкая шляхта Браслаўшчыны (другая пал. XVI – першая пал. XVII ст.)

Рэфармацыя, якая пачала распаўсюджвацца ў Вялікім княстве Літоўскім з сярэдзіны XVI ст., была ўспрынята ў першую чаргу найбольш адукаванымі слаямі грамадства – магнатэрыяй, часткай сярэдняй і дробнай шляхты. Пашырэнне культурных і палітычных кантактаў з Захадам і Польшчай, рэнесансна-гуманістычныя павевы спрыялі развіццю рэфармацыйнай ідэалогіі. У час падарожжаў за мяжу шляхецкая моладзь наведвала пратэстанцкія універсітэты, знаёмілася з новымі рэлігійнымі ідэямі. У матрыкулах універсітэтаў адзначаны імёны Валовічаў, Горскіх, Кішак, Корсакаў, Масальскіх, Сапегаў, Завішаў і інш. Некаторыя прадстаўнікі шляхты толькі на кароткі час далучаліся да Рэфармацыі, успрымаючы яе як "вялікую інтэлектуальную прыгоду", каб потым стаць заўзятымі католікамі. Дарэчы, праваслаўным Рэфармацыя часта палетчала шлях да каталіцкай веры. Іншыя, як напрыклад біржанскія Радзівілы, заставалі ёй вернымі на працягу многіх пакаленняў.

Пры даследаванні канфесійнай прыналежнасці ўзнікае шмат праблем. У крыніцах часта адсутнічаюць звесткі аб веравызнанні асобаў, якія не займалі высокіх дзяржаўных пасадак, ці не вылучаліся актыўнай рэлігійнай дзейнасцю. Да гэта ж, многія на працягу свайго жыцця змянялі канфесію і прасачыць за гэтымі зменамі цяжка. Вялікая колькасць дакументаў па гісторыі рэфармацыйнай царквы ў ВКЛ загінула ў 1611 г. у час пагрому яе галоўнага цэнтру – Віленскага збору. Адсутнасць сістэматычных звестак абагульненай царкоўнай статыстыкі ўскладняе гэту праблему.

Фрагментарныя звесткі аб веравызнанні шляхты сустракаюцца ў тэстаментах, рэлігійных фундашах, надгробных "казаннях", пратэстанцкіх выданнях, актавых матэрыялах, архіўных зборах, розных наратывах (у т.л. мемуарных) крыніцах. Некаторая частка гэтых крыніц выкарыстана намі.

Да шляхты Браслаўшчыны можна аднесці тых асобаў, якія займалі нейкія паветавыя пасады, ці мелі тут свае ўладанні. Несумненна, найбольш славытым уладальнікам зямель на Браслаўшчыне быў канцлер ВКЛ Леў Сапега. Па падданню праваслаўны, ён у пачатку 70-х гг. XVI ст., магчыма ў час навучання ва ўніверсітэце ў Ліпску (Германія),

Людміла Іванова. Нарадзілася ў 1947 г. у Мінску. Навуковы супрацоўнік Інстытута гісторыі НАН Беларусі. Займаецца гісторыяй рэфармацыі ВКЛ. Удзельніца «Браслаўскіх чытанняў» 1997 г.

прыняў пратэстантызм. У 80-я гг., калі адчуваўся спад рэфармацыйнага руху, а каталіцкая царква ўмацавала свае пазіцыі, Леў Сапега стаў католікам (1586 г.). Цікава, што Сапега, які праславіўся сваёй фундацыйнай дзейнасцю на карысць каталіцкага касцёла, за гады свайго пратэстантызму не заснаваў ніводнай рэфармацыйнай царквы.

Няма дакладных звестак аб фундатару збору ў Іказні. Магчыма, гэта быў нехта з Пронскіх. У той час нярэдка бывала, што прадстаўнікі аднаго роду, нават адной сям'і, прытрымліваліся розных канфесій. Род Пронскіх быў права-слаўным. Сямен Глебавіч Пронскі перайшоў у каталіцтва і змяніў сваё імя на новае – Фрыдэрык. Яго сын Аляксандр, троекі кашталян, быў кальвіністам. Родны брат Фрыдэрыка – Андрэй Глебавіч Пронскі – ў 1555 г. узяў шлюб з уладальніцай Іказні – Ганнай Міхайлаўнай з Сапегаў, а ўжо ў 1556/1557 г. ён затуаваў у Дзвіне пад Рытай. Можна толькі выказаць меркаванне, што ён быў кальвіністам¹.

Аб веравызнанні браслаўскага земскага судзі Рыгора Іванавіча Масальскага можна меркаваць па тэстаменце яго ўдавы, княгіні Кацярыны Масальскай з Копацкай, упісаным 11 чэрвеня 1605 г. у кнігі Браслаўскага земскага суда. Яна просіць пахаваць яе "... в зборе на Друи подле небожика малжонка моего, а обход имеет быть отправован в церкви Св.Спаса на Друи через попы руские"². Верагодна, сам Масальскі быў пратэстантам, а яго ўдава – праваслаўнай.

Пратэстанткай была жонка браслаўскага маршалака Богуша Копаца – Ганна з Пяткевічаў (вядомай пратэстанцкай фаміліі), якая 16 чэрвеня 1604 г. "даравала і на вечнасць запісала" свой маёнтак Карэйвішкі ў Троцкім павеце на Віленскі збор. У тым маёнтку яна змуравала склеп і капліцу і просіла сваіх нашчадкаў, каб там яе пахавалі па евангеліцкаму абраду, разам з бацькамі і дзецьмі. Яна таксама прапаноўвае сеньёрам Віленскай абшчыны праводзіць ў капліцы набажэнства "звычай і парадкам евангелічным", ці збудаваць замест капліцы збор, але ў такім выпадку – "склеп не рухаць, цела не выкідаць"³. Невядома, ці быў пратэстантам яе муж, Богуш Копаць – у гэтым запісе ён наогул не згадваецца.

Адметнай постаццю ў кальвінісцкім руху ВКЛ быў браслаўскі маршалак, Юрый Самсон Падбярэзскі (памёр ў 1631 г.). У 1616 г. ён быў прызначаны камісарам па размежаванню Браслаўскага павету з суседнімі паветамі. Яго жонка – Дарота з Завішаў, таксама была з пратэстанцкай сям'і. Падбярэзскія вызначыліся сваімі фундацыямі кальвінісцкіх збораў у Дзевятаве (Вількомірскі пав.), Мантвідаве, Упніках, Кажан-Гарадку. У сваім тэстаменце ад 20.06.1631 г. Падбярэзскі даручае сваёй жонцы, калі ён сам не паспее, пабудаваць ў Дзевятаве збор, а пры ім – плебанію і школу⁴. Дарэчы, па дадзеных інвентара 1650 г., пры зборы ў Дзевятаве існавала бібліятэка, у зборы захоўваўся экзэмпляр славунай Берасцейскай Бібліі 1563 г.⁵ Дачка Падбярэзскіх – Ядвіга Швейкоўская разам з мужам, навагрудскім харунжым Самуэлем Янавічам, фундавала збор у Асташыне (Навагрудскі пав.). Пры Асташынскім зборы таксама існавалі бібліятэка і экзэмпляр Берасцейскай Бібліі 1563 г.⁶ У 1625 г. Віленскім Сінодам Падбярэзскі быў уключаны ў камісію (разам з Крыштофам Радзівілам, Адамам Тальвашам і Янам Швейкоўскім) па арганізацыі кальвінісцкіх гімназій у Слуцку і Кейданах. Юрыя Падбярэзскага згадвае ў сваім тэстаменце ад 28.07.1590 г. троекі ваявода, кальвініст Ян Глебовіч, заснавальнік збораў у Заслаўі і Дуброўне. Глебовіч адпісаў яму 400 злотых, каня і меч⁷.

Многія прадстаўнікі роду Нарушэвічаў былі пратэстантамі. З Браслаўскім паветам найбольш цесныя сувязі меў Станіслаў Нарушэвіч, смаленскі кашталян, віленскі цівун. Ён быў патронам збору ў сваім маёнтку Відзы і збору ў Гарадзішчах (Берасцейскі пав.). У 1558 г. ён меў працэс аб уласнасці ў Відзах з Віленскай капітулай. Ёсць звесткі, што ў пач. XVII ст. у Відзах знаходзілася Біблія, перакладзеная на літоўскую мову ў к. XVI ст. лютэранскім пастарам Янам Брэткунасам. У 1585 г. удзельнічаў у сумесным сходзе кальвіністаў і лютэран у Вільні, які быў скліканы па інцытытыве пратэктара кальвінізму ў ВКЛ Мікалая Радзівіла Пяруна. Аднак гэты сход быў чарговай безвыніковай спробай аб'яднання пратэстантаў ВКЛ. Выдатны храніст Мацей Стрыйкоўскі прысвяціў Ст.Нарушэвічу 6—9 раздзелы кн. XVII сваёй славунай "Хронікі". Вядомым кальвіністам быў родны брат Станіслава – Мікалай, каралеўскі сакратар, магчымы заснавальнік збору ў Ашмяне Мураванай. Мікалаю Нарушэвічу прысвяціў свой пераклад "Апакаліпсіса" (Кракаў, 1565 г.) выдатны паэт польскага Рэнесансу, кальвініст Мікалай Рэй.

У пратаколах Віленскага сіноду ў 1640 г.⁸ адзначана, што ў мястэчку Дукля каля Браслава пан Тобіяш Пуцята выставіў збор. Тут, несумненна, памылака пісара. Гаворка ідзе не пра Дуклю (мяст. у Галіцыі), а пра Уклю, якая ў той час належала Пуцятам. Ян Пуцята быў фундатарам збору ў Смычы (зараз Пастаўскі р-н). Паколькі не ўсе зборы былі забяспечаны пастарамі, Віленскі сінод у 1641 г. дазволіў часова пастару з Смычы наязджаць да Уклі для адпраўлення набажэнства⁹. Яну Пуцяце, мечніку браслаўскаму і Аляксандру Пуцяце прысвечаны напісаныя казнадзеем Віленскага збору надгробныя казанні, якія выйшлі ў 40-я гг. XVII ст. у рэфармацыйнай друкарні ў Любчы¹⁰.

Несумненна, гэтыя фрагментарныя звесткі не могуць вычарпаць нават частку такой складанай тэмы, як вызначэнне веравызнання шляхты ВКЛ. Можна спадзявацца на далейшыя глыбокія даследаванні гэтай тэмы навукоўцамі.

Заўвагі:

¹ J. Wolff. Kniazowie litewsko-ruscy. Warszawa. 1895. S.400—402.

² Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі. Ф. 1747. воп. 1, адз. зах. 1. Л. 235-адв.

³ Адзел рукапісаў Нацыянальнай бібліятэкі Літвы імя М.Мажвядаса. Ф. 93. Адз. зах. 1. л. 158—161.

⁴ Там жа. Адз. зах. 285.

⁵ Там жа. Адз. зах. 303.

⁶ Адзел рукапісаў бібліятэкі АН Літвы. Ф. 40. Адз. зах. 598.

⁷ U. Augustyniak. Testamenty ewangelików reformowanych w Wielkim Księstwie Litewskim. Warszawa, 1992 г. S. 71.

⁸ Адзел рукапісаў бібліятэкі АН Літвы. Ф. 40. Адз. зах. 1136.

⁹ Там жа. Адз. зах. 510.

¹⁰ K. Estreicher. Bibliografia Polska. Stulecie XV—XVIII. T. XX. S.232—233.

Аб уздзеянні I-й сусветнай вайны на дэмаграфічны склад насельніцтва Дзісенскага павета Віленскай губерні.

У гісторыі Беларусі часоў I-й сусветнай вайны шмат нявысветленага. Гэта тычыцца і дэмаграфічных змен, якія выклікала вайна. Дэмаграфія разглядаемага перыяду – справа спрэчная і ўрывацкая. Таму разгляд дэмаграфічных змен у асобных населеных пунктах, а не на вялікіх тэрытарыяльных прасторах, з'яўляецца найбольш магчымым. Вынікі разгляду такіх фрагментаў дэмаграфічнага стану насельніцтва можна выкарыстоўваць у далейшым аналізе палітычных і грамадскіх падзей таго часу.

Агульнавядома з гістарыяграфіі вайны пра перанаселенасць гарадоў і мястэчак. Сапраўды не заўсёды, але ж кідалася яна ў вочы тым, хто трапляў у беларускія прыфрантавыя гарады таго часу.¹ Аднак, каб не складалася ўражанне адмоўных перамен у структуры ўсіх гарадоў, зазначым і наступнае: бежанцы прайшлі, хтосьці застаўся, мужчыны часткова пайшлі ў войска, але жыццё ішло сваім шляхам – асабліва гэта назіралася пры аддаленасці ад лініі фронту. Вось прыклад: Чэрыкаўскі раён на 1917 год – каля 168 тысяч жыхароў, пры даволі роўнай колькасці мужчын і жанчын (84670/83287). Ад колькасці жыхароў 1913 года, што паказана ў Памятнай кніжцы Магілёўскай губерні, насельніцтва зменшылася на 30215 чалавек. Згодна з тым жа перапісам 1917 года з гэтага павета 21285 чалавек было ўзята ў войска.²

Разрушвання пасёлкі, вёскі, мястэчкі былі на тэрыторыі, што размяшчалася блізка ад лініі фронту. Пра гэта паведамляе К. Шыдлоўскі, асвятляючы гісторыю Браслаўскага павета таго часу: “...за некалькі гадоў ваенных дзеянняў тэрыторыя ўздоўж лініі фронту стала зонай суцэльнага разбурэння... У паласе ад Богіна да Відзаў былі знішчаны амаль усе населеныя пункты...” Гэта ж можна сказаць і пра ўсе населеныя пункты Беларусі, размешчаныя ўздоўж лініі руска-германскага фронту.³

У. Студніцкі, падводзячы сацыяльна-эканамічныя вынікі вайсковых падзей на беларускіх землях, якія з-за палітычных падзей трапілі ў склад Польшчы, падрабязна распавядае аб колькасці, цалкам ці часткова, знішчаных населеных пунктаў. Погляд польскага гісторыка такі, што “...зыходзячы адсюль, рускія імкнуліся пераўтварыць край у пустку, каб нічога не пакінуць ворагу”.⁴ Аднак вядома, што да знішчэння маюць дачыненне розныя ўдзельнікі вайны – гэта і адзначаныя ў шматлікіх крыніцах дзеянні рускага вайсковага камандавання падчас падзей 1915 года; гэта і немцы сваёй артылерыяй і паветранай зброяй, у тым ліку “цэпелямі”, пабудаванымі, дарэчы, паблізу – у Лідзе, грунтоўна нішчылі землі ў перыяд пазіцыйнай вайны.

Да таго ж трэба дадаць, што бежанцы імкнуліся, як адзначалася раней, прыпыніцца ў сваім руху ў гарадах і вёсках. На працэс павелічэння гарадскога насельніцтва паўплывалі ўстаноўкі адміністрацыі, згодна з якой яўрэі сяліліся пераважна ў гарадах, а не ў сельскай мясцовасці.⁵ Адначасова назіраўся адыход насельніцтва з гарадоў у сельскую мясцовасць па прычыне голаду, недахопу неабходных для жыцця тавараў. Вёска ж дапамагала выжыць. Трэба таксама нагадаць, што воляй вайны на беларускіх землях, што не былі захоплены ворагам, апынулася шмат людзей, дастаўленых дзяржавай для абслугоўвання фронту. “Была сканцэнтравана вялікая колькасць кадравых рабочых з Петраграда, Масквы, Урала, Данбаса і іншых прамысловых гарадоў. Толькі ў ваенных майстэрнях Бабруйска былі заняты 1400 рабочых”.⁶

Усепрысутнасць войска. Што значыць адно знаходжанне Стаўкі ў пачатку вайны ў Баранавічах, а з 8 жніўня 1915 года да 26 лютага 1917 года ў Магілёве.⁷ Рускае войска, якое стаяла паўсюдна на прыфрантавых землях, становілася аб'ектам разнастайных спекуляцый са зброяй, каляровымі металамі, адзеннем, харчаваннем. З. Бядуля нагадвае пра цэлыя заводы на Віцебшчыне, якія накіроўвалі сваю дзейнасць на забеспячэнне вайскоўцаў і жыхароў забароненым (сухі закон) самагонам і цукеркамі. Гэта толькі некаторыя абставіны жыцця насельніцтва па абодва бакі фронту.

Архіўныя матэрыялы Нацыянальнага гістарычнага архіву ў г. Мінску разам з апублікаванымі звесткамі перапісаў часоў вайны і пасляваенных гадоў дазваляюць разгледзець перамены, якія адбыліся ў складзе насельніцтва пэўных населеных пунктаў Дзісенскага павета: мястэчак Пліса, Лужкі і Новы Пагост.

Згодна з матэрыяламі польскага перапісу насельніцтва ў снежні 1919 года было вядома, што ў мястэчках Пліса, Лужкі, Новы Пагост канфесійны склад вызначаецца колькасцю каталіцкага насельніцтва ад 25 % да 50 %.⁸ Дадзеныя гэтага перапісу дазваляюць суаднесці характарыстыкі названых населеных пунктаў з характарыстыкай, якую можна склаці па дадзеных Усерасійскага гарадскога перапісу 1917 года. На іх падставе лепш бачны склад тых, хто вяртаўся падчас рээвакуацыі. А гэта значыць, бачна тое, хто стаў бежанцам менавіта з гэтых мясцін і якое насельніцтва жыло ў гэтых мястэчках у перыяд з 1916 – пачатку 1918 гадоў. Вядома, што з агульнай колькасці насельніцтва Дзісенскага павета на 1919 год у 193263 чалавекі па рэлігійнай адзнацы яны размяркоўваліся наступным чынам: каталікі – 72509 (37, 5 %) чалавек, праваслаўныя – 100443 (52 %) чалавекі, іўдзеі – 10908 (5, 6 %) чалавек, іншыя – 9403 (4, 9 %) чалавек. З гэтай колькасці перапіс 1919 года вызначае: палкаў – 74612 чалавек, іншымі словамі: 84, 6 % каталікоў, 7, 4 праваслаўных, 6, 4 % іўдзеяў; беларусамі – 46381 чалавек, іншымі словамі: 16, 6 % каталікоў, 78, 4 % праваслаўных, 0, 8 % іўдзеяў; літоўцамі – 1885 чалавек, іншымі словамі: 47 % каталікоў, 44, 9 % праваслаўных, 5, 2 % іўдзеяў.

З агульнымі дадзенымі па павету можна выкарыстоўваць лічбы па мястэчках Пліса, Лужкі і Новы Пагост. Гэтыя дадзеныя прыведзены ў табліцы 1.

Табліца 1.

Насельніцтва мястэчак Пліса, Лужкі, Новы Пагост па дадзеных перапісу снежня 1919 года.⁹

Мяс-тэчка (гміна)	Агульн ая коль- касць	Права- слаўны я	Ката- лікі	Іўдзеі	Раско- льнікі	Палякі	Рускія	Бела- русы	Яўрэі
Дзісенскі павет	193263	52 %	37 %	5, 6 %	4, 9 %	38 %	33, 7 %	24 %	2, 7 %
Лужкі	1543	26, 2 %	43, 4 %	29, 6 %	—	66, 1 %	—	—	—
Пліса (г.)	10353	61, 1 %	34, 9 %	3, 9 %	0, 1 %	37, 7 %	21, 8 %	39, 2 %	1, 2 %
Новы Пагост (г.)	8601	39, 3 %	41, 5 %	3, 5 %	15, 4 %	16, 0 %	24, 7 %	59, 1 %	0, 1 %

Вядома, што ў Дзісенскім павеце насельніцтва 16-ці гарадоў і мястэчак складала на 1919 год 17692 чалавекі ці 9, 1 % усяго насельніцтва павета. Насельніцтва ж названых мястэчак у 1917 годзе згодна з Усерасійскім гарадскім перапісам бачна з табліцы 2.

Табліца 2.

Насельніцтва мястэчак Лужкі, Пліса, Новы Пагост згодна з Усерасійскім гарадскім перапісам 1917 года.¹⁰

Мястэч-ка	Мужчы ны	Жанчы ны	Заняты х	У т. л. фізічнай працай	Палякі	Яўрэі	Белару сы	Усяго
Лужкі	215	204	186	60		260 (62 %)		419
Пліса	133	152	141	65		281 (98, 5 %)		285
Новы Пагост	178	172	218	84		208 (59, 4 %)		350

На аснове наяўных дадзеных можна вызначыць пэўную ступень адсутнасці насельніцтва ў 1917 годзе, калі рээвакуацыі яшчэ не было, у параўнанні з 1919 годам, калі на склад і колькасць насельніцтва адбіліся вынікі пачатковага перыяду рээвакуацыі. Для мястэчка Лужкі гэта зрабіць было лягчэй: насельніцтва на момант перапісу 1917 года складала тут 27, 1 % ад таго, што будзе ў 1919 годзе. Адсутнічаючыя складалі найменш 72, 8 % ці 1124 чалавекі. Задача заключалася ў тым, каб вызначыць, што ўяўляў сабой склад адсутнічаючых. Для гэтага былі выкарыстаны звесткі, што яўрэйскае насельніцтва складала ў 1919 годзе 29, 6 % ці 457 чалавек. Было вызначана, што колькасць адсутных яўрэйскай нацыянальнасці складала 197 чалавек ці 17, 5 % ад іх агульнай лічбы. Значыць, колькасць беларусаў, палякаў, рускіх, якія таксама адсутнічалі, складала 82, 4 %. Пры параўнанні агульнай колькасці хрысціян на 1919 год (69, 6 %) і колькасці адсутных бачна, што сярод адсутных славяне пераважалі ў большай частцы, чым яны былі прадстаўлены ў агульнай колькасці насельніцтва мястэчка.

Было дапушчана, што 3, 9 % насельніцтва гміны Пліса і 3, 5 % насельніцтва гміны Новы Пагост – гэта адносныя паказчыкі яўрэйскага насельніцтва, перш за ўсё саміх мястэчак. Гэта складае адпаведна наступныя абсалютныя лічбы: 403 чалавекі для Плісы і 301 чалавек для Новага Пагосту. Па аналогіі разлікаў для мястэчка Лужкі было знойдзена, што колькасць адсутных асоб яўрэйскай нацыянальнасці складае 122 (30, 2 %) чалавек для Плісы і 93 (30, 8 %) чалавек для Новага Пагоста.

Вышэйпералічаныя разлікі звяртаюць увагу на тое, што, па-першае, прыфрантавыя тэрыторыі былі сапраўды значна абязлюджаны, а па-другое, стала магчымым уявіць нацыянальны склад бежанцаў і тых, хто застаўся. Між іншым, паўстала пытанне: ці можна лічыць лічбы, напрыклад, па м. Лужкі, сапраўднымі з нагоды таго, што невядома даваеннае насельніцтва, а ў 1919 годзе яно было, верагодней за ўсё, не поўным. Вырасціць гэтую праблему можна паспрабаваць наступным чынам. Вядома, што ў Віленскай губерні ў 1912 годзе суадносіны мужчын і жанчын складалі 100/77. У выпадку, калі нараджальнасць і смяротнасць змяніліся не вельмі моцна за вызначаны перыяд, можна лічыць, палавы склад насельніцтва перад вайною мала адрозніваўся ад палавога складу 1912 года.¹¹ Вырашана было лічыць, што ваенныя страты грамадзянскага насельніцтва, у тым ліку бежанцаў, і страты прызваных у войска ўраўноўваюць колькасць загінуўшых мужчын і жанчын – значыць, да дзеных 1919 года былі выкарыстаны даваенныя суадносіны палой. Адсюль з 72 % адсутных жыхароў м. Лужкі частка прызваных складала 11, 6 % ці 131 чалавека. Значыць, 61, 2 % – гэта колькасць адсутных у м. Лужкі складалі бежанцы і страты сярод грамадзянскага насельніцтва.

Важна было ўбачыць падобны прыклад у крыніцах іншай мясцовасці, якая працірпела значныя дэмаграфічныя перамены. Найбольш падыходзіць да гэтага Гродзеншчына. 61, 2 % адсутных м. Лужкі можна параўнаць, напрыклад, з колькасцю бежанцаў з Гродзенскай губерні. Існуючыя дадзеныя даюць магчымасць сцвярджаць, што большасць выхадцаў з Гродна былі праваслаўнага веравызнання. Вось прыклад: за перыяд з 1. 10. 21 г. да 31. 12. 23 г. 66, 3 % рэпатрыянтаў па веравызнанню былі праваслаўныя і стараабрадцы супраць 31, 4 % каталікоў.¹² * З 1916 года (час акупацыі) да 1923 года (практычна заканчэнне рээвакуацыі насельніцтва) доля каталіцкага насельніцтва павялічылася ў горадзе на 47 %, прычым на 39, 5 % за перыяд з 1919 да 1923 гг. За гэты перыяд – галоўны ў рээвакуацыі – доля праваслаўнага насельніцтва павялічылася на 52 %, а іўдзейскага – на 18, 2 %. Такое супастаўленне гаворыць яшчэ раз

пра выдавочную перавагу сярод бежанцаў Гродна праваслаўнага насельніцтва, у той час калі сярод усіх жыхароў горада не пераважала (у 1923 годзе: каталікоў – 35 %, праваслаўных – 12, 9 %, іўдзеяў – 50, 1 %) ¹³. Ускосным прыкладам, які сведчыць пра перавагу праваслаўных сярод бежанцаў, можа быць інфармацыя аб руху насельніцтва. Згодна ёй для насельніцтва праваслаўнага веравызнання ў 1922 годзе натуральны прырост быў – 68 %, а ў 1923 годзе + 7 % ¹⁴.

Трэба мець на ўвазе, што кожны з прыведзеных статыстычных прыкладаў небеззаганны: шматлікасць палітычных, эканамічных і сацыяльных працэсаў у дадзены тэрмін часу ўплывалі на дэмаграфічную структуру горада. Тым, хто прыйшоў з палону, дэмабілізаваныя і зноў мабілізаваныя, эмігранты, колькасць якіх зменшылася ў гады першай сусветнай вайны – усё гэта патрабуе рознабаковых па характару сведчанняў аб бежанцах, якія вярнуліся дадому. Сведчанні па складу насельніцтва наступныя: колькасць зменшылася ў агульным памеры ўсіх плячч беларускіх губерняў прыкладна на два з паловай мільёны чалавек бежанцаў, мабілізаваных і загінуўшых і адначасова павялічылася на вялікую колькасць за кошт дыслакаваных расійскага і германскага войскаў. Яно змянілася якасна ў бок памяншэння колькасці праваслаўнага насельніцтва і значнага памяншэння пратэстанцкага насельніцтва. У выніку бежанства і эвакуацыі грамадзянскага большым стала ў гарадах і мястэчках колькасць яўрэйскага і польскага (там, дзе яно месцілася) насельніцтва. Якасны склад вёскі па-сутнасці не змяніўся, бо пераважная большасць беларускага сельскага насельніцтва засталася. Можна весці гаворку аб некаторым змяншэнні праваслаўнага высковага насельніцтва адносна каталіцкага на Гродзеншчыне і Віленшчыне, дзе адбывалася сапраўды суцэльная эвакуацыя насельніцтва.

Калі дадаць змяншэнне працаздольнага насельніцтва і ўспомніць шчыльнасць лініі фронту, можна ўявіць, што акупіраваныя беларускія тэрыторыі былі ў 1916 і 1917 гг. з насельніцтвам, якое патэнцыяльна здольна было ўдзельнічаць у вірлівых падзеях 1917 і 1918 гг. у Расіі. Як – гэтае пытанне патрабуе асаблівага даследавання. Што да прыфрантавой зоны, то тут насельніцтва ў большай меры было звязана з бежанцамі, вайскоўцамі. Яно было адносна больш шчыльна кантактамі і ў 1918 годзе, з пачаткам рээвакуацыі, – якраз гэтае прыфрантавое насельніцтва сутыкнулася з масай бежанцаў, якія вярталіся з расійскіх губерняў.

¹ Нарысы гісторыі Беларусі. У 2-х ч., Мінск: Беларусь, 1994. – ч. I. – с. 447.

² Кагадзеева С. Ад лютага да кастрычніка. // Памяць. Чэрыкаўскі раён. – Мн.: Вышэйшая школа, 1994. – с. 185.

³ Шыдлоўскі К. Падзеі першай сусветнай вайны на Браслаўшчыне. // Памяць. Браслаўскі раён. – Мн., Паліграффармленне, 1988. – с. 212.

⁴ Studnicki W. Zarys statystyczno-ekonomiczny ziem polnocno-wschodnich. – Wilno, 1922. – S. 70 – 71.

⁵ Беженцы и организация помощи им в связи с работой Особого Совещания. / доклад М. М. Щепкина. – 1916, – с. 73.

⁶ Сідарэнка Ф. Час трывог і спадзяванняў. // Памяць. Бабруйскі раён. – Мн., БелЭн., 1988. – с. 72.

⁷ Скварцоў І. Стаўка Вярхоўнага Галоўнакамандуючага. // Памяць. Магілёў. – Мн., БелЭн., 1988. – с. 157.

⁸ Spis ludności na terenach administrowanych przez cywilny ziem wschodnich (grudzien 1919) z mapą. // wydł E. Romer. – Lwow, MCMXX – mapa.

⁹ Spis ludności ... – S. 27, 31, 33, 38, 49.

¹⁰ НГА РБ Мінск, ф. 325, воп. 1, адз. зах. 279, арк. 2 – 123 адв., воп. 3, адз. зах. 281, арк. 2 – 124, адз. зах. 280 адв., арк. 2 – 125 адв.

¹¹ Боярский А. К вопросу о естественном движении в России и СССР в 1915 – 1923 гг. // Учёные записки МЭСИ. – 1948. С. 77.

¹² Heinrich J. Ludność miasta Grodno w latach 1921 – 1927 w świetle analisu statystycznego. // Kronika m. Grodno. – 1928. – zas. 1. – S. 28.

¹³ Існуюць і іншыя дадзеныя аб рэпатрыянтах, што прыбылі ў Гродна ў 1921 – 23 гг. згодна з імі, з 3557 чалавек каталікоў было 1204 (33, 8 %), праваслаўных – 1194 (33, 5 %), іўдзеяў – 1105 (31 %). Але ў адпаведнасці з канфесійным складам горада нават гэты прыклад сведчыць, што праваслаўнае насельніцтва пакідала горад у большасці (ДАГО, ф. 46, воп. 2, адз. зах. 4, арк. 2 – 53 адв.).

¹⁴ Przegląd statystyczny m. Grodno za lata 1922, 1923. – Grodno. 1925. S. 96.

¹⁵ Przegląd statystyczny m. Grodno za lata 1922, 1923. – Grodno. 1925. S. 97.

Уладзімір Карэлін. Мікалай Мельнікаў. Менск.

Распаўсюджанне абразоў Маці Божай на Віцебшчыне.

Дадзенай работай мы працягваем даследаванні па распаўсюджанню іканаграфічных сюжэтаў на тэрыторыі Беларусі. Да абразоў Маці Божай звяртаемся перш за ўсё таму, што яны займаюць першае месца па колькасці (18% ад агульнай колькасці абразоў) і маюць найбольш разгалінаваную іканаграфію.

Асноўныя іканаграфічныя тыпы Багародзіцы, паводле царкоўных паданняў, былі створаны свангелістамі. Першы з іх — Маці Божая Адзігітрыя (з грэч. «Путэвадзіцельніца»), які звычайна ўяўляе сабой паясную выяву Маці Божай са строга франтальнай выявай дзіцяці на яе левай руцэ.

Другі тып — Маці Божая Замілаванне, ці Елеуса, дзе Маці Божая ў паясной выяве трымае на руках дзіця, якое іскаецца да яе шчакі. Найбольш знакамітым абразом гэтага тыпу з'яўляецца славутая Маці Божая Уладзімірская.

Уладзімір Карэлін. Нарадзіўся ў 1944 г. у Прыморскім краі. Навуковы супрацоўнік Нацыянальнага мастацкага музея, кандыдат фізіка-матэматычных навук. Займаецца вывучэннем іканаграфіі Беларусі. На Браслаўшчыне вывучае культавыя помнікі мастацтва з канца 70-х гг. Удзельнік «Браслаўскіх чытанняў» 1994, 1997 гг.

Мікалай Мельнікаў. Нарадзіўся ў 1950 г. у г. Слаўгарад Магілёўскай вобл. Навуковы супрацоўнік Музея старажытнабеларускай культуры НАН. Займаецца вывучэннем іканаграфіі Беларусі. На Браслаўшчыне вывучае культавыя помнікі мастацтва з канца 70-х гг. Удзельнік «Браслаўскіх чытанняў» 1994, 1997 гг.

Трэці тып — Апісарытыса (з грэч. «Заступніца») — падае раставую выяву Маці Божай, без дзіцяці, павернутую ўправа ў малітоўнай позе да Хрыста.

Яшчэ некалькі тыпаў, выпрацаваных візантыйскай іканаграфіяй, уваходзяць у лік асноўных. З іх адзначым Аранту (з лац. «Маленне»), адзін з найбольш старажытных ізводаў, які прадстаўляе раставую фігуру Маці Божай, без дзіцяці, з малітоўна ўзнятымі рукамі. Блізкім да Аранты з'яўляецца тып Знаменне ці Вялікая Панагія, у якім дзіця-Хрыстос прадстаўлены на лоне Марыі.

Яшчэ адзін старажытны тып — Панахранта (з грэч. «Прэнепарочная») уяўляе Маці Божую, якая сядзіць на троне з бласлаўляючым богадзіцем на каленях, што сімвалізуе яе як Царыцу Свету.

Вышэйназваныя тыпы абразоў Маці Божай ствараюць аснову для ўзнікнення шматлікіх іканаграфічных варыяцый, ці ізводаў.

Аналіз абразоў Маці Божай па Віцебскай вобл. выяўляе каля 80 сюжэтаў, якія ўключаюцца ў тры асноўныя тыпы: Маці Божая Адзігітрыя (40,5%); Маці Божая Замілаванне (8,7%); і раставыя выявы Маці Божай (22%). Апошні тып яшчэ не прааналізаваны дэталёва і таму ў дадзенай працы не разглядаецца за адзінкавым выключэннем.

Маці Божая Адзігітрыя

Як ужо адмячалася вышэй, гэты іканаграфічны тып з'яўляецца адным з найбольш старажытных і ўрачыстых вобразаў з выявай Маці Божай. Ён мае мноства іканаграфічных схем, найбольш распаўсюджанай з якіх з'яўляецца кампазіцыя, дзе дзіця-Хрыстос размешчаны строга фронтальна. У левай руцэ ён трымае згорнуты світак, а правай бласлаўляе. Маці Божая падаецца з лёгім нахілам галавы, ці без яго, і троху павернута ўправа да дзіцяці, якога падтрымоўвае левай рукой.

Такая іканаграфічная схема на Беларусі ўвасоблена ў вобразе Маці Божая Смаленская. На Віцебшчыне гэты ізвод састаўляе 2% ад усіх абразоў з выявамі Маці Божай і распаўсюджаны па вобласці практычна роўнамерна. Найбольш яркім прыкладам з'яўляецца абраз з Дзісны.

Такія ізводы як Маці Божая Ціхвінская, Маці Божая Іверская, Маці Божая Казанская, хоць і налічваюць значную колькасць (агулам каля 20%), але не прадстаўляюць асаблівага значэння для старажытнабеларускага жывалісу, бо іх з'яўленне звязана з далучэннем Беларусі да Расіі.

Наўбольшы інтарэс для нас прадстаўляюць ізводы, узнікненне якіх тым ці іншым чынам звязана з гісторыяй Беларусі. Гэта Маці Божая Баркалабаўская, Маці Божая Бераслаўская, Маці Божая Браслаўская, Маці Божая Будслаўская, Маці Божая Бялыніцкая, Маці Божая Віленская, Маці Божая Каложская, Маці Божая Камайская, Маці Божая Крупецкая, Маці Божая Мінская, Маці Божая Магілёўска-Брацкая, Маці Божая Цэсарска-Бароўская, Маці Божая Чэнстахоўская. На асобных з іх мы спынімся больш дэталёва.

Пачнем з івода Маці Божая Браслаўская. Паводле падання, падрабязна апісанага ў кнізе К.Шыдлоўскага «Архітэктурная спадчына Браслаўшчыны», гэты абраз першапачаткова з'яўляўся галоўнай святыняй Браслаўскага манастыра на востраве возера Неспіш. Пасля пажару 1832 г. цудаадзейны абраз быў перанесены ў Браслаўскі касцёл, дзе ён і знаходзіцца цяпер.

Іканаграфія абраза ўяўляе сабой паясную выяву Маці Божай, схіленую да дзіцяці, якога яна трымае на левай руцэ. У левай руцэ Хрыста знаходзіцца дзяржава — сімвал улады, правай ён бласлаўляе. Твар Хрыста павернуты ўлева і крыху прыўзняты. Гэты ізвод быў распаўсюджаны і па-за межамі Браслаўшчыны, аб чым сведчыць кампазіцыя абраза з в. Лужкі Шаркаўшчынскага раёна, які быў зафіксаваны ў 70-я гг. і потым бесслаўна знік.

Другім знакамітым ізводам з'яўляецца вобраз Маці Божая Будслаўская, які быў прывезены Янам Пацам з Рыма ў 1598 г., праславіўся сваімі цудамі і да якога, пачынаючы з 1992 г., штогод ладзіцца паломніцтва. Адметнай рысай з'яўляецца тое, што ў сваёй левай руцэ, працягнутай да Марыі, Хрыстос трымае яблык, які, верагодна, з'яўляецца сімвалам скуплення першароднага граха. Абедзве рукі Хрыста — левая з яблыкам і правая, бласлаўляючая, утвараюць амаль прамую лінію.

Сюжэт атрымаў шырокае распаўсюджанне на Віцебшчыне. Абразы з выявай Маці Божай Будслаўскай знаходзяцца ў Богіна, Мосары, В. Сітцах, Глыбокім (цяпер у МСБК НАНБ), а таксама ў Волпе на Гродзеншчыне. Цікава, што на шатах абразоў з Волпы і Мосара яблык у руцэ Хрыста заменены на дзяржаву. Асабліва гэта добра праглядаецца на абразе з Мосара, дзе з-пад дзяржавы на шаце бачны яблык.

Маці Божая Замілаванне

Сярод абразоў гэтага тыпу адметным адразу ізводам, якія дайшлі да нас з Расіі, і ў асноўным карыстаюцца папулярнасцю сярод старавераў. Гэта Маці Божая Уладзімірская і Маці Божая Фёдаравская.

Заходнім варыянтам іканаграфіі гэтага тыпу з'яўляецца абраз Маці Божая Пажайская, які папа Аляксандр VII даслаў у якасці бласлаўлення ў 17 ст. заснавальніку Пажайскага кляштара, што пад Коўна, Хрыстафору Сігізмунду Пацу. Абраз знаходзіўся ў авальнай раме і напісаны на палатне. Выява Маці Божай падаецца ў атачэнні вянка з кветак. Абедзвума рукамі яна прыціскае да сваіх грудзей дзіцяці-Хрыста, які сядзіць на яе левай руцэ.

Абразы з гэтым сюжэтам знаходзяцца ў Браславе і ў Глыбокім раёне. У Докшыцкім раёне выяўлены блізкія па кампазіцыі абразы, якія фактычна з'яўляюцца лустэркавай выявай Маці Божай Пажайскай з тым адрозненнем, што вочы ў дзіцяці амаль заплуюшчаныя.

Таксама заходні прататып мае цудаадзейны абраз Замілаванне з Ваўкалаты. Пры традыцыйнай кампазіцыі адметнай рысай з'яўляецца шырока адстаўленая правая ножка дзіцяці-Хрыста, якая знаходзіцца паверх левай рукі Маці Божай. Прататып гэтага ізвода — славянская ў Заходняй Еўропе ікона Маці Божай Пасаўскай.

Акрамя выяў Маці Божай з дзіцем існуюць ізводы, дзе прадстаўлена толькі адна Марыя. Гэта шырокаядымы сюжэт Маці Божая Вострабрамская, які на Віцебшчыне састаўляе 5% ад усіх абразоў.

Толькі ў адзінаквым ліку нам сустрэліся такія рэдкія ізводы як Маці Божая Ларэтанская (Міерскі раён) і Маці Божая Віленская ў раставой выяве (Глыбоцкі раён). Абраз з апошнім ізводам, па паданню, з'явіўся ў 1341 г. і знаходзіўся ў мужчынскім кляштары каля Вільні. У нашым выпадку Маці Божая стаіць на паўмесяцы з малітоўна зложанымі рукамі. На узроўні яе левага пляча, збоку, знаходзіцца фігура дзіцяці-Хрыста, які светавым лучом, сыходзячым з крыжа, працінае змяя.

Трэба адзначыць, што наше даследаванне грунтуецца на абразях, якія ў асноўным адносяцца да 19 ст. Акрамя таго, частка іканаграфічных сюжэтаў аказалася неахопленай і патрабуе далейшага вывучэння.

Літаратура:

1. Снессорева С. Земная жизнь Пресвятой Богородицы. Ярославль. 1999.
2. Антонова В.И., Мнева Н.Е. Каталог древнерусской живописи XI - нач. XVIII в. Опыт историко-художественной классификации. Государственная Третьяковская галерея. Т. 1-2. М., 1963.
3. Христианство. Энциклопедический словарь в 3 томах. М., 1993.
4. Сказания о чудотворных иконах Богоматери и о Ея милостях роду человеческому. Коломна. 1993.
5. О Тебе радуется. Русские иконы Богоматери XVI - начала XX веков. Каталог. Москва. 1995.
6. Кондаков И.П. Иконография Богоматери. М. 1999.
7. Шыдлоўскі К.С. Архітэктурная спадчына Браслаўшчыны. Мінск. 1996.
8. Карэлін У.Р., Мельнікаў М.П., Ярашэвіч А.А. Помнікі мастацтва Браслаўшчыны. Браслаўскія чытанні 97. С. 103-107. Браслаў. 1997.

Иван Касьяненко. Браслав.

Экологические проблемы озера Струсто.

Браславская озерная группа явилась базой для организации национального парка "Браславские озера" в состав которой включено 62 озерных водоема общей площадью 12 347 гектаров.

Нами для более глубокого исследования определено озеро Струсто, соединяемое проливами с оз. Снуды, Болойсо, Неспиш.

Котловина озера сложного типа, морфометрические параметры (площадь 13 км², наибольшая глубина 23 м, длина 6,4 км, ширина 4,2 км, длина береговой линии 28,3 км), обуславливают свойственный этому озеру термический, ледовый, гидрохимический режим и степень развития жизни. Это мезотрофный среднеглубокий водоем с чистой водой, прозрачность которого не опускается ниже 3,5 м, а общая минерализация колеблется в пределах 220 – 229 мг/л. Озеро имеет хорошее насыщение кислородом по всей толще, низкие показатели содержания органического вещества и слабое развитие фитопланктона.

Природные условия и особенности хозяйственного освоения водосбора озера Струсто длительное время способствуют сохранению естественного состояния этого водоема. Оно отличается стабильностью гидрохимических показателей. Так в течение исследуемого периода (1968-1988 гг) практически оставались неизменными показателями минерализации, фосфатов, аммонийного азота, соединений железа, перманганатной окисляемости (Мысливец и др. 1991 г.)

Озеро имеет богатую флору и фауну. По составу ихтиофауны относится к группе сегово-снетковых, для которого характерно наличие ледниковых реликтов – ряпушки и снетка. Всего обитает в озере 22 вида рыб. Здесь обнаружен и реликтовый планктонный рачок *Limnocalanus macgugus*, который занесен в Красную книгу Беларуси. Это накопитель чистой воды объемом в 94,3 млн. м³, которая относится к гидрокарбонатному классу кальциевой группы, соответствует требованиям Государственного стандарта для источников питьевой воды. Слабо заросшая широкая литоральная зона, сложенная песчаными отложениями, многочисленные острова и абразионные склоны образуют своеобразный озерный ландшафт, который живописен и привлекателен, озеро обладает высоким рекреационным потенциалом.

Однако озеро Струсто, как и все озера Браславской группы, подвергается антропогенному влиянию и загрязнению, что связано с хозяйственно-бытовым, сельскохозяйственным, рыбохозяйственным и рекреационным воздействием. Хозяйственно-бытовая нагрузка на это озеро связана с размещением на его северо-западном берегу 4 населенных пунктов, использованием воды населением, сбросом неочищенных поверхностных вод. Однако эти изменения выражены слабо, так как эта территория мало заселена, количество постоянно проживающих здесь жителей за последние десять лет уменьшилось с 120 до 75 человек.

За это время значительно снизилось отрицательное сельскохозяйственное воздействие; если в 1989 году на один гектар пашни на водосборе озера вносилось 12 тонн органических удобрений и 186 кг NPK в действующем веществе, то в связи с общими экономическими проблемами при относительно стабильной структуре земельных угодий отмечается постоянное уменьшение дозы вносимых органических и минеральных удобрений, которая в 1998 году составила 3,5 тонны органических удобрений и 106 кг NPK. в действующем веществе. Согласно наших рекомендаций исключены из охранной зоны интенсивные источники загрязнения: точечные объекты сельскохозяйственного про-

Иван Кас'яненка. Нарадзіўся ў 1948 г. Намеснік генеральнага дырэктара Нацыянальнага парку «Браслаўскія азёры», кандыдат сельскагаспадарчых навук. Займаецца праблемамі экалогіі Браслаўшчыны.

изводства – животноводческая ферма в д.Струсто, силосные ямы, летние загоны скота. Рекультивирована городская свалка твердых бытовых отходов. В то же время одним из факторов ухудшения состояния озера явилась активизация рекреационной деятельности, которая является дополнительным источником загрязнения озерного водоема. Сильному антропогенному воздействию подвержен северо-западный участок озера, на котором размещены дачные поселки "Окменица", "Струсто-1" и "Струсто-2", зона отдыха "Окменица" и "Пантелеевский рог". В весенне-летний период здесь концентрируется основная масса неорганизованных отдыхающих. Так только на одной стоянке "Окменица" в среднем ежедневно находится более 500 человек.

Основным же источником загрязнения озера Струсто являются воды, поступающие из озера Болойсо. В озеро Болойсо с очистных сооружений города Браслава ежедневно сбрасывается около 450 тыс куб. м. условно очищенных стоков с минерализацией до 900 мг/л, содержащих около 700 т растворенных веществ, в том числе около 1,5 т общего фосфора, 4,5 т аммонийного азота, свыше 20 т хлора, 13,5 т сульфатов. В результате озеро Болойсо за 18 лет превратилось в водоем-отстойник, воды которого через протоку поступают в озеро Струсто и представляют опасность гидрологическому, гидрохимическому и гидробиологическому режиму этого озера. Сюда стало поступать значительное количество фосфора, концентрация которого составляет 0.030 - 0.048 мг/л; представлен он в основном органическими соединениями. В структуре ионов заметно возросла роль хлоридов и натрия. Понижилась прозрачность воды до 4,7 – 4,8 м. а в местах поступления вод из озера Болойсо до 1,5 м.

Анализируя эти факты возникает необходимость не только решения научных задач, но и разработка конкретной программы практических природоохранных мероприятий по охране озера Струсто, связанных с материальными затратами.

Кліменцій Кожан. Германавічы.

Летапіс памяці працягваецца.

У Беларусі працягваецца работа па завяршэнню падрыхтоўкі рукапісаў гісторыка-дакументальных Хронік Памяці. У гэтай высакароднай справе прымаюць удзел гарадскія і раённыя камісіі, сотні навукоўцаў і аматараў краязнаўства. Хронікі, якія выйшлі з друку, выклікалі вялікую цікавасць у чытачоў і вельмі прыхільна ўспрыняты настаўнікамі, моладдзю і ветэранамі. Яны становяцца асноўнымі крыніцамі патрыятычнага выхавання і абуджэння гістарычнай памяці і грамадзянскай годнасці.

Першай выйшла ў 1985 годзе кніга "Памяць" па Шумілінскаму раёну Віцебскай вобласці. Потым кнігі гэтай серыі ў Віцебскай вобласці ўжо выдалі Талачынскі, Бешанковіцкі, Лёзненскі, Расонскі, Лепельскі, Чашніцкі, Глыбоцкі, Міёрскі, Браслаўскі раёны. Серыя адна, а кнігі адрозніваюцца паміж сабой – сказваецца ўплыў часу. Ён заўважны па адбору матэрыялаў, стылю выкладання, па тыражу і афармленню. Рэкорд шумілінцаў – 33 тысячы экзэмпляраў – відаць, застаецца непабітым. Дорага сёння каштуюць выдавецкія паслугі.

Гісторыка-дакументальная хроніка Глыбоцкага раёна выйшла ў 1995 годзе. Яна створана на аснове навуковых даследаванняў, разнастайных дакументаў з дзяржаўных і асабістых архіваў, шматлікіх публікацый у кнігах і газетах, успамінаў удзельнікаў і сведак падзей, якія адбываліся ў жыцці нашага народа і краіны. Усе гэтыя матэрыялы раскрываюць багатую гісторыю Глыбоцчыны і яе людзей.

У пошуку, зборы і падрыхтоўцы матэрыялаў да хронікі прымалі ўдзел мясцовыя краязнаўцы (І. В. Бунто, У. І. Скрабатун, Г. В. Галай і іншыя), работнікі архіваў, бібліятэк, музеяў, супрацоўнікі дзяржаўных органаў і ўстаноў, навукоўцы, рэдактары выдавецтва "Беларуская Энцыклапедыя" імя Петруся Броўкі. Апрача матэрыялаў па гісторыі Глыбоцчыны ў кнізе прыводзяцца спісы ахвяр сталінскіх рэпрэсій і фашызму, у тым ліку з яўрэйскага гета, што існавала ў Глыбокім у час гітлераўскай акупацыі. Даюцца звесткі пра загінуўшых у барацьбе з ворагам савецкіх падпольшчыкаў і партызан, воінаў Чырвонай Арміі, якія вызвалялі раён, і воінаў-землякоў, а таксама пра нашых сучаснікаў, што загінулі ў далёкім Афганістане. Многа ў кнізе матэрыялаў пра знакамітых землякоў, такіх, як Ігнат Буйніцкі, Вацлаў Ластоўскі, Язэп Драздовіч і іншых. Сярод іх навукоўцы, канструктары, архітэктары, пісьменнікі, героі вайны і працы. Глыбоцкім укладальнікам удалося сабраць багацейшы матэрыял. Атрымаўся сапраўдны падручнік па краязнаўству, хоць сціплы па тыражу і аздабе ў параўнанні з папярэднікамі.

У 1998 годзе выйшла гісторыка-дакументальная хроніка Міёрскага раёна. Яна таксама створана на аснове навуковых даследаванняў, дакументаў з дзяржаўных архіваў, шматлікіх публікацый у газетах, кнігах, успамінаў удзельнікаў і сведак падзей, якія адбываліся ў жыцці Міёрскага раёна.

Гісторыя Міёршчыны старажытная і вельмі багатая на падзеі і на людзей – працавітых, самаадданных і таленавітых. Людзі Міёрскай зямлі прайшлі праз усе выпрабаванні і выстаялі, перамаглі. Памяць пра іх захоўвае гэта зямля. Летапісы і дакументы захавалі імёны і справы Баркулаба Корсака, Генрыхы Дмахоўскага, Язэпа Драздовіча, Пятра Мятлы, Генадзя Цітовіча і іншых.

Кліменцій Кожан. Нарадзіўся ў 1936 г. у в.Балбекі Шаркаўічынскага р-на. Навуковы супрацоўнік Германавіцкага музея мастацтва і этнаграфіі. Даследуе розныя краязнаўчыя пытанні рэгіёна. Займаецца падрыхтоўкай кнігі «Памяць» Шаркаўічынскага р-на. Працаваў на Браслаўшчыне настаўнікам (1960-66 гг). Падтрымлівае трывалую сувязь з музеем. Удзельнік «Браслаўскіх чытанняў» 1989, 1991, 1994, 1997 гг.

Асабліва ўвага ў кнізе нададзена ўвекавечанню памяці тых, хто загінуў у гады Вялікай Айчыннай вайны, адлюстраванню падвигу землякоў на фронце і ў тыле ворага, пры аднаўленні разбуранай гаспадаркі. На жаль, спіс ахвяр вайны і палітычных рэпрэсій далёка не поўны, але пошукавая работа ў гэтым напрамку не спыняецца. У кнізе змешчана многа артыкулаў, падрыхтаваных мясцовымі краязнаўцамі В. А. Ермалёнкам і Л. А. Матэленкам. Глыбокім зместам, багаццем фактаў вызначаюцца артыкулы В. А. Ермалёнка: “Зямля нашых продкаў”, “Вывучэнне сівой мінуўшчыны”, “Таямніцы могільніка Казлоўцы”, “Паўстанец і скульптар з Забалоцця”, “Паўстанне 1863 – 1864 гг. на Дзісеншчыне”, “Вызваленне Міёршчыны”, “З гісторыі касцёла ў Міёрах”, “Сядзіба ў Забалоцці”, “Сядзіба ў Міжрэччы”, “Сядзіба ў Крычаве”, “З гісторыі вёскі Узмёны”.

Грунтоўныя і цікавыя артыкулы напісаў Л. А. Матэленак: “У складзе Полацкай дзяржавы”, “У складзе Вялікага Княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай”, “У складзе Расійскай імперыі”, “Іх імёны звязаны з Дзісеншчынай”, “Першыя рэвалюцыйныя выступленні на Дзісеншчыне”, “Устанавленне Савецкай улады”, “Гаспадарчае будаўніцтва і часовае акупацыя”, “З гісторыі польскай акупацыі”, “Да жыцця новага, савецкага”, “Падпольны і партызанскі рух”, “Падпольныя антыфашысцкія групы”, “Пасля вызвалення Айчыны”, “У мірнай працы” і іншыя.

З цікавасцю чытаюцца артыкул прафесара Люблінскага ўніверсітэта Вацлава Каучыньскай “Гімназія імя князя Рыгора Пірамовіча ў Дзісне” і артыкул былога выпускніка Дзісенскай гімназіі Міхаіла Вазірта з Торуні “Наш голас” – часопіс Дзісенскай гімназіі”.

У 1998 г. выйшла таксама гісторыка-дакументальная хроніка Браслаўскага раёна. Яна знаёміць нас з мінулым Браслаўшчыны, якая вядома на ўсю Беларусь непаўторнай прыгажосцю сваіх шматлікіх азёраў. “У памяці тых, хто пабываў на Браслаўшчыне, назаўсёды застануцца ўбачаныя цудоўныя краявіды. Блакітнае раздолле вялікіх і маленькіх азёраў, нетаропкая плынь рэк і рачулак, гаі гонкага сасновага лесу, ланцугі пагоркаў, квітнеючыя паалі і лугі, шоргат хваляў і шэпт чароты, крык чаек, нейкае своеасаблівае, нібыта настоенае водарам водарасцяў паветра, хутары, невялікія вёсачкі, мястэчкі, раскіданыя па берагах азёраў, плёскаюць рыбы ў затоках перад змярканнем і захапляючыя рыбалка на досвітку – усё гэта Браслаўшчына. Такі край знаёмы многім тысячам людзей, якія прыязджаюць сюды на летні адпачынак”. Гэтымі словамі пачынаецца кніга пра Браслаўскі раён. Але Браслаўшчына – гэта не толькі цудоўны блакітнавокі край. Яна мае багатую гісторыю, своеасаблівую культурную спадчыну.

Хроніка “Памяць” Браслаўскага раёна расказвае сучаснікам аб найбольш цікавых старонках мінулага краю, дае накірунак у далейшым яго пазнанні, ушаноўвае памяць тых людзей, якія пакінулі ў гісторыі Браслаўшчыны добры след. Кніга грунтуецца на шматлікіх працах папярэдніх пакаленняў гісторыкаў, архівістаў, журналістаў, краязнаўцаў. У пачатку кнігі змешчаны шэраг артыкулаў вучоных Беларусі: Э. Ляўкоў, А. Карабанаў “Валуны як помнікі гісторыі і культуры Браслаўшчыны”, Э. Зайкоўскі “Рупліўцы Браслаўскай старасветчыны”, У. Ксяндзоў “Неалітычная стаянка каля в. Дубкі”, Г. Семянчук “Замкавая гара ў Браславе”, М. Ткачоў, Г. Семянчук “Паселішча на востраве Замак возера Дрысвяты”, Г. Семянчук “Унікальны археалагічны помнік Браслаўшчыны”, Л. Дучыц “Курганы Браслаўшчыны”, “Маскавіцкае гарадзішча”, “Касцюм і ўборы браслаўчан у IX – XII стагоддзях” і іншыя.

Звяртаючы ўвагу чытача на шматлікія артыкулы навуковых супрацоўнікаў Браслаўскага гісторыка-краязнаўчага музея К. Шыдлоўскага і А. Панцялейкі. Вось некаторыя артыкулы К. Шыдлоўскага: “Геаграфічныя назвы як своеасаблівыя помнікі мінулага”, “Браслаўшчына на старонках летапісаў. Дакументальныя крыніцы XV – XVII стст.”, “Літоўска-маскоўскія дачыненні”, “Браслаўшчына ў войнах XVI – XVII стст.”, “Паўстанне 1794 года на Браслаўшчыне”, “Папелчнік Тадэвуша Касцюшкі Т. Ваўжэцкі”, “Вайна 1812 года на Браслаўшчыне”, “Воінскія пахаванні 1915 – 1918 гг.”, “Лютаская і Кастрычніцкая рэвалюцыі, грамадзянская вайна і замежная інтэрвенцыя на Браслаўшчыне” і іншыя. Шэраг артыкулаў К. Шыдлоўска і А. Панцялейкі напісалі сумесна: “Браслаўшчына ў XIX – пачатку XX стст.”, “Браслаўшчына ў складзе польскай дзяржавы (1920 – 1939 гг.)”, “Праўда балючая і страшная (Палітычныя рэпрэсіі на Браслаўшчыне 30 – 50-х гадоў)”, “Напісанае застаецца (Браслаўшчына на старонках друкаваных літаратурных крыніц. Навуковыя і краязнаўчыя даследаванні)”.

У “Памяць” Браслаўскага раёна прыведзена вельмі многа дакументальнага матэрыялу з розных архіваў, кніг, даведнікаў, які дапамагае лепш асэнсаваць гісторыю края. Лепшаму засваенню тэкстаў садзейнічаюць шматлікія фатаграфіі, ілюстрацыі, карты, планы, схемы.

У 1999 годзе выйшла гісторыка-дакументальная хроніка Лепельскага раёна, які па сваёй прыродзе напамінае Браслаўшчыну. Кажуць, што калі Лепельскую зямлю ўбачыш хоць раз у жыцці – яе не забудзеш; калі пройдзеш па гэтай зямлі – палюбіш яе. Лепельскі край багаты на ўсё: лясны і палеткі, азёры і рэкі. Сама назва краю, як сведчаць паданні, пайшла ад слова “лепей”. Шмат падзей адбылося на гэтай зямлі за стагоддзі. На доўгім гістарычным шляху зведала яна нямала нястач, адбівала не адзін паход чужаземных заваёўнікаў. Асабліва суровыя выпрабаванні выпалі на долю лепельчан у гады Вялікай Айчыннай вайны. На франтах, у партызанскіх атрадах, падпольных групах змагаліся яны з ворагам. Пяцёра лепельчан сталі Героямі Савецкага Саюза, адзін – кавалерам ордэна Славы 3-х ступеняў, сотні ўзнагароджаны ордэнамі і медалямі.

Як і ў іншых раёнах, вялікі ўклад у напісанне кнігі “Памяць” Лепельскага раёна зрабілі краязнаўцы, у першую чаргу І. Ю. Януш, былы навуковы супрацоўнік Лепельскага краязнаўчага музея. Ім напісана шмат змястоўных артыкулаў па розных раздзелах кнігі: “З глыбіні стагоддзяў”, “Пасля падзелу Рэчы Паспалітай”, “Школьная справа на Лепельшчыне ў XIX – пачатку XX стст.”, “Ян Чачот на Лепельшчыне”, “Лепельскі археолаг, краязнавец М. Ф. Куцінскі”, “У гады першай сусветнай вайны”, “Лютаская рэвалюцыя”, “Кастрычніцкая рэвалюцыя” і іншыя.

Асобна трэба сказаць пра кнігу “Памяць” Чашніцкага раёна. Яе выданне – вынік аб’яднання намаганняў цэлай групы людзей. І ўсё ж адзін чалавек спрыяў гэтаму асабліва. Гэта аўтар-укладальнік Ніна Трафімаўна Кіндзяева. Яе прозвішча стаіць пад большасцю ўключаных у кнігу артыкулаў. Работа над кнігай пачалася даўно. Да 1991 года былі гатовы спісы загінуўшых у вайну землякоў. К таму часу Ніна Трафімаўна Кіндзяева працавала ў Чашніцкім гістарычным музеі. Яна пачала шукаць, збіраць і пісаць матэрыялы адпаведна заплаваным у кнізе раздзелам. Архівы, музеі, бібліятэкі Віцебска, Мінска, Санкт-Пецярбурга – добрыя яе памочнікі. Да таго ж Ніна Трафімаўна нарадзілася, вырасла і

працавала ў Чашніцкім раёне, на зямлі яе продкаў. Вязаджала адсюль толькі на вучобу ў Віцебскі педінстытут. Вядома ж, прыналежнасць да гэтых мясцін вельмі натхняла. “Падрыхтоўка “Памяці” – самая шчаслівая пара майго прафесійнага і грамадскага жыцця. Я спазнала сапраўднае творчае гарэнне. Ні выхадных, ні святаў, ні грошай. Дарэчы, фінансавы бок справы чамусьці амаль не ўлічваецца ў перыяд падрыхтоўкі гэтага выдання. У камандзіроўкі ездзіла за свой кошт. Дзякуй Богу, энтузіязму мне не пазычаць,” – расказвае Ніна Трафімаўна. Матэрыялаў было сабрана значна больш, чым увайшло ў кнігу. Іх хапіла б на дзве з паловай кнігі. “Адрозна, нібы ад уласнага сэрца. Не ўвайшла вялікая колькасць вершаў, складзеных удзельнікамі літаб’яднання “Сусор’е” пры райгазеце. Сабрала шмат фальклору – цікавейшы матэрыял. Не ведаю, што з ім рабіць. Выдаць – грошай няма. Не хапіла месца для артыкулаў пра некаторых славуных зямлякоў, толькі памянёных у кнізе,” – працягвае свой аповяд Н. Т. Кіндзяева.

Не абыйшлося без краязнаўчых адкрыццяў. Вось Васіль Мікалаевіч Цяпінскі – пісьменнік, кнігавыдавец, асветнік. Чалавек, які хацеў даць асвету беларускім дзецям, бо, па яго словах, яны вельмі здатныя да вучобы. Ніна Трафімаўна Кіндзяева натрапіла на радкі, што аднадумцам Цяпінскага быў яго блізкі сусед Іван Мялешка, яkota лічаць асобай легендарнай.

Ксенія Уладзіміраўна Лукомская-Бадзянская, адна з нашчадкаў роду князёў Лукомскіх, даслала Н. Т. Кіндзявай з Парыжа разам з радаводам, выявамі гербаў, ксеракопіяй партрэта князёўны Лукомскай карту Беларусі. Там Н.Т.Кіндзяева ўбачыла назву “Ула” не пры ўпадзенні аднайменнай рэчкі ў Заходнюю Дзвіну ў Бешанковіцкім раёне, а значна вышэй. Знайшліся дакументы, якія сведчаць, што Ула была ў сямі вярстах ад Чашнік. Там, дзе зараз вёска Іванск, колішні маёнтак князя Валадковіча. Вядомая ў гісторыі бітва пры Уле адбылася тут.

Калі рукапіс кнігі быў гатовы, Н. Т. Кіндзяева вырашыла напісаць гісторыю ўсіх вёсак раёна, а не толькі буйных. З карты раней густанаселенай Чашніччыны знікла 266 вёсак. “Няхай у памяць аб вёсцы ці фальварку будзе ўзгадана іх гісторыя,” – вырашыла Ніна Трафімаўна.

Кніга “Памяць” па Чашніцкаму раёну прыйшла дапамогі гісторыкам і людзям, далёкім ад гісторыі. Н. Т. Кіндзявай звоняць, пішуць. Яна ўпэўнена, што трэба было значна раней пачынаць работу па напісанні кнігі “Памяць”: “Мы надта доўга адварочваліся ад свайго мінулага”.

Кожная з кніг “Памяць” па-свойму цікавая. Выхад чарговай – падзея грамадскага маштабу. Безумоўна, стваральнікі кнігі “Памяць” не могуць гарантаваць поўную вычарпальнасць прыведзеных матэрыялаў. Але пошукавая работа не спыняецца з выхадам кнігі, бо з’яўляюцца новыя звесткі, пачынаюцца новыя даследаванні.

Вось, напрыклад, гістарычны зборнік “Браслаўскія сшыткі”, № 3, які выйшаў у 1999 годзе. Выпуск прысвечаны гісторыі былога мястэчка Дрысвяты і наваколя. Рэдакцыя зборніка вырашыла на прыкладзе невялікага паселішча і тэрыторыі, якая да яго цягнулася, паказаць багацце гістарычнай і культурнай спадчыны Браслаўшчыны. Падобных даследаванняў чакаюць іншыя рэгіёны краю: наваколлі Відаў, Друі, Опсы, Іказні, Слабодкі, Казянаў.

Пры падрыхтоўцы “Браслаўскіх сшыткаў” № 3 рэдакцыя асабліва значную дапамогу ў зборы матэрыялаў аказалі вучні Дрысвяцкай сярэдняй школы, сябры краязнаўчага гуртка “Крынічка” пад кіраўніцтвам Эмы Шавэла. У 1998 годзе “Летапіс Дрысвятаў”, складзены гурткоўцамі, заняў другое месца на рэспубліканскім конкурсе. Гістарычны матэрыялы шырока выкарыстоўваюцца ў Дрысвяцкай СШ у працэсе навучання і ў пазашкольнай рабоце.

Па заданню рэдакцыі “Браслаўскіх сшыткаў” вучні запісвалі расказы старажылаў, легенды і паданні, збіралі ілюстратыўны матэрыял. Рэдакцыя зборніка лічыць, што гэта выданне зацікавіць настаўнікаў і вучняў, будзе карысным для школы і, магчыма, некага заахвоціць да падобнай працы. Выдаючы “Браслаўскія сшыткі” рэгулярна, складальнікі кнігі “Памяць” па Браслаўскаму раёну паказалі, што летапіс памяці сапраўды працягваецца далей.

Літаратура:

1. *Памяць. Гісторыка-дакументальная хроніка Глыбоцкага раёна*. Мінск. “Беларуская Энцыклапедыя” імя Петруся Броўкі. 1995.
2. *Памяць. Міёрскі раён*. Мінск. “Беларуская навука”. 1998.
3. *Памяць. Браслаўскі раён*. Мінск. “Паліграффармленне”. 1998.
4. *Памяць. Лепельскі раён*. Мінск. “Беларусь”. 1999.
5. “Браслаўскія сшыткі”. Гістарычны зборнік. 1999. № 3. Браслаў.
6. Г. Шпакоўская. *Летапіс памяці працягваецца*. “Народнае слова”, 5 сакавіка 1998 г. Віцебск.

Ірына Колобова. Мінск

Весовые гирьки в Древней Руси. Зазонская находка

В раннесредневековых поселениях, могильниках и денежно-вещевыхкладах фиксируются различной формы (сферические, цилиндрические, многогранные) гирьки – эталоны малых весовых единиц. Наименее изученный вид этих разновесов – четырнадцатигранник (6 квадратных и 8 треугольных граней) в виде кубика с усеченными углами.

Сведения о находках 14-гранных гирек (более 30 экз.) на территории Древней Руси содержатся в работах Д.А. Авдусина /1/, Н.Г. Недошивиной /10/, Е.А. Шмидта /18/, О.И. Давидан /3/, Т.В. Равдиной /13/, Е.Н. Носова /11–

Ірына Колабава. Нарадзілася ў 1952 г. у г. Гомель. Ст. выкладчык кафедры гісторыі і музеязнаўства Беларускага ўніверсітэта культуры, кандыдат гістарычных навук. Займаецца гісторыяй грашовага абарачэння на Беларусі.

2/, А.В. Назаренко /9/.

Действительное число находок 14-гранных гирек превышает, следует полагать, названную выше цифру: Д.А. Адаусин /1: с. 75/, Е.Н. Носов /11: с. 21/, В.Л. Янин /20: с. 173, 175, 176, 181/ пишут о «многогранных» гирьках, А.Л. Монгайт — о «гирьках в форме граненных кристаллов» /7: с. 65/; столь расплывчатые атрибуции не позволяют с полной уверенностью отнести все эти разновесы к четырнадцатигранникам.

Т.М. Берга многократно /2: с. 71, № 79; с. 73, № 37; с. 75, № 54, 55, 62; с. 76, № 65; с. 77, № 82; с. 78, № 89, 92; с. 79, № 105; с. 83, № 144, 147; с. 84, № 156, 2, 3; с. 85, № 4, 5, 6; с. 85–86, № 7; с. 87, № 7а, 8; с. 88, № 11/ упоминает об открытиях в Латвии весовых гирьках, однако все они атрибутируются общим, обезличивающим термином — «разновес», исключающим возможность классификации их по конкретным разновидностям.

О.В. Навицкайте-Кунцене зарегистрировала 92 гирьки, найденные в Литве. Среди них нет ни одной 14-гранной: все — сферические («двухконусной или бочковидной формы») /8: с. 158–159/.

Наибольшее число зарегистрированных к настоящему времени 14-гранных гирек приходится на шведский регион Скандинавии (сведения разноречивы — 91 экз. /3: с. 122–123/ или 104 экз. /9: с. 121/.

В.Л. Янин сообщает о «многогранных» гирьках из железа, плакированного медью /20: с. 173/.

О.И. Давидан подвергает сомнению истинность этого утверждения, убедительно аргументируя свое мнение двумя обстоятельствами — отсутствием «данных анализов и подробного описания» и тем, что все достоверно известные гирьки-многогранники изготовлены из медных сплавов (бронзы, латуни; исключение — 1 свинцовый экземпляр) /3: с. 121–123/.

Гирьки-четырнадцатигранники декорированы пуансонным орнаментом в виде точек на прямоугольных и (не всегда) треугольных гранях. Номиналом их весомости (в буквальном смысле этого слова) является, несомненно, количество (от 1 до 6) оттисков пуансона на одной прямоугольной грани.

Сведения о внешних (декоративные элементы) и метрологических (масса, размер [расстояние между прямоугольными гранями]), содержащиеся в публикациях российских авторов, неравноценны:

О.И. Давидан, 8 экз.: 1 точка на прямоугольной грани (2 экз. — масса 0,94 г, размер 0,5 см; 1,31 г, 0,6 см), 4 точки (1 экз. — 2,73 г, 0,8 см), 6 точек (4 экз. — 3,48 г, 0,8 см; 3,50 г, 0,8 см; 3,56 г, 0,8 см; 3,95 г, 0,9 см), количество точек ? (1 экз. — масса 2,10 см) /3: с. 120, 125/. См. рис. 1.

В.Л. Янин, 4 экз. — количество точек ?, 1,90 г, 2,68 г, 3,20 г, 3,82 г, размер ? /20: с. 176/.

Н.Г. Недошивина, 5 экз. — количество точек ?, 2,53 г, 2,78 г, 2,84 г, 3,29 г, 3,74 г, размеры ? /10: с. 72/.

Е.Н. Носов, 1 экз. — 6 точек, масса ?, 0,8 см /12: с. 92–93/.

Самые ранние гирьки-четырнадцатигранники, датировка которых не вызывает сомнений, найдены при археологических исследованиях поселения Бирки (о. Бьёрке, Швеция) в слое 2 половины IX в. /3: с. 122–123/. На Руси они появляются, вероятнее всего, на рубеже IX и X вв., но относительно широкое бытование получают во 2 половине X в. /3: с. 123; 12: с. 92; 20: с. 174–175/.

А.Л. Монгайт, пытаясь ответить на вопрос о происхождении весовых гирек, полагал, что они связаны с древнерусской торговлей с Востоком, но «были ли они привезены с Востока или по восточным образцам изготавливались на месте [на Руси. — И.К.], для большинства гирек решить нельзя. Часть их, безусловно, изготовлена на месте» /7: с. 65/.

В.Л. Янин считает, что гирьки — древнерусского происхождения /20: с. 181/.

О.И. Давидан, исходя из того, что гирьки как 14-гранной, так и сферической форм обильны в скандинавских памятниках, а на территории Древней Руси встречаются в дружинных погребениях «вместе с предметами вооружения... и скандинавскими (или заимствованными у скандинавов) вещами...», а также в торгово-ремесленных центрах..., где жили торговцы и воины, среди которых были и скандинавы», приходит к выводу, что «в появлении гирек определенную роль сыграли скандинавы, принимавшие активное участие в торговле с Востоком» /3: с. 123/.

Мнения о скандинавском происхождении гирек придерживается и А.В. Назаренко (9: с. 120–121)...

В Витебской области открыты два монетно-вещевых клада IX в., очень сходные по составу и близкие по возрасту:

- Дер. Добрино Лиозненского р-на, 1962. 527 целых и фрагментированных дирхамов Арабского Халифата и 1 серебряная шейная гривна; дата сокрытия — 841/842 гг. Хр.: Витебский областной историко-краеведческий музей.
- Дер. Поречье Плисского р-на, 1960. Известны 45 целых и фрагментированных дирхамов, 2 серебряные гривны; дата сокрытия — 853/854 гг. Хр.: Нумизматический кабинет Белгосуниверситета.

Гривны обоих депозитов однотипны, окончания их прутьев завершаются головками в виде «кубиков», типологичных четырнадцатигранникам.

В.Н. Рябцевич, исследовавший эти клады, отмечает, что «большинство изделий этого рода локализуется в Скандинавии» (Швеция, острова Готланд и Эланд), зафиксированы они также в Финляндии, Прибалтике, Приладожье, Прионежье, Смоленской области (Гнёздово), Костроме, Пермской области, Прикамье /14: с. 121, 123–128/.

Таким образом, ареал распространения ювелирных изделий, декорированных кубиками со срезанными углами, практически совпадает с хронологией и топографией находок 14-гранных весовых гирек, подтверждая скандинавское вероятнее всего — шведское) происхождение последних...

В шведской историографии проблема раннесредневековых разновесов остается дискуссионной.

О. Кульберг считает, что многогранные и сферические гирьки относятся к разным — шестигранной и десятигранной — метрологическим системам, первая из которых является «более древней» /см. 3: с. 123/.

Х. Штойер полагает, что шкала 14-гранных гирек двенадцатичина, а в основе ее лежит масса золотого динара Арабского Халифата (порядка 4,25 г) /см. 9: с. 121/...

Денежное хозяйство Древней Руси было по сути своей монометаллическим.

В IX–X вв. его основу составляли серебряные дирхамы Арабского Халифата; типологически единообразные, они, однако, имели массы, колеблющиеся в пределах от 2,6 г до 3,4 г. Одноименность этого денежного фонда

затрудняла функционирование рыночных сделок купли-продажи, поэтому население стало создавать более «гибкие» денежные единицы, «разменивавшие» дирхам путём разрезывания его на половинные и более мелкие фрагменты. Эти обрезки появляются уже в 1 трети IX в., но максимальное их количество приходится на 2 половину X в.

На рубеже X–XI вв. наступил период серебряного западноевропейского денария, но значительная масса дирхамов, «перекочевав» из X в в XI в., удерживалась в обращении (например, на западных землях Древней Руси они составляли до 30% общего количества кладовых монет /15: с. 120/).

В виде, как правило, незначительных примесей в кладах или среди единичных находок IX–X вв. встречаются серебряные драхмы сасанидского Ирана (в 1 трети IX в.), милиарисии Византии (со 2 пол. X в.) и сребреники Руси (с последнего десятилетия X в.).

Казалось бы, неизбежными и достаточно многочисленными спутниками серебра должны были быть золотые арабские динары и византийские номисмы.

Действительность, однако, оказывается иной...:

IX в. Монетное золото, сокрытое в этот период, не зарегистрировано. Правда, В.В. Кропоткин отнес к нему две номисмы – Ирины (797–802) – из разошедшегося по рукам Тернопольского клада (1926) и Феофила (829–842) – из кургана в Гнёздове (1950) /5: карта 6, № 106, 262/. По аналогии с другими депозитами, содержащими византийские золотые монеты, тернопольскую находку правомерно датировать более поздним (не ранее 2 пол. X в.) временем; гнёздовскую – временем функционирования могильника (X–нач.XI вв.).

X в. 10 находок – не менее 14 монет: 12 номисм, 2 златника Владимира Святославича (последнее десятилетие века) /4: с. 86, № 20. 5: с. 25, № 52; с. 28, № 105, 106; с. 32, № 162, 166; с. 33, № 187; с. 37, № 262, 270; с. 38, № 289. 16: с. 171, № 35, 38/.

Рубеж X–XI вв. 5 находок – не менее 8 монет (все – номисмы) /5: с. 24, № 44; с. 31, № 150; с. 32, № 167; с. 35, № 245, 246/.

XI в. 6 находок – 82 монеты: 75 номисм, 6 златников Владимира Святославича, 1 динар (эмиссионная дата – 1033) /4: с. 90, № 30; с. 93, № 38. 5: с. 31, № 158; с. 32, № 176; с. 37, № 267, 279; с. 38, № 298. 16: с. 169, № 15/.

Время появления и динамика распространения золотых ювелирных изделий (колец, перстней, браслетов и проч.) на Руси практически совпадает с хронологией бытования золотых монет.

IX в. Находки отсутствуют.

X в. 4 находки – 15 предметов /4: с. 83, № 12, 13. 19/.

XI в. 6 находок – порядка 20 предметов /4: с. 90–93, 96, № 29, 30, 35, 38, 46/.

Несоизмеримо большее количество открытых ювелирных изделий из серебра:

IX–X вв. 11 находок – не менее 80 предметов /4: с. 79–82, № 1–11. 14: с. 121, 124–128/.

2 пол. X–рубеж X–XI вв. 15 находок – не менее 306 предметов /4: с. 84–90, № 14–21, 23–28/.

XI–нач. XII вв. 34 находки – не менее 559 предметов /4: с. 90–105, № 29, 31–61, 63–64/.

Итак, монетное золото достоверно фиксируется на территории Древней Руси лишь с X в., вещевое – с IX в. В обоих случаях оно составляет незначительный процент по отношению к серебру: 104 золотым монетам «противостоят» несколько сот тысяч серебряных, 35 золотым изделиям – порядка тысячи серебряных.

Следует оговориться, что эти цифры довольно далеки от исчерпывающей полноты. Тем не менее, они позволяют с уверенностью говорить о ничтожной роли золота в денежном обращении и весьма скромном его удельном весе в ювелирном деле.

Топография как монетного, так и вещевого золота характеризуется концентрацией абсолютного большинства находок на южных землях Руси /5: Карты 2, 6–8. 4: Карты 1–3/...

В.А. Янин первым обратился к выяснению конкретноутилитарных функций гирек-разновесов в денежном хозяйстве Древней Руси.

Он делит массы сферических гирек на суммарное число имеющихся на них точек («глазков»): экземпляры весом в 4,0–4,1 г и 4,97–5,09 г материально выражают, по его мнению, удвоенные «куны и ногаты Русской Правды» /20: с. 178/.

Убедившись, что деление масс 14-гранных гирек по такому же методу, как со сферическими гириками, «не дает результата», В.А. Янин высказывает предположение, что их весовой номинал выражен количеством «глазков» лишь на одной из граней. «Таким образом, – пишет он, – единицей одной из гнёздовских гирек оказался вес 2,68 г, который лишь на 0,05 г отличался от теоретического веса старой общерусской куны (2,73 г)».

Особое внимание уделено открытой в Новгороде (1938) гирьке – четырнадцатиграннику, «которая имеет по 4 глазка на четырёх сторонах и по 3 [в приводимой здесь же таблице – 2. – И.К.] глазка на двух сторонах». Этот феномен, не имеющий аналогов среди известных ныне гирек, «объясняется тем, что на ней показана кратность её веса к единицам старой и новой систем [Древней Руси – И.К.]». Результаты деления массы этой гирьки (3,82 г) на 4 и на 3 практически соответствует, отмечает В.А. Янин, «новой» (северной) и «старой» (южной) резанам.

«Таким образом, – резюмирует автор, – русские весовые гирьки подтверждают те конкретные выводы о весовом значении денежных знаков домонгольской Руси, которые были получены на основе как теоретических расчетов, так и массового взвешивания монет [дирхамов. – И.К.]» /20: с. 181/.

Атрибуция В.А. Яниным весовых гирек как «русских» (иными словами, выдержанных в древнерусских весовых нормах) предопределила неизбежность искусственных логических построений и, в конечном итоге, малоубедительность выводов об их конкретной роли в механизмах функционирования денежно-весовой системы Древней Руси.

О.И. Давидан пишет: «При сопоставлении размеров, веса и нанесенных знаков на гирьках всех форм нам не удалось выявить определенной закономерности и определить весовые единицы...» /3: с. 120/.

И.Г. Спасский связывал весовые гирьки непосредственно с бытованием на Руси арабского чеканного серебра: «Пользуясь ими, несомненно взвешивали монеты, но как и для чего? Ведь именно монета из драгоценного металла

вообще немислима без строгого учета и проверки её веса — особенно в тех случаях, когда в обращении находятся сходные по внешнему виду, но разновесные монеты.... Средневековая монета никогда не знала юстировки [выверки массы каждого экземпляра перед выпуском в обращение. — И.К.] и чеканилась... в среднем в расчете на выход определенного количества монет из определенного веса серебра; поэтому и проверять вес такой монеты можно только по навеске, т.е. по средней пробе, взятой из массы монет. Здесь подход такой же, как, скажем, при определении сортности зерна по навеске, в которой подсчитывают количество зёрен... Таким образом, присутствие весов и гирек в древних кладах по существу лишь служит подтверждением того, что дирхемы для Древней Руси были монетами в основном смысле этого слова» /17: с. 45/.

Потребность в разновесах, несомненно, росла по мере интенсификации практики фрагментации дирхамов, обрезки которых гораздо больше, чем целые экземпляры, разнились по массам. Именно поэтому большинство гирек, зарегистрированных в пределах Древней Руси, датируется 2 пол. X в. — временем, когда обращение резаных дирхамов достигло апогея.

А.В. Назаренко, исходя из того, что 14-гранные, более, чем сферические, мелкие весовые эталоны, пишет: «...похоже, мы имеем дело с двумя взаимно дополняющими друг друга шкалами — шкалой бочковидных [сферических. — И.К.] гирек, основанной на единице около 4 или 8 г (скандинавском эртуге или его половине — удвоенной древнерусской куне), и другой, дающей, очевидно, какие-то подразделения этой единицы» /9: с. 120–121/.

Выдвигается гипотеза «происхождения древнерусской денежно-весовой системы, из специфического взаимодействия золотой, серебряной и меховой валют в Восточной Европе IX в.»:

— Первоначальная [южная. — И.К.] гривна (ок. 68 г) выражала в серебре стоимость «стандартного арабского золотого [динара — И.К.]» /9: с. 121/, в то время как «при господствовавшей в Европе относительной стоимости золота к серебру 12:1 стоимость базовой единицы бочковидных гирек — эртуга серебра весом около 8 г — составляла в золоте около $8:12=0,67$ г».

— Сферические гирьки, выстраивающиеся в шкалу с шагом кратности ок. 8 г, предназначались для взвешивания серебра в то время как 14-гранные, с шагом 0,67 г — для золота.

— Схема перевода серебряной суммы в эквивалентную ей золотую выглядела следующим образом: суммарная кратность сферических гирек, использованных для взвешивания серебра, пересчитывалась в кратность гирек 14-гранных, после чего последними отвешивалась соответствующая масса золота /9: с. 122/.

Обоснованно мнение автора о взаимосвязи шкал сферических и 14-гранных гирек.

Серьёзные возражения вызывает утверждение о бытовании в Восточной Европе IX в. «золотой валюты»: нумизматические данные однозначно свидетельствуют о её отсутствии.

Неубедительным представляется высказывание о том, что ранняя (южная) гривна являлась стоимостным серебряным эквивалентом динару, неведомому древнерусскому денежному обращению (напомню: известна находка единственного экземпляра этого номинала, эмитированного к тому же в XI в.).

Сомнительно, что весовой эртуг раннесредневековой Швеции сколько-нибудь широко использовался в рыночной практике на Руси.

Неправомерным выглядит рассмотрение «связки» динар–эртуг как составной части древнерусской метрологии.

Оригинальное исследование А.В. Назаренко не решает, к сожалению, основных загадок практического использования гирек–разновесов на Руси, но, несомненно, может оказаться полезным при изучении истории скандинавского денежного обращения IX–XI вв., знавшего динар /см., например, 6: с. 83, № 190; с. 96, № 95; с. 97, № 106/ и, естественно, эртуг.

Основные выводы могут быть сведены к следующему:

— Родина весовых гирек — Скандинавия (вероятнее всего, островная [Готланд, Бьёрке, Эланд] и юго-восточная материковая часть Швеции).

— Как сферические, так и многогранные гирьки — материальное олицетворение раннесредневековой скандинавской метрологии, чуждой метрологии древнерусской.

— Со 2 пол. X в. они получили относительно широкое распространение в Древней Руси, где, как стандартные разновесы, стали использоваться для проверки веса преимущественно арабского монетного серебра — целых и фрагментированных дирхамов.

— Вполне вероятное в Скандинавии разделение по «специализации» сферических (для взвешивания серебра) многогранных (для золота) гирек на Руси попросту теряло смысл: во-первых, золото было весьма редким явлением как в денежном её обращении, так и в ювелирном деле; во-вторых, находки 14-гранных гирек зарегистрированы лишь в северной её части, в то время как основная масса монетного и вещевого золота открыта на её южных землях.

— Гирьки использовались для взвешивания не только монет, но и, несомненно, ювелирных изделий и лома благородных металлов.

В начале июля 1999 г. археологической экспедицией Белгосуниверситета, руководимой А.А. Егорейченко, при исследовании городища железного века у дер. Зазоны под Браславом во 2 пласте (10–20 см) 16 квадрата раскопа найдена 14-гранная гирька превосходной сохранности. См. рис. II.

Городище прекратило свое существование в VII–VIII вв., поэтому находка эта не связана с его культурным слоем.

Она изготовлена из медного сплава (по-видимому, бронзы); расстояния между тремя парами её квадратных граней — 0,85, 0,86, 0,87 см, между тремя парами треугольных граней — 0,96, 0,96, 0,98, 1,00 см; масса — 4,25 г.

Грани декорированы отпечатками трёх пуансонов:

- 1 Углубление правильной круглой формы (диам. 1,09 мм) с рельефной точкой в центре (диам. 0,36 мм),
- 2 Такой же, как первый, но диаметр углубления — 1,27 мм, точка — 0,42 мм,

3. "Цепочка" (4,7 мм), состоящая из десяти последовательно расположенных рельефных прямоугольников почти правильной формы (размеры от 0,36 x 0,45 до 0,47 x 0,47 мм).

Последовательность процесса изготовления этой гирьки представляется следующей: отливка кубика – срезание его острых углов – шлифовка граней – декорирование.

Зазонская находка примечательна в двух отношениях:

- её масса существенно превосходит самую тяжеловесную (3,95 г) из 14-гранных гирек, открытых до 1999 г. на территории Древней Руси;
- она – первый случай открытия разновеса этого вида на Беларуси.

Рис. I. Гирьки из Старой Ладоги (1: с. 120; нат. вел.)

Рис. II. Гирька из Зазон (увелич. в 2,75)

Литература:

1. Авадусин Д.А. Раскопки в Гнёздове // Краткие сообщения Института истории материальной культуры. М., 1951. Вып. XXXVIII.
2. Берга Т.М. Монеты в археологических памятниках Латвии IX–XII вв. Рига, 1988.
3. Давидан О.И. Весовые гирьки старой Ладоги // Археологический сборник. Л., 1987. Вып. 28.
4. Корзухина Г.Ф. Русские клады IX–XIII вв. М.–Л., 1954.
5. Кропоткин В.В. Клады византийских монет на территории СССР // Археология СССР. Свод археологических источников. М., 1962. Вып. Е 4–4.
6. Марков А. Топография кладов восточных монет (сасанидских и куфических). СПб., 1910.
7. Монгайт А.А. Рязанские гирьки // Краткие сообщения Института истории материальной культуры. М., 1947. Вып. XIV.
8. Навицкайте-Кунцене О.В. К вопросу о древнейшей (X–XIII вв.) весовой системе мер в Литве // Труды АН Литовской ССР. Вильнюс, 1966. № 2 (21).
9. Назаренко А.В. К вопросу о весовой шкале 14-гранных денежно-весовых гирек IX–XI вв. / Восьмая Всероссийская нумизматическая конференция. М., 2000.
10. Недошивина Н.Г. Торговый инвентарь / Ярославское Поволжье X–XI вв. По материалам Тимеревского, Михайловского и Петровского могильников. М., 1963.
11. Носов Е.Н. Раскопки поселений близ Новгорода // Археологические открытия 1980 года. М., 1981.
12. Носов Е.Н. Новгородское (Рюриково) городище. М., 1990.
13. Равалина Т.В. Погребения X–XI вв. с монетами на территории Древней Руси. Каталог. М., 1988.
14. Рябцевич В.Н. Два монетно-вещевых клада IX в. из Витебской области // Нумизматика и эпиграфика. Т. V. М., 1965.
15. Рябцевич В.Н. Нумизматика Беларуси. Мн., 1995.
16. Сотникова М.П. Древнейшие русские монеты X–XI веков. М., 1995.
17. Спасский И.Г. Русская монетная система. Изд. 4. Л., 1970.
18. Шмидт Е.А. Археологические памятники второй половины 1-го тысячелетия н.э. на территории Смоленской области // Материалы по изучению Смоленской области. Смоленск, 1963. Вып. V.
19. Штыхаў Г. З часоў Рагнеды // Беларусь, 1985. № 2.
20. Янин В. А. Денежно-весовые системы русского средневековья. Домонгольский период. М., 1956.

Вольга Лабачэўская. Менск

Аб працы Мар'яна Пецюкевіча "Архаічныя (прымітыўныя) рысы ў народнай культуры стараабраднагаў Браслаўскага павета".

Этнограф Мар'ян Пецюкевіч нарадзіўся ў 1904 годзе ў вёсцы Цяцёркі Браслаўскага раёна¹. У перыяд навучання на аддзяленні этнаграфіі і этналогіі гуманітарнага факультэта Віленскага ўніверсітэта ён зацікавіўся культурай стараабраднагаў і ў 1938 годзе абараніў дыплом магістра філасофіі ў галіне этнаграфіі і этналогіі на тэму: "Архаічныя (прымітыўныя) рысы ў народнай культуры стараабраднагаў Браслаўскага павета".

Машынапіс гэтай працы, а таксама некаторыя іншыя матэрыялы па стараабраднасці: палявыя запісы, выпіскі з розных друкаваных крыніц, фрагменты перапіскі, некалькі фотаздымкаў, зробленых у 1930-я гады, М.Пецюкевіч

захоўваў у сваёй роднай вёсцы Цяцёркі пад час вайны і ў перыяд 1949—1956 гадоў, калі ён знаходзіўся ў ссыльцы ў Краснаярскім краі і на пасяленні ў Варкуце. У 1957 годзе М.Пецюкевіч па запрашэнню дырэктара Этнаграфічнага музея ў Торуні Марыі Знамероўскай-Пруферовай (былога асістэнта кафедры этнаграфіі і этналогіі, захавацеля Этнаграфічнага музея Віленскага ўніверсітэта) пераехаў на сталае месца жыхарства ў Торунь (Польшча). Пасля смерці этнографа ў 1983 годзе яго архіў, у тым ліку і названыя дакументы па браслаўскіх стараабрадцах, захоўваюцца ў архіве Этнаграфічнага музея ў Торуні².

Цікавасць М.Пецюкевіча да культуры стараабрадцаў не была выпадковай. Вёска Цяцёркі, дзе ён нарадзіўся ў сялянскай сям'і і пражыў 18 гадоў да паступлення ў Віленскую беларускую гімназію, мела змешанае па этнаканфесійнаму складу насельніцтва. Сярод беларусаў жылі тут рускія стараабраднікі — “маскалі”, як іх называлі мясцовыя жыхары. З 84 сялянскіх гаспадарстваў 68 належалі каталікам, 8 — праваслаўным і 6 — стараабрадцам.

Найбольш ранні дакумент у архіве М.Пецюкевіча, які сведчыць пра цікавасць будучага этнографа да стараабрадніцкай культуры, датаваны 1925 годам. Пад час вакацый у роднай вёсцы навучэнец Беларускай гімназіі ў Вільні запісаў падслуханую ім размову свайго бацькі Язэпа Пецюкевіча і “маскоўкі” Марыі Мядзведзевай, што і пазначыў напрыканцы запісу. Тэкст мае загалавак “Табак — бясоўская зелье”³. Прыкладу поўнасна гэтага запісу на мове арыгінала:

“Восіпка, вот у нашай лярэгии написана, што табак ета бясоўскае зелье. А как узняли? А было так. Убили беса и похоронили яво. Много лет прайшло, а на магилах не выросло никакая травинка, ни пасеялася никакое дзерева, никакой цвѣток не вырос. А вот, как вецѣр занѣс зѣрнышка табаки, то ѣн так разросся на магилах у большой куст и зацвѣл. Вот, сам ты, Восіпка, скажи, ты чалавек умный, разы ета не бясоўскае зелье?”

Эта так написана у наших книгах.”

Пад час навучання ў Віленскім універсітэце М.Пецюкевіч, працуючы ў этналагічным семінары Этнаграфічнага музея пад кіраўніцтвам вядомага этнолага, прафесара Цэзарыя Эрэнкройца, пачаў збіраць звесткі пра духоўную культуру стараабрадцаў у Браслаўскім павеце⁴. Маладога этнографа падчас падрыхтоўкі ім дыпломнай работы, кансультаваў прафесар Казімір Машынскі, які ў 1935 годзе ўстаў на чале кафедры этнаграфіі і этналогіі Віленскага ўніверсітэта. На падставе фундаментальнай працы К.Машынскага “Народная культура славян”, якая ўбачыла свет у тых гадах, М.Пецюкевіч склаў апытальнік для збору звестак па матэрыяльнай культуры стараабрадцаў.

Калі М.Пецюкевіч пісаў сваю працу пра стараабрадцаў, навуковай літаратуры па гэтай тэме, за выключэннем некалькіх кароткіх артыкулаў, у Польшчы не мелася. Ва ўступе даследчык падкрэсліў, што стараабраднікі вельмі цікавы аб'ект для даследавання навукоўцаў розных дысцыплін: філолагаў (іх мова на працягу двух стагоддзяў была ізалявана ад уплыву рускай літаратурнай мовы і знала ўплыў беларускай і літоўскай мовы), гісторыкаў (расійскія гісторыкі ў асноўным ставіліся да гісторыі стараабрадцаў тэндэцыйна з пункту гледжання афіцыйнай царквы), антрапологаў (на працягу двух стагоддзяў захаваў яны свой фізічны тып, бо не змешваліся з іншымі народамі). Але асабліваю цікавасць, як падкрэсліў малады даследчык, стараабраднікі ўяўляюць для этнографаў. Іх матэрыяльная, духоўная, грамадская культура, своеасабіласць якой адразу кідаецца ў вочы, падтрабуюць уважлівага вывучэння.

Ва ўвядзеннях да сваёй дыпломнай работы ён адзначыў: “У зборы гэтага матэрыялаў мне вельмі дапамагала тое, што з дзяцінства я жыў сярод стараабрадцаў, у выніку чаго быў добра знаёмы з іх паўсядзённым жыццём, гаспадарчымі заняткамі і т.п... Для этнографа гэтая група вельмі цікавая, бо побыт, культура стараабрадцаў на чужыне, іх сумеснае жыццё з аўтахтонамі, культурны ўзаемаўплыў — ўсё гэта патрабуе вывучэння... Мяне падштурхнуў да напісання дыпломнай работы па стараабрадцах менавіта той кантраст, які я назіраў паміж беларусамі і стараабрадцамі, тая розніца ў культуры, менавіта ў культуры духоўнай і грамадскай, і ў пэўнай ступені іх чужасць, якая так кідаецца ў вочы.”⁵

Матэрыялы для дыпломнай працы М.Пецюкевіч збіраў на абшарах Браслаўшчыны, якая была густа заселена стараабрадцамі⁶. На працягу аднаго лета ён даследаваў некалькі вёсак, якія мелі выключна стараабрадніцкае насельніцтва, а таксама шэраг змешаных стараабрадніцка-беларускіх вёсак. Тых стараабраднікі, з якім даводзілася размаўляць М.Пецюкевічу, былі людзьмі пераважна сталага ўзросту, народжаныя ў сярэдзіне XIX стагоддзя. Іх памяць захоўвала не толькі тое, што яны бачылі ў жыцці на ўласныя вочы, яна сягала ў глыбіню першай паловы XIX і нават у XVIII стагоддзе і зберагла распавяды аб гісторыі, звычаях, жыцці на беларускіх землях іх бацькоў і дзядоў⁷.

У цалкам стараабрадніцкай вёсцы Варонка (Шаркаўшчынскі р-н) ён атрымаў асноўную інфармацыю ад Варфаламея Максімава 70-ці гадоў. У вёсцы Астаноўка (Шаркаўшчынскі р-н) яго суразмоўцай была Кацярына Андрэева 80-ці гадоў — мясцовая лекарка, што шмат дапамагала сваім суседзям у розных іх патрэбах. Яна мела добрую памяць, а калі не магла адказаць на пытанні, то адразу папярэджвала свайго дапытлівага суразмоўцу: “Я, панок, не знаю и вратъ не могу, не могу с грехом итти на тот свет, а дни мои уже сочтены”.

У вёску Ніўнікі (Міёрскі р-н) этнограф прыязджаў у святочныя дні і збіраў вакол сябе для размовы стараабраднікі старэйшага ўзросту і такім чынам атрымліваў цікавую для сябе інфармацыю. У родных Цяцёрках добрым расказчыкам быў Ксенафонт Мядзведзеў 85-ці гадоў. У стараабрадніцка-яўрэйскай вёсцы Дзедушкі асноўную інфармацыю ён запісаў ад Савелія Пушкарёва 87-ці гадоў, які меў вельмі добрую памяць, быў прыстойным чалавекам, якога вельмі паважалі ў асяроддзі стараабрадцаў. Цікава заўвага этнографа, што сваіх суседзей — беларусаў, літвінаў, палякаў, стараабраднікі называлі “палякамі”, не звяжаючы на іх веравызнанне, праваслаўныя яны ці каталікі.

Акрамя названых, М.Пецюкевіч аб'ехаў вёскі Белабокі, Кузьмоўшчына, Мацешы, Іказнь (Браслаўскі р-н), Зачарэўе (Мёрскі р-н) і інш. Трэба адзначыць, што не заўсёды даследчык знаходзіў паразуменне, нярэдка яго сустракалі падзрона і прыходзілася пераконваць сваіх інфарматараў у тым, што ён не мае дурных намераў.

Вольга Лабачэўская. Нарадзілася ў 1951 г. у г. Цюмень. Вядучы навуковы супрацоўнік аддзела народнай творчасці Інстытута праблем культуры, кандыдат мастацтвазнаўства. Займаецца даследаванням народнай культуры Беларусі, у т.л. і культуры стараабрадцаў на Браслаўшчыне. Аўтар манаграфіі «Зберагаючы самабытнасць: 3 гісторыі народнага мастацтва і промыслаў Беларусі». Удзельніца «Браслаўскіх чытанняў» 1997 г.

Як піша М.Пецюкевіч у дыпломнай працы, толькі на першы погляд падавалася, што культура стараабраднікаў і аўтахтонага насельніцтва — браслаўскіх і дзісенскіх беларусаў, не вельмі розніца паміж сабой. У змешаных вёсках, негледзячы на сталы і блізкі кантакт з аўтахтонамі, стараабраднікі не асімілююцца ні ў мове, ні ў рэлігіі. Рэдка можна сустрэць стараабрадніка, які ведае мову мясцовага насельніцтва. Хутчэй мясцовае насельніцтва, жадаючы мець кантакт со стараабраднікамі, размаўляе на іх мове. Пераход стараабраднікаў у каталіцызм ці праваслаўе здараецца як выключэнне. У змешаных шлюбых сям'ях амаль заўсёды застаецца стараабрадніцкага веравызнання⁸.

Мэтай працы маладога этнографа было высьвятленне найбольш прымітыўных рысаў у матэрыяльнай культуры стараабраднікаў і адрозненняў яе ад культуры беларусаў.

Дыпломная праца агульным аб'ёмам 68 машынапісных старонкі, акрамя ўступу (с.І-IV) складаецца з гістарычнага агляда (с.1-10) і некалькіх раздзелаў: збіральніцтва, (с.11-15), лоўля птушак і звяроў (с.11-19), рыбалоўства (с.20-23), прыгатаванне ежы (с.24-28), раслінаводства (с.29-34), апрацоўка дрэва і кары (с.36-37), пляценне і апрацоўка валакна і ткацтва (с.38-40), фарбаванне (с.41), апрацоўка каменя і гліны (с.42), апрацоўка косці, рога і скуры (с.43-44), прыгатаванне смалы і клея (с.45), бронь (с.46), захаванне ежы і сыравіны (с.47-48), піпеня (с.49-52), алценне (с.53-54), мэбля (с.55-57), транспарт і камунікацыі (с.58—59). У канцы змешчаны агульныя высновы (с.60-63) і спіс выкарыстанай літаратуры (с.64).

Да дыпломнай працы былі дададзены карта рассялення стараабраднікаў на тэрыторыі Польшчы з абазначэннем працэнтаў, які яны складаюць адносна аўтахтонага насельніцтва і карта даследаваных вёсак Браслаўшчыны. У табліцах былі змешчаны малюнкi прадметаў матэрыяльнай культуры, якія былі выкананы аўтарам, а часткова скапіраваны з прац К.Машынскага і Д.Зяленіна⁹.

У выніку праведзенага даследавання культуры стараабраднікаў М.Пецюкевіч прыйшоў да нечаканай высновы: у традыцыйнай культуры двух народаў, што жылі па-суседску, амаль няма адрозненняў, а тая розніца, якая маецца, з этнаграфічнага пункта гледжання неістотная. Назвы прадметаў, якімі карыстаюцца стараабраднікі, пераважна беларускія ці агульнаславянскія. М.Пецюкевіч тлумачыць гэты факт тым, што перасяленцы на беларускую зямлю вымушаны былі змяніць форму сваёй традыцыйнай матэрыяльнай культуры. Кінуўшы сваі паселішчы на радзіме — ў Расіі, стараабраднікі прыйшлі на беларускія землі як вандроўнікі, без неабходнага інвентару. Селячыся побач з беларусамі, яны пераймалі ад іх сельскагаспадарчыя прылады працы, мясцовыя спосабы вырошчвання злакавых раслін, ільну і інш. І толькі ў духоўнай культуры стараабраднікі кантрасна адрозніваюцца ад беларусаў, яны вылучаюцца сваёй мовай, сямейнымі абрадамі, народнай літаратурай, мастацтвам, усёй арганізацыяй сямейнага і грамадскага жыцця.

На думку маладога этнографа, стараабраднікі на працягу стагоддзяў вымушаны былі змяніць сваю матэрыяльную культуру. З тыповых земляробаў яны ператварыліся ў рыбакоў, збіральнікаў, рамеснікаў, ганцляроў і т.п. Значная іх колькасць займалася крадзяжом, пераважна коней. М.Пецюкевіч падкрэслівае асаблівую схільнасць стараабраднікаў да лоўлі звяроў і птушак і рыбалоўства як спосабаў здабывання ежы. Невыпадкава яны сяліліся на Беларусі пераважна ў лясах і над азёрамі. Рыбакія схільнасці былі прынесены стараабраднікамі з Паўночнай Расіі. Замілаванне да гэтага занятку перадавалася з пакалення ў пакаленне. Як адзначыў даследчык, значна менш схільнасці яны выказваюць да сельскай гаспадаркі і па магчымасці ўнікаюць гэтага занятку. У беларусаў прымітыўным (архаічным) формам гаспадаркі — збіральніцтву, лоўлі рыбы і інш. заступіла землеробства, гадоўля свойскай жывёлы. Беларусы, як адзначыў даследчык, з'яўляюцца значна лепшымі земляробамі чым стараабраднікі. Ад іх стараабраднікі перанялі прылады працы і мясцовыя пособы земляробства.

У галіне апрацоўкі дрэва стараабраднікі адрозніваюцца ад беларусаў тым, што часцей займаюцца вырабам рэчаў з дрэва — бандарных, колаў і г.д. — гэта іх спецыялізацыяй з'яўляецца выраб обадаў, дуг, палоззяў. Беларусы таксама займаюцца гэтымі рамёствамі, але ў адсоткавых адносінах іх менш у параўнанні са стараабраднікамі. Напярэдадні першай сусветнай вайны браслаўскія стараабраднікі масава адыходзілі на лясныя промыслы ў наваколле Рыгі і інш. мясцовасці, у 1920-е гады — ў Белавежскую пушчу, Аўгустоўскія лясы на вырубку лесу. Таксама яны спляўлялі лес па рацэ Нёман і таму мясцовыя жыхары называлі іх "бурлакамі".

М.Пецюкевіч адзначыў, што стараабраднікі, у адрозненні ад беларусаў, з вялікай ахвотай займаюцца ганцлем. Калі яны жывуць не ў мястэчку, а ў вёсцы, то вельмі часта побач з іншымі сваімі гаспадарчымі заняткамі ганцляюць свіннямі, птушкай, коньмі, зярном і т.п.

Сярод рамёстваў стараабраднікі яшчэ займаюцца вырабам жорнаў, кавальствам (у меншай ступені, чым іншымі рамёствамі), павецтвам. Як вандроўныя валёншчыкі, хўдзяць яны ўзімку ад вёскі ад вёскі і робяць валёнкі.

Раней стараабраднікі займаліся набіўкай тканіны, спецыялістаў у гэтым рамястве называлі "сіпельнікамі", таму, што яны фарбавалі тканіны пераважна ў сіні колер, якія мелі назву — "сіняк". Гэты промысел калісьці быў вельмі развіты, але ў выніку ўздыму ў канцы XIX — пачатку XX стагоддзя фабрычнай тэкстыльнай прамысловасці ён заняпаў.

Не ўласціва стараабраднікам Браслаўшчыны было ганчарнае рамяство: яны набывалі ганчарныя вырабы ў беларусаў. Але, згодна інфармацыі, якую атрымаў у размовах даследчык, раней — ў канцы XVIII — напачатку XIX стст. — кожная жанчына для ўласных патрэб магла вырабіць спосабам ручноў лепкі гліняны посуд, пры гэтым ганчарнае кола ніколі не ўжывалі, а вырабы абпальвалі ў хлябовай печы.

Пра ткацкае рамяство М.Пецюкевіч пісаў, што жанчыны-стараабрадніцы ткуць пераважна простыя тканіны з ільну, воўну выкарыстоўваюць для вырабу сукна. Кросны, якія яны ўжываюць пры гэтым, нічым не адрозніваюцца ад беларускіх, уадасканаленыя ў тэхнічных адносінах кросны, якія тады атрымалі распаўсюджанне на Віленшчыне, не трапілі пакуль у стараабрадніцкія вёскі.

Супярэчлівыя звесткі былі сабраны даследчыкам пра паясы, якія выраблялі на дошчачках стараабрадніцы. Адны з іх сцвярджалі, што продкі ўмелі рабіць паясы, іншыя казалі, што гэтаму яны ўжо навучыліся тут. Адна з маскоўскіх паведавала так: "Маскалі даўно не умелі дэлаць паясов, а каторые маскалі дэлали, то научились от поляков." На жаль, не здолеў сабраць М.Пецюкевіч падрабязнай інфармацыі пра тканяны ў тэхніцы выбарнага ткацтва "збіральныя" ручнікі. Апісваючы тэхніку іх вырабу, ён адзначае: "Каб дакладней апісаць спосаб з'яўлення такіх палос (выбранага

малюнку — В.А.), трэба прыглядацца да гэтага ў працэсе ткання. Аднак, я такой аказіі ня меў. Але на падставе маіх размоў са стараабраднікамі, я прышоў да высновы, што ў гэтай тэхніцы нічога няма прымітыўнага”.

У адзенні стараабраднікаў М.Пецюкевіч таксама не знайшоў якіх-небудзь архаічных рыс. Ён адзначыў, што ў моладзі яна зусім сучасная, старыя людзі таксама носяць адзенне, якое паводле крою адносіцца да часу не пазднее, чым да канца XIX — пачатку XX стагоддзяў. Уяўляе цікавасць заўвага даследчыка пра тое, што традыцыйнае адзенне вялікарусаў — шубейкі, сарафаны, якія яшчэ можна адшукаць ні ў адным кубле ці скрыні, пасля першай сусветнай вайны зусім было выпіскнута мясцовым сучасным адзеннем.

Раней стараабрадніцы апраналіся ў шырокія сарафаны з саматканай набіўной тканіны — “сіняка”, пасля вайны іх пачалі ўжо шыць з пакупной тканіны. Жанчыны насілі таксама доўгія белыя рубашкі — “станухі”, якія яшчэ ў той час ужывалі старыя кабеты. Паверх іх апраналі “оплечье” — распашное аддзене падобнае да блузкі, якое не зашпілівалася спераду. Мужчыны насілі доўгія да кален саматканыя рубашкі — “косавароткі”, што зашпільваюцца збоку на 1-2 гузікі, і падпярэзвалі тасёмкамі, а раней — шырокімі чырвонымі паясамі — “кушакамі”. У такія рубашкі яшчэ апраналіся дзяды. Рубашкі-“станухі” насілі і дзеці, прычым з афарбованага ў хатніх умовах палатна, і былі яны таксама заўсёды падпярэзаны тасёмкамі. Цікава, што дарослыя рабілі заўвагу непадпярэзанаму дзіцяці наступным чынам: “Что ты ходишь неподпоясанный как поляк?”

М.Пецюкевіч адзначыў, што на працы стараабраднікі апранаюцца больш чыста, чым беларусы. Асабліва імкнуцца прыгожа ўбрацца ў святочныя дні жанчыны і дзяўчыны, якія апранаюць спецыяльнае святочнае адзенне, якое маюць і на зімовую і на летнюю пару. Асабліва стараабрадніцы любяць ў адзенні чырвоны колер.

У выніку параўнаўчага аналізу даследчык прыйшоў да высновы, што і ў іншых галінах матэрыяльнай культуры розніцы паміж brasлаўскімі і віцебскімі беларусамі і вялікарускімі стараабраднікамі ніякай няма. Тлумачачы гэтую з’яву, ён аспярожна выказвае дзве гіпотэзы: альбо стараабраднікі на працягу двух стагоддзяў у выніку блізкага гаспадарчага кантакту з беларусамі перанялі асаблівасці мясцовай матэрыяльнай культуры, г.зн. асіміляваліся; альбо у сувязі з тым, што яны паходзяць з вялікарускай тэрыторыі, што суседнічае з Паўночнай Беларуссю, іх культура ўжо і напярэдадні перасялення была роднасна беларускай.

Дыпломная работа М.Пецюкевіча засталася ў рукапісе, не была апублікавана з-за пачаўшайся неўзабаве другой сусветнай вайны. У пасляваенны час гэтая тэма ў Польшчы не была ўжо актуальнай з навуковага пункту гледжання, у сувязі з тым, што тэрыторыя былога Brasлаўскага павета адышла да СССР і ўваходзіла ў склад БССР. Магчыма з гэтай прычыны не была яна выкарыстана польскім даследчыкам стараабраднікаў на польскіх землях Яўгеніўшам Іванцам¹⁰. Праца М.Пецюкевіча, прысвечаная традыцыйнай матэрыяльнай культуры стараабраднікаў, па сёння застаецца невядомай на Беларусі, нягледзячы на тое, што пра яе згадваецца ў біяграфічным артыкуле пра даследчыка ў энцыклапедыі “Этнаграфія Беларусі”. Па меркаванню аўтара, менавіта з гэтай працы павінна пачынацца гісторыяграфія навуковага вывучэння культуры рускіх стараабраднікаў на Беларусі. Пасля расійскіх дэрэвалюцыйных гісторыкаў М.Пецюкевіч першым сярод даследчыкаў звярнуўся да гэтай тэмы. Нягледзячы на тое, што шмат ў чым гэтая праца носіць вучнёўскія рысы, не хапае ёй шырокіх навуковых абагульненняў, абраная маладым даследчыкам тэма, сабраны ім палявы матэрыял, яго ўласныя назіранні па культуры стараабраднікаў Brasлаўшчыны з’яўляюцца вельмі каштоўнымі і цікавымі, яны не страцілі сваёй навуковай актуальнасці.

Азнаёміцца з працай М.Пецюкевіча аб brasлаўскіх стараабрадніках аўтару давялося, дзякуючы ласкавасці супрацоўнікаў Этнаграфічнага музея ў Торуні. Заўважыўшы маю цікавасць да матэрыялаў М.Пецюкевіча па стараабрадніках, яны зрабілі для мяне ксеракопію дыпломнай працы свайго калегі, аб якім захоўваюць добрую памяць, і перадалі яе мне з наступнымі словамі: “Пан Мар’ян быў бы шчаслівы, што хтосьці зацікавіўся яго працай”.

Гэтую працу М.Пецюкевіча — этнографа, беларуса на нараджэнню і культуры, лёс якога адарваў ад радзімы — Беларусі, аўтар у сваю чаргу перадае на захаванне ў Brasлаўскі гісторыка-краязнаўчы музей, вяртае на яго родную зямлю — Brasлаўшчыну, з надзеяй, што яна будзе карысна даследчыкам, музейным супрацоўнікам у справе вывучэння гісторыі, культуры стараабраднікаў на Беларусі і этнакіраванаму збіранню калекцый прадметаў іх побыту, мастацтва, рэлігійнага культы, які абавязкова павінны быць адлюстраваны ў экспазіцыі музея ў Brasлаве.

Крыніцы і літаратура:

¹ Біяграфічная даведка аб ім змешчана ў кнізе: Этнаграфія Беларусі. Энцыклапедыя. Мінск, 1989. С.397. Некралог, прысвечаны М.Пецюкевічу надрукаваны ў часопісе: LUD (organ Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego). T.LXIX, Wroclaw-Poznan, 1985. S. 417-418.

² Далей пры спасылкаў на архіў — МЕТ.

³ МЕТ МР 20.

⁴ Падрабязней пра Этнаграфічны музей Віленскага ўніверсітэта гл. публікацыю аўтара: Беларуская этнаграфічная калекцыя з Вільні // Спадчына, 1996, № 1. С.151-161; Зберагаючы самабытнасць: 3 гісторыі народнага мастацтва і промыслаў Беларусі. Мінск, 1998. С.313-322.

⁵ МЕТ МР 22. S.

⁶ Былы Brasлаўскі павет уключаў тэрыторыю сучасных Brasлаўскага, Шаркаўшчынскага, Міёрскага раёнаў Віцебскай вобл.

⁷ Заўважу, што па сёння ў пералічаных вёсках жывуць унукі і праўнукі тых стараабраднікаў, з якімі ў 1930-е гады веў размовы М.Пецюкевіч. З імі аўтару даводзілася сустракацца пад час экспедыцый па даследаванні культуры стараабраднікаў у 1981, 1991 і 1998 гадах. Апошняя экспедыцыя была праведзена пры дапамозе Brasлаўскага музейнага аб’яднання пры ўдзеле яго супрацоўнікаў Э.Зінкевіч і даследчыка гісторыі стараабрадніцтва на Беларусі А.Гарбацкага.

⁸ МЕТ МР 22. S.

⁹ Мапынапіс дыпломнай працы ў архіве Этнаграфічнага музея ў Торуні гэтых дадаткаў не мае.

¹⁰ Iwanicz E. Z dziejow staroobrzędowcow na ziemiach polskich.XVII-XX w. Warszawa, 1977.

Из истории изучения природы Браславского Поозерья.

Браславское Поозерье с его разнообразной природой и богатой историей всегда привлекало внимание не только историков, но и натуралистов. Как история, так и природа этого края изучаются в течение многих десятилетий.

Первые сведения о природе этого своеобразного уголка Беларуси носят отрывочный характер. Некоторые из них мы находим на картах 16-18 веков, согласно которым территория района представляет равнину с лесами, озерами и болотами, из которых вытекают реки.

В начале 19 века появляются картографические материалы, которые касаются данного региона. В это время Депо карт создает так называемую столбовую карту России. Проводятся тригонометрическая и топографическая съемки Виленской губернии для проведения которой было выбрано и измерено Дрисвятское основание. Территория района была покрыта односторонней съемкой. В этот период появляются планы окрестностей отдельных населенных пунктов - Браслава, Бельмонт, Иказни.

В 1845 году издается топографическая карта Виленской и Ковенской губерний, на которых отражена и современная территория района.

Первые сведения физико-географического характера о Браславском крае относятся ко второй половине 19 столетия. Это сведения о рельефе, озерах, реках, растительности, населении и населенных пунктах, которые были собраны офицерами генерального штаба Российской армии. Их мы находим в «Материалах для географии и статистики России», которые встречаются в работе А. Корева «Виленская губерния» и Д. Афанасьева «Ковенская губерния».

С конца 19 столетия все чаще появляются сведения о браславских землях в Виленских календарях, памятных книжках Виленской и Ковенской губерний. Публикуются работы А. Гуковского «Новоалександровский уезд», А. Сапунова и В. Друцкого-Любецкого «Материалы по истории и географии Дисненского и Вилейского уездов Виленской губернии». Эти работы содержат много географо-статистических данных о характере поверхности, о размещении рек и озер, их географических координатах, характере берегов, количестве островов, растительности и диких животных Браславщины.

В Вязовской гимназии под руководством Виленского университета проводятся метеорологические наблюдения, наблюдения за редкими явлениями природы.

С началом двадцатого столетия активизируется изучение Браславщины. В 1902 году инженер Оплоков и инженер-гидротехник Крокзем проводят гидрологические исследования реки Друйки и озер Дривяты, Цно, Войсо, Струсто, Снуды, Недрово, Потех с целью упорядочения водной системы Браславских озер и проведения мелиоративных работ в бассейне реки Друйки. В 1904 году В. Грацианов проводит ихтиологические исследования в данном регионе.

В 1909 году Павловский М.А. впервые исследует озеро Дрисвяты, а 14 октября 1914 года, согласно распоряжения Ковенской гидротехнической части, на берегу этого озера открывается первый водомерный пост, где велись наблюдения за осадками, толщиной снежного покрова и его плотностью, началом и концом ледостава на озере Дрисвяты. Записи наблюдений отсылались в обсерваторию Петрограда. Просуществовал этот пост недолго.

Во время первой мировой войны в районе озера Дрисвяты немецкие военные геологи изучали поверхность окрестностей этого озера.

В 30-40-х годах на территории района работали польские исследователи: С. Волосович, Е. Кондрацкий, А. Савицкий, С. Мацук и другие. Ими изучались вопросы морфологии поверхности, озера, растительность.

Людомир Савицкий в 1926 году провел первую батиметрическую съемку озера Дрисвяты. В этом же году на этом озере был открыт гидрологический пост, в 1944 году гидрометеослужбой Беларуси работа этого поста была восстановлена.

Из научных работ довоенного периода надо отметить работы Ежи Кондрацкого и Сергея Мацука.

Ежи Кондрацкий исследовал рельеф и озера Браславщины. Результатом его работ явилась изданная в 1938 году в Варшаве «Монография по морфологии и гидрологии Браславского Поозерья». Благодаря большому количеству приведенного фактического материала монография представляет собой значительную ценность и в настоящее время.

В работе Сергея Мацука «Сообщества растений окрестностей местечка Козяны Браславского повета» (1938 г) охарактеризована растительность южной части района.

После Великой Отечественной войны в районе исследовательские работы возобновляются и проводятся уже научно-исследовательскими учреждениями Республики Беларусь. В 50-60-х годах ведутся геолого-разведочные работы, связанные с разведкой строительных материалов, строительством гидростанций на озере Дрисвяты, Богинском озере и реке Друйке, впервые осуществляется комплексная геологическая съемка в масштабе 1:200000, покрывшая всю территорию Браславского района. Район неоднократно посещают геологи Ильин Е.А., Коптев А.И. и другие, которые изучают здесь формы ледникового рельефа, минералого-петрографический состав генетических типов ледниковых отложений.

Леонід Ліноў. Нарадзіўся ў 1935 г. у в.Забор'е Браслаўскага р-на. Навуковы супрацоўнік НП «Браслаўскія азёры». Займаецца даследаваннем прыроды рэгіёна. З 1955 г. працаваў настаўнікам на Браслаўшчыне, займаўся краязнаўствам. Удзельнік «Браслаўскіх чытанняў» 1997 г.

В обобщающих работах, посвященных северо-западу Беларуси о территории района упоминается неоднократно в работах Дементьева В.А., Ильина Е.А., Коптева А.И., Якушко О.Ф. и других исследователей. Активно исследуются озера района сотрудниками Белорусского отделения Всесоюзного научно-исследовательского института озерного и речного рыбного хозяйства (ВНИОРХ) в целях определения организации рационального рыбного хозяйства на базе Браславских озер. Результаты этих исследований обобщила Боровик Е.А. в своей диссертации «Зональная характеристика Браславских озер Белорусской ССР и значение ее при рыбохозяйственных исследованиях» в 1955 году, а позже в книге «Рыбопромысловые озера Белоруссии» (1974 г.).

В 1964 году в соответствии с Международной биологической программой сотрудниками биологического факультета Белгосуниверситета, Белорусского отделения ВНИОРХ и института экспериментальной ботаники АН Беларуси проведено комплексное гидробиологическое изучение озера Дривяты. В 1970 году опубликована монография «Биологическая продуктивность эвтрофного озера». С 1968 года ведется комплексное изучение озер района, особенно Браславской озерной группы, сотрудниками лаборатории мониторинга водных ресурсов Белгосуниверситета под руководством доктора географических наук профессора Якушко О.Ф. Результаты исследований отражены в ее публикациях и научных работах. Основные сведения об изученных водоемах района включены в справочник «Озера Белоруссии». В 1982 году Мысливец И.А. на примере Браславской озерной группы защищает кандидатскую диссертацию «Оценка природных ресурсов малых озер Беларуси и принципы их охраны». А позже в соавторстве с Гигевич Г. С. выходит из печати ее книга «Браславские озера».

Романов В.П. провел исследования по определению современного состояния озер Браславской группы, влияния деятельности человека, путей рационального использования и охраны озер.

Одновременно с изучением озер проведены геоморфологические исследования, рассмотрена история развития территории в поздне- и последниковое время, которые обобщены в работах «Палеогеография озер Браславской возвышенности» (авторы Еловичева Я.К., Мысливец И.А.) и «Основные этапы формирования и геоморфология Браславской возвышенности» (авторы Якушко О.Ф., Марьина Л.В., Мысливец И.А.)

Проведены полевые ландшафтные исследования в водосборе Браславских озер. Изученные ландшафты охарактеризованы в работе «Ландшафты Браславской зоны отдыха» (автор Марцинкевич Г.И.). С 1957 по 1964 год почвенным отрядом НИИ почвоведения и агрохимии проводятся первые крупномасштабные почвенные исследования земель колхозов и совхозов. В результате хозяйства района получили материалы, содержащие полную характеристику их территорий (почвенные карты, картограммы агрогрупп и рационального использования земель, агрохимические картограммы и почвенные очерки). Эти материалы послужили основой для составления сводной районной почвенной карты масштаба 1:50000 и очерка «Почвы Браславского района Витебской области БССР и их рациональное использование» (автор очерка Качков Ю.П.).

В конце 80-х годов проведено повторное исследование почв хозяйств района и первое обследование почв Браславского лесхоза. В результате проведенных работ собран обширный фактический материал, который дает исчерпывающую количественную и качественную характеристику почв района, уточняющий их генезис и классификацию. В ходе лесохозяйственных работ 1951, 1962, 1976, 1968 и 1996 годов изучены леса района. Научными учреждениями республики изучаются леса, луга, растительность водоемов, торфяные и сапропелевые месторождения.

В окрестностях г.п. Друи, города Браслава, озера Снуды, Струсто и Богинское ботаник Козловская Н.В. проводит ботанические экскурсии.

Сведения о фауне района носят отрывочный характер и содержатся в работах различных авторов. В результате проведенных работ в районе с 1977 по 1995 года были выделены особо охраняемые территории и объекты. Это Государственный ландшафтный заказник республиканского значения «Межозерный», заказник-кляквенник «Заболотье», озерный заказник «Ричи», орнитологический заказник «Снуды», местного значения - ботанический заказник «Дубки», «Слободковская гряда», памятники природы.

С 80-х годов на территории района открываются стационары Белгосуниверситета и НИИ почвоведения и агрохимии, которые проводят исследования природы на ключевых участках.

В связи с обоснованием организации Национального парка «Браславские озера» научно-исследовательскими учреждениями и проектными организациями республики в 1989 - 1990 годах проведены исследования рельефа, флоры, фауны, родных и земельных ресурсов района. Обобщенные научные данные явились основой для комплексной оценки территории района и создания Национального парка, который функционирует с сентября 1995 года.

С 1995 года в городе Браславе работает лаборатория радиационного мониторинга окружающей среды Государственного комитета по гидрометеорологии.

С созданием Национального парка «Браславские озера» изучение природы района активизировалось, оно связано с сохранением природных комплексов Браславских озер, разнообразием природы. Геологи Левков Э.А., Винокуров Ф.В., Санько В.Ф. и другие выявляют на территории района ряд геологических и геоморфологических территорий и объектов, которые подлежат охране.

В Национальном парке ведутся работы по организации эколого-геохимического мониторинга, приступили к инвентаризации флоры и фауны.

Таким образом в результате изучения отдельных природных компонентов современной территории Браславского района накопился значительный фактический материал, который позволяет перейти к составлению общегеографической характеристики Браславщины.

Рыбалоўства Браслаўшчыны па археалагічных дадзеных.

Дзякуючы археалагічнаму вывучэнню помнікаў з прыладамі лову і рэшткамі рыб, сёння ёсць магчымасць рэканструяваць асобныя рысы рыбалоўства Браслаўшчыны ад ранняга жалезнага веку да позняга сярэднявечча¹. Разглядаемай тэрыторыі належыць адмысловае месца ў сістэме старажытных рыбапрамысловых раёнаў трэцяга археалагічнага металічнага рыбалоўнага інвентара Беларусі паходзяць менавіта адсюль.

Паўсюдна ў свеце рыбалоўныя прылады па спосабу дзеяння дзеляцца на ўдарныя, кручковыя, сеткавыя і пасткавыя. У лясной зоне Еўропы яны пачалі выкарыстоўвацца яшчэ ў мезаліце, а ўдарныя і раней. Браслаўскія азёры здаўна эксплуатаваліся іх насельнікамі, якія пакінулі нам амаль усе тыпы прыладаў. Паспрабуем разгледзець іх паводле археалагічных матэрыялаў.

Кручковыя прылады вельмі старажытнае вынаходніцтва, якое, як бачым, не страціла сваёй актуальнасці па сённяшні дзень. Кручкі і блешні найбольш шматлікая катэгорыя рыбалоўных рэчаў, па іх сукупнай колькасці Браслаўшчыне няма роўных.

Кручкі знойдзены амаль на ўсіх даследаваных помніках. Пры аналізе як найбольш ранніх знаходак (V – VIII стст.) з паселішча Зазоны (мал. 1, 1), так і больш позніх з урбанізаваных гарадзішчаў Маскавічы, Дрысвяцкі Замак, Браслаў, было заўважана падабенства канструкцыі кручкоў без зазубня, якое выражаецца ў наступных адзнаках: вышыня да 6 см, 12-14 №№, 1/2 вышыні кручка. На гарадзішчы Маскавічы іх каля 40 экзэмпляраў (75 %). Яны ўтвараюць два тыпы: масіўныя, таўшчынёй з невялікім цвіком і дротавыя (іх толькі некалькі) (мал. 1, 2, 3).

На дзіўленне, тоесны ім кручкі з Дрысвяцкага Замку (мал. 1, 15). Крыху большых памераў знойдзены падобныя кручкі ў Браславе (мал. 1, 4). Усяго кручкоў без бародкі, якую замяняла спецыфічная канструкцыя джала, на Браслаўшчыне знойдзена каля 50. Кручкі без бародкі былі пашыраны ў лясной зоне Усходняй Еўропы ў VIII – XIII стст. Арэал распаўсюджвання іх абмяжоўваецца ў асноўным беларускім і латышскім Падзвіннем: Полацк, Віцебск, Лукомль, гарадзішча Асатэ ў Латвіі і іншыя помнікі. На кожным помніку іх колькасць не перавышае дзесятка. Зазначым, што ёсць яны ў Ваўкавыску (18 экз.) і на Пскоўшчыне (32 экз.), дзе ўтвараюць мясцовыя варыянты. Рэчы з Падзвіння абагульняюцца аднымі марфалагічнымі рысамі, што дазваляе вылучыць так званы «браслаўскі» тып кручка, паколькі цэнтр яго арэалу прыпадае менавіта на Браслаўшчыну, а дакладней на Маскавічы.

«Браслаўскія» кручкі мелі ўніверсальнае выкарыстанне: ад паплавочнай вуды да жэрліца і перамётаў і прызначаліся, хутчэй за ўсё, на драпежных рыб.

Незвычайна буйныя кручкі звязаны з банцараўскім і полацкім часам. Вырабы з Зазонаў (1 экз.) і Рэцонак (4 экз.) (мал. 1, 8-10) маюць даўжыню звыш 10 см, заната доўгае цаўё, невысокае джала з зазубнем. Кручкі з Рэцонак хутчэй за ўсё выкарыстоўваліся як рыбалоўныя багорчыкі, вядомыя па этнаграфічных звестках. На карысць гэтага сведчыць адсутнасць галоўкі для лёскі і няўлоўстая форма. Кручкі з Маскавіч (2 экз.) (мал. 1, 14, 16) і Дрысвяцкага Замку (1 экз.) таксама былі разлічаны на буйных рыб.

Кручкі з каляровых металаў нешматлікія (4 экз.), больш познія маюць бародку (Маскавічы, пасад у Іказні) (мал. 1, 5-7, 12). Выкарыстоўвалі іх для дробнай рыбы.

Блешні імгуюць штучную прынаду і разлічаны для лоўлі драпежных буйных рыб. На Беларусі іх знойдзена 18 экзэмпляраў і прымеркаваны яны ў асноўным да гарадоў. У Маскавічах знойдзена 10 блешняў і 1 у Рэцонаках. З іх 5 зімніх – алавянных ці свінцовых брускоў з прынітанымі кручкамі. Летнія блешні-дарожкі, зробленыя з жалеза і каляровых металаў, дасягалі даўжыні 15 см. Большасць іх шчупаковыя, бо маюць шырокую лопасць, якая не падыходзіць для вузкароотага судака.

Ударныя прылады прызначаліся звычайна для бою рыбы пад час нерасту. У каменным веку для гэтага ўжываліся касцяныя шматзубыя гарпуны (здымныя наканечнікі, прывязаныя да дрэўка), якімі палявалі і на водных жывёл. У раннім жалезным веку касцяныя гарпуны працягвалі выкарыстоўвацца. Яны мелі адзін зубец і добра выражаны насал. Такія наканечнікі гарпуноў знойдзены на гарадзішчы культуры штрэхаванай керамікі Зазоны (мал. 2, 1).

Восці мелі прататыпам касцяныя дробна- і буйназубчатыя вастры, замацаваныя пукан на дрэўцы. Жалезныя восці на разглядаемай тэрыторыі з'яўляюцца вельмі рэдка – у V – VIII стст. н. э. (селішча Тарылава) (мал. 2, 2). Гэта двузубы наканечнік, які ўваходзіў у склад шматзубай восці. Увогуле, знаходкі двузубых восцяў раней лічыліся больш познімі вырабамі і адносіліся да XII – XIII стст. (Куза, 1985). Але восць з Тарылава, як і восць з Пруднікаў Мёрскага раёна датуюцца значна раней і з'яўляюцца самымі раннімі знаходкамі на Беларусі. Ёсць меркаванне, што шматзубыя 2-хчастковыя восці звязаны з фіна-угорскімі старажытнасцямі (Znamienowska-Prufferova M.).

Добра прадстаўлены колючыя прылады сярэднявечча. На гарадзішчы Маскавічы выяўлена больш 10 экзэмпляраў адна- і шматзубых наканечнікаў восцяў (мал. 2, 3, 4) і гарпунападобных наканечнікаў стрэлаў, якімі таксама маглі «паляваць» на рыбу. Цікава адзначыць, што археалагічныя восці па памерах (даўжыня зубца каля 12 см) ідэнтычныя этнаграфічным аналагам з экспазіцыі Браслаўскага музея. Восці знойдзены таксама на Дрысвяцкім «Замку» і ў Браславе (мал. 1, 5 і 8).

Сеткавыя прылады, ад якіх звычайна захоўваюцца паплаўкі і грузілы, па колькасці значна саступаюць іншым. Напэўна, яны трымаліся каля вадаёма і рэшткі іх трэба шукаць ніжэй сучаснага ўзроўню вады. Тым не менш, да нас дайшлі некаторыя асноўныя тыпы грузілаў, што выкарыстоўваліся браслаўскімі рыбакамі. Па-першае, гэта пляскавыя

Элона Ляшкевіч. Нарадзілася ў 1967 г. Малодшы навуковы супрацоўнік аддзела археалогіі каменнага і бронзавога вякоў Інстытута гісторыі НАН Беларусі. Займаецца даследаванням рыбалоўства на Беларусі

каменныя грузілы з прасвідраванай цэнтральнай адтулінай (Рацёнкі – 2 экз. і 2 нарыхтоўкі), па-другое, гліняныя са змешчанай да краю адтулінай (Тарылава). Трэцюю катэгорыю складае бочкападобнае глінянае грузіла з Маскавіч, аналогіі якому маюцца ў этнаграфічным браслаўскім матэрыяле.

Унікальнымі доказамі сеткавага лова з'яўляюцца адзіныя пакуль што на Беларусі адбіткі сеткавага палатна на глянёнай абмазцы з Маскавіч (7 кавалкаў). Памеры сеткавага вочка былі прыкладна 2 x 2 см, сплечена яно было вузлавым спосабам.

На заканчэнне агляду рыбалоўных рэчаў зазначым, што ў Маскавічах маюцца ўскосна звязаныя з промыслам рэчы – ледаходныя шыпы, зручныя пры зімнім невадавым лове, мастацкая выява сцэны рыбалкі на абломку косткі, пацеркі з пазванкоў шчупака.

Адной з галоўных адметнасцей браслаўскіх археалагічных помнікаў з'яўляецца вялікая колькасць іхтыалагічных рэшткаў. Найбуйнейшая калекцыя эпохі сярэднявечча Беларусі прыходзіцца на Маскавічы, дзе многу ў выніку апрацоўкі 3 тыс. костак былі вызначаны 13 відаў рыб.

Асноўным аб'ектам промыслу старажытных браслаўчан на ўсіх паселішчах быў шчупак, як найбольш зручны пры лове на нерасце. Яго доля ва ўловах складала ад 57 % (Рацёнкі) да 30 % у больш позні час (Маскавічы). Значную ролю адыгрываў судак – па 18 % у Рацёнках і Маскавічах. У XIX ст. браслаўскі судак за яго цудоўны смак быў вядомы ў Пецярбурзе. На феадальных помніках значная доля акуня, на Маскавічах і Дрысвятах ён займае другое месца ва ўловах. Гэта можа быць звязана з пашырэннем сеткавага лова.

Акрамя звычайных шчупака, акуня, судака, ліня, ляпша, плоткі, язя, карася, гусцяры, у Маскавічах былі вызначаны адзіныя на Беларусі рэшткі вугра (1, 3 %) і балтыйскага асятра (ён дагэтуль быў знойдзены толькі ў Ваўкавыску). Зазначым, што балтыйскі асятр поўнасю знік з унутраных вадаёмаў басейна Балтыйскага мора, а вугор быў інтрадуцыраваны.

Калегі-заолагі падлічылі па рэштках, што ў Маскавічах было спажыўлена каля 4 тон рыбы, з іх шчупака паўтары тony, судака і сома па 900 кг. Сярэдняя вага самоў складала 24 кг, шчупака 2, 4 кг, судака 2, 3 кг. Зараз сом амаль не сустракаецца ў сістэме Браслаўскіх азёр.

На жаль, характар публікацыі не дазваляе прывесці больш поўныя звесткі аб іхтыафаўне іншых помнікаў. Адзначым толькі, што на іх таксама назіраецца павелічэнне памерных і ўзроставых паказчыкаў ў параўнанні з сучаснымі.

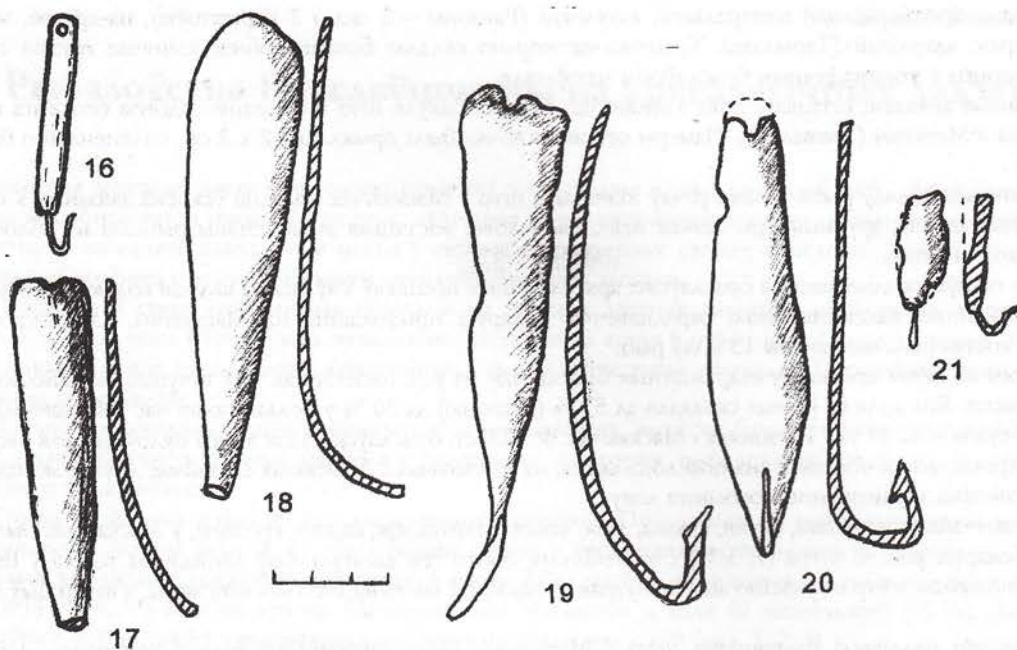
Такім чынам, археалагічныя матэрыялы яскрава сведчаць, што рыбалоўныя традыцыі заклаліся на Браслаўшчыне яшчэ ў I тысячагоддзі, сваё развіццё яны атрымалі ў феадальны час і ў амаль нязменным стане дайшлі да нашых дзён. Браслаўскае Пазер'е, дзякуючы сваім шматлікім, разнастайным і ўнікальным рэчам, сёння з'яўляецца эталонным рэгіёнам для вывучэння старажытнага рыбалоўства Беларусі.

¹ Аўтар шчыра ўдзячны Дучыц А. У., Угарэйчанку А. А., Семянчуку Г. М., Шадыру В. І. за магчымасць працаваць з матэрыяламі.

Малюнак 1.

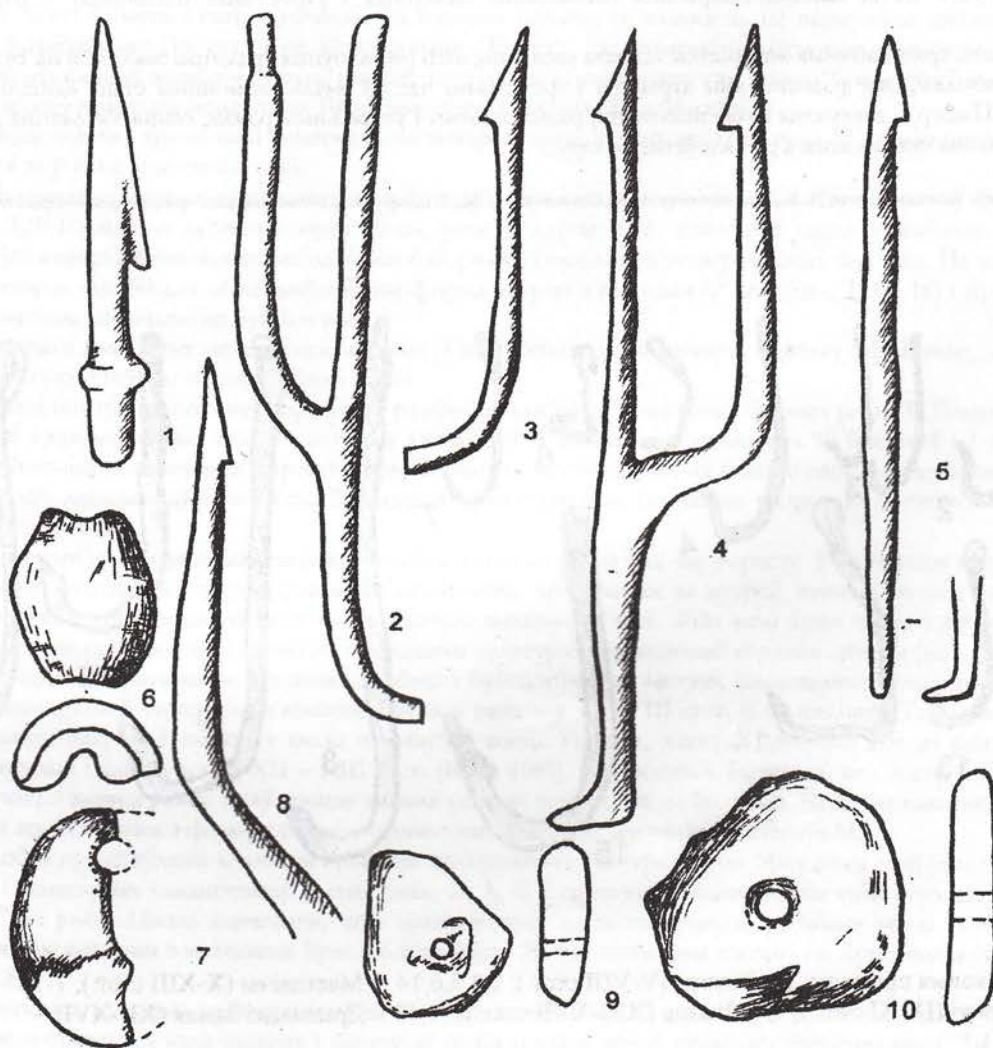

Кручковыя прылады: 1 – Зазоны (V-VIII стст.); 2, 3, 5, 6, 14 – Маскавічы (X-XIII стст.); 7-10 – Рацёнкі (IX-XI стст.); 12 – Іказнь (XVI-XVII стст.); 11, 13 – Дрысвяцкі Замак (XII-XVII стст.).

Крючковыя прылады: 16, 18-21 – Маскавічы (X-XIII стст.); 16 – Рацонкі (IX-XI стст.)

Малюнак 2

Колючыя прылады: 1 – Зазоны (I тыс. да н.э. – 5 ст. н.э.); 2 – Тарылава (V-VIII стст.); 3-4 – Маскавічы, 5 – Дрысвяцкі Замак, 8 – Браслаў.
Сетныя грузілы: 6 – Маскавічы; 7 – Тарылава; 9-10 – Рацонкі.

Традиционные родинные обычаи и обряды Браславщины.

Традиционная обрядность представляет значительный научно-теоретический и практический интерес как один из структурных компонентов этноса, одна из форм традиционно-бытовой духовной культуры, несущая на себе огромную этническую нагрузку. Традиционные обычаи и обряды есть кладёшь знаний о народной культуре, мировоззрении, социальной организации общества, моральных и этических ценностях. Обряды перехода особенно богаты в этом плане, поскольку, обрамляя самые критические моменты в жизни человека, они сфокусировали в себе данные обо всех основных моментах мировоззрения народа. Традиционные родинные обычаи и обряды ритуализованно оформляли один из самых драматических и ключевых моментов человеческого бытия – его рождение. Они являлись специфическим способом межпоколенной трансляции правовых и нравственных идеалов, правил поведения. Их всестороннее исследование важно в плане понимания конкретной стороны народной обрядовой культуры.

Высокая смертность рожениц и новорожденных, таинственность и необъяснимость для традиционного сознания процесса появления ребенка на свет влияли на сохранение родинных обрядов на протяжении длительного времени, способствовал такому сохранению и внутрисемейный, интимный характер этого обрядового действия. Желание родителей передать своему ребенку лучшие качества, присущие их роду, способствовали зарождению и развитию родинной обрядности как внутрисемейной традиции, сплачивающей членов семьи, представителей разных поколений.

Первая часть традиционного родинного комплекса обряды и обычаи, связанные с беременностью – направлены на сохранение физического и морального здоровья женщины, благополучный исход родов и обеспечение здоровья и счастливой судьбы новорожденному. По народным верованиям, все, что бы ни делала будущая мать, обязательно отразится на ребенке. Ее слова и поступки способны серьезным образом влиять на его судьбу, здоровье и внешний вид ребенка. Поэтому на протяжении всей беременности женщина должна была придерживаться определенных запретов и обычаев.

Находясь в состоянии беременности, женщина находилась под особенным вниманием своих односельчан, ее отступления от общепринятых норм не оставались незамеченными и непременно подвергались осуждению. Замечая неисполнение женщиной общепринятых правил, общественное мнение предрекало массу неприятностей для женщины и ее ребенка (а в некоторых случаях и всего коллектива), поэтому, только старательно придерживаясь всех принятых норм, исполняя все предписания общественной морали и чувствуя одобрение своего поведения со стороны остальных членов общины, беременная женщина могла чувствовать моральный комфорт. Уверенность в том, что она все делает правильно и поэтому рождение ребенка произойдет благополучно, несомненно, благоприятным образом сказывалась на моральном, а следовательно, и физическом состоянии беременной женщины. С другой стороны, уверенность, что именно от поступков и поведения женщины во время беременности зависит здоровье и благополучие ребенка, страх сделать что-нибудь неправильно и тем самым навредить ребенку благоприятствовала передаче подобных правил поведения в поколение и обеспечивала бытование их на протяжении столетий практически без изменений.

На Браславщине повсеместно существовал запрет беременным смотреть на пожар. В противном случае ребенок может родиться с красным «огненным» пятном на теле. Причем уверенность в таких последствиях была настолько сильна, что запрет сохранился до наших дней и все информаторы, говоря о запретах в поведении беременной женщины, вспоминают прежде всего этот.

Кроме того, достаточное количество запретов было связано с верой в то, что внешность, здоровье, поведение ребенка будет отражением поведения матери во время беременности, виденных ею образов, совершенных по отношению к ней действий и т.д. Беременной запрещалось смотреть на людей, имеющих какие-либо физические недостатки, иначе ребенок ее родится с такими же. Причем информаторы сообщают о том, что имели место реальные случаи, подтверждающие такие опасения. Римович Анна Николаевна из д.Зазоны рассказала о том, что у ее односельчанки родился ребенок со сросшимися пальцами после того, как она посмотрела на младенца, имеющего аналогичный недостаток. Отношение к беременной женщине было уважительным, с ней старались не ссориться, чтобы не испортить характер будущего ребенка.

Информаторы утверждают, что в начале XX века на Браславщине не было случаев избавления от беременности, сколько бы детей не имела семья. Говорили: «Каго Бог стварыў, таго голадам не ўмарыў». В то же время бездетность не лечили, если детей не было, значит, «Бог не даў». Бездетные женщины не были изгоями общества, даже в этом случае искали хорошие стороны. Говорили: «Ня будзя дзеткаў, ня будзя й бедкаў».

Когда начинались роды, за помощью обращались к бабке-повитухе («бабка», «знахарка»), которая владела набором простейших акушерских приемов. Бабка повитуха должна была быть уважаемой женщиной с безупречным поведением, поскольку ее личные качества оказывали влияние на личные качества повиваемого ею младенца. Ко всем детям из одной семьи старались приглашать одну и ту же бабку-повитуху. Профессиональная медицинская помощь была практически недоступна для простых людей, поскольку «каб паклікаць урача, трэба было прадаць карову». При родах мог присутствовать муж роженицы, мог даже принять роды, если имел навыки. Кроме родовспомогательных действий бабка-повитуха исполняла ряд ритуалов, которым придавалось огромное значение и приписывалось значительное влияние на интеллект, здоровье и судьбу новорожденного – обрезала пуповину, хоронила послед и впервые купала новорожденного. Исходя из законов контактной магии и принципа мышления тождеством, крайне важным для будущей жизни и деятельности признавался сам процесс перерезывания пуповины, точнее место, на котором се

перерезали, с которым она имела контакт. В выборе предметов, на которых перерезали пуповину, хорошо прослеживается принцип полового разделения труда, социальные идеалы народа. Чаще всего пуповина перерезалась на предметах, наиболее характеризующих женскую и мужскую работу, таким образом ребенок должен был достичь высоких результатов в умении обращаться с использовавшимися предметами. Девочке перерезали пуповину на чесальном гребне, хлебной лопате, серпе или веретене. Мальчику - на дубовой или березовой шепке, полене, на Витебщине считали, что если перерезать пуповину мальчика на топоре, то он станет разбойником, там часто ее перебивали камнями, чтобы мальчик вырос сильным. Пуповина не выбрасывалась, а сохранялась в соответствии с бытовавшими обычаями. Народная мысль тесно связывала пуповину и производимые с ней действия не только с будущим благополучием и характером ребенка, но, в первую очередь, - с его интеллектом. На Браславщине пуповину бабка перевязывала суровой ниткой и отпавшую часть прятала. Когда ребенок подрастал, ему давали развязать узел на пуповине, «каб развязать свой разум». Послед бабка хоронила в таком месте, где никто бы не смог его осквернить, там, где не смогли бы его откопать животные и не ходили бы люди.

Обряд первого купания новорожденного, на первый взгляд, представляет собой совершенно очевидную и рационально необходимую гигиеническую процедуру. Но этот обряд настолько насыщен разлитыми магическими приемами и предохранительными элементами, что при детальном рассмотрении его возникает предположение, что первоначально первое купание новорожденного, помимо гигиенически необходимых очищения, играло роль первоначального обряда социализации, социализации на уровне семьи.

Первый раз новорожденного должна была купать обязательно бабка-повитуха. От первого купания во многом зависело здоровье и характер ребенка. Воду, в которой купали ребенка, набирали из домашнего колодца, вода должна быть прозрачной, чтобы ребенок был здоровым и чтобы у него были ясными глаза. Воду не кипятили, считали, что иначе ребенок будет злым, крикливым. Считали, что если бабка недостаточно тщательно вымоет ребенка в первый раз, у него всю жизнь будет нечистая кожа.

После рождения ребенка роженицу навещали соседки и родственницы. Каждая женщина обязательно должна была навесить недавно родившую соседку, неисполнение этого обычая резко осуждалось народной моралью. Исключение составляли внебрачные дети, на Браславщине их называли «крапивники». К таким детям в «отведки» обычно не ходили, разве что наиболее близкие подруги могли передать что-нибудь съестное через бабку-повитуху.

Первоначально именно бабке принадлежало право именования новорожденного. С введением христианства имя ребенку стали давать по святым, но и в начале XX века дать ребенку имя могла бабка повитуха. На Браславщине не существовало запрета называть новорожденного именем умершего ребенка, если это имя нравилось родителям, такой обычай практически не характерен для остальной части территории Беларуси, но встречается у русских.

По прошествии некоторого времени новорожденного крестили. Сроки крещения были разными, от 2 недель до 1 месяца, но обязательно торопились с крещением, если ребенок рождался слабым, поскольку ребенок, умерший до крещения, хоронился не на кладбище, а где заблагорассудится бабке-повитухе. Допускалось «хрышчэнне з вадзь», когда бабка-повитуха окропляла ребенка водой и давала имя. Этот обычай свидетельствует о том, что до введения христианства бабке-повитухе принадлежала более значительная роль, она была собственно посредником, принимающим ребенка с «того» света и вводящим его в мир людей.

Для церковного крещения приглашали «кумоў». Выбор кумовьев у всех восточноевропейских народов в конце XIX - начале XX века был важнейшей и ответственной процедурой. Качества крестных отца и матери - их характер, моральный облик, интеллект, считали, непременно отразятся на ребенке. Поэтому в кумовья приглашали людей положительных, уважаемых в обществе, никогда не брали бездетных людей. В качестве крестных родителей к ребенку на Браславщине приглашали, по общему правилу, кого-либо из родственников, в этом обычае, при рассмотрении его с точки зрения имитативной магии, просматривается желание передать своему ребенку положительные качества представителей рода, привязанность к своей семье. Отказаться от такого приглашения никто не имел права — «могут выгнаць з закону», Кумовья потом на протяжении всей своей жизни исполняли патронажные функции по отношению к своему крестнику - навещали его по праздникам, преподносили подарки, следили за его развитием, в случае потери родителей, должны были взять ребенка на воспитание; в свою очередь крестники относились к своим крестным с большим уважением, грехом считалось ссориться с крестными или отказать им в помощи.

Крещение заканчивалось большим праздником, который устраивали родители новорожденного с участием многих гостей - крестинами. Крестины являются кульминацией всех родинных торжеств и несут основную смысловую нагрузку родинной обрядности.

В крестинах участвовали только взрослые женатые члены общины, участие молодежи было не принято. На крестины, как и на родины не нельзя было идти с пустыми руками, каждый приглашенный гость нес с собой что-либо из еды, деньги, в основном несли хлеб, пироги, блины. В то же время существовал обычай нести кашу или кусок пирога домой в качестве гостинца для своих детей. Этот момент можно рассматривать как процесс обрядового перераспределения совокупной Доли.

Главные роли и самые почетные места на крестинах принадлежат кумовьям и бабке-повитухе. Их сажают «на куте», чтобы ребенок жил в мире со всеми. Напротив, роль родителей в крестинах совсем незначительна, иногда они даже не садятся за стол или садятся только во время раздела бабиной каши. Основной задачей отца было прислуживать гостям за столом. Такой расклад подчеркивает, что обряд принятия новорожденного в общину не есть дело семейного масштаба, проведение такого обряда должно происходить на более высоком структурном уровне коллективного устройства. С другой стороны, тем самым подчеркивается более важная роль «культурных» родителей и бабки-повитухи, благодаря которой ребенок появился на свет.

На празднование крестин готовились самые лучшие блюда. И непременно обрядовым блюдом, несущим основную семантическую нагрузку крестинного торжества была каша, которую готовила бабка-повитуха. «Бабину кашу» повитуха не отдавала, а продавала тому, кто больше заплатит. Обычно это был кум, который, выкупив кашу,

делил ее между всеми гостями, причем, часть полученной каши гости обязательно несли в качестве гостинца своим детям, как и каравай после свадьбы. Каша, каравай здесь выступают в качестве символа человека, его здоровья, его Доли.

Крестины были очень веселым праздником. Им всегда сопутствовали шутки, смех. Главные роли отводились всегда кумовьям и бабке-повитухе. Они старались быть веселыми, разговорчивыми, поскольку, считалось, что их поведение повлияет на характер новорожденного.

Крестинные торжества заканчиваются очень интересным и сложным действием, имеющим древние корни - катанием бабки-повитухи на бороне. Этот обычай оказался необычайно устойчив и сохраняется в некоторых местностях Беларуси до сегодняшнего дня в практически неизменной форме. На Браславщине этот обряд не только сохранился, в последнее время он возрождается, его проведение, отсутствовавшее ранее, зафиксировано не только в сельской местности, но и непосредственно в Браславе. Общий сценарий проведения обряда катания бабки-повитухи на бороне был таков. После окончания крестинного обеда бабу-повитуху сажали на борону (в настоящее время - на сани, коляску, в корыто) и везли «топить», потом она откупалась водкой. По дороге бабу нужно было три раза перевернуть. Причем, щеки бабки разрисовывали ярко-красной краской, повязывали множество платков, украшали голову перьями так, что получался настоящий венец. Гости, в основном женщины, во время шествия по улице громко кричали, хлопали в ладоши, били палками в пустые ведра, играли на пиле, пели. Потом их бабу угощала водкой.

Обряд катания бабки на бороне является ритуальным магическим действием, имеющим ярко выраженные карнавальные признаки. По насыщенности различными магическими символами этот обряд можно рассматривать как кульминацию всех крестинных торжеств наряду с самими крестинами.

Катание бабки на бороне представляется особенно важным, так как в этом магическом акте на первый план выходит благополучие всего коллектива - магическое использование бороны известно во многих обрядах, где идет речь об общине в целом, борона используется в двух аспектах, с одной стороны, как оберег, что отражено в самом названии (боронить, оборонять, защищать). С целью оберега от нечистой силы обходили село с бороной на голове в купальскую ночь. После сбора урожая совершают трехкратное боронование вокруг села, чтобы никакое зло не проникло во двор и не повредило хозяйству. Боронование вокруг села осуществляли также в случае эпидемий или мора скота. Использование бороны в другом плане обусловлено ее внешним строением. Фаллическая символика бороны представлена во многих обрядах, имеющих отношение к браку и деторождению. Существовало поверье, в соответствии с которым, если в поле забудут борону, к девушкам в деревне не будут свататься женихи. На Новый год девушки топором секли украденную борону, чтобы после сваток к ним приехали сваты. Зуб бороны клали под подушку новорожденному мальчику, чтобы не прервался род. Связь катания бабки на бороне с будущим браком и деторождением выражается в пожелании, которое высказывали во время катания бабки: «каб здаровы быў, жаніўся».

Обряд катания бабки-повитухи на бороне является ярким карнавальным действием, несущим магическую нагрузку. Использование обрядового ряжения, символов плодородия делает этот обряд, по сути, актом магического умножения коллективной Доли. В Беларуси в настоящее время идет процесс возрождения этого обряда, причем по настоящее время сохранились традиции обрядового ряжения при его исполнении, что является чисто белорусской особенностью.

Людміла Мацвеева. Менск.

Культы жывёлаў у насельнікаў Беларускага Паазер'я на прыкладзе гарадзішча Маскавічы Браслаўскага раёна і селішча Пруднікі Мёрскага раёна.

1. Археалагічныя помнікі ля вёскі Маскавічы Браслаўскага раёна і вёскі Пруднікі Мёрскага раёна вядомыя з канца XIX ст. У XX ст. гарадзішча Маскавічы абследавалі А.В. Аляксееў, М.М. Чарняўскі, раскопкі праводзіла Л.У. Дучыц /1/. На помніку ёсць матэрыялы днепра-дзвінскай культуры, культуры штрыхаванай керамікі і матэрыялы XI-XIII стст. Помнікі каля вёскі Пруднікі абследавалі Г. Цэгак-Галубовіч і У. Галубовіч, Я.Г. Краскоўская, шурфавалі А.Р. Мітрафанаў, В.І. Шадыра, даследаў В.І. Шадыра /2/.

2. Пад час раскопак на гэтых помніках знойдзены ўпрыгожанні і амулеты, якія сведчаць аб наяўнасці ў мясцовага насельніцтва рэлігійных уяўленняў, звязаных з жывёламі.

3. Яшчэ з неапіту захаваліся веранні, звязаныя з татэмізмам і паляўнічай магіяй. Аб іх гавораць знойдзеныя на селішчы Пруднікі амулеты з іклаў мядзведзя, дзіка, ваўка, сквіцаў бобра /3/. Трэба адзначыць, што на Браслаўшчыне падобныя знаходкі не рэдкасць. Амулеты з іклаў дзікіх жывёлаў знойдзены на шмат якіх помніках: на гарадзішчы Зазоны /4/, селішчы на востраве воз. Дрысвяты, гарадзішчы ў г. Браславе. На селішчы Пруднікі і гарадзішчы Маскавічы знойдзены і амулеты ў выглядзе качкі (2 на Маскавічах і 1 на Прудніках). Акрамя гэтага, захаваліся вельмі яскравыя ўяўленні аб змяі як апіякунцы гападаркі і гападароў. Змеягаловыя бранзалеты не толькі насілі пры жыцці, але і клалі ў магілы (гарадзішча Маскавічы, курганы ля воз. Укля Браслаўскага раёна, вёсак Лясная і Дзісна Мёрскага раёна) /5/.

4. З развіццём жывёлагадоўлі і земляробства пачалі шанавацца свойскія жывёлы. Найбольш яскрава гэта відаць на прыкладзе шанавання каня. Конь лічыўся сімвалам дабрабыту, адыгрываў вельмі важную ролю ў сялянскай гаспа-

дарцы і пад час ваенных дзеянняў, ім вельмі даражылі. Таму амулеты ў выглядзе коней сустракаюцца даволі часта. Ёсць яны і на Маскавіцкім гарадзішчы. Там знойдзены два пласцінкавыя конікі і адна полая шумячая падвеска-конік /6/.

5. Такім чынам, прыклад двух помнікаў Беларускага Паазер'я: гарадзішча Маскавічы і селішча Пруднікі – паказвае даволі тыповы для гэтых мясцін набор веранняў, звязаных з жывёламі. Шануюцца як дзікія (мядзведзь, дзік, воўк, качка, змяя), так і свойскія жывёлы (конь). А паколькі ў лясной зоне нягледзячы на паступовае развіццё жывёлагадоўлі і земляробства паляванне працягвае займаць пэўнае месца ў гаспадарцы мясцовага насельніцтва, то і вераванні, звязаныя з ляснымі жывёламі, існуюць тут яшчэ і ў познім сярэднявеччы.

Літаратура:

1. Дучыц А.У. Браслаўскае Паазер'е ў IX-XIV стст. Мн., 1991. Яна ж. Маскавіцкае гарадзішча (XI-XIII стст.) // Весці АН БССР. Серыя грамадскіх навук. 1980, №4. С.80-89.
2. Шадыра В.І. Селішча Пруднікі на беларуска-латышскім парубежжы. // Гістарычна-археалагічны зборнік: Пам'яці Міхася Ткачова: У 2 ч. Ч. 2. Мн., 1993. С. 170-182.
3. Тамсама. С. 174.
4. Егорейченко А.А. Городище и селище Зазоны. // Браслаўскія чытанні: Матэрыялы IV-й навукова-краязнаўчай канферэнцыі 24-25 красавіка 1997 г. Браслаў, 1997. С. 24.
5. Дучыц А.У. Браслаўскае Паазер'е. С. 106, 108.
6. Тамсама. С. 55.

Тадэвуш Навагродскі. Менск

Народная кулінарыя Браслаўшчыны. (на матэрыяле палявых этнаграфічных даследаванняў).

Народная кулінарыя з'яўляецца адной з састаўных частак культуры этнасу. У этналагічнай навуцы тэрмін “народная кулінарыя” мае шырокі змест. Яна ўяўляе сабой савакупнасць наступных кампанентаў: набор прадуктаў і стравы, якія з гэтых прадуктаў гатуюць (у тым ліку святочныя і абрадавыя), спосабы і прыёмы прыгатавання (тэхналогія), майстэрства асобы, якая гатуе, трапезы, час і парадак іх ажыццяўлення, правілы паводзін, звязаныя з прыгатаваннем і ўжываннем ежы (застольны этыкет), прадметы хатняга начыння. Разам з тэрмінам “народная кулінарыя” ўжываецца паняцце “традыцыйная культура харчавання”, якое таксама ўключае такія ж шырокі змест.

У адрозненне ад іншых элементаў матэрыяльнай культуры (напрыклад кулінарыя) характарызуецца большай устойлівасцю, яна менш падвергнута зменам, таму даследаванне пытанняў народнай кулінарыі мае важнае значэнне пры вывучэнні этнічнай гісторыі народа.

Народная кулінарыя Браслаўшчыны вывучалася намі ў час этнаграфічных экспедыцый у ліпені 1998 і 1999 гадоў. Былі абследаваны вёскі Зазоны, Вярбоўка, Зарачча, Урбаны, Жвірыні, Ельня, Краснаполле, Бужаны, Усяны, Луні, Мар’янполле, Зыбікі, Запруддзе, Жвірблі, Заблудзішкі, Слабодка, хутары Асінаўка і Коханішкі. Матэрыялы палявых этнаграфічных даследаванняў аформлены ў палявых сшытках, якія захоўваюцца ў архіве Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі.¹

Народнае харчаванне на Браслаўшчыне залежала ад цэлага шэрагу фактараў. Па-першае, гэта накіраванасць мясцовай гаспадаркі. Пасколькі асноўнымі заняткамі тут былі земляробства і жывёлагадоўля, то прадукты, якія яны давалі, займалі важнае месца ў харчовым рацыёне насельніцтва. Значным дапаўненнем да асноўных заняткаў былі збіральніцтва, паляўніцтва, борніцтва і рыбалоўства. Прадукты, атрыманыя ў выніку гэтых заняткаў, істотна папаўнялі штодзённае меню мясцовых жыхароў. Па-другое, гэта выпрацавана этнічная традыцыя (“Так азяды нашы рабілі”). Традыцыі ў галіне народнай кулінарыі перадаваліся з пакалення ў пакаленне і беражліва зберагаліся. Па-трэцяе, народная кулінарыя ў значнай ступені тут залежала ад народнага календара. Згодна народнай традыцыі, чатыры разы на год строга тут прытрымліваліся працяглых па часе пастоў. Найбольш працяглыя пасты былі зімой (шасцітыднёвы перад Калядамі і сямітыднёвы пост перад Вялікаднём). Са сталоў у кожнай сям’і ў гэты час знікае ўсё скаромнае. Ежа ўжываецца толькі пасная: рыба, грыбы, разнастайная гародніна. Прыгатавання з гэтых прадуктаў стравы запраўляюцца ільняным, канопляным маслам або алеем. У мясаед жа, наадварот, актыўна ўжываліся скаромныя стравы. Па-чацвёртае, гэта этнічная сітуацыя ў дадзеным рэгіёне. Палякі, латышы, стараверы і некаторыя іншыя этнічныя групы аказалі пэўны ўплыў на асаблівасці народнай кулінарыі Браслаўшчыны.

Асноўным прадуктам харчавання на працягу многіх стагоддзяў быў хлеб. З ім звязаны шэраг прыкмет і павер’яў. Лічылася вялікім грахам кінучь на падлогу крошку хлеба. Калі ж выпадкова здаралася, што падаў кавалак, то яго падымалі, цалавалі і клалі ў рот. Крышыць хлеб таксама забаранялася: хто так зробіць, той ніколі не будзе мець хлеба. З хлебам і соллю сустракалі і праводзілі дарагіх гасцей, з ім ішлі ў сваты, на вяселле, радзіны і г.д. Расчынялі хлеб увечары перад тым днём, ў які пяклі. Жытнюю муку сеялі праз сіта і сыпалі ў дзежку (“хлебніцу”). Дадавалі вады, размешвалі, атрымліваючы не вельмі густое цеста. Каб цеста ўкісла і добра падыхло, дзежку накрывалі векам, а зверху пакрывалі

Тадэвуш Навагродскі. Нарадзіўся ў 1965 г.у в.Арцюшы Шчучынскага р-на Гродзенскай вобл. Дацэнт кафедры этналогіі, музейзнаўства і гісторыі мастацтва гістарычнага факультэта Белдзяржуніверсітэта, кандыдат гістарычных навук. Даследуе традыцыйную культуру беларусаў і сучасныя міжэтнічныя адносіны ў Беларусі. Праводзіў даследаванні на Браслаўшчыне ў 1998-2000 гг.

яшчэ якой-небудзь адзежынай і ставілі на ноч у цёплае месца. Квасілі цеста з дапамогай “рошчыны”. “Рошчынай” служыў невялікі кавалак цеста, пакінумы на дне дзежкі ад папярэдняй выпечкі. Раніцай ў цеста сыпалі муку, дадавалі соль і кулакамі мясілі. Калі цеста рабілася цягучым і не прыставала да рук, значыць яно было вымешанае належным чынам. Яго зноў пакідалі ў дзежы, каб вырасла, на 1-2 гадзіны ў цёплае месца і накрывалі. Для таго, каб атрымаўся добры хлеб, печ добра напальвалі бярозавымі дровамі, старанна памялом вымяталі. Бралі на вока кавалак цеста для адной булкі, прыгладжвалі яго рукамі, прыдаючы авальную або круглую форму. На першай булцы рукой рабілі крыжык. Пяклі хлеб на паду печы. Цеста клалі на драўляную лапату, якую пасыпалі мукой, або засцілалі лістамі клёну ці аеру (“скарыначка пахне аерам”). З лапаты цеста “салзілі” ў печ. Хлеб знаходзіўся ў печы 1-2 гадзіны. Гатоўнасць яго правяралі рознымі спосабамі: калі “бразжыць” — гатовы; датыкаліся носам да булкі, калі моцна пячэ — значыць яшчэ сыры і г. д. Вымалі хлеб на лаву. Абчышчалі ад лістоў, верхнюю скрынку змочвалі вадой, каб яна была мяккай. За адну выпечку выпякалі ад трох да шасці булак у залежнасці ад колькасці членаў сям’і. Выпякалі звычайна раз на тыдзень.

Пазней для выпечкі хлеба пачалі выкарыстоўваць бляшаныя формы, якія тут называліся “брытваны”. Іх змазвалі ўнутры тлушчам і клалі цеста. З цеста, саскрэбанага са сценак і дна дзежкі, выпякалі спецыяльныя булкі (“паскрэбшны”) для дзяцей. У сярэдзіну цеста для такіх булак змяшчалі сырое курынае яйка. У цеста для хлеба ў многіх месцах дабаўлялі вараную бульбу. У гады вайны хлеб пяклі са старой пачарнеўшай бульбы.

Шырока распаўсюджанымі былі бліны. Іх смакавыя якасці ў многім залежылі ад кулінарнага майстэрства, мясцовых традыцый, гатунку мукі. Цеста для бліноў замешвалі ў блінніцы (часта ў такое цеста прыціралі бульбу), разлівалі яго на патэльню лыжкаю. Патэльню папярэдне змазвалі кавалачкам сала. Бліны пяклі перад полымем на вуглях. Елі іх звычайна на снеданне з салам, з вадкім тварагом, мёдам. Вядомы беларускі этнограф М. Я. Нікіфароўскі, які ў XIX ст. вывучаў народную культуру Віцебшчыны, адзначаў, што па роду бліноў мясцовы жыхар мог вызначыць становішча і дабрабыт сям’і. Так, напрыклад, калі ў доме пяклі жытнія бліны, гэта гаварыла аб тым, што тут чакаюць прыезду блізкіх родзічаў, калі ж пяклі ячменныя бліны — верная прыкмета таго, што ўчора выпякалі якія-небудзь іншыя, пшанічныя бліны пяклі на памінкі, а грэчневые — на Масленіцу, аўсяныя, якія былі рашчынены з вечара, указвалі на звычайную сямейную плынь жыцця, а калі яны былі прыгатаваны раніцай з поснага цеста, то гэта ўказвала на нечаканасць, хваробу, адсутнасць каго-небудзь у доме.²

З аўсянай мукі гатавалі кісель. Муку залівалі цёплай вадой і ставілі на ноч у цёплае месца. Раніцай выціскалі рукамі ці лыжкай на рэшце і атрыманую цэжу потым варылі. Ужывалі кісель у цёплым і халодным выглядзе з алеем, маслам, малаком, засалоджанай вадой. Сырую цэжу, атрыманую пасля выціскання масы, давалі піць дзецям, у якіх былі глісты. Аўсяны кісель быў абавязковай абрадавай стравай на кушчу.

З жытняй заквашанай мукі рыхтавалі поліўку, якая зафіксавана намі на Браслаўшчыне пад назвай “раманы”.

Змолаты авёс падсольвалі і ўжывалі ў ежу такую страву. пад назвай талакно. З рашчыненага з вечара цеста гатавалі “сканцы”. Для гэтага з цеста выпякалі тонкія ляпёшкі, начынялі іх тварагом, аблівалі маслам і ставілі ў духавую печ.

З прарошчанага жыта гатавалі раўгеню. Яго малолі на муку, рашчынялі цеста, якое атрымлівалася салодкім, разбаўлялі вадой і варылі. Падобная па тэхналогіі прыгатавання мучная страва называецца таксама путра.

Стравы з гародніны былі шырока распаўсюджанымі ў харчовым рацыёне, прычым з іх гатавалі першыя, другія і, нават, трэція стравы (бурачны квас, напрыклад).

Шырока распаўсюджанай стравай была “капуста”. Як правіла, для прыгатавання капусты выкарыстоўвалі зробненую капусту і буракі, моркву і г. д. Усё гэта залівалі вадой, салілі і ставілі ў гаршчок ў печ. Калі “капусту” гатавалі ў скаромныя дні, то яе запраўлялі салам, мясам або проста тлушчам. У посныя ж дні — грыбамі, рыбай, алеем або канопляным маслам. Капусту таксама тушылі цэлымі галоўкамі, яе квасілі ў дзежы і г. д.

Ужывалася ў ежу цэлая абабраная бульба, звараная ў пасоленай вадзе (“сухая”). Калі ж варылі неабраную бульбу, то такую страву называлі “бульба з мундзірамі” неабабраную сырую бульбу мылі, складалі ў чыгунку, залівалі вадой і ставілі ў печ варыцца. За сталом звараную бульбу абіралі ад лупін і елі з малаком, салёнымі агуркамі, квашанай капустай. З бульбы гатавалі бульбяную бабку. Сярод старавераў была распаўсюджана страва пад назвай “гульбішнікі”. “Гульбішнікі” гатавалі з патоўчанай бульбяной масы, у якую давалі муку, яйкі, смятану і тварог. Іх выпякалі ў выглядзе бліноў, затым разразаі на часткі, складалі ў посуд, залівалі зверху растопленым маслам або смятанай і ставілі ў печ.

Звычайна за год амаль кожная сям’я біла двух кабанцоў (да Каляд і Вялікадня).³ Мясныя стравы былі разнастайнымі. З крыві рабілі юшнік: варылі костачку сала, дабаўлялі прыправы, улівалі кацялок свежай крыві і дабаўлялі мукі. Атрымлівалася густая поліўка. Сала салілі і захоўвалі ў дзежках. Рабілі каўбасы. Іх капцілі некаторыя ў лазні. Ачышчаныя тоўстыя свіныя кішкі начынялі надранай бульбай са скваркамі, або крупамі, зашывалі і запякалі ў печы. Такая страва называлася “дзяшары” (дзяшэры). Халадзец, прыгатаваны са свінны, называўся тут “сцюдзіна”. З мяса рабілі палінадвіцы. Шырока выкарыстоўвалася ў ежу рыба.

У структуры харчавання насельніцтва Браслаўшчыны значнае месца займала малако і вытворныя з яго прадукты. Найбольш ўжывалі кіслае малако. З кіслага малака рабілі тварог. Для гэтага кіслае малако ў гліняным збанку ставілі ў печ, а затым адтопленое малако адкідвалі на палатняны мяшчок клінападобнай формы (“сырнік”). Мяшчок падвешвалі над якой-небудзь пасудзінай, каб сцякала сыраватка. Елі тварог з малаком або смятанай. Тварог выкарыстоўваўся таксама для начынікі мучных вырабаў, з яго пяклі сырнікі ў выглядзе невялікіх блінчыкаў-аладачак. З адтопленага ў печы тварагу пасля таго, як яго адкінулі на мяшчок, рабілі сыры. Для гэтага тварог змешвалі ў місцы, змяшчалі зноў у мяшчок, прыціскалі дошкай (“дэнкам”), а зверху яшчэ клалі камень на 2 дні. Некаторыя ў тварог убівалі яйка, салілі, дадавалі кмен. Здаралася, што замешаны тварог, прыціснуты дошкай, аблівалі маслам і ставілі ў печ. Масла білі ў бойках.

Сярод напояў ужываліся хлебны квас, бярозавы сок, кісель з журавін, медавуха, гарэлка (“жытніца”) — самагон з жытняй мукі. Замест чаю заварвалі ліпавы цвет, чабор, зверабой.

На святы гатавалі спецыяльныя святочна-абрадавыя стравы. Так, на Каляды гатавалі 12 посных страў, сярод якіх былі: кушця (каша з круп), аўсяны кісель, рыба, грыбы, капуста, кісель з журавін, кампот, булкі з макам, клёцкі, мёд, бліны, арэхі. Пачыналася трапеза тым, што бацька дзяліў усім прысутным аплатку, жадаў здароўя, а дзеці цалавалі руку.

Пад настольнік клалі сена. Са стала на ноч нічога не ўбіралі. Спявалі калядныя песні ("календы"). У гэты ж вечар дзеці ўпрыгожвалі ёлку. Моладзь, асабліва дзяўчаты, гадалі. Для гэтага трэба было з'есці куццо, падмесці падлогу, стаць на смецце і слухаць, у якім баку забрэшча сабака, туды і дзяўчына выйдзе замуж. На другі дзень ужо можна было есць скаромныя стравы.

На Вялікідзень фарбавалі яйкі цыбуляй, пяклі пірагі, гатавалі мясныя стравы. Фарбаванымі яйкамі гулялі ў біткі, качалі з горкі ці з шуфлі ("у палаткі"). Вечарам хадзілі "лалоўнікі", спявалі пад акном валачобныя песні, за што іх гаспадары адорвалі чым-небудзь.

На радзіны варылі бабіну кашу. У час застолля яе выкуплялі кумы за грошы. На вяселле пяклі жытні каравай. На памінкі гатавалі рысавую кашу. У старавераў, па звестках інфарматараў, не елі малака і мяса. Памінкі адзначалі таксама праз 30 дзён і праз год.

На талаку памочнікаў частавалі бульбянымі клёцкамі з начынкаю ("з душами"). У час зажынак таксама частавалі памагатых, а на дажынкі спявалі песню "Раёк". На вугал нівы клалі абавязкова бутылку гарэлкі, сыр.

Елі ўсёй сям'ёй, як правіла, за адным сталом. Перад ядой трэба было памыцца і перахрысціцца. Малітву "Ойча наш" у многіх сем'ях гаварылі на каленях. Калі хто збіваўся ў час малітвы, то яго застаўлялі гаварыць яшчэ раз. Пасля яды таксама трэба было перахрысціцца ("перажагнацца"). За сталом вялі сябе свабодна, але дзеці "не заводзіліся" і не парушалі існаўшых правіл паводзін, якія этнограф XIX ст. М. Я. Нікіфароўскі назваў траіна "нормаі людскасці".

¹ Архіў Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору.

² Никифоровский Н.Я. Очерки простонародного життя-бытия в Витебской Белоруссии и описание предметов обиходности (Этнографические данные). Витебск, 1895. С.9-10.

³ Звычай частаваць родзічаў і суседзяў мясам свежазбітай жывёлы зафіксаваны намі на тэрыторыі Браслаўшчыны пад назвай "скварста". ("Даваць скварсту" — гэта значыць частаваць свежанаінай). Сустрадаецца таксама пад назвай "пагалоўшчына".

Аляксандр Панцялейка. Браслаў.

"Браслаўская звязда" (1939-1949 гг.): пачатак і гісторыя фармавання раённай газеты.

Пасля аб'яднання Усходняй і Заходняй Беларусі у верасні 1939 года адначасова са шматлікімі пераўтварэннямі ў створаным Браслаўскім павеце (пазней раёне) з'явілася сваё перыядычнае выданне — газета "Звязда". "Браслаўскай" яна стала крыху пазней. Газета з'яўлялася органам Браслаўскага павятовага камітэта кампартыі і павінна была адыграваць ролю ідэалагічнага фарпоста савецкай улады на захадзе Беларусі. Першы нумар газеты, як мы можам даведацца са старонкі сучаснай "Браслаўскай звязды", выйшаў 1 кастрычніка 1939 года.

Вывучаючы гісторыю газеты, сённяшняму пакаленню, безумоўна, цікава зазірнуць у першыя гады існавання выдання. На жаль, на месцы гэта зрабіць даволі цяжка. Найбольш поўны перадаваены камплект "Звязды" ўдалося адшукаць у Расійскай дзяржаўнай бібліятэцы, у газетным аддзеле падмаскоўнага горада Хімки. Бібліятэка мае надшыўкі за 1939-1941 гг. і 1945-1962 гг. Шкада толькі, што надшыўка за 1939 год пачынаецца з № 5.

Пагартушы старонкі перадаваенай газеты і прааналізаваўшы тэхнічныя даныя, можна зрабіць выснову, што рэдакцыя і друкарня знаходзіліся хутчэй за ўсё ў будынку сучаснага краязнаўчага музея па тагачаснай вул.3 Мая. Да канца 1939 года выйшла 37 нумароў газеты. Першым яе рэдактарам быў А.Ц.Васілеўскі. Дарэчы, больш падрабязнай інфармацыі аб асобе рэдактара пакуль няма. Невядама, ці гэта быў мясцовы жыхар, што малаверагодна, ці прыезджы. Спачатку газета друкавалася на дзвюх старонках невялікага памеру, а з № 8 стала большай па фармату.

Што пісала "Звязда" ў 1939 годзе? Так, № 5 ад 12 кастрычніка амаль цалкам прысвечаны падзеям уз'яднання Заходняй і Усходняй Беларусі. На першай старонцы змешчаны Зварот рабочых і інтэлігенцыі горада Беластока, на другой — інфармацыя аб маючых адбыцца выбарах у Народны Сход. Увогуле, першыя нумары выдання не ўтрымлівалі ніякай мясцовай інфармацыі. Тым не менш, дзякуючы "Звяздзе", мы змаглі даведацца аб усіх дэлегатах з Браслаўшчыны на Народны Сход у Беластоку. Да гэтай пары мы больш-менш падрабязна ведалі аб двух — Пальчэўскай і Манцэвічу.

Напэўна, варта пералічыць асноўныя тэмы матэрыялаў газеты за 1939-1941 гады. На яе старонках часта з'яўляліся тэлеграмы, лісты, віншаванні ад працоўных Браслаўшчыны Ураду і самому Сталіну. Амаль пайтода ішлі матэрыялы аб стварэнні гурткоў па вывучэнню сталінскай Канстытуцыі. Як даволі цікавую, можна адзначыць інфармацыю аб перайменаванні вуліц Браслава. Гэта адбылося ўжо ў снежні 1939 года, прычым асноўныя з іх носіць тыя назвы да гэтага часу (напрыклад, Савецкая). Частымі, асабліва ў 1940 г., былі паведамленні аб школах, іх колькасці. Да прыкладу, у 1940-1941 навучальным годзе ў раёне працавала 81 школа, з іх 54 — беларускіх, 26 — рускіх і 1 — яўрэйская. Цікавыя звесткі аб установах культуры: перад вайной дзейнічалі 13 хат-чытальняў, дом сацыялістычнай культуры, раённая бібліятэка (фонд складаў 6311 кніг) і дзве сельскія — Ахрэмаўская і Літоўшчынская. Да вайны на Браслаўшчыне было ўтворана каля 10 калгасаў. Першым быў калгас імя Сталіна ў Завер'і. Вось яшчэ некалькі цікавых фактаў: будучы бургамістр часоў акупацыі 1941-1944 гадоў С.І.Кавальскі да вайны працаваў ветэрынарным урачом. Старшыню Мяжанскага сельса-

Аляксандр Панцялейка. Нарадзіўся ў 1967 г. у г.Браславе. Навуковы супрацоўнік Браслаўскага гістарычна-краязнаўчага музея. Займаецца прыродазнаўчымі пытаннямі, пытаннямі гісторыі Браслаўшчыны XIX-XX стст. Удзельнік "Браслаўскіх чытанняў" 1994, 1997 гг.

556t

Исследования в области биологии
коммунитарной М. Третьяков

or 3a 7m.

НА СВЕРХКОМЪ ФРОНТЪ М-
НИИ ЗАХВАТИЛИ ВЪ ЖИВ
ОИ КАРАУЛЫ ВЪ ДЕСЯ
НАХ ШАПАЛИ И ЯУРИ,
НА ИХЪ МЪСТО ВЫСТАВИ
И СВОИ. НЕДОРАЗУМЕНИЕ
ИЗЪЯСНЕНА И ПОЛАЖЕНИЕ
ВОЗСТАВЛЕНО.....

第 31 頁

Въ г. Влѣйку вы-
даны организаторы
партизана и милиции.

Послѣдніа извѣстія.
31 августа въ кону
пришла русская ми-
на въ главѣ съ грав.
Аксельродъ.

КО ПОПАДАЮТЪ ГАЗЕТЫ. НАЯ
НА ВСТРЕЧУ МЕРТВОМУ НА-
СРАЖЕНІЮ И ЖИВАЯ ПОДВИЖИ
ПРЕЖДЕ ВСЯКИХЪ СЛУЖАВЪ
И СЛАНІАМЪ РЫ БУДУТЪ
ИЗДАВАТЬ СВОЮ ГАЗЕТУ, И
АДРЕС НА ПОМОЩЬ И СЪ-
ТРУДНИЧЕСТВО ПУБЛИЧНЫМЪ
ОБЩЕСТВЕННЫМЪ ОРГАНИ-
ЗАЦІАМЪ И АДЪАТЕМЪ. ПОЛУ-
ЧАЕМЫЕ ГАЗЕТЫ „LIETUVA“
(ЛИТВА) МОЖНО ДОСТАВАТЪ
ВЪ ВОЛ.ПРАВЛЕНІИ И КО-
МЕНДАНТУРЪ И „ПАГОЛА“
ВЪ КОМЕНДАНТЕСЪ.

ДОВЕРКО-ЛИТОВ. ОТНОШЕНИЯ
27 АВГ. ИЗ КОМУ ПРИЕХА
ЛА КОМЬСКАЯ ВОЕННАЯ ДЕ
ЛЕГАЦИЯ, А 1 СЕНТЯБРА О
ВАРШАВУ ВЫШЛА ЛИ
ТОВСКАЯ ДЕЛЕГАЦИЯ.

№33 Русской Сводки 29/11
 Въ Брест-Литовскомъ рай-
 онѣ русскіе захватили рабъ
 (словаки) въ Бѣеръ, восточнѣ
 Бреста. Въ Валаава-Гру-
 бешовскомъ районѣ захв-
 атили. Въ районѣ Лѣвова
 (Галиція) предлажены
 упорныя бои. Въ Край-
 скомъ районѣ у Ожеско-
 въ упорныя бои. Въ русскіхъ
 рукахъ 150 пленныхъ, изъ
 которыхъ 40 враговъ.

БРАСЛАВЕНАЯ ЖИЛКА
ДЕРЖАВНОМУ КНИЖНОМУ ОБОЗРЕ-
ДНОМУ НАМЕНЕ АНГЛО-РОС. ПЕЧА-
НА ПУБЛ. РАБОТЫ НА ПЕЧАТНИ-
РУССКИХ ВЪ МАШИНАХ,
- ИЛИ О СЕЛ. ВОСТАНОВ-
ЛЕНИИ ЛЕЧЕНАГО ТЕСТА-
ННОГО АНГЛО-РОС.

Редактор - БРАСЛАВСКАЯ
Печатня - БЕЛОРУССКАЯ
КОМПАНИЯ

ОФИЦИАЛЬНОЕ СООБЩЕНИЕ
Литовск. Генер. Штаба.
от 6. IX. 1920 г.

лучив подкрепления,
они укрепились на линии
Сайно, Белое, Млисса, Виг-
парты. В отдельных пунк-
тах поляки при поддержке
кавалерии, пытались атако-
вать, но были отбиты всю-
ду. Более значительных
наблюдения имели место
у озера Тартаки и
иные.

Владелец Ген. Шт. Клещинский
из телеграмм „Эльты“.

Тильзита для Литовских
везских дорог перевозит-
ся 12,000 тонн угля, сго хва-
тит на полгода.

Таурогене открывается
заводка целлюлозы. Во главе
стоит Виленский фаб-
рикант Левин.

Ген. — Чичерин выразил
полное согласие на переми-
ние русско-польских пе-
говоров в Ригу.

Русское наступление.
Вильгельм. В слове газет
детские войска получили
более значительные подкреп-
ления и начали наступление.
Войска были направлены
в район Суваляки-Август-
Новая Кентр-наступле-
ние Красной Армии начато
линии Гродно-Август.
Согласно радио из Лон-
дона польское наступле-
ние уже приостановлено.

Сетная хроника.
В нашем уездном
г. Ежеренах был уезд-
ный сеймик и учитель-
ский съезд, на которых бы-
ли представители и от Бра-
славской волости.

8 сентября организована
пожарная Браславская дру-
жина. В правление ее из-
браны А. Рузанцов (майор),
Миштовт (нач. милиции),
Ш. Рабелювич, Б. Хорман, С. Ге-
лишковский, А. Эйденсон, Л.
Вайнштейн, а канцелярия
к ним В. Фишер, З. Ульман
и К. Мунин. Почетными члена-
ми избраны министры се-
рейских дел М. Соловей-
чик и белорусских дел А.
Семашко. После праздников
дружина приступит к энер-
гичной работе по приве-
дению в порядок инвента-
ря, обучению охотников и
наблюдению средств для дру-
жины.

Назначенный начальни-
ком Браславского участка
Ежеренской уездной ми-
лиции Миштовт прибыл
в Браслав и вступил в испол-
нение своих обязанностей.

В Браславской Командан-
туре поднят вопрос об ус-
тройстве в Бажайшере бат-
альона для борьбы с гитле-
рами, в котором бы приняли ду-
маются участие все гражд-
дане и воины гарнизона.

Нас просят напечатать:
местным властям.
За предоставленный ро-
заль местными властями на-
чальнику гарнизона Рузанцовым и
командантом капитаном Бла-
говещенским Браславское
культурно-драматическое
общество шлет свою искрен-
ную благодарность.

Председатель Пилишков-
ский.

Августка.
Газета „Патрон“ расширяется
Браславская вол. — 20 экз.,
Плюсская вол. — 20 экз.,
Дришватская вол. — 20 экз.,
Каменецкая вол. — 25 экз.,
Жауна-Беларусь — 50 экз.,
Решты Марчмы Атрымаць
у Командантура. К. Л. Б. А. Р.
Редактор — Браслав. Белорус.
Издатель — Ком. РА.

вета Фёдарова за тое, што ён недапрацаваў 30 хвілін, адправілі на 6 месяцаў папраўчых работ. А ў № 38 газеты за 1941 г. ёсць паведамленне аб абавязковай рэгістрацыі веласіпеды. Дарэчы, у экспазіцыі нашага музея ёсць такі экспанат — нумар ад веласіпеды перадавае часоў. За яго трэба было заплаціць 2 рублі і яшчэ падатак 3-10 рублёў, а таксама праставіць нумар рамы і назву фірмы вытворцы гэтага транспартнага сродку.

Чытачы сённяшняй "раёнкі" прызвычаліся да табліц-зводак вынікаў правядзення сельгасработ. А першыя падобныя зводкі з'явіліся ў "Звяздзе" вясной 1941 года і выглядалі падобна да сучасных.

Ці вось такі факт: Цяпер дакладна вядома, што ў 20-30-я гады ў Браславе існаваў планерны клуб. З прыходам савецкай улады ён перастаў дзейнічаць, але база засталася. І вось вясной 1941 года яго зноў адкрылі, аб чым і паведа-мляла газета.

Бадай самая важкая інфармацыя ўтрымліваецца ў № 46 за 1940 год. Яна называецца "Першая рэвалюцыйная газета ў Браславе". У артыкуле паведамляецца аб тым, што ў 1919 годзе, 19 студзеня, выйшаў першы нумар газеты "Браслаўская камуна". Відавочна, што гэты друкаваны орган належыў Браслаўскаму рэвалюцыйнаму камітэту. Аднак аўтары не даюць больш ніякіх звестак: колькі праіснавала газета, колькі выйшла нумароў, які мела знешні выгляд, наклад, дзе друкавалася? Аналізуючы гэту інфармацыю, можна зрабіць выснову: калі палічыць сучасную "Браслаўскую звязду" пераемніцай друкаванага органа ўласна часоў ВРК 1919 года, то вынікае, што першае перыядычнае па сваёй сутнасці выданне з'явілася ў Браславе напачатку стагоддзя ў вельмі няпростыя для Беларусі часіны. Канешне, хацелася б пабачыць "Браслаўскую камуну", хача гэта малаверагодна.

Напрыканцы тэма прывесці некаторыя статыстычныя выкладкі, якія можна "пачэпнуць" у газеце. Наклад "Звязды" у 1939 годзе быў спачатку некалькі соцен, а потым дасягнуў дзвюх тысяч. У 1940-ым годзе выйшла 127 нумароў (наклад ад 2000 да 2500 экзэмпляраў). У 1941 годзе да пачатку вайны выйшла 69 нумароў газеты. Пастаянным рэдактарам, акрамя А.І.Васілеўскага, была Хая Навумаўна Мерхасіна. Яна ўзначаліла газету ў ліпені 1940 года. Першы нумар, які яна падпісала, — 68 за 21 ліпеня. Хутчэй за ўсё ў гэты час вайны яна была ў эвакуацыі, а пасля вярнулася ў Браслаў і з канца 1944 года зноў ўзначаліла газету. У 1940 годзе некалькі разоў рэдагавалі газету А.І.Карпяленя, загадчык аддзела прапаганды і агітацыі райкама, П.І.Тамковіч, загадчык аддзела народнай асветы. Доўгі час на пасадзе намесніка адказнага рэдактара працаваў Н.П.Закалінскі. Адрозна ж пасля аднаўлення працы "Звязды" ў ліпені 1944 года рэдагаваў газету А.Ф.Гурчонак. На жаль, аддзел перыёдыкі Расійскай бібліятэкі не мае ніводнага нумара за 1944 год.

Безумоўна, патрэбны далейшыя пошукі звестак, каб больш-менш поўна скласці гісторыю выдання газеты "Браслаўская звязда". Напрошваецца падзяленне гісторыі газеты на перыяды — даваенны, пасляваенны, перыяду 60-80-х гадоў, часоў перабудовы і г.д. Аднак зразумела, што для далейшага вывучэння яе гісторыі патрэбны і час, і шмат нама-ганняў.

Зусім нядаўна ў бібліятэцы Акадэміі навук Літвы было выяўлена яшчэ адно выданне — "Браслаўская насценная газета", якую выдавала восенню 1920 г. ваенная камандатура Беларускага батальёну (F-21-2285). Напэўна з-за таго, што Беларуская рота ў складзе літоўскіх войскаў, якой камандаваў маёр Аляксандр Ружанцоў, прастаяла ў Браславе нядоўга, выпушчана толькі тры нумары насценнай газеты. Па фармату — гэта звычайны лісток памерамі прыблізна 30 x 20 сантыметраў. №2 выйшаў на двух аркушах, а трэці нумар быў напісаны на аркушы ў лінейку. У №1 ад 4 верасня размешчана адозва рэдакцыі: "В наш Браслав редко попадают газеты. Идя навстречу местным пожеланиям и желая положить предел всяким слухам, мы будем издавать свою газету надеясь на помощь и сотрудничество местных общественных организаций и деятелей..." Змяшчала насценная рукапісная газета матэрыялы аб падзеях на фронце, мясцовыя навіны пад рубрыкай "Браслаўскае жыццё". Паказальны матэрыял, у якім новастворанае Браслаўскае культурна-драматычнае таварыства дзякуе мясцовай ўладзе, а дакладна начальніку гарнізона маёру Ружанцову і каманданту капітану Благавешчанскаму за падараваны раля. Цікава чытаюцца паведамленні аб арганізацыі пажарнай дружны, аб прызначэнні "дня борбы с грязью". Увогуле, нават тры нумары даюць так шмат інфармацыі аб падзеях восені 1920 г. у Браславе, што безумоўна з'яўляецца карыснай знаходкай і ў дадатак адкрывае яшчэ адну старонку гісторыі перыядычнага друку на Браслаўшчыне.

Мікола Паўловіч. Даўгаўпілс

Беларусы на землях Латгаліі.

Беларусы з'яўляюцца сталымі жыхарамі Латгаліі з незапамятных часоў. У Даўгаўпілсе сёння пражываюць каля 10-ці тысяч беларусаў, больш 4-х тысяч — у раёне. Сярод іх нямала выхадцаў з Браслаўшчыны і іншых мясцовасцей Беларусі. Палітычныя і эканамічныя абставіны прымушалі людзей з'язджаць у Латвію, ды і ў другія мясціны. Асабліва шмат пераехала ў савецкія часы. У Даўгаўпілсе і сёння адзін з новых мікрараёнаў горада жартліва называюць Шаркаўшчына (Новы фарштадт). Чыноўнікі з Мінска па прыездзе ў Латвію заўсёды здзіўляюцца вялікай колькасці беларусаў. За латвійскім часам беларусаў паменела. Шмат хто з'ехаў на Беларусь ці ў замежжа. Хто меў магчымасць, перапісаліся на латышоў. Але большасць засталася і, хто мае працу ці ўласнае прадпрыемства ці фірму, жыве па беларускіх мерках

Мікола Паўловіч. Нарадзіўся ў 1956 г. у г.Карэлічы Гродзенскай вобл, жыве ў г.Даўгаўпілс (Латвія). Калекцыянер. Сябра беларускага таварыства «Уздым». Займаецца краязнаўчымі пошукамі па пытаннях гісторыі Браслаўшчыны. Удзельнік "Браслаўскіх чытанняў" 1997 г.

надзвычай добра. Мяркуюць так і ў беларускім консульстве і амаль кожны год пераглядаюць кошт візы да састарэлых бацькоў толькі ў адзін бок — павышэння цаны. Хаця асноўная частка людзей жыве бедна і ездзіць на Беларусь за прадуктамі і таварамі не ад добрага жыцця.

Няма практычна ў горадзе прадпрыемства ці фірмы, дзе не працавалі б беларусы. Возьмем для прыкладу мэра горада А. Відаўскага. Яго бацька, дзядзька і цётка вучыліся ў беларускай гімназіі ў Дзвінску. Дзядзька Уладзімір Відаўскі быў сапраўдным беларусам, працаваў у беларускай гімназіі і быў рэдактарам мясцовага беларускамоўнага часопіса сацыял-дэмакратычнага напрамку. У час вайны партызаніў на Браслаўшчыне. Пасля вайны працаваў намеснікам міністра лясной гаспадаркі Латвіі. Актыўна дапамагаў многім браслаўчанам уладкавацца ў Рызе.

Мне давялося размаўляць з дырэктарам першай латышскай гімназіі горада Даўгапілса. Ён з цяжкасцю гаварыў па-руску. Але разгаварыўшыся на беларускую тэму, ён прызнаўся, што яго родная бабка — беларуска з’пад Друі, і нават успомніў некалькі беларускіх слоў.

У Даўгапілсе выходзіць больш дзесятка мясцовых газет. Рэдактарамі трох з іх былі выхадцы з Браслаўшчыны. Гэта — прыватная газета “Міліон”, якая належыць Нямцову, ураджэнцу Бабруйска, а рэдактарам працаваў Вавінскі з-пад Опсы. Гарадская газета “Дынабург”, старая назва “Красное знамя”, у якой шмат гадоў працаваў рэдактарам Павел Буры. Яго брат Зянон Буры працуе рэдактарам завадской газеты “Локомотив” і цяпер з’яўляецца аўтарам некалькіх паэтычных зборнікаў. Родам браты Буры з Гаўрылаўцаў. Стаялі ля вытокаў беларускага таварыства ў Даўгапілсе. У рэдакцыі “Дынабурга” праходзілі першыя паседжанні і канферэнцыі мясцовага беларускага таварыства. У газеце часта друкаваліся матэрыялы на беларускую тэму.

У 1994 годзе пачала друкавацца беларуская старонка “Голас беларуса”, неўзабаве закрытая беларускім консульствам за адзначэнне даты бітвы пад Оршай, расцэненай як антырасійскі матэрыял. Павел Буры, на жаль, у той час ужо пакінуў пасаду рэдактара.

Глядзім мы кабельнае тэлебачанне, гэтым займаецца фірма “Даўтком”, належыць яна Мар’яну Панкевічу, родам з-пад Опсы. Радыясстанцыя “Аліса Плюс” — гэта таксама яго прадпрыемства, якое браслаўчане маюць магчымасць чуць у эфіры. Выдае ён уласную газету пад назвай “Сейчас”. Друкуе раз у месяц дадатак да сваёй газеты на польскай мове.

Ёсць у нас знакамітая турма пад мясцовай назвай “Белы лебедзь”. Там часта трымаюць затрыманых парушальнікаў беларуска-латышскай мяжы. Шмат гадоў начальнікам турмы працуе браслаўчанін палкоўнік-лейтэнант Мікалай Фёдарэў. Мне запамніліся яго словы: “Будзе цяжка беларусам — звяртайцеся ў турму — дапаможам”.

Даўгапілс — найбуйнейшая чыгуначная станцыя Балтыі. Кіруе гэтай станцыяй ды і ўсёй чыгункай Латгалі зямляк з-пад Замошша — Лабэцкі. За заслугі перад Латвіяй ён быў узнагароджаны вышэйшай узнагародай Латвіі — Ордэнам Трох Зор. Дарэчы, Ельцын ад такой узнагароды адмовіўся.

Старшынёй яўрэйскага таварыства Даўгапілса шмат гадоў з’яўляецца Соня Мірава (Самавар) родам з Браслава. З Усяняў паходзіць Браніслаў Туманоўскі — уладальнік прадпрыемства “Яўнас Тыргус”. Палова горада ёсць марожанае яго вытворчасці і наведвае яго рынак.

Духоўным настаўнікам стараверскай абшчыны на “Фаршгаше” з’яўляецца Цімафей Кудрашоў. Добра ведае беларускую мову і мае неблагую бібліятэку беларускіх кніг. Бацька яго шмат гадоў з’яўляўся настаўнікам стараверскай абшчыны ў Відзах. Дачка святара з Друі — Сімяона Кузьміча — перадала ў музей Браслава вялікую колькасць цікавых матэрыялаў з архіва бацькі. С.Кузьміч быў пераведзены на пасаду святара з Мядзела ў Друю ў 1938 годзе, дзе і працаваў да 1958 года ў Спаса-Праабражэнскай царкве. Святар быў рэпрэсаваны за рэкамендацыі маладым юнакам на паступленне ў Жыровіцкую духоўную семінарыю. Прышлося пакінуць Друю і з’ехаць у Даўгапілс да дачкі. Калі ён памёр, усё духавенства Даўгапілса прысутнічала на яго пахаванні. Царква ў Друі засталася без святара і была разбурана мясцовымі ўладамі. Маёмасць была перададзена ў царкву Прыдруйска (Піедруі). Вучань С.Кузьміча Г.Янулёнак з’яўляецца зараз мітрафорным пратаірэем у Пецябургу. С.Кузьміч пісаў вершы рэлігійнага зместу і нават іх друкаваў.

Цікавыя матэрыялы знайшліся і ў архіве Веры Няверчых з Замошша. У час вайны яна выехала ў Даўгапілс, дзе працавала ў беларускіх школах. Закончыла беларускія настаўніцкія курсы ў Рызе. Добра ведала многіх дзеячаў беларускага адраджэння ў Латвіі: Езавітава, Мірановіча, Сахарова і іншых. Шмат гадоў працавала настаўніцай у Рызе. Сярод яе вучняў — нават адзін міністр сучаснага ўраду Латвіі. Пісьменнік-гумарыст М.Задорнаў вучыўся ў школе разам з яе дачкой.

Гэтыя людзі цікавыя тым, што ўсе паходзяць з Браслаўшчыны і ў кожнага можна знайсці нешта каштоўнае для музейнай экспазіцыі.

Александр Плавинский. Минск.

Раскопки могильника у деревни Ахремовцы.

Курганный могильник у деревни Ахремовцы, более известный по названию бывшего имения Плятеров как Бельмонты, расположен к югу от деревни, за кладбищем, слева от дороги Шарковщина — Браслав. Памятник насчитывает около 70-ти полусферических насыпей высотой от 0,5 до 1,2 метра, диаметром от 5 до 10 метров. Большинство насыпей сильно повреждены.

В 1892 г. памятник открыл Ф. Покровский, раскопавший здесь 7 курганов. В 1938 году Г. С. Цегак-Голубович и В. Голубович раскопали 2 насыпи. В 1976-78 и 1982 годах А. В. Дучиц раскопала 5 курганов. В 1997 году экспедицией Белгосуниверситета под руководством В. Н. Рябцевича и автора было вскрыто и исследовано 5 насыпей. Полученные материалы, хотя и не очень богатые, представляют определённый интерес.

Курган 1 расположен в южной части могильника у просёлочной дороги, которая ведет в Ахремовцы. Насыпь полусферическая, слегка овальная в плане, что объясняется современными повреждениями. Высота её 1, 2 м, диаметр 9 х 8 м. Курган сильно зарос деревьями. Насыпь состоит из тёмно-коричневого крупнозернистого песка с мелкими камешками и вкраплениями угольков и золы. На глубине 1 м от вершины всю площадь основания кургана покрывает зольно-угольный слой мощностью 0, 15 м. Под зольным слоем — материк (светлый крупнозернистый песок). В материке оказались две ямы, заполненные угольками, золой и кальцинированными костями. На материке обнаружен фрагмент лепной керамики. Судя по всему, курган содержал двойное погребение по обряду кремации.

Курган 2 — полусферический, круглый в плане, высотой 1, 0 м, диаметром 6,0 м. Крупные деревья не позволили снять насыпь полностью: северо-западный и юго-западный сектора не копались. Насыпь состоит из тёмно-коричневого крупнозернистого песка. На глубине 0, 8 м от вершины всю площадь основания кургана покрывает слабый, невыразительный зольно-угольный слой мощностью около 0, 1 м. Под зольником проходит слой (0, 2 м) тёмно-коричневого крупнозернистого песка. Материк — более светлый, желтоватый песок.

В юго-восточном секторе, на глубине 0, 7 м от вершины кургана, обнаружено погребение по обряду труположения, представлявшее собой мощную линзу золы, угольков и кальцинированных костей диаметром 0, 8 м, расположенную в 1, 5 м к востоку от центра кургана, на зольном слое. Здесь же оказались и сильно повреждённые огнём вещи. Это, прежде всего, оплавленные фрагменты стекла — вероятно, бусы. Их тип и форму проследить не удалось. Найдено множество слитков оплавленной бронзы. Сохранились лишь несколько бронзовых спиралек и небольшой фрагмент бронзового пластинчатого браслета (?) с ложнозернёным арнаментом.

Курган 3 — округлая в плане, полусферическая насыпь диаметром 6, 0 м, высотой 0, 8 м носила явные следы повреждений. Северо-восточный сектор помешали раскопать две огромные сосны.

Насыпь — тёмно-коричневый крупнозернистый песок. Площадь основания покрыта зольно-угольным слоем мощностью 0, 1 м. В юго-восточном секторе, на расстоянии 1 м от центра кургана в материке обнаружена яма диаметром 1, 0 м, глубиной до 0, 3 м, заполненная угольками, золой и фрагментами кальцинированных костей. Несколько фрагментов оплавленного стекла (бусы ?) дополнили картину.

Курган 4 — полусферический, круглый в плане при диаметре 6, 0 м достигал высоты 0, 6 м. Насыпь — тёмно-коричневый крупнозернистый песок. Площадь основания покрыта тонким (до 0, 05 м) зольным слоем. Погребение по обряду кремации несколько смещено от центра к западу и представляет собой небольшую овальную яму в материке (1, 2 х 0, 8 м, глубиной 0, 2 м), вытянутую с запада на восток, заполненную угольками, золой и многочисленными фрагментами кальцинированных костей. В погребении обнаружены одно целое, два фрагментированных глиняных пряслица и небольшой слиток оплавленной бронзы.

В северо-восточном секторе, на расстоянии 1, 5 м от центра кургана, на материке обнаружено скопление крупных камней, золы, угольков. Здесь же оказалось несколько небольших фрагментов кальцинированных костей. Связь данного объекта с курганом не вызывает сомнений.

В ста метрах справа от дороги Шарковщина — Браслав, напротив кладбища, в лесу, находятся около двадцати сильно заросших курганов высотой около 1, 0 м, диаметром 6, 0 — 10, 0 м. Большинство насыпей сильно повреждены. Допустимо предположить, что это остатки всё того же Ахремовского могильника. Здесь нами был вскрыт один курган, расположенный у самой дороги. При диаметре 8, 0 м полусферическая, круглая в плане насыпь имела высоту 0, 9 м и носила явные следы повреждений. Состояла насыпь из крупнозернистого тёмно-коричневого песка. Всю площадь основания под ней покрывал зольно-угольный слой. Следы перекопа отчётливо читались как в перекопах, так и в материке. Погребение не обнаружено.

Таким образом в четырёх из пяти исследованных нами курганов оказались погребения по обряду кремации. В кургане 5 погребение не сохранилось. Вместе с тем, нельзя с полной уверенностью исключить и возможность того, что данный курган был кенотомом. В отношении курганов 2, 3, 4 можно более или менее уверенно говорить о женских погребениях. В кургане 1 всякие указания на пол погребённых отсутствуют. Судя по всему, кремирование покойников совершалось где-то на стороне, возможно, на специально отведённом для этого месте. После чего остатки кремации переносились к месту погребения. Во всех курганах весьма чётко заметны следы ритуальных очистительных костров на материке. В кургане 2 этот зольник проходит внутри насыпи. Насыпи курганов состоят из тёмно-коричневого крупнозернистого песка, отличающегося от светло-жёлтого материкового. Ровики отсутствуют. Крайне скудный инвентарь, к тому же сильно повреждён огнём. Обнаружено несколько целых и фрагментированных бронзовых спиралек, фрагмент бронзового пластинчатого браслета (?), фрагменты оплавленной бронзы и стекла, глиняные пряслица. Практически полностью отсутствует керамика.

Тем не менее, и погребальный обряд, и инвентарь подтверждают принадлежность могильника балтославянскому населению и датировку его VIII — X веками.

Засцерагальнае ўзбраенне Браслаўскага Паазер'я XII-XIV стст. у кантэксце эвалюцыі ўсходнееўрапейскай зброі.

Мэтай прапануемага даследавання з'яўляецца вывучэнне засцерагальнага ўзбраення паўночнага захаду Полацкай зямлі *. Пры гэтым выкарыстоўваюцца, па магчымасці, шырокія аналогіі не толькі з суседніх тэрыторый, але і з досыць аддаленых рэгіёнаў. Такі падыход дазваляе высветліць паходжанне некаторых знаходак, удакладніць датроўкі, асэнсаваць асноўныя напрамкі развіцця комплексу ўзбраення.

Гісторыю засцерагальнага ўзбраення Браслаўскага Паазер'я ўжо спрабаваў асвятліць Г. В. Ласкавы (Ласкавы, 1992, ст. 50-55). Але выкарыстаная ім метадыка падаецца сумнеўнай, а высновы — не заўжды дастаткова абгрунтаванымі.

Існуючыя крыніцы дазваляюць меркаваць, што ў склад засцерагальнага ўзбраення разглядаемага рэгіёна ўваходзілі шчыты, шлемы, пласцінкавыя і колкавыя даспехі.

Самым распаўсюджаным сродкам абароны быў шчыт. У XII — XIII стст. выкарыстоўваўся шэраг баявых прыкрыццяў розных форм.

Круглыя шчыты. Яны былі ўжо параўнальна невялікімі па памеры. Прыкрыцці рабіліся з "мяккай" (са скураных рамянёў) рукайцо. На адным маскавіцкім малюнку, верагодна, паказаны шчыт з умбонам (Ласкавы, 1992, мал. 4-6). Ёсць выява выпуклага прыкрыцця (Дучиц, 1979, рис. 106-3). Ім было лягчэй парываць удары варожай зброі (Кірычэніков, 1971, ст.36).

Трохвугольныя шчыты. Яны развіліся з прыкрыццяў міндалепадобнай формы шляхам спрамлення выпуклых частак. На маскавіцкіх графіці можна ўбачыць цэлы шэраг такіх прыкрыццяў (Дучиц, 1977, рис.28; яна ж, 1979, рис. 107-48, 108; яна ж, 1991, рис. 36-3).

Выключную цікавасць уяўляе выява шчыта, які па форме набліжаецца да **павезы** (прамавугольнае прыкрыццё з акруглым верхам і прадольным жэлабам пасярэдзіне) (Дучиц, 1979, рис. 104). Гэта дазваляе меркаваць, што неадзе з канца XII ст. Браслаўскае Паазер'е ўвайшло ў вялікі рэгіён фарміравання павезы. Яна развівалася з міндалепадобнага шчыта па двух напрамках: у першым выпадку міндалепадобнае прыкрыццё набывала прадольны жэлаб (Лабутіна, Кондратьева, 1975, ст. 223-233), у другім — утваралася характэрная для павезы форма (маскавіцкі варыянт).

На паўночным захадзе Полацкай зямлі панавалі "**стажковыя**" (канічныя ці сфераканічныя без шпіляў) баявыя нагалоўі. Усе існуючыя графіці паказваюць менавіта гэты тып шлемаў (Дучиц, 1979, рис. 104-2, 3, 5, 6, 105-3, 107-48, 108; яна ж, 1991, рис. 36-1, 3). Толькі ў адным выпадку выява на малюнку можа быць інтэрпрэтавана як сфераканічнае нагалоўе са шпілем (Ласкавы, 1992, ст. 52). Але ў такім выпадку прыйдзеца прызнаць, што перад намі сфераканічны шлем з нахіленым наперад шпілем, а магчымасць існавання такой рэчы выглядае проста фантастычна. Вельмі верагодна, што перад намі няўдалае накрэсленне, і рабіць на яго падставе нейкія рэканструкцыі не варта. "Стажковы" шлем быў пануючым сродкам абароны галавы не толькі ў Браслаўскі Паазер'і. Нагалоўі гэтага тыпа пераважалі ва ўсіх заходніх землях Русі (Плавінскі, у друку). Асаблівасцю гэтых шлемаў была адсутнасць сродкаў абароны твару. Такія ж нагалоўі былі распаўсюджаны ў Літве (Габруняйце, 1965; Yolkaitė-Kulikauskienė, 1965). Выкарыстоўваліся "стажковыя" шлемы (але з наноснікамі) у Польшчы (Polska...s. 64-65).

У комплекс узбраення ўваходзілі і сродкі абароны корпуса — колкавыя і пласцінкавыя даспехі. Рэшткі кальчуг да нас не дайшлі (гэтая акалічнасць дазволіла Г. В. Ласкаваму заявіць аб іх адсутнасці (Ласкавы, 1992, ст. 50). Але аб выкарыстанні колкавых даспехаў сведчыць гліняная фігурка з Маскавіч (Дучиц, 1991, рис. 27-4), бо на ёй паказана кальчуга з каптуром.

Існаванне панцыраў фіксуецца па выяўленым у Прудніках пласцінам. Усяго іх знойдзена чатыры (Ласкавы, 1992, мал. 2-22-24; Шадыро, 1988, рис. 30-5, 31-10; ён жа, 1990, рис. 3-8). Адна захавалася толькі фрагментарна, што не дазваляе вызначыць сістэму яе мацавання. Другая пласціна мае прамавугольную форму з трыма адтулінамі ўверсе. Яна ўваходзіла ў склад лускавога даспеха, датуюцца хутчэй за ўсё, — не раней пач. XIII ст. Трэцяя пласцінка — прамавугольная з трыма парамі адтулін ля верхняга края. Яна належала **крыгаму** (з прымацаваных з унутранага боку асновы дэталей набору) лускавому даспеху. Такія панцыры з'явіліся ва Усходняй Еўропе пасля мангольскай экспансіі. Іх "радзімай" можа лічыцца Манголія і Мінусу, дзе яны існавалі ў XII — XVIII стст. (Худяков, 1980, ст. 119-122; Худяков, Соловьёв, 1987, ст. 148, 153). Датаваць пласцінку можна XIV ст., бо ўсе аналагічныя знаходкі на землях усходніх славян адносяцца менавіта да гэтага часу. Чацвёрты экзэмпляр мае прамавугольную форму з фігурным выступам у цэнтры. Ён уваходзіў у склад даспеха, дэталі якога набіраліся на аснове ўстык. Падобная пласцінка XIII — XV стст. знойдзена ў Крычаве (Бохан, 1996, ст. 45).

У развіцці засцерагальнага ўзбраення Браслаўскага Паазер'я XII — пач. XIV стст. дамінавалі старажытнарускія традыцыі. Але геаграфічнае размяшчэнне на балта-славянскім памежжы вызначала пэўную спецыфіку рэгіёна (напрыклад, ранняе з'яўленне павезы). Комплекс узбраення рэгіёна быў вельмі чуйным да ваенна-тэхнічных навінак. Сюды маглі трапляць нават асобныя рэчы залатаардынскага паходжання.

*Аўтар прыносіць падзяку А.У.Дучыц і В.І.Шадыра за магчымасць выкарыстоўваць матэрыялы іх раскопак.

Мікалай Плавінскі. Нарадзіўся ў 1981 г. у г.Мінск. Лабарант Нацыянальнага музея гісторыі і культуры Беларусі. Займаецца пытаннямі засцерагальнай зброі IX-XIII стст. Удзельнічаў у археалагічных раскопках на Браслаўшчыне.

1. Бохан Ю. М., 1996. Плацінкавыя даспехі ў Вялікім Княстве Літоўскім у другой палове XIV – XVI ст. // Весті АНБ. Серыя гуманітарных навук. № 4.
2. Габруняйтэ К., 1965. Ловяльные подражания раннесредневековых шлемов русского типа в Литве. // Acta Baltico-Slavica. T. 2. Bafystok.
3. Дучыц А. В., 1977. Отчёт за полевой сезон 1977 г. // Архіў ІГ НАНБ, спр. № 362.
4. Дучыц А. В., 1979. Отчёт о полевых исследованиях 1979 года. // Архіў ІГ НАНБ, спр. № 576.
5. Дучыц А. У., 1991. Браслаўскае Паазер'е ў IX – XIV стст. Мн.
6. Кирпичников А. Н., 1971. Древнерусское оружие. Вып. 3. Доспех; комплекс боевых средств. // САИ, Вып. Е1-36. А.
7. Лабутына К. И., Кондратьева О. А., 1975. Пластины с изображением кентавра и фантастического животного из раскопок во Пскове. // СА, № 4.
8. Ласкавы Г. В., 1992. Узбраенне воінаў XII – XIII стст. з феадальных сядзіб-замкаў Паўночнага Захаду Полацкай зямлі. // Старонкі гісторыі Беларусі. Мн.
9. Плавінскі М. А., у друку. Баявыя нагалоўкі на тэрыторыі Беларусі ў XI – XIII стст.
10. Худяков Ю. С., 1980. Вооружение енисейских кыргызов VI – XII вв. Новосибирск.
11. Худяков Ю. С., Соловьёв А. И., 1987. Из истории защитного доспеха в Северной и Центральной Азии. // Военное дело древнего населения Северной Азии. Новосибирск.
12. Шадыро В. И., 1988. Отчёт о раскопках городища и селища близ д. Прудняки Мнорского р-на в 1987 г. // Архіў ІГ НАНБ, спр. № 1013.
13. Шадыро В. И., 1990. Отчёт о полевых исследованиях в Мнорском и Глубокском р-нах Витебской обл. в 1989 году. // Архіў ІГ НАНБ, спр. № 1138.
14. Polska technika wojskowa do 1500 roku. Warszawa, 1994.
15. Volkaitė-Kulikauskienė R., 1965. Anksstyviausių šalmų lietuvoje klausimu. // Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Darbai, serija A, 2 (19). Vilnius.

Андрэй Радаман. Менск.

Элекцыйныя соймакі Браслаўскага павета ў другой палове XVI ст.

Сярод праблем, якія да сённяшняга часу стаяць перад даследчыкамі Браслаўшчыны, М.Ф.Спірыдонаў вылучыў групу пытанняў, сувязаных з арганізацыяй Браслаўскага павета ў складзе Віленскага ваяводства ў сярэдзіне XVI ст., калі ў Вялікім Княстве Літоўскім, Рuskім і Жамойцкім¹ была праведзена рэформа адміністрацыйна-тэрытарыяльнага ўладкавання, судовай сістэмы і вайскавай арганізацыі дзяржавы². Адказам на некаторыя з іх з'яўляецца гэты тэкст.

Адным з адрозненняў дзяржаўна-прававой сістэмы ВКЛ ад Кароны была большая колькасць земскіх павятовых ураднікаў, якія прызначаліся вялікім князем з ліку абіраемых на павятовых соймаках электаў. Як адзначае А.Закшэўскі, у Польскім каралеўстве пачатак абмежавання права караля прызначаць судовых ураднікаў прыпадае на часы Людовіка Андэгавенскага, калі кароль пачаў прызначаць іх з ліку кандыдатаў шляхты, прадстаўленых земскімі соймакамі. Пашыраецца гэтая практыка ў часы Уладзіслава Ягайлы і заканадаўча зацвярджаецца Казімірам Ягайлавічам у 1454 г., што пацвярджаецца яго наступнікамі. Земскія соймакі прадстаўлялі манарху чатырох кандыдатаў на пасады земскага судзі, падсудка, пісара і падкаморыя, з ліку якіх адзін атрымліваў каралеўскі прывілей на пасаду³.

У ВКЛ рэцэпцыя дадзенай працэдуры адбылася ў 1564–1566 гг.⁴ і была звязана з эмансипацыяй баярства-шляхты, пераўтварэннем „баярства” і „земянства” Вялікага княства з класа ваеннаабавязаных земляўладальнікаў у прывілейваны стан – „народ-шляхту”, які трымаў у сваіх руках лёс сваёй дзяржавы. Па словах І.І.Лапа „утвараючы шляхецкія карпаратыўныя па новых паветах, акругах, вылучаных са складу старога абласнога дзялення рэформай сярэдзіны 60-х гадоў XVI ст., шляхта ВКЛ аб'ядналася з панскім класам у агульнай падсуднасці шляхецкім судам і ў агульным соймакаванні на павятовых соймаках, якія не толькі абмяркоўвалі справы соймаў, але і рабілі распараджэнні ў сваіх паветах”⁵. Праект Другога Статута ВКЛ упершыню прадугледжваў абмежаванне права вялікага князя прызначаць земскіх судовых ураднікаў і ўжо з 1565 г., яшчэ да канчатковага ўвядзення Статута 1566 г. у дзеянне, вялікі князь пачынае выдаваць намінацыйныя прывілеі на вакуючыя „вяды” у складзе земскіх павятовых судов (земскага судзі, падсудка і земскага пісара), выбіраючы кандыдатуру ўрадніка з ліку 4-х электаў, якія, у сваю чаргу, выбіраліся на элекцыйным соймаку сярод шляхты дадзенага павета [Статут ВКЛ 1566. IV, 17; Статут ВКЛ 1588. IV, 1–2⁸]. Дзяржаўна-прававая сістэма ВКЛ прадугледжвала акрамя таго і невядомую ў Кароне магчымасць авансавання (прызначэння на вышэйшую пасаду) непасрэдна на элекцыйным соймаку земскага пісара, або падсудка на судзейства земскае [Статут ВКЛ 1566. IV, 1]⁹ і земскага пісара на падсудства [Статут ВКЛ 1588. IV, 1]¹⁰, якое зацвярджалася намінацыйным прывілеем вялікага князя.

Згодна з нормаў Статута 1588 г. падобным чынам пачынаюць замяшчацца таксама пасады падкаморыя [Статут ВКЛ 1588. IX, 111] і харужыя [Статут ВКЛ 1588. II, 5]¹².

Шляхта асобных земляў ВКЛ, Полацкага і Віцебскага ваяводстваў, а таксама Жамойцкі, мела права на непасрэднае выбаранне на соймаках і некаторых сенатараў¹³ – ваяводаў полацкага і віцебскага¹⁴ і жамойцкага староствы¹⁵. Акрамя таго на элекцыйных соймаках непасрэдна выбіралі павятовых возных, якіх пастрэгаў ваявода, а з 1588 г. і

Андрэй Радаман. Нарадзіўся ў г.Мінску. Выкладчык кафедры тэорыі і гісторыі дзяржавы і права Акадэміі МУС Рэспублікі Беларусь, навуковы супрацоўнік Нацыянальнага навукова-асветніцкага цэнтра імя Ф.Скарыны. Займаецца пытаннямі гісторыі права ў Беларусі ў XVI–XVII стст.

возных-енералаў, якіх прызначаў на пасаду вялікі князь [Статут ВКЛ 1588. IV, 104]¹⁶.

Да 1589 г. разам з нормамі Статута ВКЛ 1566 г. прававой падставай дзейнасці элекцыйных соймакаў у ВКЛ былі таксама Бельскі прывілей 1564 г., Віленскі прывілей вялікага князя Жыгімонта Аўгуста, выдадзены 30.XII.1565 г. у час Віленскага сойма¹⁷ і Рэцэс Гарадзенскага сойма 1566–1567 г. ад 6.I.1567 г.¹⁸, пазней – нормы Статута ВКЛ 1588 г. Ужо Статут 1566 г. дакладна вызначыў характарыстыкі, у адпаведнасці з якімі павятовая шляхта павінна была абіраць электаў на вакантныя пасады, а Статут 1588 г. прынцыпова забараніў як непасрэднае сумяшчэнне земскіх павятовых урадаў, так і сумяшчэнне іх з сенатарскімі пасадамі, „врядом” судовага старосты і інш. [Статут ВКЛ 1588. IV, 219]. У адпаведнасці з нормамі Статута ВКЛ 1566 г., элекцыйныя соймакі збіраліся толькі ў выпадку адмаўлення ад урада, смерці, або „вышэйшага апатрэння” урадніка (прызначэння на вышэйшую пасаду). Зразумела магчымым было і адхіленне ад пасады ў выніку судовага выраку.²⁰ У выпадку, калі адзін з павятовых судовых ураднікаў паміраў, яго таварышы абавязаны былі паведаміць пра гэтае здарэнне вялікаму князю, а ў яго адсутнасці у ВКЛ – ваяводзе. Калі ваявода, у сваю чаргу, быў за межамі дзяржавы, аб смерці ўрадніка апавяшчаўся кашталян. Той з іх, хто атрымліваў паведамленне, сваім лістом абавязаны быў прызначыць тэрмін склікання элекцыйнага соймака. Такі ліст павінен быў быць дасланы ў павет за 4 тыдні да соймака.

Першая намінацыя на браслаўскія судовыя ўрады адбылася ў час правядзення сістэмнай дзяржаўнай рэформы ў ВКЛ, найбольш верагодна на Віленскім сойме 1565–1566 гг. Вядома аднак, што першыя намінацыі на судовыя пасады ў Навагародскім, Слоніўскім, Берасцейскім, Менскім паветах адбыліся раней – у красавіку 1565 г., калі пасля Пётржаўскага сойма вялікі князь прызначыў земскіх судовых ураднікаў у гэтыя паветы з ліку электаў, абраных на сходах шляхты пад час Менскага вайсковага з’езда у канцы лістапада 1564 г.²¹

Найбольш раннім гістарычным актам у якім пералічваюцца браслаўскія земскія ўраднікі з’яўляецца „Списание поветов Великого Князства Литовского и вродников в них”²², якое, на нашу думку, датуецца першай паловай 1567 г.²³ У ім побач з іншымі земскімі ўраднікамі павета – маршалкам і падкаморыям – называецца і склад павятовага земскага суда – пан **Іван Баса** („Иван Баса”), земскі суддзя²⁴; пан **Дзміцер (Міцко) Яцковіч Пуцята** („Дмитр (Мицко, Митко; Митько) Яцкович Пуцята”), падсудак і пан **Ян Сіповіч** („Ян Сипович”), земскі пісар.

Аднак у гэтым складзе браслаўскі земскі суд працаваў не доўга. Так 22.IX.1567 г. у попісе войска ВКЛ узгадваецца толькі жонка земскага суддзі Івана Басы²⁵, што верагодна сведчыць аб яго смерці да гэтага часу. Аб земскім пісары таксама не знаходзім згадак як у вайсковым попісе, так і ў іншых крыніцах. Магчыма зрабіць выснову, што адсутнасць згадак пра земскага суддзя і пісара ў перыяд з восні 1567 па лета 1570 г. сапраўды сведчыць пра тое, што ў гэты перыяд браслаўскі земскі суд не дзейнічаў.

Паколькі актавыя кнігі Браслаўскага земскага суда за XVI ст. загінулі²⁶, сёння асноўнымі крыніцамі, якія ўтрымліваюць звесткі аб дзейнасці браслаўскіх павятовых ураднікаў, з’яўляюцца кнігі Метрыкі ВКЛ, якія захоўваюцца ў Расійскім дзяржаўным архіве старажытных актаў, а таксама выпісы з рашэнняў Браслаўскага земскага суда, якія магчыма адшукаць у шматлікіх фондах шляхецкіх родаў архіваў, музеяў і збораў рукапісаў бібліятэк Вільні, Мінска, Варшавы, Кракава, Санкт-Пецярбурга, Масквы і інш. Так менавіта матэрыялы 51 і 267 кніг Метрыкі ВКЛ даюць дакладны адказ аб пачатку сталай працы земскага суда Браслаўскага павета.

29 красавіка 1570 г. у Варшаве пачаўся супольны вальны сойм Рэчы Паспалітай абодвух народаў, першы пасля Люблінскай уніі, які завяршыў сваю працу 11 ліпеня таго ж году²⁷. Сойм разгледзеў пагадненне лютэранцаў, кальвіністаў і мараўскіх братоў, якое не згаджаўся прызнаць Жыгімонт Аўгуст, зацвердзіў канстытуцыі, праадпісаныя Гданьску і скончыў сваю работу, адклаўшы рэцэсам астатнія справы да наступнага сойма (у тым ліку і справу „поправенья” Статута ВКЛ)²⁸. Аднак Жыгімонтам Аўгустам і панамі-раднымі ВКЛ былі ўсё ж разгледжаны некаторыя бягучыя справы, вырашэнне якіх было запатрабавана жыццём беларуска-літоўскай дзяржавы. Адною з іх была праблема замяшчэння вакантных земскіх пасадаў у розных паветах Княства.

25 чэрвеня 1570 г. Жыгімонт Аўгуст выдаў намінацыйныя лісты адначасова на судзейства, падсудства і пісарства земскае ў Браслаўскім павеце. З тэксту прывілея на браслаўскае земскае судзейства Міцку Яцковічу Пуцяту становіцца вядома, што „*вси земляне, шлехта повету Браслава Литовского вродников земских, то ест судьи, подсудки и писары в повете тамошнем не маючи и заховываючи ся в том воле статуту земского на соймику тепер недавно прошлом поветовом вси спольне на каждый с тых уряд по чотыры электы люди добрых и годных шлехту оного ж повету межи собою обрали*”²⁹. Такім чынам, верагодней за ўсё на перадасоймавым павятовым соймаку, які адбыўся ў сакавіку 1570 г., шляхта Браслаўскага павета ўрэшце вырашыла абраць электаў на вакантныя пасады ў складзе земскага суда, паколькі на гэты момант у жывых застаўся толькі падсудак – Дзміцер (Міцко) Пуцята (які і быў абраны адным з кандыдатаў на судзейства земскае). 25.VI.1570 г. быў цалкам названы новы склад Браслаўскага земскага суда – пан **Дзміцер (Міцко) Яцковіч Пуцята**³⁰, суддзя земскі; пан **Станіслаў Ашмянца** („Станислав Ошменец”), падсудак³¹, і **Богуш Барысавіч Копець**³² („Богуш Копець, Копць”; „Bogusz (Bogusław) Kopeć”), пісар земскі.³³ Першыя свае крокі пасля прынясення прысягі гэты склад суда павінен быў адсузіць ужо ў верасні-кастрычніку таго ж году па Свяце Святога Міхала, а 1570 г. трэба прызнаць пачаткам сталай працы земскага суда ў Браслаўскім павеце. Акрамя таго 25.VI.1570 г. на браслаўскае падкаморства³⁴ быў прызначаны харужы браслаўскі князь Рыгор Андрэевіч Мірскі („Григорей Мирский (Мерский)”)³⁵, а на стаўшую вакантнай пасаду харужыя – пан **Матыс Нарбут** („Матис Нарбут”)³⁶.

Наступны элекцыйны соймак адбыўся на Браслаўшчыне пасля таго як 28.VII.1578 г. земскі пісар **Богуш Барысавіч Копець** быў авансаваны на браслаўскае падкаморства.³⁷ Дакладна вядома тое, што ўжо ў 1582 г. на пасадзе земскага пісара знаходзіўся князь **Рыгор Іванавіч Масальскі** („Масальский (Масалский) Григорей (Грыгор) Иванович”).³⁸

Як вынікае з намінацыйнага прывілея на падсудства земскае браслаўскае **Рыгору Рыгоравічу Мірскому** („Мирский Григорей; Мерский Грыгор Грыгоревич”) ад 31.X.1579 г.³⁹, элекцыйны соймак пасля верагоднай смерці Станіслава Ашмянца ў адпаведнасці з законам павінен быў адбыцца незадоўга да намінацыі.

Па аналогіі з іншымі павятамі можна сцвярджаць, што на свае соймікі, у тым ліку і элекцыйныя, шляхта Браслаўскага павята збіралася часцей за ўсё ў павятовым цэнтры — Браславе, пры гэтым некаторыя соймікі маглі адбывацца і ў іншых месцах, але толькі ў надзвычайных выпадках, напрыклад пад час эпідэміі.⁴⁰

23.VII.1592 г. па смерці Багдана Іванавіча Стэцкевіча земскі суддзя Дзміцер Яцковіч Пуцята „за прычыною канцлера ВКЛ Льва Сапегі” атрымаў намінацыйны ліст на вышэйшую земскую пасаду ў павече — маршалака,⁴¹ аднак яшчэ 17.X.1592 г. згадваецца як суддзя земскі.⁴² На элекцыйным сойміку, які адбыўся толькі 01.III.1593 г. на вакантную пасаду земскага суддзі быў авансаваны пісар земскі — князь **Рыгор Іванавіч Масальскі**, які атрымаў намінацыйны ліст на ўрад ужо 16.III.1593 г.⁴³ На месца земскага пісара, якое было вызвалена Рыгорам Масальскім былі абраны 4 электы, з якіх намінацыю атрымаў верагодна ўжо ў 1593 г. **Ян Самсон Падбярэзскі** („Ян Самсон Подберезский”) (узгадваецца на пасадзе 22.VII.1594 г.).⁴⁴

У 1593 г. „будучи неспособного здоровья” Рыгор Рыгоровіч Мірскі здаў пасаду падсудка.⁴⁵ На элекцыйным сойміку, які адбыўся да 20.VIII.1593 г.⁴⁶ адным з электаў на падсудства быў абраны браслаўскі стольнік князь **Васіль Іванавіч Масальскі** („Василь Иванович Масальский”).⁴⁷ Намінацыйны ліст яму на падсудства аднак датаваны ажно 11.X.1594 г.⁴⁸

Апошні ў XVI ст. элекцыйны соймік, на якім абіраліся электы на пасаду земскага суддзі, адбыўся амаль праз год пасля таго, як памёр Рыгор Іванавіч Масальскі. Смерць сустрэла яго да 7.I.1599 г., аб чым сведчыць ліст ад абыякавага Браслаўскага павята да ваяводы віленскага, князя Крыштафа Радзівіла „Пяруна” аб выдачы ліста на правядзенне элекцыйнага сойміка для выбарання электаў на пасаду земскага суддзі.⁴⁹ Элекцыйны соймік адбыўся аднак толькі 1 студзеня 1600 г., на ім былі абраны 4 электы на судзейства земскае, адным з якіх быў **Рыгор (Рыгоровіч) Мірскі (Мерскі)**, які ўрэшце 11.II.1600 г. і атрымаў намінацыйны ліст на пасаду.⁵⁰

Пасля працяглай барацьбы, шляхта ВКЛ атрымала права на выбаранне на павятовых сойміках электаў таксама і на пасады павятовых харужага і падкаморыя.⁵¹ Аб „залецаньні” павятовай шляхтай сваіх кандыдатаў на пасаду харужага ў часы Стэфана Баторыя пісалі І.Лапа⁵² і В.Камянецкі.⁵³ Намі раней адзначаўся факт прамога выбарання павятовага харужага ў Навагародскім павече ў час безкаралеўя да абрання вялікім князем Стэфана Баторыя.⁵⁴ У Браслаўскім павече першы элекцыйны соймік, скліканы дзеля выбараў электаў на пасаду харужага, магчыма адбыўся перад прызначэннем на гэтую пасаду Андрэя (Сямёнавіча) Укольскага⁵⁵, які верагодна займаў пасаду харужага пасля Матыса Нарбута.

Першыя выбары электаў на пасаду падкаморыя адбыліся ў Браслаўскім павече толькі пасля таго як Богус Барысавіч Копач, які займаў гэтую пасаду з 28.VII.1578 г. „подкаморство зложити умыслил”, пасля чаго 25.II.159 г. атрымаў ад вялікага князя прывілей на найвышшы земскі „вряд” у павече — павятовага маршалака⁵⁶. На элекцыйным сойміку, які адбыўся 30.IX.1597 г. на вакантную пасаду былі выбраныя 4 электы, з ліку якіх 24.X.1597 г. вялікі князь Жыгімонт III Ваза „за залецаньем” падканцлера ВКЛ Габрыэля Войны прызначыў падкаморыям **Вільгельма Стэцкевіча (Стэцкавіча)** („Вилгельм Стецкевича”).⁵⁷

Да канца стагоддзя ў Браслаўскім павече, які пасля рэформы сяр.60-х гг. уяўляў сабой і пэўную шляхецкую карпарацыю, сфарміравалася эліта, прадстаўнікі якой часцей за іншых шляхцічаў атрымлівалі прызначэнні на павятовыя земскія ўрады, выбіраліся дэпутатамі Трыбунала ВКЛ і соймавымі пасламі. На падставе складзеных аўтарам спісаў земскіх ураднікау магчыма зрабіць некаторыя высновы аб кар’ерах ураднікаў земскага суда, прызначэнне якіх на пасады залежала не толькі ад вялікага князя, але і ад усёй шляхты павята. лепшыя кар’еры ў вывучаемы перыяд у складзе земскага суда зрабілі: Дзміцер Яцковіч Пуцята — падсудак і суддзя земскі; Рыгор Іванавіч Масальскі — пісар і суддзя земскі, Рыгор Рыгоровіч Мірскі — падсудак і суддзя земскі. Ян Самсон Падбярэзскі які пачаў у к.XVI ст. сваю кар’еру з пасады пісара земскага ў XVII ст. стане падсудкам і суддзёй земскім. Іншыя пачынаючы сваю кар’еру ў якасці ўраднікаў земскага суда атрымлівалі ў наступным прывілей на падкаморства ці маршалкоўства браслаўскае. Не ведаем аднак прыкладаў прызначэння браслаўскіх павятовых ураднікаў на сенатарскія пасады ў XVI ст.

Эвалюцыя органаў улады ў Браслаўскім павече ў II-й палове XVI ст. была цесна звязана са зменамі, якія адбыліся ў сацыяльным і палітычным ладзе ВКЛ у сярэдзіне стагоддзя. Змянілася і месца ў дзяржаўна-прававой сістэме ВКЛ элекцыйных соймікаў. За гэты час, у выніку працяглай барацьбы, шляхта атрымала права прадстаўлення вялікаму князю электаў на пасады павятовых харужага і падкаморыя, якое было замацавана Статутам ВКЛ 1588 г. Аднак не ўсе патрабаванні „палітычнага народа Рэчы Паспалітай” сталі нормамі права. Не атрымала заканадаўчага замацавання імкненне шляхты прадстаўляць вялікаму князю электаў на ўсе значныя земскія павятовыя пасады. Толькі ў XVII ст. за шляхтай будзе замацавана права прадстаўлення вялікаму князю электаў на маршалкоўства — вышэйшую пасаду павята.⁵⁸

¹ Далей: Вялікае Княства Літоўскае, Вялікае Княства, ВКЛ.

² Спиридонов М. Браолав: Хроника XVI века // Браслаўскія чытанні: Матэрыялы IV-й навукова-краязнаўчай канферэнцыі, 24–25 красавіка 1997 г. — С.64–65.

³ Zakrzewski Andrzej B. Ograniczenie przez sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego monarszego prawa mianowania urzędników sądowych, XVII — XVIII w. // Lietuvos Valstybė XII–XVIII a. — Vilnius, 1997. (далей: Zakrzewski. Ograniczenie.) — S.173; аб іншых абмежаваннях — Matuszewski J. Sprzedawalność urzędów w Polsce // Czasopismo Prawno-Historyczne. — 1964. — T.XVI. — Z.2. — S.101–174.

⁴ Zakrzewski. Ograniczenie. — S.173.

⁵ Гл. Лаппо И.И. Литовский Статут 1588 года: В 2 т, 3 к книгах / Kaunas: „Spindulio”, 1934–1938. — Т.1. Исследование. Ч.1. — 1934. — 15 + 473 с.; Т.1. Ч.2. — 1936. — 10 + 591 с.

⁶ Рымская лічба азначае парадкавы нумар раздзела, арабская — артыкула Статута.

⁷ Временник Московского Императорского общества Истории и древностей Российских. Книга XXIII. Москва, 1855 (далей: Временник XXIII). — С.62–64.

⁸ Статут Вялікага Княства Літоўскага 1588 г. Тэкст. Даведнік. Каментарыі (далей: Статут ВКЛ 1588). — Мн., 1989. — С.138–141.

⁹ Временник XXIII. — С.64.

¹⁰ Статут ВКЛ 1588. — С.139. Вядомы шматлікі прыклады авансавання на элекцыйных сойміках земскіх пісараў на падсудства і да ўвядзення ў дзеянне Статута ВКЛ 1588 г., таму дэдаваная прававая норма толькі замацоўвала існуючую практыку. Гл. такоама лацінскі тэкст Статута ВКЛ 1566 г. які не забараняў такіх авансы: Archiwum Komisji Prawniczej = Collectanea ex Archivis Collegii Juridici. — T.VII: Pomniki Prawa Litewskiego z XVI wieku. Powstanie trzech redakcji Statutu. — I. Statut Litewski drugiej redakcji (1566) // AU. Rozprawy wydziału hist.-filozof. XXXIX. / Wydawnictwo Franciszek Piekosinski. — Kraków, 1900. — S.72; таксама: Лаппо И.И. Великое княжество Литовское за время от заключения Люблинской Унии

- до смерти Стефана Батория. Опыт исследования политического и общественного строя (1569–1586). Т.1. Санкт-Петербург, 1901. (далее: Лаппо. ВКЛ I). – С.353; Лаппо И.И. Великое княжество Литовское во второй половине XVI столетия. Литовско-русский повет и его сеймик. – Юрьев, 1911 (далее: Лаппо. ВКЛ II). – С.501; Zakrzewski. Organizowanie. – S.174.
- ¹¹ Статут ВКЛ 1588. – С.251.
- ¹² Тамсама. – С.103.
- ¹³ Лаппо. ВКЛ I. – С.582–584.
- ¹⁴ Трба аднак заўважыць, што дадзеным правам полацкая і віцебская шляхта карысталася не заўжды. Гл.: Варонін В. Палітычны лад Полацкага ваяводства ў першай палове XVI ст. // Беларускі гістарычны агляд. – Т.5. Сп.1(8). Чэрвень 1998. – С.28–30.
- ¹⁵ Расійскі дзяржаўны архіў старажытных актаў (далее: РДАСА). Фонд 389. „Літоўская Метрыка”; гл. таксама: Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі. Калекцыя мікрафільмаў 18 (далее: Метрыка ВКЛ). Адзінка захавання (далее: А.з.) 72. Арк.179 адв.–180; А.з.76. Арк.97 адв., арк.109 адв.–111.
- ¹⁶ Статут ВКЛ 1588. – С.212–213.
- ¹⁷ Временник ХХІІІ. – С.11–12.
- ¹⁸ Русская историческая библиотека, издаваемая Императорской Археологической комиссией. Т.ХХХ. Литовская Метрика. Отделы I–II. Ч.III: Книги Публичных Дел. Т.I. – Юрьев, 1914. – Стб.408–409. – Арт.1. Ч.2–3.
- ¹⁹ Статут ВКЛ 1588. – С.140–141.
- ²⁰ У Браслаўскім павеце не сустракаем прыкладаў такога кіпталту ў дачыненні павятовых земскіх уладнікаў. Але ў іншых паветах ВКЛ такія выпадкі вядомыя. Гл.: Радаман А. Элекцыйныя соймікі Навагародскага павета ў II-й палове XVI ст. // Гісторыя Беларусі: новае ў даследаванні і выкладанні: Матэрыялы Рэспубліканскай навукова-практычнай канферэнцыі, Мінск, 27 сакавіка 1999 г.: У 2 ч. – Мн.: БДПУ імя М.Танка, 1999. – Ч.2. (далее: Радаман А. Элекцыйныя соймікі Навагародскага павета). – С.110.
- ²¹ Гл.: Спірыдонаў М.Ф. Наваградчына ў XVI–XVIII стст. Паны і прыгонныя. Прывілей Жыгімонта Аўгуста 1565 г. аб абмежаванні Навагародскага павета і прызначэнні членаў земскага суда [публікацыя М.Ф.Спірыдонава] // Памяць [Навагрудскі раён]. Гісторыка-дакументальная хроніка Навагрудскага раёна. Мінск, 1996. – С.102–105; Спірыдонов М.Ф. Источники о реформе административно-территориального деления Великого Княжества Литовского 1565 г. в зарубежных архивах // Заможная архіўная Беларусі, Матэрыялы міжнароднай навуковай канферэнцыі (25–26 красавіка 1996). – Мн., 1998. – С.77–80.
- ²² Метрыка ВКЛ. А.з.529. Арк.214 адв. (198 адв.); Любавский М.К. Литовско-Русский сейм. Опыт по истории учреждения в связи с внутренним строем и внешнею жизнью государства. / Императорское общество истории и древностей российских при Московском университете. – Москва: Университетская типография, 1900 (на обложке – 1901). – Приложения. – № 79. – С.226.
- ²³ Пытанне аб датроўцы „Стисання поветов ВКЛ и вярджіков в них” неаднаразова ставілася ў гістарыяграфіі. С.Пташчык датаваў яго 08.II.1568 г. (Пташчык С.П. Описание книг и актов Литовской Метрики. – Спб.: Тип. Прав.Сената, 1887. – С.36), М.Любаўскі аднёс яго да Віленскага сойма 1565–1566 г. (Дакладную дату, на наш погляд, вызначыць не магчыма. Верагодней за ўсё, „Стисанье” складалася паступова і было канчаткова аформлена ў 1567 г., што выпякае з аналізу намінацыйных лістоў на павятовыя пасады за дадзены перыяд).
- ²⁴ Магчыма да намінацыі на пасаду быў дваранінам Жыгімонта Аўгуста. Узгадваецца ў 1546 г., судзіцца з Ёдкай за добра Маркінікі (Boniecki A. Poczet rodów w Wielkiem Księstwie Litewskiem w XV i XVI wieku. – Warszawa, 1887. – S.5). Аднак у найноўшым даследаванні М.Фарэнга Іван Баса не згадваецца (Ferenc Marek. Dwór Zygmunta Augusta. – Kraków: Towarzystwo Wydawnicze „Historia Jagellonica”, 1998. – 311 s.). У А.Хедэмана недакладна паказаны гадзі знаходжання на пасадзе земскага судзі: 1525–1528 (Hedemann Otto. Historia powiatu Brzławskiego. – Wilno, Nakładem sejmiku Brzławskiego, 1930 (далее: Hedemann). – S.428).
- ²⁵ Русская историческая библиотека, издаваемая Императорской Археологической комиссией. Т.ХХХІІІ. Литовская метрика. Отд.І. Ч.ІІІ. Книги Публичных Дел. Переписи войска Литовскаго 1528, 1565, 1567 гг. – Петроград, 1915. – С.634.
- ²⁶ Гл.: Lulewicz Henryk. Sąd ziemski brzławski w świetle zachowanych ksiąg ziemskich z lat 1603–1632 // Miscellanea Historico-Archivistica. – Т.Х. – Warszawa: Wydawnictwo DiG, 1998. – (далее: Lulewicz. Sąd ziemski brzławski). – S.151–161; Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (далее: НГАБ). Ф.1747. Браслаўскі земскі суд. Бопіс 1. 38 адзінак захавання за 1603–1802 гг. А.з.1. Актавая кніга (07.I.1603–17.I.1606) і інш.
- ²⁷ Konopczyński Wł. Chronologia sejmów polskich. 1493–1793 // Polska Akademia Umiejętności. Archiwum Komisji Historycznej PAN. Seria II. T.IV (ogólnego zboru XVI). № 3. – Kraków, 1948. – S.141.
- ²⁸ Рэцэ сойма гл. у выданні: Prawa, konstytucje i przywileje Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego i wszystkich prowincji należących, na walnych sejmiech koronnych od seymu wiślickiego roku Pańskiego 1347 aż do ostatniego seymu uchwalone, w drukarni J.K.M. i Rzeczypospolitej, w Collegium Warszawskim Scholarum Piarum sumptibus publicis przedrukowane, roku Pańskiego 1733. – Volumen secundum, ab anno 1550 ad annum 1609 acta Reipublicae continens (далее: Volumina Legum. II.). – Warszawa, 1733. – S. 807–830. Дзярыюш сойма 1570 г. выдаў Ю.Шуйскі: Scriptores Rerum Polonicarum. – Tomus primus. – Continet: Diaria Comitiorum Regni Poloniae annorum 1548, 1553, 1570. [Dyaryusze sejmów koronnych 1548, 1553 i 1570 r. / Z rękopismów wydał i przypisami objaśnił Józef Szulski, prof.historji polskiej. Dyr.wyd.Komisji hist.]. – Cracoviae [Krakow], 1872. – S.XX+311. Гл.таксама: Pirożyński J. Sejm warszawski roku 1570 // Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. – T.CCLXXIX. – Prace historyczne. – Z.36. – Warszawa–Kraków. – 1972. – 279 s.
- ²⁹ Метрыка ВКЛ. А.з.267. Арк.302 адв.–303.
- ³⁰ Метрыка ВКЛ. А.з.267. Арк.302 адв.–303. Другі намінацыйны прывілей (без даты): VI.1570 г. (Варшава, вальны сойм) (Метрыка ВКЛ. А.з.51. Арк.265–266 адв. (д.173). У А.Хедэмана недакладна паказаны год прызначэння на пасаду земскага судзі: 1565 (Hedemann. – S.428).
- ³¹ Прызначаны на пасаду „одным разомъ и под одною датою” [(25).VI.1570 г. – аўтар] (Варшава, вальны сойм) (Метрыка ВКЛ. А.з.51. Арк.265 адв.: VI.1570 г.).
- ³² Раней – *роміштр каралеўскі* (узгадваецца ў 1564) (Kojalowicz Wojciech Wijuk, ks. Herbarz rycerstwa W.X.Litewskiego, tak zwany Compendium, czyli o klejnotach albo herbach, których familie stanu rycerskiego w prowincjach Wielkiego Xięstwa Litewskiego zażywiają. / Wyd. F.Piekosiński, „Herold Polski”. – Kraków: w drukarni „Czasu” Fr.Kłuczyckiego i spółki, 1897 (далее: Kojalowicz W. Herbarz.). – S.113). Маці – Марына (РИБ. Т.ХХХІІІ. Стб.634–638).
- ³³ „Прывілей Богушу Копцю на писарство земское браславское... одним разомъ и под одною датою” [(25).VI.1570 г (Варшава, вальны сойм) (Метрыка ВКЛ. А.з.51. Арк.265 адв.). Узгадваецца ў 1578 г. як пісар і пайборца браслаўскі (Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Krakowie. Rkps.360. K.16 (ст.бел.); VL. II. S.196 [1992]). У А.Хедэмана недакладна паказаны гадзі знаходжання на пасадзе земскага пісара: 1565–1579 (Hedemann. – S.429). Узгадваецца як пісар земскі ў 1579 г. (Kojalowicz W. Herbarz. – S.113).
- ³⁴ Ранейшы падкаморы браслаўскі Іван Цімафеевіч Кропшынскі пакінуў браслаўскае падкаморства, захаваўшы пасаду ўпіцкага дзяржаўцы і віленскага войскага.
- ³⁵ Бацька – князь Андрэй (Святаполк)–Мірскі, гербу „Бялыны” змененая. Дзедзіч Укля, Мераў.
- ³⁶ Харужы браслаўскі. Узгадваецца: 22.IX.1567 г. (РИБ. ХХХІІІ. Слп.634). Падкаморы браслаўскі. N 25.VI.1570 г. (Метрыка ВКЛ. А.з.267. Арк.303–303 адв.; Метрыка ВКЛ. А.з.51. Арк.265 адв.–266 (175): VI.1570 г.). Памёр да 28.VII.1578 г. (вядома з намінацыі паступніка – Метрыка ВКЛ. А.з.59. Арк.143–143 адв.). (Zychliński Teodor. Złota księga szlachty polskiej przez Teodora Zychlińskiego członka król. Akademii heraldyczno-genealogicznej w Pizie: w 31 t. / Poznań, 1879–1908. – R.IV (czwarty), ozdobiony portretem Ignacego Prądzyńskiego, z dodaniem dziewięciu tablic genealogicznych królowy Maryi Leszczyńskiej, książęcego domu Radziwiłłów i Skórzewskich herbu Drogosław. – Poznań: Jarosław Leitgeber, 1882 (далее: Zychliński. Złota księga. IV). – S.188: II pok.: не ўзгадваецца як харужы, толькі як падкаморы).
- ³⁷ Метрыка ВКЛ. А.з.267. Арк.303 адв.–304; Метрыка ВКЛ. А.з.51. Арк.265 адв.–VI.1570 г.
- ³⁸ Падкаморы браслаўскі (1578–1597). Прызначаны на пасаду 28.VII.1578 г. (Львоў) (Метрыка ВКЛ. А.з.59. Арк.143–143 адв.) (Пазднякоў В. Кошці // Эцыклапедыя гісторыі Беларусі: У 6-т. / Мн., Беларуская эцыклапедыя, 1993–2000. – Т.4. – С.233: недакладна – 1590). У 1580 г. пайборца браслаўскі (Пазднякоў В. Кошці // ЭГБ. 4. 233).

- ³⁸ *Пісар земскі браслаўскі* (1582–1587) (Hedemann. – S.429). Бацька: Іван Цімафеевіч Масальскі, *гербу ўласнага „Kościesz na Księżyca”, ці „Mogila wtora”*. Гл.: Бранденбург Н.Е. Родословная князей Мосальских (XIV–XIX). – СПб., 1892; Дворянские роды Российской империи. Т.1. Князья. – СПб., 1993. – С.117).
- ³⁹ Призначаны на пасаду: 31.X.1579 г. (Горадня) (Метрыка ВКЛ 64. Арк.268 адв.). Узгадваецца на пасадзе: 13.V.1583 г. (Lietuvos Vyriausiojo Tribunalo sprendimai = Решения Главного Литовского Трибунала (1583–1655). / Parengė V.Raudeliūnas, A.Baliulis; Radkol. V.Raudeliūnas (ats.red.) ir kt. – Vilnius: Mintis, 1988. – 670 p.: iliustr. – (Lietuvos teisės paminklai = Памятники литовского права; III). (далее: РГЛТ). – С.39, p.29–31)).
- ⁴⁰ Так, напрыклад, адзін з элекцыйных соймаў Навагародскага павета прайшоў у Цырыне 1.IX.1592 г. (Свяжынскі У.М. „Гістарычныя запіскі” Ф.Еулашоўскага. Мн., 1990. – С.113).
- ⁴¹ Метрыка ВКЛ. А.з.77. № 343. Арк.309 адв.; Метрыка ВКЛ. А.з.78. Арк.149–149 адв.
- ⁴² Метрыка ВКЛ. А.з.78. Арк.193–194.
- ⁴³ Метрыка ВКЛ. А.з.77. № 496. Арк.439; Lulewicz. Sąd ziemski braslawski. – S.153; Hedemann. – S.428: 1593–1598). (04.VI.1597 г. на месцы суддзі – Богуш Жынка (РГЛТ. – С.122, 123).
- ⁴⁴ РДзАСА. Ф.356. В.2. № 13. Арк.847; Lulewicz. Sąd ziemski braslawski. – S.153. Узгадваецца на пасадзе: 1597; 4.XII.1604 г. (РГЛТ. С.169). У А.Хедэмана недакладна паказаны гады знаходжання на пасадзе земскага пісара: 1595–1608 (Hedemann. – S.429). *Падсудак земскі браслаўскі*. Абраны на падсудства на элекцыйным сойміку, які адбыўся 7.V.1618 г. (Метрыка ВКЛ. А.з.93. Арк.181 адв.–182; Lulewicz. Sąd ziemski braslawski. – S.154). Призначаны на пасаду ў 1618 г. Узгадваецца на пасадзе 1.X.1618 г. (НГАБ. Ф.1747. В.1. А.з.3. Арк.1б.; Lulewicz. Sąd ziemski braslawski. – S.153). *Суддзі земскі браслаўскі*. Призначаны на пасаду 3.VIII.1620 г. (Метрыка ВКЛ. А.з.93. Арк.327 адв.; Lulewicz. Sąd ziemski braslawski. – S.154).
- ⁴⁵ Вядома з намінацыі наступніка – Масальскага. Магчыма пасля выздараўлення гэта ён дэпутат Трыбунала ВКЛ „Грыгорей Мерскі” у 1599 г. (РГЛТ. С.147). Магчыма пазней – суддзя земскі браслаўскі.
- ⁴⁶ Вядома з намінацыі наступніка Васіля Масальскага на стольніцтва (Метрыка ВКЛ. А.з.78. Арк.261–261 адв.).
- ⁴⁷ Бацька: *Іван Цімафеевіч Масальскі, гербу ўласнага „Kościesz na Księżyca” ці „Mogila wtora”*.
- ⁴⁸ Дзедзіч Друі. *Стольнік браслаўскі*. Призначаны на пасаду 4.IV.1590 г. (Метрыка ВКЛ. А.з.77. № 114. Арк.86–86 адв.). (Żychliński. Złota księga. IV. – S.175: C. Odnoga po Iwanie. VI rok.). пасады не згадваюцца; Бранденбург Н.Е. Родословная князей Мосальских (XIV–XIX). СПб., 1892. Дворянские роды Российской империи. Т.1. Князья. СПб., 1993. С.117).
- ⁴⁹ Метрыка ВКЛ. А.з.77. № 587. Арк.522–522 адв.; Lulewicz. Sąd ziemski braslawski. – S.153. 04.VI.1597 г. на месцы падсудка ўзгадваецца харужыч браслаўскі Матэвуш Андрэвіч Укольскі, які часова замяшчае Масальскага (РГЛТ. С.122–123). Узгадваецца на пасадзе: 03.VI.1599 г. (РГЛТ. С.145).
- ⁵⁰ *Падкаморы браслаўскі*. Призначаны на пасаду 17.I.1617 г. (Метрыка ВКЛ. А.з.93. Арк.58–58 адв.; Lulewicz. Sąd ziemski braslawski. – S.153). Памёр у 1623 г. (Нарбут А. Генеалогия Белоруссии. Вып.3. С.105).
- ⁵¹ Хронологическая опись исторических документов Несвижского архива, составленная в 1862 г. Отд.III. Кн.309 // Летопись занятий Археологической комиссии за 4 года. В.5. – СПб., 1871. – С.30.
- ⁵² Магчыма раней *падсудак земскі браслаўскі*. (гл.вышэй). Призначаны на пасаду земскага суддзі 11.II.1600 г. „за залечаннем канцлера ВКЛ Льва Сапегі” (Метрыка ВКЛ. А.з.84. Д.371. Арк.324 адв.–325). Жыў яшчэ 14.I.1619 г. (НГАБ. Ф.1747. В.1. А.з.3. Арк.77; Lulewicz. Sąd ziemski braslawski. – S.153). У А.Хедэмана недакладна паказаны гады знаходжання на пасадзе: 1598–1613 (Hedemann. – S.428).
- ⁵³ А.В.Закрзевскі. Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego epoki batorskiej. Матэрыял ласкава прадстаўлены аўтарам. Рыхтуецца да друку ў выданні “Нам Радавод” (Матэрыялы Міжнароднай навуковай канферэнцыі „Стэфан Баторый і Усходняя Еўропа яго часу”, Гродна 12–14 снежня 1996 г.).
- ⁵⁴ Лапо. ВКЛ II. – С.323–324.
- ⁵⁵ Kamieniecki W. Chorażowie w parlamentaryzmie litewskim przed unią lubelską // Antemurale. Rocznik wyd. Institutum Historicum Polonicum Romae. – IX: Romae, 1965. – S.183–184.
- ⁵⁶ Радаман А. Элекцыйныя соймікі Навагародскага павета. – С.111.
- ⁵⁷ 04.VI.1597 г. на месцы падсудка земскага браслаўскага ўзгадваецца харужыч браслаўскі Матэвуш Андрэвіч Укольскі (Решения Главного Литовского Трибунала. – С.122, 123).
- ⁵⁸ Богуш Барысавіч Копань, *гербу „Роля” („Kroie”). Маршалак браслаўскі* (1597–†1611). Призначаны на пасаду 25.II.1597 г. (Варшава) (Метрыка ВКЛ. А.з.83. № 196. Арк.179–179 адв.). Памёр у 1611 г. (Пазднякоў В. Копці // ЭГБ. 4. 233).
- ⁵⁹ Метрыка ВКЛ. А.з.76. Арк.720–720 адв. Узгадваецца на пасадзе: 09.XI.1613 г. (Собрание древних грамот... Минской губернии. С.120–121). Верагодна памёр да 17.I.1617 г. (вядома з намінацыі наступніка) (інфармацыя Віталія Галубовіча).
- ⁶⁰ Zakrzewski. Ograniczenie. – S.175; гл. таксама: Zakrzewski A.B. Marszałek powiatowy Wielkiego Księstwa Litewskiego – marszałkiem sejmikowym (XVI–XVIII w.) // Parlament, prawo, ludzie. Studia ofiarowana profesorowi Juliuszowi Bardachowi w sześćdziesięciolecie pracy mrocznej. – Warszawa, 1996. – S.356–361.

СУДДЗІ БРАСЛАЎСКАГА ЗЕМСКАГА СУДА (II-я палова XVI ст. пасля рэформы 1565 г.)		
СУДЬИ ЗЕМСКИЕ БРАСЛАВСКИЕ		
Гады	Е; N; A; P; C; R; †; +; ?	Прозвішча, імя, імя па бацьку і герб ўраднака
1564	?	Баса Іван, пан ¹ („Іван Баса”),
1565	?	
1566	N ?	
1567	† верагодна да 22.IX.1567	
1568	?	
1569	?	
Элекцыйны соймак адбыўся перад 25.VI.1570 г. Абраны 4 электы на пасаду.		
1570	N 25.VI.1570	Пуцата Дзмітры Яцковіч (Мітко, Міцько), пан ¹ („Дмитр (Мицько, Митко; Митько) Яцкович Пуцата”)
1571	(раней падсудак)	
1572	+	
1573	+	
1574	+	
1575	+	
1576	+	
1577	+	
1578	+	
1579	+	
1580	+	
1581	+	
1582	+	

1583	+	
1584	+	
1585	+	
1586	+	
1587	+	
1588	+	
1589	+	
1590	+	
1591	+	
1592	A 23.VII.1592 на маршалкоўства -17.X.1592-	

На элекцыйным соймаку, які адбыўся 01.III.1593 г. пісар земскі браслаўскі Рыгор Іванавіч Масальскі быў абраны на ўрад земскага судзі ¹		
1593	E 1.III.1593; N 16.III.1593	Масальскі Рыгор Іванавіч, князь ¹ („Масальский (Масалский) Григорей Иванович”) гербу ўласнага, h. własnego „Kościęsza na Księżycu” гербу „Mazila” („Mogila wtora”)
1594	(раней пісар земскі)	
1595	+	
1596	+	
1597	+	
1598	+	
1599	† да 7.I.1599	

7.I.1599 г. Ліст ад абывацеляў Браслаўскага павета да ваяводы віленскага, князя Крыштафа Радзівіла („Пяруна”) аб выдачы ліста на правядзенне элекцыйнага соймака. (Хронологическая опись исторических документов Несвижского архива, составленная в 1862 г. Отд.III. Кн.309 // Летопись занятий Археографической комиссии за 4 года. В.5.- СПб., 1871.- С.30). Элекцыйны соймак па смерці Рыгора Масальскага адбыўся 1 студзеня 1600 г. Абраны 4 электы на судзейства земскае: 1. Рыгор Мірскі (Мерскі).

1600	E 1.I.1600; N 11.II.1600	Мірскі Рыгор (Рыгоравіч), князь ¹ („Григорей Мирский, Мерский”)
1601-	(раней падсудац)	
1619	-14.I.1619-	
1620	† 1619/1620	

ПАДСУДКІ БРАСЛАЎСКАГА ЗЕМСКАГА СУДА (II-я палова XVI ст. пасля рэформы 1565 г.) Подсудки земские браславские		
Гады	E; N; A; P; C; R; †; +; ?	Прозвішча, імя, імя па бацьку і герб ўраднага
1564	?	Пуцята Дзмітры Яцковіч (Мітко, Міцько), пан ¹ („Дмитр (Мицко, Митко; Митько) Яцкович Пуцята”)
1565	?	
1566	?	
1567	(+)	
1568	(+)	
1569	(+)	
1570	A 25.VI.1570 на судзейства земскае	

Элекцыйны соймак адбыўся перад 25.VI.1570 г. Электамі на ўрад абраныя: 1. Ашмянца Станіслаў; 2.?, 3.?, 4.?

1570	N (25).VI.1570	Ашмянца Станіслаў ¹ („Станислав Ошменец”)
1571	?	
1572	?	
1573	?	
1574	?	
1575	?	
1576	?	
1577	?	
1578	?	
Элекцыйны соймак адбыўся верагодна ў 1578 г. ¹		
1578	?	
1579	?	
1580	?	
1581	?	
1582	?	
1583	-13.V.1583 -	
1584	+	
1585	+	
1586	+	
1587	+	
1588	+	
1589	+	
1590	+	
1591	+	
1592	+	
1593	R з прычыны „неспособнаго здорovia” да VIII.1593	

Элекцыйны соймак адбыўся да 20.VIII.1593 г.

1593	E да 20.VIII.1593	Масальскі Васіль Іванавіч, князь ¹ („Василь Иванович Масальский”) гербу ўласнага, h. własnego „Kościęsza na Księżycu” гербу „Mazila” („Mogila wtora”)
1594	N 11.X.1594	
1595	+	
1596	+	
1597	+(#)	
1598	+	
1599	-03.VI.1599-	

1600	+	
1601–	+	
1611–	+	
1617		А на падкаморства 17.I.1617

ПІСАРЫ БРАСЛАЎСКАГА ЗЕМСКАГА СУДА (II-я палова XVI ст. пасля рэформы 1565 г.) Писары земские браславские		
Гады	Е; N; A; P; C; R; †; +; ?	Прозвішча, імя, імя па бацьку і герб ўрадніка
1564	?	Сіновіч Ян, пан („Ян Синович") ¹
1565	?	
1566	?	
1567	+	
1568	?	
1569	?	
Элекцыйны сойм адбыўся перад 25.VI.1570 г. Электамі на ўрад абраныя: 1. Копань Богуш Барысавіч; 2. ?; 3. ?; 4. ?.		
1570	N (25).VI.1570	Копань Богуш Барысавіч (? – †1611), ¹ („Богуш Копть, Копть"; „Bogusz (Bogusław) Kopeć") гербу „Ролл" („Kroie") ¹
1571	+	
1572	+	
1573	+	
1574	+	
1575	+	
1576	+	
1577	+	
1578	A на падкаморства 28.VII.1578	
Элекцыйны сойм адбыўся верагодна ў 1578 г.		
1578	Е ?; N ?	Масальскі Рыгор Іванавіч, князь ¹ („Масалский Григор Иванович") гербу ўласнага, h. własnego „Kościusza na Księżyca" гербу „Мазіла" („Mogila wtora")
1579	?	
1580	?	
1581	?	
1582	+	
1583	–13.V.1583–	
1584	+	
1585	+	
1586	+	
1587	+	
1588	+	
1589	+	
1590	+	
1591	+	
1592	+	
1593	E 01.III.1593 на судзейства земскае A(N) 16.III.1593 на судзейства земскае	
Элекцыйны сойм адбыўся верагодна ў 1593 г.		
1593	N ?	Падбярэзскі Ян Самсон („Ян Самсон Подбереский") ¹
1594	–22.VII.1594–	
1595	+	
1596	+	
1597	+	
1598	+	
1599	+	
1600	+	
1601–	+	
1604–	–04.XII.1604–	
1611–	+	
1618	A на падсудства (E 7.V.1618)	

ПАДКАМОРЫ БРАСЛАЎСКІЯ (II-я палова XVI ст. пасля рэформы 1565 г.) Подкомории браславские		
Гады	Е; N; A; P; C; R; †; +; ?	Прозвішча, імя, імя па бацьку і герб ўрадніка
1564	?	Крошынскі Іван Цімафеевіч, князь ¹ („Иван Тимофеевич Крошинский”),
1565	?	
1566	+	
1567	(+)	
1568	+	
1569	+	
1570	пакінуў падкаморства, захаваўшы ўпісную дзяржаву і віленскае войскае † да VI.1571	
1570	N 25.VI.1570 (раней – харужы)	Мірскі Рыгор (Андрэевіч), князь ¹ („Григорей Мирский (Мерский”)”) гербу „Бялыя” змененая
1571	+	
1572	+	
1573	+	

1574	+	
1575	+	
1576	+	
1577	+	
1578	† да 28.VII.1578	
1578	А з писарства земскаго 28.VII.1578	Копець Богусь Барысавіч (? – †1611), ¹
1579	+	(„Богусь Копець, Копець”; „Bogusz (Bogusław) Kopeć”)
1580	+	гербу „Роля” („Kroie”) ¹
1581	+	
1582	+	
1583	+	
1584	+	
1585	+	
1586	+	
1587	+	
1588	+	
1589	+	
1590	+	
1591	+	
1592	+	
1593	+	
1594	+	
1595	+	
1596	+	
1597	А на маршалкоўства 25.II.1597	
На элекцыйным сойміку, які адбыўся 30 верасня 1597 г. абралі 4-х электаў на ўрад падкаморага. 1. Вільгельм Стэцкевіч.		
1597	Е 30.IX.1597; N 24.X.1597	Стэцкевіч (Стэцкавіч) Вільгельм, ¹
1598	+	(„Вилгелм Стецкевич”)
1599	+	
1600	+	
1601	+	
1611	+	
1613	+	
1614	–09.XI.1613–	
1615	+	
1616	†	

ХАРУЖЫІ БРАСЛАЎСКІЯ (II-я палова XVI ст. пасля рэформы 1565 г.) ХОРУЖИИ БРАСЛАВСКИЕ		
Гады	Е; N; А; Р; С; R; †; +; ?	Прозвішча, імя, імя па бацьку і герб ўрадніка
1564	?	
1565	?	
1566	?	хоружий ¹
1567	22.IX.1567	Мірскі Рыгор (Андрэвіч), князь ¹
1568	+	(„Григорей Мирский (Мерский)”)
1569	+	гербу „Бялыя” зменена
1570	А 25.VI.1570 на падкаморства	
1570	N 25.VI.1570	Нарбут Матыс, пан ¹
1571	?	(„Матыс Нарбут”)
1572	?	
1573	?	
1574	?	
1575	?	
1576	?	
1577	?	
1578	?	
1579	?	
1580	?	
1581	?	
1582	?	
1583	?	
1584	?	
1585	?	
1586	?	
1587	?	
1588	?	
1589	?	
1590	?	
1591	?	
1592	?	
1593	?	
1594	?	
1595	?	
1596	?	
1597	–4.VI.1597–	Укольскі Андрэй (Сямёнавіч) ¹
1598	?	(„Андрей (Семёнович) Укольский”)
1599	?	
1600	?	
1601	?	
1611	?	

Е – элекцыя, выбар электам на пасаду

† – смерць

? – інформація відсутня

83

З матэрыялаў шматслойнага гарадзішча Дрысвяты (II – I стст. да н. э. і далей да часоў Полацкага княства і ВКЛ) бачна, што паляўнічая здабыча налічвала 23 – 21 % ад складу касцявых рэшткаў. На прылягаючым да яго селішчы за час з канца I тыс. да н. э. да XVIII ст. роля палявання плаўна змяняецца, пачынаючы ад 40 %, а ў верхніх пластах дзікія жывёлы займаюць пазіцыю ў 25 % ад усіх асобін, што значна перавышае дзены з Дрысвятаў (гарадзішча, пазней – замку).

Адзіныя матэрыяльныя сведчанні складання к XVI – XVII стст. на Браслаўшчыне сталай арганізацыі палявання спартыўнага накірунку знойдзены пры раскопках замка Іказь. У часы Яна Сапегі там трымалі шмат сабак, прычым В. В. Шчаглова аднесла іх рэшткі да 12 пародаў.

З XVI стагоддзя браслаўскія пушчы згадваюцца ў пісьмовых крыніцах у сувязі з рэвізіямі ўгоддзяў, апісваюцца рэдкія і ўвогуле не знойдзеныя пры раскопках віды жывёл: гарнастай, норка. У “Уставе на звера” Сапегі пад 1649 годам рэгламентуецца паляванне на ласёў, зуброў, гарнастая, куніцу, бобра на ўзроўні дзяржаўнага закона.

Паляўнічае ўзбраенне браслаўчан прадстаўлена па каменнаму веку крамянёвымі наканечнікамі стрэлаў, па жалезнаму веку і сярэднявеччу – тронкавымі, іголкападобнымі і ўтулкавымі наканечнікамі стрэлаў з протнага рогу, костак дзікіх капытных (зубра, лася, дзіка), а таксама жалезнымі рабінчанага сячэння. Масіўныя жалезныя наканечнікі коп’яў з Маскавіч і доўгі касцяны наканечнік дрошкі з Раціонак маглі выкарыстоўвацца як паляўнічыя (мал. 1). Касцяныя і жалезныя гарпуны, якія звычайна адносяць да прыладаў рыбакоўства, вядомы па ўсёй лясной зоне Еўразіі ў якасці эфектыўнай зброі пры здабычы ласёў, аленьяў, казуль. Папярэднічалі ім формы, зробленыя з косці.

Значная частка матэрыялу з астэалагічных калекцый Браслаўшчыны і ўвогуле з Падзвіння адулюструе тэхналогію апрацоўкі косці і розныя стадыі вырабу касцянога інвентара. Праца з матэрыяламі гарадзішча беларуска-латвійскага памежжа Пруднікі Мёрскага раёна (раскопкі Шадры В. В.) высветлілі значнае падабенства ў тэхналогіі атрымання нарыхтовак для касцяных рэчаў. Сляды наўмыснага расколвання, пілення, аддзялення трубчатых (полай) часткі ад эпфізаў назіраюцца на большай частцы плечавых, прамянёвых, сягновых, метакарпальных і метатарзальных (пяспевых і плюсных) костак дзікіх жывёл.

Рогі аленьяў, казуль і ласёў практычна поўнасю прадстаўлены прыладамі, нарыхтоўкамі і адулоўкамі вытворчасці. 9 – 12 % костак з гарадзішча Пруднікі і 10 – 15 % з гарадзішча Зазоны маюць яўныя сляды апрацоўкі. Адметнымі для Браслаўшчыны і помнікаў Паўночнай Беларусі з’яўляюцца скрабкі архаічнай формы з вуглоў ніжніх сківіц дзікіх і хатніх жывёл, часта вельмі спрацаваныя (мал. 2, 1). Знойдзены долатападобныя, скоблепадобныя, скрабучыя, рэжучыя прылады, вырабленыя даволі неахайна, простым падчэсваннем ці завастрэннем пласцінак і брускоў са сценак трубчатых костак (мал. 2, 3 – 5, 7 – 12). З ласцявых костак ласёў, зуброў, вырабляюць прылады кшталту пястоў для расцірання (мал. 2, 6). Частка рэбраў і адросткаў пазванкоў мае яўныя сляды запаліроўкі і сцёртасці (лашчылы, шпатэлі). У часы ранняга жалеза, які ў неаліце, з лапатак жывёл рабілі шуфлікі.

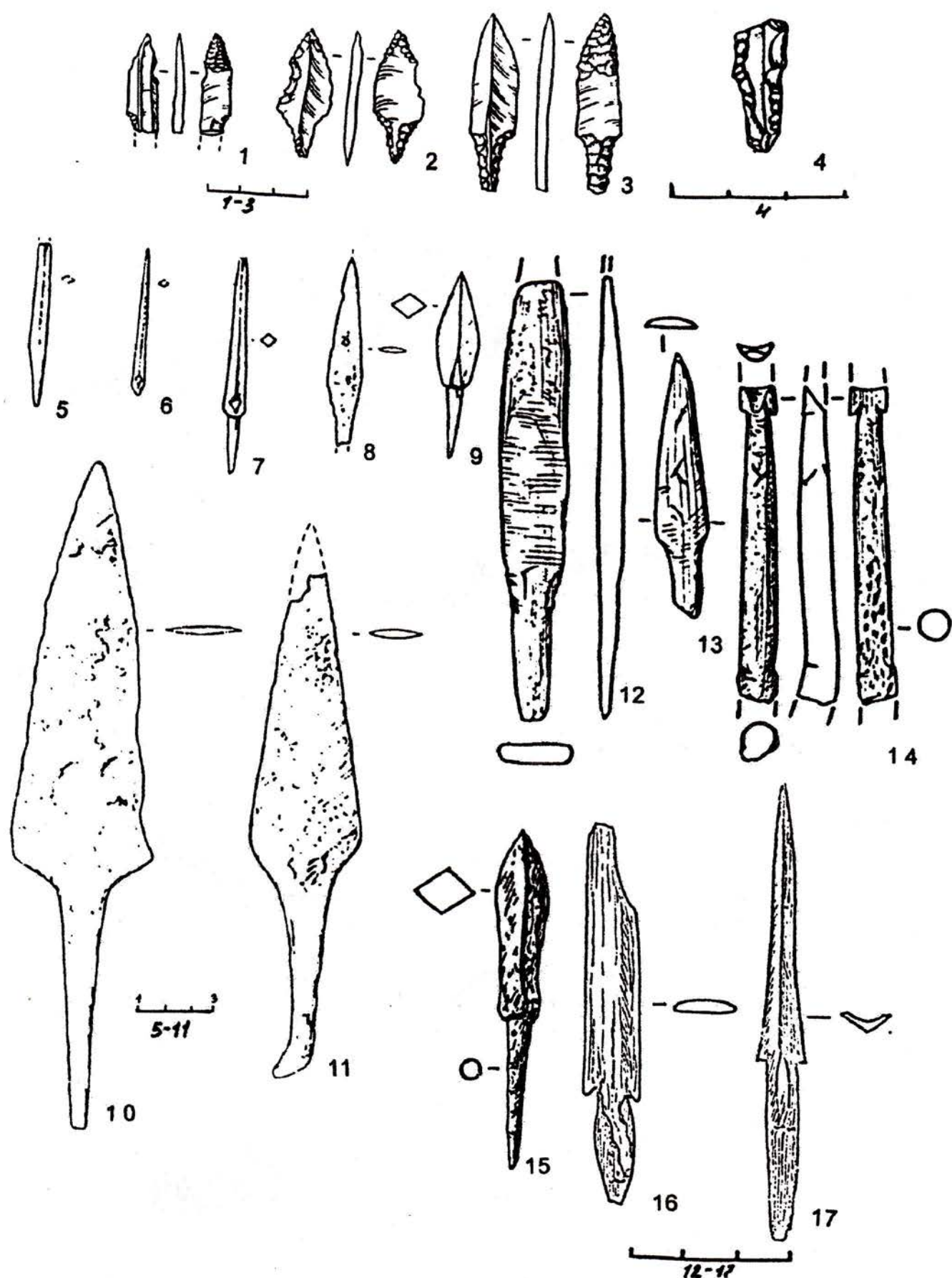
Таранныя косткі амаль усіх капытных відаў абабіты, спрацаваны. Яны выкарыстоўваліся ў якасці адборнікаў, а пазней упараў для апрацоўкі косці. Пад’язычная костка аленья з гарадзішча Зазоны (мал. 2, 13) мае частыя вузкія нарэзкі. З гэтай жа косткі лася на помніку бронзавага часу Асавец-2 знойдзены прыгожы, скрозь апрацаваны нарэзкамі амулет.

Адметнаасцю ў гаспадарцы старажытных браслаўчан з далёкіх часоў з’яўлялася традыцыйна ўстойлівае паляванне. Рацыянальна арганізаваны промысел дазваляў жыхарам Браслаўскай зямлі захоўваць увесь спектр відаў дзікіх жывёл да недалёкага мінулага. Дасягалася гэта спрадвечным веданнем і выкананнем паляўнічых законаў, якія непарыўна звязаны з законамі жывёльнага свету.

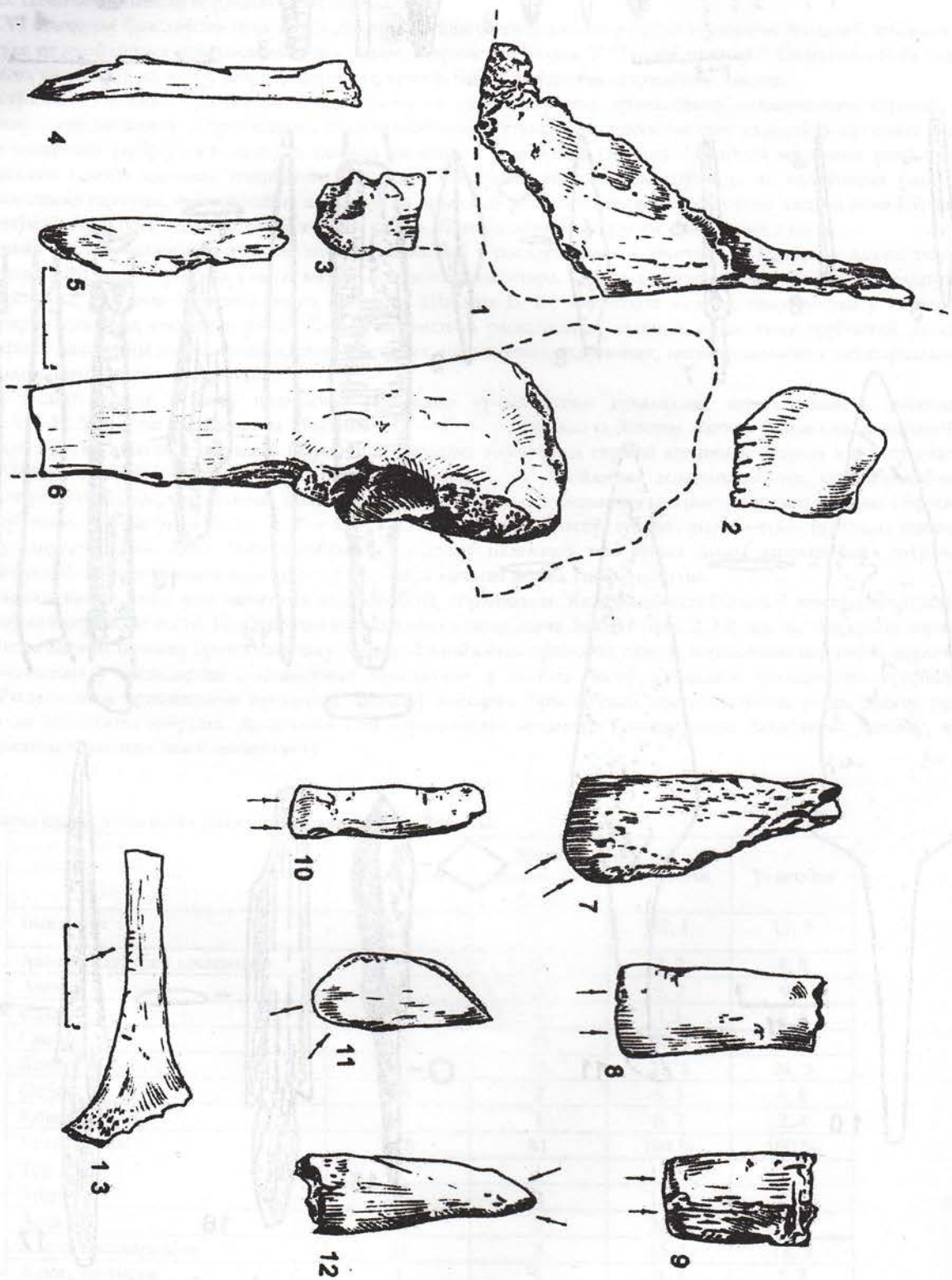
Табліца № 1

Відавы склад касцявых рэшткаў з гарадзішча Зазоны.

Від	Колькасць	Мінім. колькасць асобін	% костак	% асобін
Бык хатні	170	8	32,1	19,5
Авечка, каза (без дзялення)	17	2	3,2	4,8
Авечка	49	4	9,2	9,7
Каза	7	1	1,3	2,4
Свіння	145	13	27,4	31,7
Конь	114	10	21,5	24,3
Сабака	28	2	5,3	4,8
Кошка	4	1	0,7	2,4
Усяго хатніх	528	41	100 %	100 %
Тур	3	1	1,19	3,7
Зубр	29	2	12,3	7,4
Лось	62	3	24,7	11,1
Алень высакародны	39	5	15,1	18,5
Алень пятністы	1	1	0,3	3,7
Казуля	18	3	7,17	11,1
Дзік	47	3	18,3	11,1
Мядзьведзь	10	1	3,9	3,7
Воўк	19	2	7,5	7,4
Ліс звычайны	2	1	0,7	3,7
Барсук	1	1	0,3	3,7

Мал. 1. Наканечнікі стрэл: крмянёвыя з Замошша (1-3), Дубкоў (4); касцяныя з Рацонак (13, 14, 16, 17); жалезныя з Маскавіч (5-9), Рацонак (15). Наканечнікі дзідаў з Маскавіч (10, 11-жалеза). Наканечнік дроціка з Рацонак (12, косць).

Мал. 2. Каспійські речі бытового призначення з горадійського Завозу: 1 – спрощений скрабок з вугля сківці; 2 – штамп з чарпної кістки; 3 – скрабок з фаланги; 4 – прайолка; 5 – скрабок; 6 – прайола з лакційної кістки лася; 7-11 – долотоподібні прайоли; 12 – скобелоподібна прайола; 13 – пал'язична кістка в'єня з нарізками.

Рачны бабёр	13	3	4, 7	11, 1
Зяцц	1	1	0, 3	3, 7
Усяго азікіх	251	27	0, 3	3, 7
Сума	779	68	100 %	100 %

Виктор Романов, В. Самойленко,
Зинаида Карташевич. Минск.

Экологические проблемы озера Струсто.

На территории НП "Браславские озера" расположен один из наиболее уникальных водоемов Белорусского Поозерья — озеро Струсто. Исключительно высокий природный потенциал экосистемы включает сложный геоморфологический комплекс, необыкновенную эстетическую ценность ландшафтов, воду высокого качества, рыбные запасы, реликтовую фауну и многое другое. Озеро расположено в 4 км северо-западнее г.Браслава. Подпрудная котловина вытянута с юго-запада на северо-восток. На северо-западе оно соединяется с оз.Снуды, на юго-востоке — выток в озеро Войсо, а на юге впадает протока из озера Болойсо. К северо-западному и юго-западному плесам приурочены глубокие впадины, максимальная глубина (23,0м) находится в северо-восточной части озера. Около 1/3 площади котловины занимают мелководья с глубинами до 5 м. По классификации О.Ф. Якушко озеро относится к мезотрофным и на протяжении длительного периода исследования с 1948 по 1978 гг. сохраняло стабильное положение в пределах этой стадии. Следует отметить, что экосистеме озера свойственен высокий самоочистительный потенциал, обусловленный оптимальными окислительными условиями вследствие гидродинамической активности водной массы.

Однако в настоящее время процессы эвтрофирования приобретают катастрофический характер и связаны с поступлением загрязненных вод из оз.Болойсо — приемника сточных вод г. Браслава. За последние два десятилетия отмечаются изменения газового режима: увеличивается объем гипolimниона и отмечается рост дефицита кислорода в придонных горизонтах. Наиболее существенные отклонения по сравнению с 50-ми годами отмечаются в гидрохимическом режиме. Началом их отсчета следует считать семидесятые годы, когда началось постепенное увеличение основных ионов, но в большей степени хлоридов и сульфатов. Сумма ионов с 1948 по 1999 гг. возросла с 180,0 до 260,0 мг/л соответственно, в основном за счет хлоридов и сульфатов, концентрация их увеличилась в семь и два раза соответственно. В воде озера обнаружено значительное количество ионов натрия, концентрация которых в 1999 г. составила 5,4-8,1 мг/л и превысила природный фон. Наиболее высокая скорость изменений в количественных показателях макрокомпонентов отмечается с 1988 г., когда, к примеру, величины сульфатов и хлоридов возросли в два раза по сравнению с семидесятыми годами.

Многолетняя динамика значений водородного показателя (рН) хорошо согласуется с вышесказанным и отражает периоды антропогенных изменений на водосборе. С 1968 по 1971 гг. его величины изменялись в диапазоне 7,6-8,2, что свидетельствовало о низком уровне продукционных процессов мезотрофного озера. С середины восьмидесятых годов отмечается устойчивое увеличение щелочности — следствие повышения продукционных процессов в результате возросшего эвтрофирования водоема. В поверхностных горизонтах значения рН в 1999 г. достигли 8,85, а в заливе, в который впадает протока из озера Болойсо — 9,0.

Содержание минерального фосфора в пределах 0,008-0,042 мР/л, наряду с характером многолетней динамики, свидетельствует о принадлежности водоема к мезотрофной стадии. Однако в последние годы наблюдаются значительные колебания его концентраций между поверхностными и придонными горизонтами, что является показателем процесса эвтрофирования экосистемы. В 1999 г. наиболее высокие его величины, на уровне озер эвтрофного типа, регистрировались в юго-восточном плесе, в который поступают загрязненные воды озера Болойсо.

В многолетнем аспекте отмечается значительное увеличение концентрации азота аммония и нитратов в воде озера. В отдельные годы величины органического вещества по бихроматной окисляемости достигают значений, характерных для эвтрофных озер, что может являться показателем эвтрофирования экосистемы. Об усилении продукционных процессов в водоеме свидетельствует также и снижение прозрачности в точке максимальной глубины с 5 до 3,8 м, а в прилегающем к озеру Болойсо заливу — до 1,3м. Устойчивое ухудшение оптических свойств воды отмечается с 1988 г.

Влияние изменившихся условий обитания на уровень развития и структуру гидробиологических сообществ очевидно и выражается, прежде всего, в смене доминирующих комплексов, увеличении количественных характеристик планктонных сообществ. В фитопланктоне летом 1948 г. преобладали диатомовые водоросли, на долю которых приходилось более 45 % всей биомассы. Наибольшего развития летом 1999г. достигали синезеленые, вклад которых в общую численность составил 90 %, в общую биомассу — 60 %. В южной части озера, находящейся под влиянием загрязненных вод оз.Болойсо, количество водорослей в июле 1999г. достигало 142млн.кл/л, биомасса — 27,0 г/м³, структура сообщества и состав доминирующего комплекса были аналогичны оз. Болойсо. Средняя для водоема численность водорослей составила 50,52млн.кл/л, средняя биомасса — 11,39 г/м³, что на порядок выше по сравнению с 1948 г.

По сравнению с 1940-ми годами численность и биомасса зоопланктона возросли соответственно в 9 и 6 раз. Особенно резко (в 20 раз) увеличилась численность веслоногих ракообразных, на протяжении всего периода иссле-

дований они преобладали над ветвистоусыми. Значительные количества молоди циклопов (394 тыс. экз./м³), как и прочих планктонных организмов, зафиксированы в районе влияния вод оз. Болойсо. Средняя численность зоопланктона в северной части озера, не подверженной влиянию загрязнения, в 3,5 раза ниже по сравнению с южной и более чем в два раза больше таковой величины по озеру.

Представитель реликтовой фауны *Limnocalanus macrurus*, обитающий с периода ледниковой эпохи, впервые был отмечен в оз. Струсто в 1936 г. Следующие находки этого вида относятся к середине 1986-1987 гг., когда наблюдалось его значительное развитие. В настоящее время рачок не обнаружен.

За исследуемый период наблюдается постепенное снижение биомассы зообентоса, которая летом 1999 г. составила 3,59 г/м². Обитавшие ранее моллюски практически исчезли, их место заняла дрейссена, заселившая озеро в 1980-е годы. На глубинах более 11 м бентофауна представлена единичными экземплярами тендипедид и олигохет. В оз. Струсто в конце 1940-х годов обитал еще один представитель ледниковой эпохи — *Pontoporeia affinis*, который в более позднее время не встречался. В 1999 г. в пробах с глубины более 11 м зарегистрированы единичные экземпляры другого реликтового рачка *Pallasea quadrispinosa*.

Таким образом, качество воды в озере Струсто постепенно снижается. Отмечается увеличение гипolimниона и дефицит кислорода в придонных горизонтах. Наиболее высокие значения всех гидрохимических и гидробиологических параметров зафиксированы в южном заливе, в который поступают загрязненные воды озера Болойсо. Скорость загрязнения достаточно высокая, о чем свидетельствуют низкие величины прозрачности и количественные показатели гидробионтов, характерные для озер эвтрофного типа. По всей видимости, южная часть озера, прилегающая к острову Чайчин, уже приобретает черты эвтрофного водоема. Во избежание эвтрофирования, а в последствии и гибели экосистемы озера Струсто, срочно необходимо разработать и осуществить комплекс экстренных природоохранных мер по снижению антропогенной нагрузки на водоем.

Тацияна Роўба. Менск.

Традыцыі народнага выхавання на Браслаўшчыне (на матэрыяле палявых этнаграфічных даследаванняў)

Выхаванне асобы — адна з важнейшых функцый чалавечага грамадства, этнічных супольнасцей на якія яно падзяляецца. Менавіта выхаванне ператварае індывіда ў асобу, забяспечваючы такім чынам пастаяннае ўзнаўленне чалавецтва.

Апошнім часам назіраецца адраджэнне цікавасці да феномена народнай педагогікі. Сама ж народная педагогіка нарадзілася на зямлі разам са з'яўленнем чалавека. Яна з'явілася і развівалася як вынік неабходнасці перадаваць ад пакалення да пакалення пэўныя веды, уменні, навыкі. На працягу многіх стагоддзяў народная педагогіка назапасіла пэўны вопыт у справе выхавання і навучання падростаючага пакалення. На аснове практычнага ажыццяўлення ўяўленняў-ідэі фарміравалася сваеасаблівая сістэма народнага выхавання.

Кожны народ мае сваю непаўторную самабытную сістэму ведаў аб сабе. Гэта сістэма складалася паступова. Народная педагогічная ідэя назапашвалася, захоўвалася і перадавалася ад пакалення да пакалення. З цягам часу гэты працэс назапашвання прыёмаў, метадаў і сродкаў выхавання аформіўся як народная педагогіка, што з'явілася першай ступенню ў станаўленні педагогікі як навукі. Пазней была ўведзена асобная галіна ведаў — этнапедагогіка, навука, якая з'явілася заканамерным вынікам абагульнення народных педагогічных традыцый і звычаяў. Этнапедагогіка — навука аб вопыце народа па выхаванню падростаючага пакалення, аб іх педагогічных поглядах, навука аб педагогіцы быта, сям'і, рода, племені, народнасці і нацыі.

Кожны рэгіён нашай краіны мае свае адметныя рысы ў традыцыйнай культуры выхавання. Мэтай маіх даследаванняў стала вывучэнне асаблівасцей народных традыцый на Браслаўшчыне. Матэрыял, на аснове якога я рабіла вывады, быў сабраны ў час этнаграфічнай экспедыцыі ў вёскі Урбаны, Крукі, Ельня, Мар'янополе, Зазоны, Бужаны і ў самім Браславе.

Ва ўсе часы галоўную ролю ў выхаванні дзяцей адыгрывала сям'я, дзе дзіця пазнавала навакольны свет, фарміравалася як асоба. Якім чалавекам яно вырасце, у першую чаргу залежала ад бацькоў, ад таго, як складалася ўнутрысямейныя адносіны, адносіны да старэйшых і пажылых членаў сям'і, адносіны да працы. Галоўнай мэтай было — выгадаваць добрага працаўніка. У гэтым вялікую ролю адыгрывалі бацькі і іншыя дарослыя члены сям'і. Але ўсё ж асноўны клопат ляжаў на плячах маці. Многія інфарматыры адзначалі, што не хапала часу асабліва многа ўвагі ўдзяляць дзіцяці. Малое, якое толькі што нарадзілася, маці мусіла браць з сабою ў поле, дзе ў прамежку між работай карміла яго і спявала калыханкі. Асаблівай ежы для дзяцей ніхто не выгатаўліваў. Кармілі мацярынскім малаком да 2-х гадоў, а то і болей. Здароўе дзяцей залежала і ад таго, як яны былі апрануты, спецыяльнага дзіцячага адзення не існавала. У бацькоў ніколі не было праблемы, каб добра і хораша прыбраць сваіх дзяцей. У народзе шырока бытвала думка: што малое зносіць, а старое з'есць — аднолькава, карысныя няма. Абутку ўвогуле не мелі; босыя бегалі да самых замаразкаў.

Кожная сялянская сям'я выпрацоўвала свае прынцыпы выхавання. Але ўжо прыкладна з 5-6 гадоў дзецям даручалі выконваць нескладаную працу: дапамагчы памыць посуд, накласці дроў, пасвіць птушку.

З ранніх гадоў хлопчыкі рабіліся памочнікамі мужчын, вучыліся мужна і годна несці цяжар сельскагаспадарчай працы. Яны даглядалі коней, выраблялі нескладаныя прылады працы, а таксама санкі, колы, вазы. Дзяўчынкі становіліся памочніцамі сваім маці. Як адзначалі інфарматыры, з 5 гадоў дзеці даглядалі сваіх маленькіх братоў і сяспёр, а з 7-8 гадоў

ужо ішлі ў пастухі.

На паўсядзённае жыццё і паводзіны дзяцей значны ўплыў аказвала рэлігія. Як дзяўчынак, так і хлопчыкаў навучалі малітвам. На пытанні, з якіх год навучалі дзяцей малітвам, я атрымоўвала амаль адныя і тыя адказы: "як толькі разумець пачалі", "як толькі хадзіць навучыліся" і г.д. У святы абавязкова ўсёй сям'ёй ішлі да касцёла, прычым апраналі туды святочнае адзенне. Адзін з інфарматараў паведаміў, што любя дзяўчына, маючы ў кufры новую прыгожую сукенку ніколі не апране яе спачатку на вячоркі, а потым у касцёл. Увогуле, уздзеянне рэлігіі на Браслаўшчыне адчувалася ў значнай ступені на ўсе бакі жыцця народа. Менавіта са звароту народа да Бога пачынаўся працоўны дзень, ім жа ён і закончваўся. Малітва суправаджала селяніна-працаўніка амаль паўсюдна: і за сталом, і ў полі. Адзін інфарматар з Браслава зрабіў невялікую вусную замалёўку на тэму – як дзеці на жывым прыкладзе засвойвалі прынятыя ў доме і ў гэтай мясцовасці правілы паводзін за сталом. І сам інфарматар не заўважыў, як яшчэ раз падкрэсліў той факт, што рэлігія ў гэтай мясцовасці адыгрывала не апошнюю ролю. Менавіта ён казаў, што перад тым, як сесці за стол есці, старэйшы ў сям'і чытае ўголас малітву, а ўсе астатнія члены сям'і паўтараюць яе моўчкі. Толькі пасля гэтага садзіліся за стол кожны на сваё месца. Уставаў з-за стала першым таксама самы старэйшы член сям'і і моцна дзякаваў Богу за сытны абед, а ўсе астатнія члены сям'і паўтаралі за ім. А калі якое дзіця не захоча асяніць сябе крыжам, альбо прачытаць малітву, то яму адразу ж казалі, што Бог іх за гэта пакарае, не дае хлеба і кашы, і яны памруць з голаду. Выхаваўчы метады запалохвання значна ўплываў на паводзіны дзяцей. Але менавіта на Браслаўшчыне такое супрацьўздзеянне дзяцей рэлігіі вельмі рэдка сустракалася. Бо ўжо з п'ялёнак дзіцяці пачыналі ўнушаць, што "Божачка ўсё бачыць, і калі зробіш дрэннае, то Божачка пакарае". І гэта вельмі глыбока ўкаранялася ў свядомасці. У абследаванай мною мясцовасці бацькі лічылі сваім найважнейшым абавязкам навучыць дзіця маліцца Богу. А ўсе астатнія веды, якія дзіця магло атрымаць, хадзячы ў школу, былі не столькі патрэбныя для сялянскіх дзяцей па меркаванню іх бацькоў. Таму ў школу яны маглі хадзіць толькі тады, калі не было ніякіх важных заняткаў на зямлі. Такая ж павяга і шанаванне ў жыхароў Браслаўшчыны была і да хлеба. Усе рэшткі хлеба "кувалкі", "кусанікі", калі яны заставаліся, ніколі не выкідваліся, а складаліся ў асобную місу, а потым раздаваліся дзецям пры чарговым жаданні што-небудзь з'есці. Так з самага ранняга дзяцінства дзеці пачыналі разумець, што ўсё, што яны маюць, набыта бацькамі ў цяжкай працы. Са слоў інфарматараў стала вядома, што калі кавалчак хлеба выпадкова ўпадзе, то яго трэба абавязкова падняць, асяніць крыжам, пацалаваць і папрасіць прабачэння ў Бога. Увогуле, гэта было вельмі ганебна, калі хто-небудзь па неасцярожнасці скідаў хлеб.

Аказала рэлігія вялікі ўплыў і на вусную народную творчасць. Пэўная частка загадак была менавіта на гэтую тэму. Той, хто ўмеў добра загадваць і правільна разгадваць загадкі, лічыўся ў народзе мудрацом. Вядома, што чалавек складаў большасць загадак пра тое, што яму здавалася вельмі значным і важным. Таму дзецям з малых год загадваў як пра добра вядомыя прылады працы, з'явы прыроды, так і пра царкву, Бога, тым самым надаючы загадкам на рэлігійную тэму такую ж важнасць, як і на іншыя тэмы. Напрыклад: "У адзін горад сем Дарог." (Царква), "Пасярод белых авец стаіць чорны скапец." (Свяшчэннік), "Стаіць карова на гары, а ў ёй залатыя рогі." (Царква)

Важнейшым сродкам народнага выхавання была гульня. У першыя гады жыцця дзіцяці яна складае аснову ўсёй яго дзейнасці. Менавіта праз гульню яно пазнае навакольны свет, адлюстроўвае яго ў сваёй свядомасці так, як і ўспрымае. Дарослыя самі стваралі ўмовы для гульняў дзіцяці, але не чыста выхаваўчыя мэты гэтым яны праследвалі, а толькі, як казалі інфарматары, каб "не ўрываў бацькоўскага часу", гэта значыць з практычных мэт. Мясцовыя жыхары казалі: "Чым бы дзіцёнак не бавіўся, абый не плакаў, не адрываў ад працы." Большая частка мясцовых гульняў – гэта ўвасабленне сялянскай працы дарослых, сведкамі якіх яны становіліся, але сустракаліся і сюжэтна-ролевыя гульні: "У папа", "У ксяндза" і г.д. Праз гульню адбывалася і далучэнне да працы – "У проса", "У мак".

Са слоў інфарматараў, я ўзяла яшчэ цікавыя звесткі аб тым, што на выхаванне маладога пакалення ўплывалі так званыя "старцы", "старыя". Яны распавядалі пра былое, пра Бога, вучылі "жыць па Богу", нагадвалі пра непазбежнасць справядлівасці перад Госпадам за свае ўчынкі. Вельмі часта маці, калі не маглі ўціхамірыць дзяцей, страшылі іх пугай і торбай старца. Яны казалі, што старцы пугай завязваюць дзяцей і кладуць у торбу. Ведаючы ўсё гэта, старац бывае пытае ў матак, каб чулі дзеці, ці няма "нягоднікаў", непаслухмяных дзяцей, каб забраць іх у торбу. Чамусьці дзеці гэтага вельмі баяліся, адразу ж уціхамірваліся.

Такім чынам на аснове матэрыялаў, сабраных на тэрыторыі Браслаўшчыны, мы можам зрабіць наступныя высновы. Традыцыйная культура выхавання была цесна звязана з ладам жыцця народа і залежала ў значнай ступені ад рэлігійнай сітуацыі ў гэтым рэгіёне. Рэлігійнае выхаванне тут набывае важнае значэнне. Акрамя таго, уплыў на асаблівасці народнага выхавання аказвалі мясцовыя этнічныя традыцыі, якія назапашваліся і перадаваліся з пакалення ў пакаленне, стымулюючы самае лепшае, самае карыснае ў далезным рэгіёне. Усё гэта садзейнічала фарміраванню і ранейшаму развіццю спецыфічных рыс у галіне народнай педагогікі Браслаўшчыны.

Валентин Рябцевич. Минск.

Брактеатные подражания куфическим дирхамам в Древней Руси второй половины X–XI вв. Козловецкая находка.

IX–X вв. в истории Древней Руси определяется современной нумизматикой как период куфического дирхама – серебряной монеты Арабского Халифата. обслуживавшей её рынки. С конца X в. начинается период западноевропейского серебряного денария, но значительная часть дирхамов остается в обращении.

В 922 г. арабский автор Ахмад ибн Фадлан представил халифу ал-Муктадиру биллаху отчет о своем годичном пребывании в Волжской Булгарии. Рассказывая, в частности, о встречах с купцами-«русскими», он пишет: «...ежели человек («рус»). — В.Р.) владеет десятью тысячами дирхамов, то он справляет своей жене один ряд мониста, а ежели владеет двадцатью тысячами, то справляет ей два ряда мониста — и, таким образом, каждые десять тысяч, которые он прибавляет к дирхамам, прибавляют ряд мониста его супруге, так что на шее иной бывает много рядов монет» /3: с. 141/.

Истинность этого сообщения многократно подтверждается инвентарями древнерусских женских погребений X—XI вв., в которых встречаются дирхамы-подвески с пробитыми у края отверстиями или приклепанными ушками для подвешивания.

Нередко дирхамы, перешедшие в категорию украшений, вновь возвращались в денежное обращение и оказывались в монетных кладах...

С конца X в. фиксируются подражания дирхамам, изначально предназначенные для выполнения лишь декоративной функции. Они выполнены в брактеатной технике (брактеат — монетовидное изделие, отчеканенное на очень тонком кружке металла лишь одним [верхним] штемпелем, в результате чего его рельефные детали, продавливая кружок, оттискивались на одной стороне позитивно, на другой — негативно).

В погребениях и кладах Руси 2 пол. X—XI вв. зарегистрированы 132 серебряных брактеата, имитирующих куфические дирхамы /5: с. 85, № 18; с. 99, № 52; с. 103, № 63. 8: с. 26, № 143; с. 45, № 219; с. 53, № 306. 9: с. 76, № 10; с. 78, № 21; с. 80, № 29; с. 100, № 135; с. 112, № 184. 10: с. 135, № 171; с. 156, № 236; с. 168, № 303; с. 169, № 306; с. 181, № 380; с. 184, № 394, 395. 12: с. 25, № 14; с. 31, № 23, 24; с. 32, № 27, 29; с. 40, № 50; с. 50, № 62; с. 51, № 63; с. 52, № 65; с. 65, № 87; с. 71, № 95; с. 82—83, № 121; с. 84, № 126; с. 90, № 143; с. 97, № 158; с. 98, № 159; с. 109, № 187; с. 111, № 193; с. 121, № 212; с. 123, № 215; с. 126, № 225; с. 133, без №. 18: 195; 19: с. 79. При подсчете российских находок учтены 9 неопубликованных брактеатов, сведения о которых были сообщены мне сотрудниками Тверского и Ярославского музеев/.

Украина — 21 экз. (Киевская обл. — клад).

Россия — 84 экз. (Вологодская обл. — 1 экз. из погребения; Ленинградская обл. — 3 экз. из погребения; Муромская обл. — 2 экз. из погребений; Новгородская обл. — 7 экз. из погребений; Псковская обл. — 1 экз. из погребения; Смоленская обл. — 5 экз. из погребений; Тамбовская обл. — 7 экз. из погребений; Тверская обл. — 51 экз. из погребений, 1 экз. из клада; Ярославская обл. — 2 экз. из погребений, 4 экз. из двух кладов).

Беларусь — 27 экз. (Витебская обл. — 19 экз. из трёх кладов; Гомельская обл. — 7 экз. из погребений; Могилевская обл. — 1 экз. из клада):

1. Дер. Гороваяны Глубокского р-на Витебской обл., 1965. Денежно-вещевой клад, содержащий 15 одноматричных серебряных брактеатов — имитаций куфического дирхама с приклепанными бронзовыми ушками. Дата сокрытия — конец X — начало XI в. Хр.: Национальный музей истории и культуры Республики Беларусь /9: с. 184, № 395. 10: с. 35, № 10/.
2. Дер. Гороваяны Глубокского р-на Витебской обл. 1965. Денежно-вещевой клад, содержащий 1 экз. брактеата — имитации куфического дирхама. Дата сокрытия — 1040-е — 1050-е гг. Хр.: Нумизматический кабинет Белгосуниверситета /9: с. 184, № 394. 10: с. 35, № 9/.
3. Дер. Поречье Толочинского р-на Витебской обл. 1886. Денежно-вещевой клад, содержащий 3 экз. брактеатов — имитаций куфических дирхамов. Дата сокрытия — ок. 1035 /1: Ф.1 — д. 35 (1869), л. 55 об. — 56, 62 об. — 63; д. 63 (1885), л. 4; д. 14 (1886), л. 17, 26 — 27 об., 29 — 30 об.; д. 69 (1886), л. 29. 8: с. 26, № 143. 10: с. 168, № 303/.
4. Дер. Демьянки Добрушского р-на Гомельской обл. 1962. В инвентаре курганного погребения XI в. оказались 3 экз. брактеатов — имитаций куфических дирхамов со следами бронзовых ушек /12: с. 50, № 62. 18: с. 195/.
5. Дер. Ботвиновка Чечерского р-на Гомельской обл. Нач. 1980-х гг. В инвентаре курганного погребения оказались 4 экз. брактеатов — имитаций куфических дирхамов /12: с. 31, № 24. 18: с. 79/.
5. Дер. Старый Дедин Климовичского р-на Могилевской обл. 1926. Монетный клад, содержащий 1 экз. брактеата — имитации чеканки саманида Нуха ибн Насра (943—954). Дата сокрытия — 979—980 /1: Ф. 2 — д. 27 (1926), л. 82 об., 104 об.; д. 226 (1926), л. 21; д. 29 (1928), л. 8; д. 30 (1928), л. 35. 10: с. 169, № 306/.

Атрибутивные данные дирхамов-прототипов этих брактеатов следующие: Аббасиды, ал-Мутамид алиаллах (870—892) — 1 экз.; Саманиды, Исмаил ибн Ахмад (892—907) — 1 экз., Наср ибн Ахмад (914—943) — 17 экз., Нух ибн Наср (943—954) — 2 экз., Абд ал-Малик ибн Нух (954—961) — 1 экз., эмитент? — 21 экз.; Эмиф? Халиф? X в. — 89 экз.

14 июня 1987 г. в 200 м. восточнее дер. Козловцы Заутьевского с/с Миорского р-на, в 500 м. от р. Дисна краевед В.А. Ермолёнок и члены созданного им историко-краеведческого клуба «Арганауты минулага» при осмотре песчаного карьера, разрушившего большую часть грунтового могильника X—XI вв., нашли три подвески-брактеата, имитирующие куфический дирхам.

Эта находка упомянута в монографии Л.В. Дуциц («...три медные дирхема-подвески», «...медные подвески в виде арабских дирхамов») /2: с. 22, 107/ и довольно обстоятельно описана в статье Г.М. Семенчука («...три медные подвески в виде дирхамов. Нумизматический анализ их провел В.Н. Милютин. По его заключению, они датируются концом X — началом XI вв. Первая диаметром 29 мм, односторонняя чеканка. В ней пробиты два отверстия, в одном сохранилось полутораоборотное колечко из медной проволоки. На подвеске отчеканена внешняя (лицевая. — В.Р.) сторона саманидского дирхема Насра ибн Ахмеда (914—943). От второй подвески сохранился фрагмент с ушком односторонней чеканки, где читается только надпись «Для Аллаха, во имя Аллаха». Третья подвеска диаметром 29 мм

Валянцін Рабіцвіч. Нарадзіўся ў Кіраўскім р-не Магілёўскай вобл. Прафесар кафедры археалогіі Белдзяржуніверсітэта, доктар гістарычных навук. Займаецца нумізматычнымі даследаваннямі, адзін з аўтарытэтнейшых даследчыкаў. Удзельнік «Браслаўскіх чытанняў» 1997 г.

очень плохой сохранности. Дирхемы-монеты, как правило, делали из серебра, а для изготовления монетовидных подвесок в основном использовали бронзу и медь» /16: с. 126–127/.

В октябре 1998 г. В.А. Ермоленок передал подвески Нумизматическому кабинету исторического факультета Белгосуниверситета на экспертизу. Основные её результаты существенно расходятся с заключением В.Н. Милютинина. Все три экземпляра одноматричны, легенды в целом грамотно копируют реверсную (оборотную) сторону дирхама саманидского эмира Насра ибн Ахмада (914–932).

Экз. 1 Пятистрочная легенда «Аллаху / Мухаммад / посланник Аллаха / ал-Муктадир биллаха / Наср ибн Ахмад».

Круговая легенда «Мухаммад посланник Аллаха, послал он его с руководством и истинною верою, дабы мог он свершить победу над всеми [иными] верами, даже если бы противились этому неверные» (Коран. Сура IX, стих 33). Два круглых отверстия (по 1,5 мм) в 1,0 и 2,0 мм. от края кружка; первое из них (над первой строкой строчной легенды [«Аллаху»]) расположено в оставшейся от ушка для подвешивания вмятине (4,0 x 4,0 мм), во втором (10,0 мм левее) – овальное колечко (4,5 x 6 мм) из свернутой в 1,5 оборота бронзовой проволоки (круглой в сечении, толщиной 1,0 мм). Очевидно, первое из отверстий пробито ранее, чем второе: по-видимому, ушко сломалось, но его заклепка оставалась на месте, поэтому было пробито новое отверстие, снабженное колечком.

Масса (с колечком) – 1,10 г, диам. – 28,8 мм.

Экз. 2. (по В.Н. Милютину – 3). Фрагмент 3/4. Начало, средняя часть и окончание круговой легенды обломаны.

Масса – 0,38 г, диам. – 2,86 мм.

Экз. 3. (по В.Н. Милютину – 2). Фрагмент 1/3. От строчной легенды сохранились две первые строки («Аллаху / Мухаммад»), от круговой – начало и окончание.

Над первой строкой – прямоугольное пластинчатое бронзовое ушко (4,0 x 8,0 мм) с продолговатой клинообразной заклёпкой (1,0 x 2,0 мм).

Масса (с ушком) – 0,63 г, диам. – 20,4 мм.

Хр.: Народный музей СШ № 3 гор. Миоры, № 5508.

Присутствие в строчной легенде, помимо имени Насра ибн Ахмада, имени его сюзерена – аббасидского халифа ал-Муктадира биллаха (908–932) позволяет датировать дирхам-прототип подвесок отрезком времени между 914 и 932 гг.

Бронзовые подвески, подобные козловецким экземплярам, открыты лишь в Латвии (1. Дер. Даугмале Кекавского с/с Рижского р-на. 1933 или 1935–1937. Грунтовое погребение земгалов. Подражание реверсной стороне дирхама Насра ибн Ахмада; ушко для подвешивания; диам. 30 мм [1: с. 85, № 7]. 2. Дер. Долес-Вампиешы Катлакалского с/с Рижского р-на. 1966 или 1967. Грунтовое погребение даугавских ливов. Подражание дирхаму X в.; диам. 37 мм. [1: с. 74, № 45]).

Козловецкие подвески изготовлены, вероятнее всего, на территории современной Латвии в конце X – 1 пол. XI вв. Они – не имеющее аналогов, уникальное для всех земель Древней Руси явление.

Источники и литература

1. Архив Института истории материальной культуры Российской Академии Наук. Ф. 1, л. 35 (1869), 63 (1885), 14 (1886), 69 (1886).
2. Берга Т.М. Монеты в археологических памятниках Латвии IX–XIII вв. Рига, 1988.
3. Дучин А.У. Браслаўскія паазер'е ў IX–XIV стст. Мн., 1991.
4. Ковалевский А.П. Книга Ахмеда ибн Фадлана. Харьков, 1956.
5. Корзухина Г.Ф. Русские клады IX–XIII вв. М.-Л., 1954.
6. Кропоткин В.В. Клады византийских монет на территории СССР // Археология СССР. Свод археологических источников. Вып. Е 4-4. М., 1962.
7. Кропоткин В.В. Новые находки сасанидских и куфических монет в Восточной Европе // Нумизматика и эпиграфика. Т.IX. М., 1971.
8. Марков А. Топография кладов восточных монет (сасанидских и куфических). СПб., 1910.
9. Потин В.М. Монеты в погребениях древней Руси и их значение для археологии и этнографии // Труды Государственного Эрмитажа. Т. XII. Вып. 4, Л., 1971.
10. Потин В.М. Топография находок западноевропейских монет на территории древней Руси // Труды Государственного Эрмитажа. Т. IX. Вып. 3. Л., 1967.
11. Рабцэвіч В.Н., Стуканаў А.А. Манеты Арабскага халіфата на тэрыторыі Беларусі // Помнікі гісторыі і культуры Беларусі. № 3. Мн., 1973.
12. Равдина Т.В. Погребения X–XI вв. с монетами на территории Древней Руси. Каталог. М., 1988.
13. Рабцэвіч В.Н. Денежные депозиты Полоцкой земли конца X – начала XIV вв. // Гістарычна-археалагічны зборнік. № 15. Мн., 2000.
14. Рабцэвіч В.Н. Депортированное ожерелье из собрания Национального музея истории и культуры Республики Беларусь (попытка репатризации) // Веснік Беларускага Дзяржаўнага ўніверсітэта. Серыя 3, № 1. Мн., 1999.
15. Рабцэвіч В.Н. Дирхамы Арабского халифата в денежном хозяйстве Полоцкой земли (IX–X вв.) / Славяне и их соседи (Археология, нумизматика, этнология). Мн., 1998.
16. Рабцэвіч В.Н. Куфические дирхемы на территории Белоруссии // Древности Белоруссии. Мн., 1966.
17. Семянчук Г.М. Новая категория археологических памятников на территории Полоцкой земли (грунтовые материалы 10–13 стст.) // Гістарычна-археалагічны зборнік. Ч.2. Мн., 1993.
18. Соловьева Г.Ф. Славянские курганы близ с. Демьянки // Советская археология, № 1. М., 1967.
19. Соловьева Г.Ф. Славянские курганы у с. Ботвиновка Гомельской области // Краткие сообщения Института археологии АН СССР. Вып. 171. М., 1982.

Матэрыяльная культура замкаў Браслаўшчыны XIV-XVIII стст. (Браслаў, Дрысвяты, Друя, Іказнь)

Замкі Браслаўскага рэгіёну выразна вылучаюцца сваім размяшчэннем, калі амаль цалкам выкарыстаны спецыфічныя прыродныя ўмовы Беларускага Паазёр'я, багатага на натуральныя перашкоды. Дрысвяцкі і Іказненскі замкі размешчаны на выспах аднайменных азёраў, Браслаўскі замак – на паўвыспе паміж азёрамі Дрывяты і Навяты, Друйскі замак – на беразе ракі Друі пры яе ўпадзенні ў Заходнюю Дзвіну. (1). На вялікі жаль захавалася незначная колькасць пісьмовых крыніцаў, якія дазвалялі б ахарактарызаваць матэрыяльную культуру, побыт і штодзённыя заняткі насельніцтва замкаў Браслаўшчыны ў познесярэдневековы перыяд і новыя часы. Таму пры вывучэнні дадзеных пытанняў даследчыкі вымушаны звяртацца пераважна да археалагічных матэрыялаў.

Культурныя напластаванні XIV-XVIII стст. на гарадзішчах “Замкавая гара” у Браславе, “Замак” у Дрысвятах і Іказні, на “Усці” у Друі маюць магутнасць у сярэднім да 1,5 м. Яны моцна перамешаны з будаўнічымі друзамі (камені, бітая цэгла, гліна, вапна). Падобная структура культурных напластаванняў сведчыць аб больш інтэнсіўным будаўніцтве (драўляным і мураваным) і жыцці на тэрыторыі замкавых майданаў ў познім сярэдневекоўі і новыя часы, у адрозненні ад папярэдняга перыяду XI-XIII стст.

Характарызуючы матэрыяльную культуру насельніцтва Браслаўскіх замкаў XIV-XVIII стст., трэба адзначыць, што на разглядаемых намі археалагічных помніках амаль не захаваліся прадметы арганічнага паходжання. Таму вельмі цяжка прасачыць планіроўку і забудову гэтых населеных пунктаў. Рэшткі пабудовы захаваліся ў Браславе ў выглядзе перапахаваных бярвенняў і ямаў, у Дрысвятах – фрагмент глінянай падлогі і каменнага падмурка. А малыя плошчы раскапаваных замкавых тэрыторый не дазваляюць нават гіпатэтычна рэканструяваць унутраную планіроўку.

Значную цікавасць уяўляе калекцыя керамічных вырабаў, якімі здаўна славілася Браслаўская зямля. Кераміка разглядаемага намі часу (XIV-XVIII стст.) па тэхналогіі вырабу падзяляецца на непаліваную акісляльнага абпалу і паліваную. Па функцыянальнаму прызначэнню ганчарныя вырабы з замкаў Браслаўшчыны вылучаюцца ў пабытовую групу (разнастайныя катэгорыі посуду, люлькі) і архітэктурна-дэкаратыўную групу (кафля, цэгла). Першая прадстаўлена шматлікімі фрагментамі гаршкоў, збаноў, місак, макацёраў, накрывак, латак. Зроблены на ручным ганчарным крузе непаліваны посуд XIV-XVI стст. вельмі часта быў арнаментаваны. Найбольш распаўсюджаны тып арнаменту – хвалісты.

У XVI-XVII стст. да непаліванага дадаецца разнастайны сталовы і кухонны паліваны посуд (звычайна зялёны і карычневы). У замках Браслаўшчыны ён прадстаўлены шматлікімі фрагментамі гаршкоў, кубачкаў, збаноў, рынкаў. Унікальны сталовы посуд (кубачкі і куфлі рэдкіх форм, талеркі з размаляваным арнаментом) быў знойдзены ў Друі. (2). У другой палове XVI – пачатку XVII стст. беларускія ганчары аднавілі тэхналогію вытворчасці маёлікі. З 1-й паловы XVI ст. вядомы паліхромныя кафлі, а крыху пазней пачынаюць вырабляць і маёлікавы посуд – ён выяўлены амаль ва ўсіх беларускіх гарадах і мястэчках, у тым ліку Браслаўскіх замках. У Дрысвятах і Браславе выяўлены адзінаковыя фрагменты так званага рэйнскага каменнага тавару (сценкі з партрэтамі) і парцеляны, што сведчыць аб гандлёвых кантактах Вялікага княства Літоўскага з Нямеччынай у познім сярэдневекоўі. Аматыры тытуно выкарыстоўвалі гліняныя люлькі (Друя, Браслаў).

Вельмі важнай і каштоўнай катэгорыя знаходак з’яўляецца кафля, якая выяўлена на кожным з разглядаемых помнікаў. Упершыню кафля на тэрыторыі Беларусі з’явілася ў пач. XIV ст. Гэта была, як вядома, гаршковая кафля з квадратным вусцем, яна праіснавала да канца XVI ст. і выконвала ў асноўным функцыю каларыфера. У XV ст. з’явіўся новы тып печкавай кафлі – каробкавая, што складалася з 2-х частак: вонкавай пласціны і румпы. Вонкавая пласціна стала аздабляцца рэльефным малюнкам. Працэс пераходу ад гаршковай да каробкавай кафлі на Беларусі праходзіў вельмі марудна на працягу ўсяго XV і першай паловы XVI стст. Каробкавая кафля выраблялася толькі ў буйных рамесных цэнтрах, дзе добра ведалі аб дасягненнях замежных кафляроў. Такіх цэнтраў было шмат: Полацк, Гродна, Заслаўль, Мінск, Віцебск і інш.

Уся кафля выяўленая на замках Браслаўскага рэгіёну можна падзяліць на 2 асноўныя тыпы: 1) гаршковая і 2) каробчатая з румпай. У сваю чаргу, першы тып падзяляецца таксама на 2 віды: 1) цыліндрычная з круглай прыдоннай часткай і 2) гаршковая з квадратным вусцем і круглай прыдоннай часткай. Такая кафля ўжывалася да сярэдзіны XVI ст. ў Браславе, Дрысвятах і Друі. На разглядаемых намі помніках сустракаецца і міскападобная кафля, ідэнтычная другому варыянту, толькі трохі ніжэйшая, і якая існавала адначасова з ім. Другі тып кафлі з замкаў Браслаўшчыны таксама можна падзяліць на 2 віды: 1) тэракотавая (чырвонагліняная) і 2) паліваная. Зноў жа гэтыя два віды па арнаменту падзяляюцца яшчэ на групы: з геаметрычным арнаментом, геральдычным, дэкаратыўным і антрапаморфным.

Багатая і каштоўная калекцыя кафлі XVI-XVII стст. паходзіць з раскопак на «Усці» у Друі, праведзеных Вольгай Зайцавай. (3). Сярод іх паліхромныя і зялёнапаліваныя кафлі, у тым ліку паўцыркулярная кафля з выявай Маці

Генадзь Семянчук. Нарадзіўся ў 1963 г. у г.Ваўкавыску Гродзенскай вобл. Дацэнт Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта, кандыдат гістарычных навук. Праводзіць археалагічныя даследаванні на Браслаўшчыне з канца 80-х гадоў. Падтрымлівае трывалую сувязь з музеем. Удзельнік і адзін з ініцыятараў «Браслаўскіх чытанняў».

Вячаслаў Жукаў. Нарадзіўся ў 1979 г. у г.Гродна. Студэнт Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта. Удзельнік археалагічных даследаванняў на Браслаўшчыне ў 1998-99 гг.

Боскай з азіцём, яркі ўзор антрапаморфнай кафлі; кафля з выявай герба «Пагоня», фрагмент кафлі з выявай аднаголовага арла ў геральдычным абрамленні, тулава якога ахоплівае лацінская літара «S» ў лустраным адбітку. Таксама ў Друі былі выяўлены рэшткі мясцовай майстэрні па вырабу кафлі, якая ўзнікла ў пачатку XVII ст. Вельмі цікавая калекцыя кафляных вырабаў знойдзена на Іказенскім замку. Гэта гаршкападобная і багата аздобленая каробчатая (тэрако-тавая і паліваная) кафля XVI–пач.XVII стст. Карнізная кафля з выявамі міфічных жывёлін, а таксама антрапаморфнымі выявамі, так званая кафля «гарадоў» з завяршэння печы (1-я палова XVII ст.), з раслінным арнамантам. (4). Цікавыя фрагменты гаршковай і каробчатой кафлі былі знойдзены падчас раскопак на востраве Замак возера Дрысвяты. Тут пераважае каробчатая кафля з раслінным арнамантам, паліваная і паліхромная. Культурныя напластаванні верхняга гарызонту на Замкавай гары ў Браславе XIV–XVIII стст. таксама ўтрымліваюць у сябе кафлю. (5).

Другую значную групу складаюць прадметы бытавога прызначэння з жалеза. Як вядома, жыццё ў замке пачыналася з яго будаўніцтва, таму цвікі і скобы сустракаюцца ў вялікай колькасці ва ўсіх пластах XIV–XVIII стст. Заўважаючы, што жалезныя каваныя цвікі пачынаюць масава ўжываць пры будаўніцтве драўляных замкаў толькі з XIV ст.(6). Дзверы закрываліся галоўным чынам замкамі. На кожным з замкаў разглядаемага рэгіёну былі знойдзены навіяныя і ўнутраныя замкі і іх часткі, ключы, па большасці трубчатых. На Браслаўскім гарадзішчы адзін замок XIV ст. захаваны цалкам.

На тэрыторыі драўляных замкаў Браслаўшчыны, а ў нашым выпадку і каменнага ў Іказьні, амаль самымі распаўсюджанымі індывідуальнымі знаходкамі, з'яўляюцца прадметы хатняга прызначэння. Звычайна, гэта згубленыя альбо выкінутыя як зламаныя ці выкарыстаныя рэчы. Часцей за ўсё трапляюцца нажы розных формаў і памераў, іглы і шылы, спружынныя нажніцы (Браслаў, Друя). Нажы XIV-XVII стст. зроблены пераважна з поўнаасцю стальной альбо поўнаасцю жалезнай прадукцыі. Тронкі мацаваліся з дапамогай заклёпак. (7). У Іказенскім замку быў знойдзены двузубы відэлец. Агонь жыхары нашых замкаў здабывалі з дапамогай авальных крэсіваў (Браслаў, Дрысвяты). Ва ўсіх замках Браслаўшчыны нярэдка сустракаюцца шыферныя праселкі, важнага элемента пры занятках ткацтвам.

Можна меркаваць і аб наяўнасці азартных гульняў. Так, у Браславе былі знойдзены гральныя косці, а ў Дрысвятах - шахматная фігурка XV–XVI стст. Наяўнасць такіх рэчаў сведчыць аб заможнасці і разнастайнасці жыцця насельніцтва замкаў. Другім падтверджаннем гэтаму з'яўляюцца знойдзеныя пад час раскопак манеты XVI-XVII стст. (Дрысвяты, Браслаў, Друя). Унікальнай знаходкай з «Замкавай гары» ў Браславе з'яўляюцца так званы «лічман» 1582 г. – жэтон для лічэння. Падобныя жэтоны выкарыстоўваліся ў Еўропе, у тым ліку і ў Рэчы Паспалітай, да XVIII ст. ў купецкіх і банкаўскіх аперацыях. Экзэмпляр з Браслава пакуль што адзіны вядомы на тэрыторыі Беларусі.

Абарончы патэнцыял замка пад час асады залежыў ад прадуктаў харчавання, якія знаходзіліся ў ім. Косці жывёл сведчаць пра паўсядзённае ўжыванне мяса як хатніх, так і азікіх жывёлаў. У дадзенай мясцовасці шырока ўжывалася ў ежу рыба, бо гэтыя замкі стаялі ў непасрэднай блізкасці ад багатых рыбай азёраў. Сведчаць аб гэтым шматлікія рыбалоўныя кручкі, снасці, рыбная луска і косткі. Земляробчыя заняткі насельніцтва замкаў падмацоўваюцца рэшткамі каменных жорнаў (Браслаў, Дрысвяты), сярпоў і косаў, перапаленым зернем (Браслаў).

Пра самы галоўны занятак, вайсковое жыццё жыхароў замкаў, сведчаць знаходкі зброі ў іх. Самай масавай зброяй з'яўляюцца ўтулкавыя і чаранковыя наканечнікі стрэлаў. Лук і стрэлы шырока выкарыстоўваліся як пры нападзенні, так і пры абароне замкаў. Гэта стрэлы з 3-кутным плоскім або шылападобным пяром, наканечнікі стрэлаў арбалета («балты»). Таксама сустракаюцца суліцы, рэшткі пікі (Браслаў), наканечнікі азіды (Дрысвяты) і дрошкі. У бліжнім баі, абараняючымі замак або наступаючымі на яго, у ход пуску ўвесь вядомы на тыя часы арсенал халоднай зброі. Аб гэтым сведчаць знойдзеныя пад час падводных археалагічных даследаванняў баявая сякера XVI ст. у Іказенскім замку, або фрагмент металічнага наканечніка ножнаў шаблі з Друі. На замкавым двары заўсёды знаходзіліся вершнікі. Аб гэтым сведчаць элементы яго рыштунку – шпоры, страмёны, фрагмент панцыра (Дрысвяты), а таксама яго каня – падковы, цуглі, збруйныя спражкі.

Такім чынам, увесь знойдзены матэрыял паказвае на тое, што ў замках Браслаўскага рэгіёну жылі людзі вельмі рознага прафесійнага і сацыяльнага складу – ваяры, рамеснікі, земляробы. Выяўленыя пад час раскопак прадметы сведчаць аб багатай штодзённай культура жыхароў замкаў. Гэтая культура была заснавана на мясцовай народнай спадчыне, перанесенай на замкавыя майданы з навакольных вёсак.

Літаратура:

1. Археалагічная характарыстыка замкаў Браслаўшчыны паддзена ў наступных працах: Г.Семянчук. Браслаў // Археалогія і нумізматыка Беларусі. Энцыклапедыя. Мн., 1993. С.95-96; М.Ткачоў. Друйскі замак // Тамасама. С.234; В.Зайцава. Друя // Тамасама. С.235-236; М.Ткачоў, Г.Семянчук. Дрысвяты // Тамасама. С.238-239; М.Ткачоў. Дрысвяцкі замак // Тамасама. С.240; М.Ткачоў. Іказенскі замак // Тамасама. С.282-283.
2. Дучыц Л.У., Зайцава В.Я. Друя ў XIV-XVIII стст. (папярэднія вынікі гісторыка-археалагічнага вывучэння) // Весті АН БССР. Серыя грамадскіх навук. 1988. № 3. С.82-83; В.Зайцава. Друя // Археалогія і нумізматыка Беларусі. Энцыклапедыя. Мн., 1993. С.236.
3. Зайцава В.Я. Кафля XVI-XVII стст. з Друі // Весті АН Беларусі. Серыя грамадскіх навук. 1990. № 1. С.87-88; яна ж. Друйская кафля // Памяць. Браслаўскі раён. Мн., 1998. С.51-53.
4. М.Ткачоў. Іказенскі замак // Археалогія і нумізматыка Беларусі. Энцыклапедыя. Мн., 1993. С.282-283.
5. Семянчук Генадзь. Замкавая гара ў Браславе // Памяць. Браслаўскі раён. Мн., 1998. С.38-39.
6. Zabiela Gintautas. Lietuvos medines pilys. Vilnius, 1995. S.118.
7. Гурин М.Ф. Технология изготовления кузнечных изделий из Браслава // Браслаўскія чытанні. Браслаў, 1991. С.14-15.

Вынікі археалагічнага вывучэння Дрысвяткага рэгіёну ў 1996 г. і 1999 г.

У 1996 г. і 1999 г. сумесная экспедыцыя Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы і Браслаўскага музейнага аб'яднання пад кіраўніцтвам дацэнта Генадзя Семянчука пралоўжыла археалагічнае вывучэнне ўнікальнага комплексу ля возера Дрысвяты. У экспедыцыі актыўны ідзел бралі студэнты Інстытута Прагісторыі ўніверсітэта імя Адама Міцкевіча ў Познані. Дрысвяткі археалагічны комплекс складаецца з размешчаных на востраве "Замак" гарадзішча і неўмацаванага паселішча, а таксама грунтовага могільніка на бліжэйшым паўвостраве каля вёскі Пашавічы. Папярэднія даследаванні паказалі, што археалагічныя помнікі на востраве ўяўляюць сабою рэшткі памежнай крэпасці Полацкай зямлі ў XI-XIII стст., а з XV ст. па пачатак XVII ст. гэта быў замак Дрысвяты і невялічкае мястэчка, якія падпарадкоўваліся непасрэдна віленскаму ваяводзе. Бескуранны могільнік храналагічна адносіцца да першага этапу існавання паселішча на востраве "Замак" і непасрэдна звязаны з яго насельнікамі. З гістарычных крыніцаў вядома, што жыццё на востраве спынілася ў 1627 г., калі пасля пажару тагачасны ваявода віленскі Кшыштаф Радзівіл перасяліў насельніцтва на бераг возера, дзе сёння існуе вёска Дрысвяты.

Зацкаўленасць да Дрысвяткага археалагічнага комплексу налічвае ўжо больш за 100 год. Гэты рэгіён вывучалі археолагі (Фёдар Пакроўскі, Вандалін Шукевіч, Леанід Аляксееў, Міхась Ткачоў, Людміла Дучыц і Генадзь Семянчук), гісторыкі (Отта Гедэманн, Генрых Лаўмяньскі, Рімантас Батура, Збыслаў Вайтквяк) і географы з Беларусі, Літвы, Польшчы, Расеі. (1). У іх былі вызначаны стратыграфія гарадзішча і неўмацаванага паселішча, структуры вала, тыпалогія і функцыянальнае прызначэнне выяўленага матэрыялу. На падставе дадзеных фактаў была зроблена адносная храналогія і гістарычныя высновы аб прызначэнні комплексу ў розныя часы, сацыяльным, этнічным і культурным складзе насельніцтва і яго занятках. Пры даследаваннях грунтовага могільніка Пашавічы высвятлялася, што ў ім пахаваны насельнікі паселішча на востраве "Замак", ён быў хрысціянскім па зместу і па форме.

Аднак шмат пытанняў з сярэднявечнай гісторыі Дрысвяткага рэгіёну застаюцца яшчэ не раскрытымі. Генезіс паселішча на востраве возера Дрысвяты, укладанне яго стратыграфіі і храналогіі, таксама ўкладанне структуры могільніка, храналогіі і формы пахаванага абраду і інвентару.

У 1996 г. даследаванні праводзіліся на грунтовым могільніку Дрысвяты-Пашавічы. Былі вывучаны тры раскопы: Раскоп 6 памерамі 14 x 8 м; Раскоп 7 памерамі 10 x 8 м; Раскоп 8 памерамі 6 x 8 м. Пад час экспларацыі раскопа 6 выяўлена 15 аб'ектаў. З іх 8 пахавальных ямаў, дзве бясформенныя чорныя плямы (рэшткі ачагоў) і 5 простых ям. У кожнай пахавальнай яме было выяўлена пахаванне па абраду трупапакладання (№ 26 – 33). Нумерацыя пахаванняў агульная і працягваецца з раскопа 1 з 1991 году. Пад час экспларацыі Раскопа 7 выяўлена 7 аб'ектаў, з іх: 4 пахавальных ямы, 2 проста ямы, 1 каменная вымастка. У кожнай пахавальнай яме было выяўлена пахаванне па абраду трупапакладання (№ 34 – 37). Усяго 12 пахаванняў.

Шкілеты нябошчыкаў размяшчаліся ў прамовугольных пахавальных ямах, памеры якіх залежалі ад даўжыні шкілета. Яны вагаліся ад 1,20 да 2,2 м у даўжыню, 0,6-0,8 м у шырыню і да 0,25-0,35 м паглыбленыя у мацярык. Запаўненне ямаў - светла-бронзавы пясок. У 4 пахавальных ямах выяўлены рэшткі драўляных канструкцый, хутчэй за ўсё труны. З 12 пахаванняў 8 арыентаваны галавой на Захад, 1 на Паўночны-Захад, 2 на Поўнач, 1 на Поўдзень. Дарэчы не заходзячы арыентацыя шкілетаў характэрна для «перэферыйных» (размешчаных на усходняй мяжы могільніка) і «анамальных» (шкілетаў размешчаных у сідзячым стане, альбо на баку) пахаванняў. Рукі нябошчыкаў пераважна сагнутыя ў локцях з далонямі на жываце ці тазу (2 пахаванні), уздоўж тулава (3 пахаванні), правая далонь на плячы левая на лабку (1 пах.), левая далонь на плячы правая уздоўж тулава (1 пах.), далоні на грудзях (1 пах.) правая далонь на сэрцы левая на жываце (2 пах.). 2 шкілеты пашкоджаны пазнейшымі ямамі. Пад час археалагічных раскопак высвятлялася, што ранне-сярэднявечны могільнік XI-XIII стст. перакрываюць рэшткі неўмацаванага паселішча XVI-XVII стст. Пры гэтым гаспадарчыя ямы і фрагменты ачагоў разбурылі частку пахаванняў.

З 12 памерлых 6 былі жаночага полу і 6 мужчынскага. Узрост памерлых вагаўся ад 5-6 год да 70 год. Большасць выяўленых пахаванняў утрымлівалі пахавальны інвентар. Толькі 2 былі безінвентарныя. Па аналогіях увесць матэрыял датуецца XI-XIII стст.

Для жаночых пахаванняў характэрны каралі з золаташкляных і срэбнашкляных пацерак у чыстым выглядзе альбо у камбінацыях з іншымі тыпамі пацерак (з бурштынавымі ці каменнымі), дратавыя пярсцёнкападобныя скроневыя кольцы, бранзалеты літыя зааморфныя і пласцінчатыя, пярсцёнкі дратавыя і спіралепадобныя. У жаночым пахаванні 28 пацерак і скроневыя кольцы ў вобласці сэрца знаходзіўся комплекс бронзавых упрыгожванняў (літыя бранзалеты з зааморфнымі канцамі і дзвух спіралепадобных (стылізаваных пад змяю) пярсцёнкаў). Падабнае размяшчэнне ў вобласці сэрца, а не на руках, сведчыць аб ватыўным характары дадзеных рэчаў. Шырокае выкарыстоўванне аналагічных упрыгожванняў сярод балцкіх плямёнаў дазваляе нам мяркаваць, што нябошчыца з пахавання 28 была не славянскага паходжання (балтка?). І менавіта размяшчэнне названых рэчаў мусіла падкрэсліваць этнічную прыналежнасць.

Для мужчынскіх пахаванняў характэрны нажы і ў некаторых ганчарныя гаршкі. Толькі пахаванне 32 было шматінвентарным. Цікава тое, што з правага боку ў вобласці пояса быў выяўлены комплекс бытавых рэчаў: нож, вастрыё з рухомым калцом, двухбакавы грабенчык, а з левага боку калачападобнае крэсіва з крэмнем. Гэта ўжо трэ-

Томаш Міроньскі. Нарадзіўся ў 1975 г. у г. Бартошэц (Польшча). Выпускнік ўніверсітэта імя Адама Міцкевіча ў г. Познані. Удзельнік археалагічных даследаванняў на Браслаўшчыне ў 1998-99 гг.

щия падобнае пахаванне. Верагодна, такім чынам хавалі рамеснікаў з паселішча Дрысвяты.

Унікальны інвентар быў у пахаванні 27. Ён прадстаўлены амулетам, які складаецца з 8 зубоў жывёл. Палеза-алагічны аналіз праведзены супрацоўнікамі аддзела археалогіі каменнага і бронзавага часу Інстытута гісторыі НАН Беларусі спадарыняй Разлуцкай Анжэлай паказаў, што амулет складаўся з 7 ніжнясківічных разцоў буйнай рагатай жывёлы (каровы) і 1 фрагментаванага ніжнясківічнага разца маладой асобіны свінні. На ўсіх 8 адзінках амулета прасочваюцца выразныя адтуліны для маністы. Адносна зубоў каровы, дык яны належалі адной асобіне ўзростам не менш трох гадоў. Выкарыстоўванне амулета з зубоў хатняй жывёлы вельмі рэдка з'ява на сярэднявечных могілніках Беларусі.

Матэрыял з раскопах 1996 г. карэлюецца (тыпалагічна, фактурна і храналагічна) з аналагічнымі прадметамі з паселішча на востраве "Замак", што пацверджае меркаванне аб прыналежнасці могілніка насельніцтву раннесярэднявечнага горада Дрысвяты, размешчанага на востраве "Замак". (2).

У 1999 г. раскопкі праводзіліся на гарадзішчы "Замак" размешчаным на аднайменным востраве возера Дрысвяты. Раскоп меў памеры 6х8 м, быў разбіты ў паўднёвай частцы пляцоўкі, каля вала. Магутнасць культурных напластаванняў дасягла 1,30 м каля паўночнага профілю, бліжэй да цэнтру пляцоўкі, і 2,2 м каля паўднёвага профілю раскопа, бліжэй да вала. Яны выразна падзяляюцца на два храналагічныя перыяды: верхні (XIV-XVII стст.), светла чорнага колеру перамешаны з вялікай колькасцю будаўнічага друзу (бітая цэгла, кафля, гліна, вапна, камяні) і ніжні (XI-XIII стст.), цёмна чорнага колеру.

У другім пласце, на глыбіні каля 0,5 м, у паўночна ўсходняй частцы раскопа, выяўлены рэшткі пабудовы памерамі 2,25 х 3,80 м, ў выглядзе фрагментаў глінянай падлогі і правільнай лініі з камянёў (як падмурка сцяны). Выяўлены на падлозе манеты часоў Жыгімонта II Аўгуста (1545-1572): два срэбныя двайныя дэнарыя 1567 г. і 1570 г., а таксама кераміка дазваляюць датаваць гэты комплекс на XVI ст. Побач з апісаным аб'ектам у гэтым самы пласце былі знойдзены яшчэ дзве манеты часоў Жыгімонта I Старога (1506-1545) – срэбныя паўгрошы 1519 г. У трэцім пласце на глыбіні 0,7 м ў паўднёвым профілі прасочваецца чарговы аб'ект, шырынёю 0,4 м пры ўсходнім профілі і 0,9 м – пры заходнім. Гэта пласт чырвонай гліны перамешаны з будаўнічым друзам і вапнай. У паўднёва ўсходнім куце пласт, магутнасцю да 20 см, гаршковай кафлі і керамікі перамешаных з глінай, камянямі і цэглай, верагодна развал сцяны печкі. Выяўлены кафля і кераміка дазваляюць па аналогіях датаваць гэты аб'ект канцом XV- пачаткам XVI ст.

У ніжэйшых культурных напластаваннях, на глыбіні 1,60-1,80 м, бліжэй да паўднёвага профіля выяўлена канцэнтрычная прадметаў штодзённага жыцця і заняткаў – праселкі, нажы, фрагмент жорнаў, цвікі, рыбакоўныя кручкі, наканечнік стрэлаў, вялікая колькасць керамікі, апрацаваных і неапрацаваных костак свайскай і дзікай жывёлы, косткі і луска рыбаў. Гэта можа сведчыць аб існаванні тут таксама жыллага комплекса. Пераважная большасць прадметаў па аналогіях датуецца XII-XIII ст.

Важным адкрыццём раскопак на гарадзішчы "Замак" на востраве возера Дрысвяты неабходна лічыць выяўлены на глыбіні каля 2,0 м пры заходнім і паўднёвым профілях слой пажарышча магутнасцю 10-20 см. У ім знойдзена ляпная кераміка, якая па аналогіях можа быць аднесена да апошняй чвэрці I тыс. н.э.

Сярод шматлікіх прадметаў выяўленых у 1999 г. вылучаецца калекцыя наканечнікаў стрэлаў, дроціках і дзідаў (20 штук), нажоў, каваных цвікоў і скобаў, жалезных рыбакоўных кручкоў (5 штук), ключоў; каменных і гліняных праселкаў (10 штук); касцяных праколак. Багатая калекцыя ювелірных вырабаў – фрагменты і цэлыя бранзалеты, калечкі і прясцёнкі, скроневыя кольцы. Сярод унікальных знаходак можна назваць касцяную шахматную фігурку XIII-XIV ст, бронзавую падвеску ў выглядзе грыфона XI-XII стст. і адначасова ёй бронзавыя нацельныя крыжыкі (2 штук), срэбраны дзіцячы бранзалет з паўночным арнамантам XI-XII стст. і бронзавы энкаліпён. Гэта ўжо трэці крыж-энкаліпён з Дрысвяцкага гарадзішча. (3).

Выяўлены ў 1999 г. гравіраваны крыж-энкаліпён з паселішча Дрысвяты адносіцца да кіеўскага тыпу, зроблены з бронзы ў тэхніцы ліцця. Памеры - 4,8 см папярэчнае плячо крыжа, 8,5 см прадоўжная частка. Заканчэнні крыжа закруглены ў выглядзе медальёнаў, пачаткі якіх падкрэслены парамі выступаў-адросткаў, так званых слязінак. Гэты крыж неабходна лічыць творам сярэднявечнага мастацтва вельмі высокага ўзроўню. На ім з абодвух бакоў выгравіраваны выяўленчыя кампазіцыі, для выразнасці прачэрчаныя лініі фігур і твараў запоўнены чэрню (хутчэй за ўсё сульфідная (срэбраная) плёнка). Па краях увесь крыж арнамантаваны насечкамі. Са знешняга боку (аверс) мы бачым у цэнтры ўкрыжаванную постаць Ісуса Хрыста ў поўны рост. Галава, вакол якой німб, нахілена да правага пляча, чэрню пазначаны валасы і барада, твар выказвае смутак і адлачанаць. Рукі распрасцёрты ў бок, ногі ў нізе скрыжаваны. На руках і нагах адзначаны сляды ад цвікоў, якія адлюстраваны рысы тулава. Над галавою, з левага і правага бакоў ад Хрыста выявы лікаў трох святых, якіх нажалі нам не ўдалося вызначыць. На адваротным баку (рэверс), у цэнтры змешчана жаночая фігура (Маці Божая) ў поўны рост, апранутая ў сукню. Твар, абрысы якога невыразныя, гледзячы прама, з-пад адзення выступаюць далоні рук. Над галавою, з левага і правага бакоў ад жаночай фігуры ў медальёнах таксама выявы лікаў трох не ідэнтыфікаваных святых. Вакол галавы Маці Божай і святых німбы, арнамантаваныя кропкамі. Абрысы твараў усіх выяваў падкрэслены чэрню.

Такім чынам новыя археалагічныя даследаванні Дрысвяцкага комплекса дазволілі нам значна зкарэктаваць ранейшыя высновы. Па-першае, выяўленая на мацярыку паслойка пажарышча (10-20 см), сведчыць аб магчымай гвалтоўнай змене насельніцтва на гарадзішчы у першай палове XI ст. Знойдзены ў гэтым слоі фрагменты ляпной керамікі датуецца на апошняю чвэрць I тыс. н.э. і не адносяцца да днепродзвінскай керамікі, як лічылі раней М.Ткачоў і Г.Семянчук. Падобную карціну мы назіраем і на Браслаўскім гарадзішчы. Аналіз культурных напластаванняў раскопа 1999 г. паказаў, што пласты позняга сярэднявечча XIV-XVII стст. (1,0-1,4 м) больш магутныя за пласты XI-XIII стст. (0,4-0,8 м). Багатая калекцыя індывідуальных і масавых знаходак яшчэ больш пашырыла нашыя ўяўленні аб штодзённым жыцці і занятках насельнікаў старажытных Дрысвят, яго сацыяльным, этнічным і культурным развіццём. Дрысвяцкі археалагічны комплекс патрабуе далейшых глыбокіх інтэрдyscyплінарных даследаванняў.

2. Семянчук Г. Дрысвяты – памежны горад Полацкай зямлі ў раннім сярэднявеччы (XI-XIII стст.) // Труды VI Международного Конгресса славянской археологии. Т.2. Славянский средневековый город. М., 1997. С.343-353.
3. Семянчук Г. Дрысвяткія крыжы-энкапііны // Браслаўскія сшыткі. 1999. № 3. С.90-93.

Анатолий Федорук. Минск.

Бельмонтовская усадьба.

Старинные усадьбы, включающие архитектурные сооружения, сады и парки, водные системы, объединенные единой логикой планировочного построения в соответствии со стилевыми особенностями конкретной эпохи, являются ценнейшим культурно-историческим наследием Беларуси. Каждая усадьба – это особый культурно-исторический и экономический пласт, тесно связанный с жизнью отдельных личностей, исторических родов и страны в целом (Федорук, 1999). Время, войны, послевоенная разруха, а весьма часто обычная бесхозяйственность и недооценка этого вида наследия привели национальное богатство страны почти до полного разрушения. На глазах поколения погибают, в большинстве случаев не познанные, исторические ансамбли, а вместе с ними уходит длительная и особо яркая эпоха культурной жизни Беларуси. Не является исключением и Браславщина, регион с богатейшим усадебным зодчеством. В начале XX в. здесь имелось около 120 усадеб и фольварков. Старейшая в Беларуси усадьба Ратюнки, датируемая XI в., отмечена на Браславщине (Шыладоўскі, 1996). По данным инвентаризации, выполненной нами в 1997 г., в районе сохранилось усадеб в виде небольших фрагментов – 5, частично – 6. Остальные оказались полностью утерянными.

Среди частично сохранившихся усадеб памятником усадебного зодчества особого величия являлись и продолжают оставаться Бельмонты, графская усадьба с особо сложной историей и судьбой, связанная с родами Гильzenов, Брозаль-Плятеров, Мануцци, Потоцких. Она берет начало от шляхетского двора, именуемого "Двором Ольгердовичизна". Затем имение стало носить имя последующих владельцев – Ахремовичей. В 1748 г. от Доминика Сальмановича, хорунжия пятигорского, она перешла в собственность Яна Августа Гильзена (1702-1767 гг.), минского воеводы, известного хрониста, историка, автора "Хроники Инфлянтской". Графу принадлежала также соседняя Освея и ряд других крупных имений. Ян Август, являясь богатейшим человеком на северо-восточных землях Речи Посполитой, вел оживленную благотворительную деятельность, строил костелы и больницы, поощрял развитие науки, искусства, назначал пособия ученикам и крестьянам. Старейший сын Яна и Констанции с Брозаль-Плятеров – Юзеф (1736-1786), мстиславский воевода, известный масонский деятель, управляя имением, продолжил традиции отца. В духовном завещании 1783 г. он велел освободить крестьян его имения от крепостной зависимости, предоставив возможность свободного ухода, а половину ежегодного дохода от имений все время систематически использовать для поддержания и поощрения науки, искусства, образования, медицины, оказания помощи бедным (Aftanazy, 1991).

Юзеф Гильзен построил на живописной террасе озера Дривяты дворцово-парковый ансамбль и назвал новую резиденцию "Бельмонт", что в переводе с французского означает "красивая гора".

В 1798 г. Бельмонты перешли графу Миколаю Мануцци, владельцу Опсовского староства. Спустя десять лет владельцем имения становится его сын Станислав (1773-1823), женатый на Констанции из Плятеров (1782-1874), известный филантроп, сторонник просветительства среди простого народа, жертвовавший большие суммы на содержание приходских школ, библиотек, благотворительных заведений. Станислав успешно занимался также хозяйственными делами имения и преобразованиями усадьбы (Lorentz, 1932).

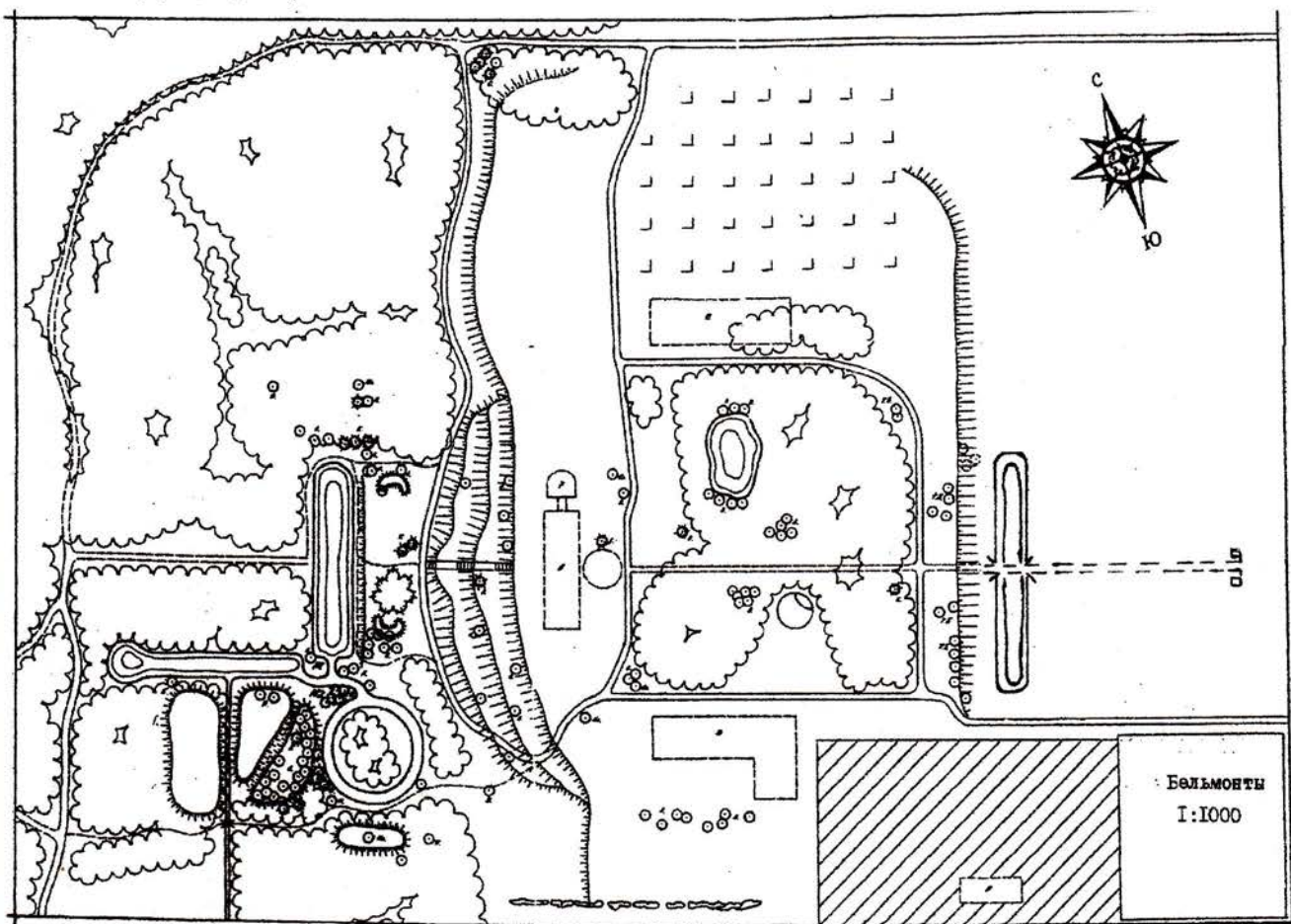
Видимо в период ноябрьского восстания 1831 г. величественный ансамбль сгорел. Его новый владелец Игнатий Брозаль-Плятер (1791-1854) вместе с сыном являлся участником восстания. Усадьба, ставшая собственностью Плятеров по линии Констанции, переживала тяжелые годы. Продолжал разрушаться дворец, средств на восстановление которого не хватало. Во второй половине XIX в. Бельмонтами владел Феликс Плятер (1849-1924), женатый на Эльжбете Потоцкой. Он занимался благоустройством его обширных (около 55 000 га) земельных угодий. Прокладывал каналы среди заболоченных бельмонтских лесов, основал фабричную заставу (поселок) Плятерово с аптекой, фельдшерами и тремя сиротскими домами. Под их прикрытием в имении действовали школы польского языка, запрещенные царскими властями. Построил на кладбище с использованием форм неоготики линейный ансамбль, состоящий из каплицы Христа Спасителя, места захоронения Плятеров, двух боковых каплиц, входных брам и ограды. Для своего местожительства Плятеры приспособили в южной части усадьбы старое здание, постепенно расширяя его. Оно именовалось дворцом, было П-образным в плане и в 1914 г. включало 60 комнат. Интерьеры здания имели богатое оформление: гарнитуры в стиле Людовика XVI и ампира, большие зеркала, картины, старинный хрусталь и канделябры из позолоченной бронзы, семейные портреты. Соборания включали также пять оригинальных столовых сервизов с зеркальными подносами, большой архив, восходящий с XVI в., польско-французскую библиотеку, насчитывающую около 3000 томов, исторические труды, собранные главным образом графом Игнатием Плятером, археологическую коллекцию. Архивные материалы и библиотека были каталогизированы профессором Станиславом Пташицким (Aftanazy, 1991).

В годы первой мировой войны усадьба вновь сгорела. Некоторые ценные вещи, художественные полотна удалось спасти и в 1915 г. вывести в Санкт-Петербург. После 1920 г. начался новый восстановительный этап. За пределами старой усадьбы строится, на этот раз скромный, усадебный дом. Он сгорел в годы последней войны. Старожилы деревни помнят это место, среди современной застройки. Фотография дома приводится К.Шидловским (1996).

От величественной в прошлом усадьбы сохранился парк, крупнейшее заложение в Беларуси, на площади около 62 гектар. В 1997 г. мы вторично обратились к его изучению, провели съемку.

Парк композиционно расстроен, древостой одичал, но главные трудности в выяснении его композиционно-стилевых особенностей заключаются в наложениях разных стилевых эпох. Провести грани между ними, определить содержание каждой из них весьма трудно. Опираясь на очень скупые литературные данные, отдельные, даже незначительные, но достоверные детали, материалы съемки, мы пытаемся представить его историю и усадебную композицию.

Известно, что ансамбль Гильzenов включал итальянский сад. Ансамбль создавался Юзефом Гильзенем в 70-ые—90-ые годы XVIII в., в переходный период от барокко к классицизму. Сведений об ансамбле очень мало. Общее представление о дворце, каплице дают рисунки Н.Орды (1876 г.), фотографии и некоторые материалы еще более позднего времени (1925-1931 гг.), хранящиеся в ГИА Литвы (ф. 1135, оп. 3, д. 383; оп. 12, д. 359, 360, 361). Фотографии передают характерную архитектурную черту здания дворца: наличие ризалитов. Ризалиты известны с древности, широко использовались в эпоху барокко, а затем - классицизма. Центральный ризалит парадного фасада был особо выразительным, доминирующим в композиции. На парковом фасаде, наоборот, более выступающими были боковые ризалиты. Центральный псевдоризалит украшали высокие окна порте-фенетры, посредством которых осуществлялась визуальная связь с парком. Ризалиты обогащали пластическую выразительность общей объемно-пространственной композиции дворца, имеющего в целом весьма строгий вид. Интерьеры же дворца, что подчеркивает R. Aftanazy (1991), были оформлены в стиле утонченного рококо. Стены ряда залов были декорированы пейзажной живописью (Кулагин, 1981).

Дворец окружал парк, называемый итальянским. Он был регулярным и несомненно композиционно соответствовал стилевым особенностям дворца и эпохи. Характерными его чертами являлись: симметрично-осевое построение; положение на двух террасах; террасирование склона террасы в виде трех уступов, объединенных монументальным лестничным каскадом; наличие двух прямоугольных в плане водоемов. Композиционное положение водоемов было своеобразным. Они располагались с двух сторон главной оси и не вдоль, а были вытянуты перпендикулярно по отношению к ней.

Говорить о тематическом насыщении парка этого периода значительно труднее. Известно, что в нем имелись шпалеры (Aftanazy, 1991), а следовательно были боскеты. Учитывая, что интерьеры дворца имели оформление в стиле рококо, не исключается наличие рокайльных мотивов в парковой среде и особенно в оформлении партера парка. Одна из особенностей этого стиля заключается в соответствии убранства дворца саду. Цветы на плафонах, рисунки ковров, деталей решеток, роспись стен соответствовали обычно цветочным растениям, которые были видны из окон. Во времена рококо сад стал как бы "входить" во дворец (Лихачев, 1982). Этому способствовали окна порте-фенетры, которые в бельмонтовском дворце были особенно высокими.

Время владения Бельмонтами Мануцци приходится на конец XVIII- первую четверть XIXв., эпоху романтизма в садовом искусстве Беларуси. Ансамбль перевоплощается в новом стиле. Расширение дворца, отмечаемое в лите-

ратуре, не следует понимать в буквальном смысле. Он был отремонтирован, а к правому крылу в 1818 г. Станиславом была пристроена большая каплица. Она известна по фотографиям 1930-1940 годов, являясь значительным дополнительным украшением ансамбля. Видимо именно в эти годы он дополняется двумя большими одноэтажными зданиями (служебно-хозяйственного назначения), расположенными почти симметрично по отношению к дворцу. Строится оранжерея. Архитектурный облик ансамбля приобретает классицистические черты (схема). Преобразованиями охватывается парк. При этом основная ось ансамбля не только сохраняется, но и усиливается. Водная система расширяется и усложняется, приобретая характерные черты ранних пейзажных парков Беларуси. Рокайльно-барочный парк Гильзенов поглощается пейзажной планировкой с выраженными мотивами романтизма.

На следующем этапе истории усадьбы при Плятерах (после пожара) парк оставался без существенных изменений. Было усилено парковое оформление вокруг здания, ставшим усадебным домом, что сказалось на планировочной цельности верхнего парка.

На основании выполненного исторического анализа, проводим характеристику и современное состояние парка. В плане он имеет форму вытянутого прямоугольника вдоль главной оси, ориентированной примерно Восток-Запад. Занимает два сравнительно ровных участка, но расположенных на разных уровнях, поэтому условно разделяется на верхний и нижний. Дворец, являясь центром композиции, величественно возвышался у гребня террасы. На его месте руины фундамента. Четко выражена ось симметрии от въезда в усадьбу до дворца и за ним через весь пейзажный парк вплоть до озера. Здание дворца замыкало перспективу главного въезда, расположенного по оси композиции. Въезд проходил по подъемному мосту через глубокий неширокий водоем, охватывающий парк с восточной стороны. Въезд непосредственно на территорию парка фиксировался характерным в старых усадьбах приемом — группами тополя белого. Они разрослись за счет отпрысков. Старых деревьев пять. Древесные насаждения (клен, липа, дуб) создавали по пути следования к дворцу несколько живописных групп, чередующихся с небольшими полянами. В группах использовалась пихта сибирская. Остроконечные, стройные, вечнозеленые деревья, достигающие в вековом возрасте высоты 27-30 м, имели декоративный эффект в течение всего года (не сохранились). Прогулочный маршрут полукольцом охватывал парадную часть парка. Видимо был оформлен в виде аллей и организован по принципу раскрытия ближних перспектив. Кроме узкого водоема перед въездом, со слов старожилов, с исключительно чистой водой, имеется второй (примерно на одной оси с каплицей) округлой формы с пологими склонами. Водоем имел мощное дно и криничное питание. Вода поступала и по дренажной системе, которая имела на поле (засыпана в последнее время). Верхний парк окружала каменная ограда. В начале XX в. он обогащается Плятерами ценными экзотами (лиственница европейская и сибирская, туя западная, конский каштан, тополь черный итальянский, сосна веймутова, орех черный, липа Мольтке и др.).

Нижний парк, называемый Гаем, размещен за крутым, высотой 10-15 м склоном террасы, обработанным в виде трех очень узких террас (2-3 м), расширенных полукругом по оси дворца, соответственно форме псевдоризалита и объединенных в прошлом лестничным каскадом. Последняя терраса оформлена по оси в виде мыса, что еще хорошо выражено. Террасы имели качественный газон и разреженный древостой (липа, сосна), от которого сохранились одиночные старые липы. В последнее время террасы сплошь покрылись новым древостоем, в напочвенном покрове которого растут редкие травянистые растения (воронец колосистый). В основу парковой композиции была положена дальняя перспектива по оси дворца в виде узкого разрыва в большом древесном массиве. По склону террасы она была подчеркнута липами, высаженными полукругом (сохранилось по три экземпляра). Перспектива имела несколько планов. Передний план составляли симметрично расположенные два небольшие С-образной формы искусственные возвышения в виде холмов с кулисами из липы. Сохранились одиночные деревья высотой 28 м, в диаметре до 120 см, образующие шатры над холмами. Ось перспективы подчеркнута, кроме того, симметричной рядовой посадкой ели. За елью справа расположен древесный массив, который, судя по старым деревьям, образовывали ели, липа, клен и ясень. Теперь здесь сомкнутое насаждение сложного состава.

Второй план перспективы составляет искусственный водоем времени барокко, расположенный, как уже отмечалось, перпендикулярно композиционной оси. Водоем является частью изысканно спланированной позднее водной системы. В плане он имеет форму прямоугольника (100х20 м). Полукруглыми узкими протоками соединяется со вторым водоемом такой же формы, но вдвое уже (100х10 м), лежащим параллельно основной композиционной оси. Протоки водоемов кольцеобразно изгибаются, образуя остров в диаметре до 40 м. Отсюда (от узкого водоема) в южную, избыточно увлажненную часть парка отходит канал, выполняя дренажную функцию. Остров правильной округлой формы. Приподнят над водой. На острове имелась беседка, через протоки были перекинuty мостики. Эта часть парка, служила местом уединения в окружении лесопарковых насаждений. Теперь остров сплошь покрыт подрастом. Из старого древостоя сохранилось 4 ели и липа. Окружной канал захламлен. Центральный водоем зарастает сплавиной с папоротником болотным и ивами.

Парковое пространство далее за островом (вдоль узкого канала) оформлено в виде двух холмов, разделенных живописным оврагоподобным понижением. Склоны холмов закрепляли липы и ели, посаженные вразброс. Сохранилось 16 лип и елей. Под их пологом получил развитие напочвенный покров дубравного типа (ландыш, ветреница дубравная, звездчатка ланцентная, сныть). В понижениях красочные заросли образуют копытень, гравилат, щитовник мужской, кочедыжник женский. Искусственная в прошлом композиция охвачена естественным сукцессионным процессом, ведущим к формированию листовенного насаждения с разнообразным напочвенным покровом. Видимо эти холмы служили местом расположения музыкантов в дни праздников, приема гостей, о чем рассказывают старожилы. Рядом на поляне в 1930-ые годы стояли вольеры с фазанами (Шыдлоўскі, 1996).

За узким поперечным каналом территория приподнята (подсыпкой) и была оформлена липой. Под пологом древостоя сплошной подрост клена, ясени. Территория за каналом, вдоль композиционной оси понижена. Представлена липняком елово-ясенево-таволговым. По другую сторону оси в древостое фон образует липа, единично растет ясень, одиночно — тополь белый.

По мере удаления в глубину насаждения парка принимают вид сплошного сложного по составу лесного массива. Его древостой высокого качества. На приподнятых местах доминирует липа, единично растут сосна, ель, клен, ильм, ясень.

С нарушением дренажной системы часть территории парка оказалась переувлажненной, что повлияло на типологический состав насаждений. Развились березняки разнотравные, ольсы разнотравно-осоковые с березой пушистой, ясенники сложного состава, а также сероольховые фитоценозы. В подросте доминируют ясень. Клен, ель успешно расселяются почти по всему массиву. Местами одичавший рябинник рябинолистный, интродуцент из Сибири, образует непроходимые заросли.

Бельмонтковский парк, несмотря на потери и разрушения, сохранился примерно в прежних границах. Прослеживаются особенности композиции, отдельные планировочные элементы, узлы. Он имеет спелый высокий качества древостой и несомненно заслуживает более бережного сохранения. На первом этапе нужны срочные меры по профессиональной консервации объекта, снятие всех факторов, ведущих к его разрушению. Прежде всего, это касается жесткого ограничения частной застройки и ее последствий, захламленности и переувлажнения территории, упорядочения дорожно-тропичной сети, снятия подроста малоценных видов, сорного разнотравья.

Все это посылно, если по-настоящему понимать ценность памятника садово-паркового искусства эпохи барокко и романтизма, который должен жить, служить нынешнему и будущим поколениям.

Источники и литература:

1. ГИА Литвы, ф. 1135, оп. 3, д. 383.
2. ГИА Литвы, ф. 1135, оп. 12, д. 359, 360, 361.
3. Кулагин А.Н. Архитектура дворцово-усадебных ансамблей Белоруссии. Мн., 1981.
4. Лихачев Д.С. Поэзия садов. - Л., 1982.
5. Федорук А.Т. Старинные усадьбы Минского края. Мн., 1999.
6. Шыдлоуску К. С. Архітэктурная спадчына Браслаўшчыны: Гісторыка-архітэктурны нарыс. Мн., 1996.
7. Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. Wrocław-Warszawa-Kraków. 1991. Т.4.
8. Lorentz S. Wyściczki po województwie Wileńskim. Wilno. 1932.

Вадзім Шадыра. Менск.

Браслаўскае Паазер'е на пераходзе ад эпохі жалеза да сярэднявечча.

Археалагічныя даследаванні апошніх двух дзесяцігоддзяў, якія праводзіліся на паўночным-захадзе Беларусі аўтарам, Дучыц А.У., Звяруга Я.Г., Егарэйчанкам А.А., Мядзведзевым А.М. і іншымі даследчыкамі дазволілі асвятліць шэраг пытанняў, звязаных з характарам асобных сінхронных культур, а таксама ўзаемаадносін, кантактаў і гістарычных лёсаў іх носьбітаў. Нягледзячы на інтэнсіфікацыю палявых даследаванняў у рэгіёне беларуска-літоўска-латвійскага памежжа ў апошнія гады пытанні этнакультурнай сітуацыі ў гэтым рэгіёне застаюцца яшчэ да канца не высветленымі. Па гэтаму ўвядзенне ў навуковае абарачэнне матэрыялаў апошніх даследаванняў з гарадзішчаў і селішчаў Тарылава, Зазоны, Пруднікі, Рэцёнкі ў значнай ступені будзе спрыяць раскрыццю характэрных асаблівасцей Браслаўскага Паазер'я ў эпоху жалеза і ранняга сярэднявечча.

Назіранні над размеркаваннем керамічнага матэрыялу на гарадзішчах Тарылава, Рэцёнкі, Зазоны (мал.1) сведчаць аб з'явах відавочнага ўціску ў рэгіёне Браслаўскага Паазер'я носьбітаў культуры штрыхаванай керамікі на мясцовае насельніцтва днепра-дзвінскай культуры. Па матэрыялах гарадзішча Тарылава гэта з'ява фіксуецца не раней рубяжа н.э., а Зазоны і Рэцёнкі пераходзяць у рукі "штрыхавікоў" яшчэ раней (Егорейченко, 1996, 11). Гэтыя факты сведчаць аб прасоўванні насельніцтва з заходняга, г.зн. з прыбалтыйскага арэалу штрыхавікоў і канкрэтна з рэгіёну, дзе быў распаўсюджаны літоўска-латышскі варыянт штрыхаванай керамікі (па А.Васксу). Гэта паўночна-усходняя Літва і паўднёва-усходняя Латвія, дзе акрамя вострарэберных гаршчкоў сустракаецца посуд слоікападобных і прафіляваных формаў (Васкс, 1991, 128). А таксама з боку літоўска-беларускага варыянта (паўднёва-усходняя Літва і заходняя Беларусь), для якога характэрна вострарэберная кераміка з арнаментальнай на 35 – 45% (Митрофанов, 1970, 200). У разглядаемым рэгіёне адчувальна прасочваецца актыўнасць "штрыхавікоў", асабліва на рубяжы н.э., што магчыма звязана з выцясненнем іх з захаду на ўсход. Праведзеныя ў апошнія гады даследаванні на паўночна-заходняй ускраіне Беларусі пацвердзілі існаванне на Браслаўшчыне кантактнай паласы паміж культурамі штрыхаванай керамікі і днепра-дзвінскай (Шадыра, 1985, 108; Археалогія Беларусі т.2, 1999, 175). У дадзеным выпадку мы сутыкаемся са з'явамі вагання мяжы ў залежнасці ад храналагічнага фактару, што натуральна для памежных зон розных археалагічных культур і асабліва роднасных.

Звяртае на сябе ўвагу той факт, што параўнаўчы аналіз гладкасценнай керамікі ранняга жалезнага веку паўднёва-усходняй Латвіі і памежнай тэрыторыі Беларусі сведчыць аб яе палабенстве. Выдзеліўшы ў свой час заходні варыянт днепра-дзвінскай культуры (Шадыра, 1985, 109 – 112), мы пастаянна падкрэслівалі, што ён абумоўлены, перш за ўсё, прыбалтыйскім уплывам, які актывізуецца з прасоўваннем да захаду. Ніжэй Полацка ў шмат якіх частках Верхня-дзвінскага, Міёрскага і Браслаўскага раёнаў агульны фон днепра-дзвінскай культуры даволі размыты. Аналіз гладкасцен-

Вадзім Шадыра. Нарадзіўся ў 1947 г. у г. Пячора (Расія). Працуе ў Інстытуце гісторыі НАН, кандыдат гістарычных навук. Вывучае перыяд жалезнага веку басейна Заходняй Дзвіны, у т.л. і Браслаўшчыны. Удзельнік «Браслаўскіх чытанняў» 1991, 1994 гг.

най керамікі эпохі ранняга жалеза на паўночна-заходнім памежжы прыводзіць да думкі, што згаданую кераміку наўрацці магчыма цалкам суадносіць з днепра-дзвінскай культурай. Добра вядома, што гладкасценная кераміка з I тыс. да н.э. з'яўляецца адным з найбольш распаўсюджаных відаў керамікі ў Латвіі. Гэты від керамікі, як указвае І.Цымермане сустракаецца па ўсёй тэрыторыі Латвіі, амаль на кожным археалагічным помніку як балцкага, так і фінскага паходжання (Цымермане, 1980, 7). Пагэтану выяўлення на Браслаўшчыне керамічных комплексы эпохі ранняга жалеза з гладкасценным посудам, на наш погляд, хутчэй за ўсё трэба суадносіць з прыбалтыйскімі старажытнасцямі адпаведнай эпохі. І ў гэтым выпадку паўстае пытанне аб скарачэнні арэалу распаўсюджвання днепра-дзвінскай культуры па Падзвінню, прыкладна да Верхнядзвінска (раней мяжа даводзілася да Краславы – В.Ш.).

Значныя змены ў жыцці паўночнага захалу Беларусі, у тым ліку і ў рэгіёне Браслаўскага Паазер'я, дакладна засведчаны археалогіяй з V ст.н.э. Культурна-археалагічныя навацыі, звязаныя са зменамі ў матэрыяльнай культуры мясцовага насельніцтва, асабліва ярка праявіліся ў керамічным матэрыяле. Знікае штрыхаваная і гладкасценная кераміка ранняга жалезнага веку і распаўсюджваецца шурпата і гладкасценны посуд, пераважна слоікавых формаў са скразнымі адтулінамі па краі горла. Безумоўна, гэтыя і шэраг іншых з'яў, якія мелі месца як у Літве, Латвіі, так і ў Беларусі, звязаны з еўрапейскім працэсам Вялікага перасялення народаў, які з'явіўся важнейшым сацыяльна-палітычным пераваротам у еўрапейскай гісторыі і паклаў пачатак адліку сярэднім вякам. Як адбываўся гэты працэс на этнакультурнай сітуацыі на Беларусі і канкрэтна ў паўночна-заходнім рэгіёне, мы ўжо выказваліся (Шадыра, 1993, 1995, 1998).

Змена керамічнага комплексу тлумачыцца хутчэй за ўсё значнымі зрухамі і перамяшчэннямі насельніцтва альбо моцным этнакультурным уплывам з захаду і паўднёвага захаду. Новая шурпата і гладкасценная кераміка 2-й паловы I тыс.н.э. шырока прадстаўлена ў паўночна-заходнім рэгіёне Беларусі. На Браслаўшчыне яна выяўлена падчас нашых раскопак у 1990, 1992 гг. на селішчы Тарылава (мал. 2, 3). Своеасабліва і матэрыяльная культура ў вытворцаў гэтай керамікі (мал. 2). Выяўлена падобная кераміка і падчас раскопак А.Егарэйчанкі на селішчы Зазоны. Яна складае аснову керамічнага комплексу 2-й паловы I тыс.н.э. на селішчы і гарадзішчы Пруднікі Міёрскага раёна. Самым усходнім пунктам на Падзвінні, дзе намі выяўлена шурпата кераміка ў аб'ёме 3 – 4%, з'яўляецца гарадзішча Барсукі на правым беразе Зах.Дзвіны ў 3-х км ніжэй г.Дзісны (мал. 4).

Па нашых назіраннях гэта кераміка ў басейне Зах.Дзвіны распаўсюджваецца па тэрыторыі Беларусі на 40 – 50 км. Што датычыць басейна Нёмана, то мяркуючы па дадзеных А.Мядзведзева, шурпата кераміка тут таксама абмяжоўваецца паласой у 40 – 60 км (Медведев, 1996, рис.96). На Панямонні яна з'яўляецца на 100 – 150 гадоў раней, чым у Падзвінні і мае больш інтэнсіўную форму распаўсюджвання.

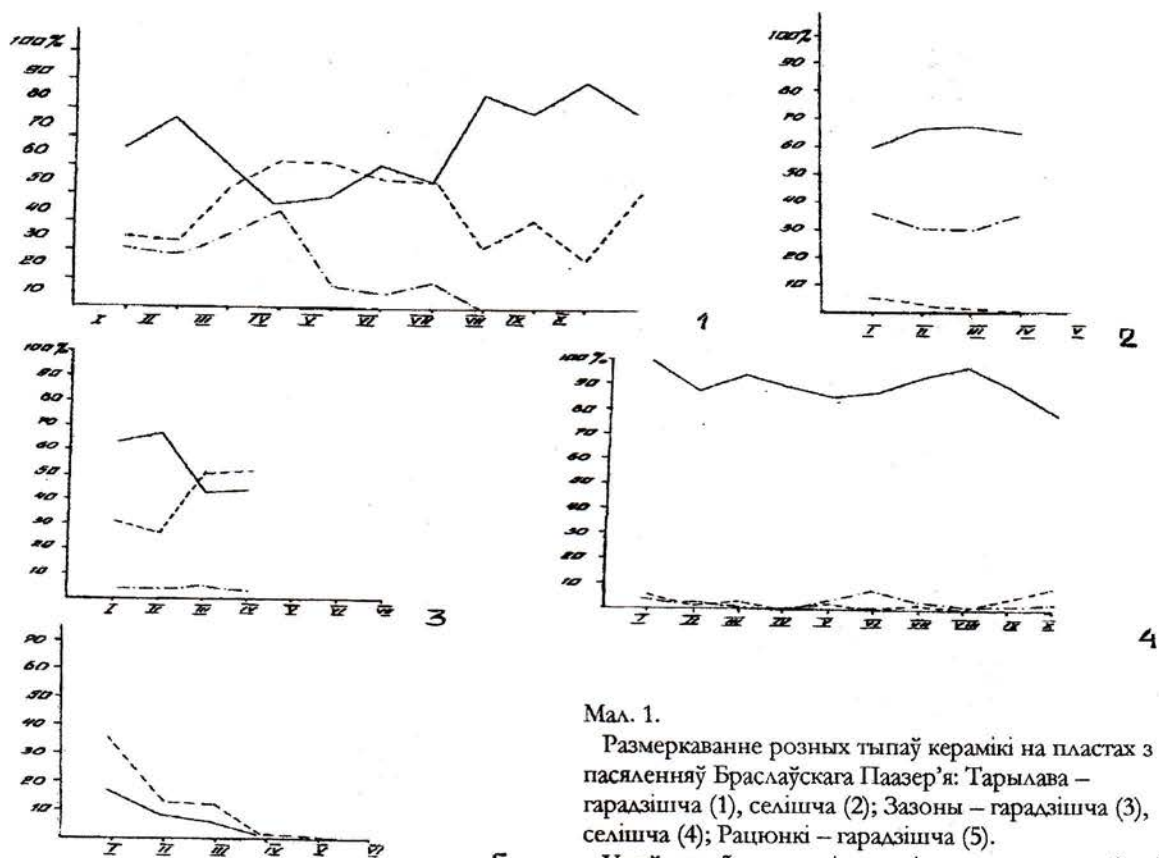
Аналіз керамічнага матэрыяла з беларуска-літоўска-латышкага памежжа сведчыць аб тым, што ўплыў старажытнасцей банцараўскай культуры тут невялікі і не адбываецца на своеасаблівасцях культуры літоўска-латышскіх паселішчаў з гладкасценнай і шурпатай керамікай, якая ахоплівае і рэгіён беларуска-прыбалтыйскага памежжа. Калі гаварыць аб лініі размежавання старажытнасцей банцараўскай культуры і паселішчаў з шурпатай керамікай, то яе хутчэй за ўсё трэба праводзіць на захад ад лініі воз.Асвея – Зах.Дзвіна (каля Дзісны) – воз.Нарач і далей па р.Нарачанцы да Валожына (мал. 4).

Найўнасць невялікай колькасці прафіляванай керамікі, падобнай да банцараўскай, а таксама некаторых рэчаў (біканічныя праселкі, волатападобныя нажы – селішча Зазоны), сведчаць, хутчэй за ўсё, аб уплыве гэтай культуры ў апошні перыяд існавання селішча. Магчыма, тут мела месца і церазпалоснае рассяленне насельніцтва. Падобную з'яву можна назіраць і на гарадзішчы “Замкавая Гара” у Браславе, дзе ў ніжніх пластах сустракаецца як шурпата, так і банцараўская кераміка.

Такім чынам, тэрыторыя беларуска-літоўска-латышкага памежжа і, менавіта Браслаўскае Паазер'е, яшчэ з эпохі ранняга жалеза з'яўлялася вельмі сваеасаблівым і актыўным рэгіёнам у культурна-археалагічных адносінах, дзе мелі месца рознабаковыя працэсы ўзаемаўплываў і пранікнення рознакультурных элементаў. Працэсы агульнаеўрапейскага перасялення народаў з'явіліся каталізатарам этнакультурных працэсаў на гэтай тэрыторыі ў 3-й чвэрці I тыс.н.э. і пацягнулі за сабою разнастайныя культурна-эканамічныя і сацыяльныя змены, якія характарызуюць пачатак ранняга сярэднявечча.

Літаратура:

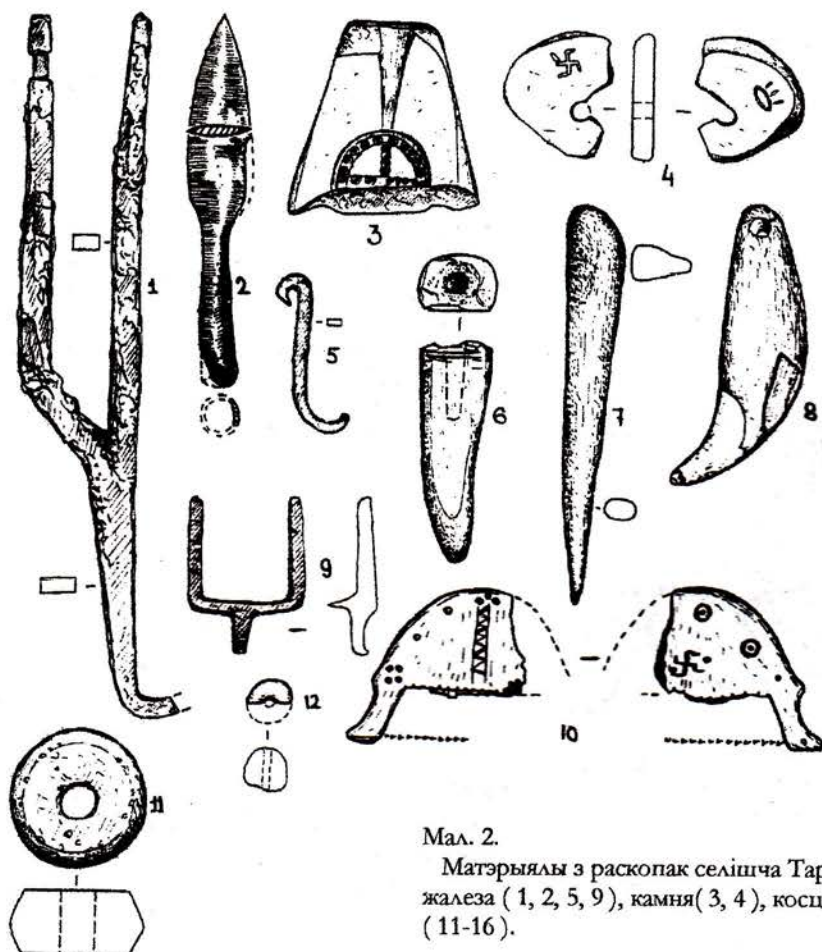
1. Археалогія Беларусі. Жалезны век і ранняе сярэднявечча. Мн., 1999. т.2. – 504 с.
2. Егорейченко А.А. Этнакультурная сітуацыя в Белорусском Подвинье // Гістарычна-археалагічны зборнік. №10. Мн., 1996. с.8 – 11.
3. Васк А. Кераміка эпохі позней бронзы і ранняга жалеза Латвіі. Рīga, 1991. – 198с.
4. Медведев А.М. Беларуское Понёманье в раннем железном веке. Мн., 1996. – 200с.
5. Митрофанов А.Г. Памятники восточнобалтийских племён // Очерки по археологии Белоруссии. ч. 1. Мн., 1970. с.184 – 224.
6. Цымермане И.Р. Кераміка I тыс.н.э. как источник для исследования этнической истории и культурных взаимоотношений на территории Латвии // Из древнейшей истории балтских народов (по данным археологии и антропологии). Рīga, 1980. с.70 – 79.
7. Шадыра В.И. Ранний железный век северной Белоруссии. Мн., 1985. – 126с.
8. Шадыра В.И. Фіна-угры, балты і славяне на поўначы Беларусі ў I тыс.н.э. // Весті АНБ. Серыя гуман.наук. № 3. Мн., 1993. с.83 – 90.
9. Шадыра В.И. Вялікае перасяленне народаў і крывічы // Гістарычна-археалагічны зборнік. №7. Мн., 1995. с.202 – 212.
10. Шадыра В.И. Да пытання аб ролі еўрапейскіх этнакультурных працэсаў I тыс.н.э. у этнагенезе беларусаў (археалагічны аспект) // Славяне і іх суседзі (археалогія, нумізматыка, этналогія). Сbornик, посвященный 70-летию Э.М.Загоруйского. Мн., 1998. с.86 – 91.

Мал. 1.

Размеркаванне розных тыпаў керамікі на пластах з пасяленняў Браслаўскага Паазер'я: Тарылава – гарадзішча (1), селішча (2); Зазоны – гарадзішча (3), селішча (4); Рацёнкі – гарадзішча (5).

Умоўныя абзначэнні: кераміка гладкасценная (—), штрыхаваная (---), шурпатая (····)

Мал. 2.

Матэрыялы з раскопак селішча Тарылава: вырабы з жалеза (1, 2, 5, 9), камя (3, 4), косці (6-8, 10), гліны (11-16).

Да праблемы складання сапраўднага гербоўніка шляхты Браслаўскага павета ВКЛ другой паловы XVI–XVIII ст.

Сярод актуальных задач, якія сёння стаяць перад гісторыкамі і краязнаўцамі Беларусі, вылучаецца праблема складання сапраўдных павятовых гербоўнікаў шляхты ВКЛ. Сапраўдных – гэта значыць такіх, дзе былі б сабраныя і апрацаваныя гербы, якімі карысталася беларуска-літоўская шляхта ў рэальнай жыццёвай практыцы. У сувязі з гэтым, галоўная ўвага даследчыкаў павінна звяртацца на багаты сфрагістычны матэрыял, які часта проста не заўважаецца пры працы з аўтэнтычнымі дакументамі XVI–XVIII ст. Прыарытэт сфрагістычных помнікаў у геральдычных даследаваннях вынікае з таго, што пячаткі захоўваюць сапраўдны нескажоны выгляд гербаў, клейнаў і іншых прыватнаўласніцкіх знакаў асоб, якія імі карысталіся [1, с.10]. Параўноўваючы іх з іншымі крыніцамі, магчыма ўзнавіць рэальную геральдычную сітуацыю ў ВКЛ як у паветах, так і ў цэлым у краіне.

Гербоўнік шляхты Браслаўскага павета недзе ў канцы XVIII ст. быў складзены ... самой шляхтай. Справа ў тым, што пасля далучэння ў выніку падзелаў Рэчы Паспалітай беларускіх зямель, у тым ліку і Браслаўшчыны, да Расіі [2, с.69], новыя ўлады наладзілі перагляда ("разбор") шляхты былога ВКЛ. Сутнасцю яго быў дакументальны доказ кожным шляхцічам свайго шляхецкага паходжання. Паводле Указа Паўла I (сакавік 1797 г.) у якасці дакументаў ён павінен быў прадставіць довад свайго шляхецтва, завераны ў губернскім праўленні маршалам шляхты, свой радавод, а "...равно и герб употребляемой в его роде, изображая его красками с подробным описанием, что он в себе содержит, и также ежели кто может, то бы объяснил, по какому праву и случаю присвоен; и чтоб Дворянский Предводитель и два чиновника или знатные Дворянина засвидетельствовали, что представляемый герб тою фамилиею точно издавна употреблялся и употребляется..." [3, б.н.с.]. У працы вядомага польскага даследчыка Г.Лаўмянскага, надрукаванай перад самым пачаткам другой сусветнай вайны ў часопісе "Miesięcznik heraldyczny", ёсць згадка аб нейкіх "браслаўскіх кнігах", дзе былі змешчаны каляровыя малюнкі гербаў браслаўскай шляхты канца XVIII ст. [4, с.19]. Дзе яны зараз і ці захаваліся ўвогуле – нам невядома. Іх знаходка і публікацыя значна аблегчыла б нашу задачу, але не вырашыла б цалкам праблему. Тлумачыцца гэта тым, што падобныя "вывадовыя" гербоўнікі звычайна ўяўлялі сабой кампіляцыі з вядомых друкаваных і рукапісных гербоўнікаў другой паловы XVI–XVIII ст. [4, с.18]. Да іх адносіліся творы такіх аўтараў, як Барташ Папроцкі, Шыман Акольскі, Войцах Віюк Каяловіч, Каспер Нясецкі і інш. Асабліва трэба вылучыць "Гербоўнік рыцарства ВКЛ так званы "Compendium" В.В.Каяловіча [5] і "Гербоўнік польскі" К.Нясецкага [6]. Першы таму, што ён быў прысвечаны непасрэдна гербам шляхты ВКЛ, другі – як самы поўны гербоўнік шляхты Рэчы Паспалітай.

Зварот да іх як да асноўных крыніц складання гербоўніка шляхты Браслаўскага павета XVI–XVIII ст. сутыкаецца з даволі складанай праблемай дакладнасці і паўнаты змешчанай там інфармацыі. Як вядома, Браслаўскі павет ВКЛ уваходзіў у склад Віленскага ваяводства [2, с.69]. Дзякуючы працы А.Гедэмана, маецца даволі дакладны, але далёка не поўны, спіс браслаўскай шляхты XVI–XVIII ст. [7, с.424–442], якая тут належала, як і ў цэлым у ВКЛ, да трох асноўных этнічных груп: "рускай" (беларускай), літоўскай і польскай. Пошук іх гербаў у вышэй названых гербоўніках прывёў да наступных вынікаў:

1. браслаўскія шляхецкія рады і іх гербы вельмі рэдка вылучаюцца асобна як В.В.Каяловічам, так і К.Нясецкім, прычым часцей падаецца іх прыналежнасць да ваяводства, а не да павета;
2. са згаданых браслаўскіх шляхецкіх радоў адная частка прыпісана або да польскіх гербаў, або да так званых "уласных", а другая частка (Дамбровы, Мацкевічы, Асташкевічы, Саламановічы і інш.) падаецца ўвогуле без якіх-небудзь гербаў [6, Т.3, с.285; Т.6, с.315; Т.7, с.169; Т.8, с.231].
3. большасць браслаўскіх шляхецкіх радоў у згаданых гербоўніках адсутнічае зусім (Арцімовічы, Рыжыя, Трабшы і інш.)

Вылучаюцца рады польскага паходжання, асеўшыя ў Браслаўскім павеце – усе яны згадваюцца са сваімі гербамі, што тлумачыцца больш старажытнымі геральдычнымі традыцыямі, якія склаліся ў Польшчы. Дастаткова назваць Бяганьскіх герба "Праўдзіц" [5, с.238; 6, Т.2, с.137], Маслоўскіх герба "Самсон" [6, Т.6, с.354], Ваўжэцкіх герба "Слепаворан" [6, Т.9, с.250] і інш. Тым не менш, не заўсёды іх гербы супадалі з вядомымі польскімі ўзорамі. Так, род Камароўскіх, паводле В.В.Каяловіча, перасяліўся ў ВКЛ з Добжыньскай зямлі і карыстаўся гербам "Далуга", але, як піша К.Нясецкі: "...на канклюдзіях Віленскіх [на заключным паседжанні Галоўнага Трыбуналу ВКЛ у Вільні – аўт.] я бачыў падкову, так як у гербе Далуга з крыжам, але прашытую знізу ў левы бок падковы наўскос і ў гелме тры пёры стравуса" [6, Т.5, с.169]. Падобная адметнасць ў гербах была даволі распаўсюджанай з'явай сярод шляхты ВКЛ, што яшчэ раз сведчыць аб неабходнасці праверкі інфармацыі, змешчанай у гербоўніках, іншымі крыніцамі.

Асабліва шмат несупадзенняў і памылак менавіта ў апісаннях гербаў беларускай і літоўскай шляхты, сярод якой браслаўскія рады не былі выключэннем. Напрыклад, В.В.Каяловіч пісаў, што: "Мірскіх дом ужывае [за герб] падкову дагары канцамі скіраваную, а ў сярэдзіне кладзе кола з паловай стралы" [5, с.225]. К.Нясецкі адносіў Мірскіх ужо да польскага герба "Бялыні", праўда, з адметнасцю, якую ён апісваў так: "...над падковай страла не на крыжы стаіць [як у польскай "Бялыні" – аўт.], а праз яблык, як быццам бы яго прашываючы, праведзена, толькі пёры яе трошкі пад яблыкам выглядаюць, большая ж частка над яблыкам, ці, як маю з паведамлення [хутчэй за ўсё самых Мірскіх – аўт.] не яблык гэта, а месяц у поўні, на гелме тры пёры стравуса" [6, Т.6, с.420]. Як бачым, жаданне К.Нясецкага прыпісаць уласны герб Мірскіх да польскай "Бялыні" перамагло як сведчанне В.В.Каяловіча, так і тое, што ён меў даволі істотныя адрозненні. Падобная гісторыя адбылася і з гербам браслаўскага рода Сіповічаў. У В.В.Каяловіча яны мелі герб у выглядзе перакрываўнай стралы, які ён прыпісаў да змененага польскага "Ліса" [5, с.158]. Паводле ж інфармацыі К.Нясецкага, Сіповічы карысталіся ўжо польскім гербам "Ліс" без ніякіх адрозненняў [6, Т.8, с.374]. Па сутнасці, мы

маем справу з гербайвай паланізацыяй шляхты ВКЛ, механізм якой добра відаць на прыкладзе гербаў рода Жабаў, добра вядомага на Браслаўшчыне [8, с.75–77].

Жабы паходзілі са смаленскіх баяраў і родапачынальнікам іх лічыцца Канстанцін, які жыў у канцы XV ст. [9, с.361]. У другой палове XVI ст. асабліва быў вядомы ў Рэчы Паспалітай Барыс Жаба, ротмістр казацкай харутвы, герой штурма Дынабурга [9, с.361]. Цікава, што такі аўтарытэт ў геральдыцы Польшчы і ВКЛ як Б.Папроцкі ў сваім гербоўніку пісаў пра яго “...Барыс Жабка, ротмістр, гэты ня ведаю якога герба ўжываў...” [10, с.858]. Звяртае на сябе ўвагу той факт, што прозвішча Жабаў магло прымаць форму “Жабка”, у сувязі з чым вядомыя ў ВКЛ рады Жабаў і Жабкаў, хутчэй за ўсё мелі агульнае паходжанне. В.В.Каяловіч у сваім творы таксама згадвае Барыса Жабку, якому на сойме 1601 г. за заслугі перад Айчынай быў нададзены маёнтак Абаб’е ў Браслаўскім павеце [5, с.187]. Ён жа сцвярджаў, што Жабы карысталіся польскім гербам “Адравуж”, але “...да стралы два крыжы даданоць, а ў гелме тры пёры стравуса” [5, с.187]. К.Нясецкі адносіў Жабаў да іншага польскага герба – “Касцешы”: “...гэта значыць страла раздэртая, толькі на гелме руку з шабляй кладаць” [6, Т.10, с.1]. Адназначым таксама, што род Жабкаў быў прыпісаны да польскага герба “Любіч” зменены, бо пры канцах і над верхам падковы кляліся зоркі, а ў сярэдзіне яе – крыж [11, с.97–98]. Які ж быў сапраўдны герб Жабаў? Адказ на гэтае пытанне даюць іх гербавыя пячаткі.

Анатоль Цітоў знайшоў і апублікаваў найбольш раннюю пячатку (з першай паловы XVI ст.), якая належала Сямёну Жабе, сыну згаданага вышэй Канстанціна [9, с.361]. На ёй быў змешчаны клейнавы герб: на тарчы знак-кляйно ў выглядзе раздэртай стралы з літарай “М” замест вастроя, перакрываючай папярочкай з заламаным пад вуглом 45 градусаў правым канцом [12, с.36, № 2]. Нейкія аналогіі з польскім гербам “Касцеша” ў ім пры жаданні можна знайсці, але ніякай генетычнай сувязі паміж імі не было. Гэта быў асабісты клейнавы герб Сямёна Жабы і яго сям’і. Падобны герб меў і родны брат Сямёна Васіль Канстанцінавіч Жаба, падключаючы трохі [9, с.361]. Як сведчыць яго ўласная пячатка з 1543 г., ён выглядаў так: на тарчы знак-кляйно ў выглядзе раздэртай перакрываючай стралы, злева ад якой – дуга [13, а.2]. Згаданы клейнавы герб Васіля Жабы адрозніваўся ад польскай “Касцешы” толькі дугой. Тым не менш, вядома, што мы маем справу з рознымі варыянтамі радавога знаку-кляйна Жабаў, якія пры геральдызацыі ў першай палове XVI ст. ператварыліся ў гербы. Іх падабенства на выяву “Касцешы” спрыяла хуткай гербайвай паланізацыі рода. Ужо ў сына Васіля – Ільяша Жабкі, рэчыцкага падкаморыя, герб на пячатцы з 1571 г. уяўляў сабой на тарчы раздэртую перакрываючую стралу (“Касцешу”), над тарчай гелм, скіраваны ўправа, без кароны, а ў клейноце меў руку з мячом, па баках тарчы – намёт [1, с.42]. Такім ён і замацаваўся ў родзе, аб чым сведчыць пячатка Яна Крыштафа Жабы, віленскага земскага падсудка (1703 г.), толькі ў яго гербе над тарчай была змешчана карона з кляйнотам без гелму, а замест намёта – две галінкі, залучаныя пад тарчай [14, а.2]. Такім чынам, сведчанне К.Нясецкага абавіраваў на рэальную сітуацыю з гербам Жабаў, якая складалася на пачатак XVIII ст.

Кляйнот – рука з мячом – не выпадковы элемент герба Жабаў. Гэта дэталі “Пагоні”, якая выкарыстоўвалася вялікімі князямі літоўскімі і каралямі польскімі і ў якасці асобнага герба “Здарбожац”, і ў якасці ганаровага адзначэння гербаў (як кляйнот) асоб, заслужыўшых манаршую ласку. Такія выпадкі “ўганаравання” гербаў у ВКЛ, у адрозненне ад Польшчы [15, с.277], былі даволі распаўсюджаным з’явай. Верагодна, у час гэтага акту, які адбыўся недзе ў другой палове XVI ст. (аб гэтым ускосна сведчыць скіраваны ўправа гелм на гербе згаданага вышэй Ільяша Жабкі), адбылася паланізацыя радавога знаку-кляйна Жабаў ці ператварэнне яго ў адзін з варыянтаў польскай “Касцешы”. Варта адзначыць, што вядомы выпадак з XVII ст., калі кляйнот выглядаў так: рука з мячом паміж дзвух пёраў стравуса [16, дадатак].

Такім чынам, пры складанні сапраўднага гербоўніка шляхты Браслаўскага павета другой паловы XVI–XVIII ст. дадзеным польскіх тагачасных гербоўнікаў можна давяраць толькі тады, калі аўтары кажуць, што менавіта такі герб яны бачылі ў прадстаўнікоў таго ці іншага рода на ўласных вочы. Поўнае ўяўленне аб сапраўдным стане рэчаў дае параўнанне іх інфармацыі з адшуканымі сфрагістычна-геральдычнымі матэрыяламі, якія раскіданы па архівах, бібліятэках, фондах музеяў Беларусі, Літвы, Польшчы, Расіі і Украіны. У сувязі з гэтым, праца па складанню такога гербоўніка, па нашаму перакананню, павінна стаць калектыўнай і аб’яднаць усіх, хто займаецца вывучэннем гісторыі Браслаўшчыны.

Прапануем наступную яго структуру:

Частка 1 – гербы шляхты, якая займала нейкія пасады ў Браслаўскім павеце або ўжывала звязаныя з ім тытулы (напрыклад, старосты, судзіі, падсудка, пісара, падкаморыя і г.д.);

Частка 2 – гербы павятовай шляхты, так званых зямлян гаспадарскіх, якія не займалі ніякіх пасадаў, а толькі мелі ў Браслаўскім павеце свае маёнткі.

Для прыкладу прывядзем герб рода Гедройцяў, які карыстаўся прыdomкам Пэrvэpbусы.

ГЕДРОЙЦІ ПЭРВЭРБУСЫ

У агульным спісе шляхты Браслаўскага павета, складзеным А.Гедэманам, пад 1667 г. згадваецца нейкі Ян Гедройць [7, с.430], што сведчыць аб сувязях рода з нашым рэгіёнам. Інфармацыя аб гербе Гедройцяў, якая ёсць у польскіх гербоўніках другой паловы XVI–XVIII ст., даволі супярэчлівая. Б.Папроцкі згадваў Астафія і Дахна Гедройцяў польскага герба “Парай” або “Ружа” [10, с.857]. Яго сцвярджанне падмацоўваецца сфрагістычным матэрыялам XV–першай паловы XVI ст.: пячаткі Воіна, Мікалая-Ягайлы (1433–1434) [17, с.74] і Яна Юражыча Гедройцяў (1535) [18, с.91]. Другім гербам рода лічыўся легендарны “Кітаўрус” [19, с.187]. У сувязі з гэтым, ён мог выкарыстоўвацца разам з “Ружай”, як гэта відаць з пячатак Грыгорыя Жданоўіча (1592) і Марціяна Гедройцяў (1634), віленскіх земскіх падсудкаў [1, с.90, № 202; с.102, № 275]. У апошнім выпадку “Кітаўрус” і “Ружа” былі змешчаны нават на адной тарчы. Падобная двухгербавасць была складальнікам гербоўнікаў. К.Нясецкі, адносячы Гедройцяў да польскага герба “Парай”, пісаў, напрыклад, што яго папярэднік Ш.Акольскі “...да герба Гіпацэнтаўрус [Кітаўрус] Гедройцяў адносіць, але памыляецца” [6, Т.4, с.94]. Польскі даследчык Ю.Пузына знайшоў і апублікаваў у свой час пячатку князя Зыгмунта Гедройця, віленскага падсудка (1600), увогуле з польскім гербам “Лебедзь” [20, с.57, № 13]. Гэта яшчэ больш заблытвае сітуацыю з гербам Гедройцяў.

Сярод разгалінаванага рода Гедройцяў галіна з прыдомкам Пэрвэрбус (Perwerbus) не згадваецца [21, s.29–33]. Пэрвэрбус (Perverbus) – слова лацінскае, якое перакладаецца як “прамоўца” (у даслоўным перакладзе – “пры дапамозе словаў”). Падобны дадатак да прозвішча відаць сведчыць аб нейкіх незвычайных аратарскіх здольнасцях пачынальніка гэтай галіны рода Гедройцяў, а яго лацінскае паходжанне – аб прыналежнасці да заходняй культуры. Апошнія магло таксама падмацоўваць вядомае паданне аб паходжанні Гедройцяў ад аднаго з папачнікаў легендарнага рымскага патрыцыя Палямона, якое адбілася ў беларуска-літоўскіх летапісах і хроніках XVI ст. На гэтую думку наводзіць герб, якім карысталіся Гедройці Пэрвэрбусы ў першай палове XVIII ст.

Паводле пячаткі Юрыя Казімера Гедройця Пэрвэрбуса, brasлаўскага падчашага (1709), яго герб быў такі: на тарчы выява кітаўруса, над тарчай – гелм з княжацкай шапкай, вакол тарчы – намёт [22, а.4]. Як бачым, негледзячы на тое, што Юры Гедройць не карыстаўся княжацкім тытулам у паўсядзённым жыцці, княжацкая шапка ў яго гербе сведчыла аб прэтэнзіях на яго. Тытул brasлаўскага падчашага быў чыста намінальны. Падобныя земскія пасады, паводле польскага даследчыка З.Гуральскага, толькі: “Дадавалі бляску да прозвішча і рабілі шляхецтва поўным” [23, s.184]. Варта адзначыць, што нейкіх ўладанняў у Brasлаўскім павеце Юры Гедройць не меў. Месцам яго жыццядзяння быў маёнтак Дзявяткавічы Слонімскага павета, прычым яшчэ ў 1679 г. ён, аддзяліўшы ад яго Быкоўскія грунты, адаў іх у арэнду на тры гады за 150 золотых Даніэлю Крыштафовічу Карэйве [24, а.1]. Як сведчыць сам Юры Гедройць у сваім тэстаменце, пісаным 18 кастрычніка 1709 г. і замацаваным пячаткай з вышэй згаданым гербам, у Дзявяткавічах, пасля іх падзелу ў 1671 г., ён трымаў долю па першай жонцы Аляксандры Мялешчы: маёнтак Дворца і фальварак Клімаўцы [22, а.1 зв.]. Апошняя дата падказвае магчымы час першага шлюбу і з’яўлення Гедройцяў у Слонімскай павеце, бо родавым уладаннем Пэрвэрбусаў былі Лілішкі ў Вількамірскім павеце, якія ім належалі “з дзядоў праддзядоў” [22, а.3 зв.]. Акрамя гэтага, Юры Гедройць у сваім тэстаменце ўспамінаў наданы Пэрвэрбусам за службу яшчэ каралём Янам Казімерам маёнтак Брахлава над ракой Сноў у Старадубаўскім павеце, але ён быў страчаны на карысць Расіі [22, а.3 зв.].

Пасля смерці першай жонкі неўзале да 1689 г. Юры Гедройць Пэрвэрбус ажаніўся другі раз на Зофі Цывінскай [24, а.9 зв.]. 2 мая 1689 г. ён выдаў апошняй застаўны ліст на палову двара Дзявяткавічы за пазычаныя ў яе грошы ў суме 3000 польскіх золотых [24, а.9 зв.]. У гэтым дакуменце Юры Гедройць называе сябе толькі зямлянінам Яго Каралеўскай Міласці Слонімскага павета. Гэта сведчыць аб тым, што пасада brasлаўскага падчашага была нададзена яму ўжо пасля гэтай даты.

Ад другой жонкі Юры Гедройць меў два сыны: Антонія і Андрэя “падчашычаў brasлаўскіх” [22, а.1 зв.]. Тэстамент апошняга, пісаны 28 красавіка 1731 г., быў замацаваны пячаткай з наступным гербам: на круглай тарчы кітаўрус, над тарчай – княжацкая шапка, вакол тарчы – две галінкі [22, а.6 зв.]. Адначасна адметнасць у выяве кітаўруса бацькі і сына: у гербе апошняга істота цэліць з лука ў свой хвост у выглядзе змяі, што адпавядала класічнаму ўзору.

Такім чынам, Гедройці Пэрвэрбусы ў першай палове XVIII ст. карысталіся гербам “Кітаўрус” пад княжацкай мітрай. Дзякуючы тытулу brasлаўскага падчашага, якім карыстаўся ў канцы XVII–пачатку XVIII ст. Юры Гедройць, Пэрвэрбусаў трэба аднесці ў першую частку нашага гербоўніка шляхты Brasлаўскага павета.

Літаратура і крыніцы:

1. Цітоў А. Пячаткі старажытнай Беларусі: Нарысы сфрагістыкі. – Мн.: Палымя, 1993. – 239 с.
2. Камінскі М.І., Насевіч В.Л. Brasлаўскі павет // Эцыклапедыя гісторыі Беларусі (ЭГБ): У 6 т. – Мн.: БелЭн, 1994. – Т.2. – С.69–70.
3. Указы гасудара імператора Павла Перваго, самодержца Всероссийского. – М.: В сенатской типографии, 1798. – 6 н.с.
4. Lowmiański H. Wykaz wywodów szlacheckich na Litwie przeważnie z lat 1773–1799 // Miesięcznik Heraldyczny. – Warszawa, 1939. – R.18. – q.2. – S.17–23.
5. Kojalowicz W.W. Herbarz rycerstwa W.X.Litewskiego tak zwany Compendium // Piekosiński F. Studya, rozprawy i materiały z dziedziny historii polskiej i prawa polskiego. – Kraków, 1897. – Т.2. – 527 s.
6. Niesiecki K. Herbarz polski. – Lipsk, 1839–1841. – Т.1–10.
7. Hedemann O. Historia powiatu Brasławskiego. – Wilno, 1930. – 483 s.
8. Плятт Ч. Генеалогія роду Жабаў герба Касыцеля і яго сувязь з Brasлаўшчынай і іншымі землямі Беларусі // Brasлаўскія чытанні: Мат.-лы 3-й навукова-краязнаўчай канферэнцыі, прысвечанай 200 угодкам паўстання 1794 г. (21–22 красавіка 1994 г.). – Brasлаў, 1994. – С.75–77.
9. Пазднякоў В. Жабы // ЭГБ. – Мн.: БелЭн, 1996. – Т.3. – С.361–362.
10. Paprocki B. Herby rycerstwa polskiego. 1584. – Kraków, 1858. – 964 s.
11. Górzyński S., Kochanowski J. Herbarz szlachty polskiej. – Warszawa, 1992. – 175 s.
12. Цітоў А. Памукаем у гісторыі // Мастацтва Беларусі. – 1989. – № 8. – С.34–36.
13. Гродзенскі дзяржаўны гісторыка-археалагічны музей (ГДГАМ), КП 15195/22.
14. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў Гродне (НГАБ), ф.№ 1663, воп.1, спр.466.
15. Malecki A. Studya heraldyczne. – Lwów, 1890. – Т.2. – 385 s.
16. Левко О.Н. Средневековое гончарство северо-восточной Белоруссии. – Мн.: Навука і тэхніка, 1992. – 127 с.
17. Semkowicz W. O litewskich rodach bojarских zbratanych ze szlachta polską w Horodlu roku 1413 // Lituanica-Slavica Posnaniensis. – Studia historica. – T.3. – Poznań, 1989. – S.7–139.
18. Цітоў А. Сфрагістыка і геральдыка Беларусі. – Мн.: РІВШ БДУ, 1999. – 176 с.
19. Пазднякоў В. Кітаўрас // ЭГБ. – Мн.: БелЭн, 1997. – Т.4. – С.187–188.
20. Puzyna J. Niektóre pieczęcie litewskie z XVI i XVII w. // Miesięcznik Heraldyczny. – Warszawa, 1933. – R.12. – q.4. – S.55–58; – № 5. – S.73–77.
21. Dunin-Borkowski J. Almanach błękitny. Genealogia żyjących rodów polskich. – Lwów, 1908. – 1127 s.
22. НГАБ у Гродне, ф.№ 1663, воп.1, спр.590.
23. Góralski Z. Urzędy i godności w dawnej Polsce. – Warszawa, 1983. – 282 s.
24. НГАБ у Гродне, ф.№ 1663, воп.1, спр.599.

Юры Казімер Гедройць Пэрвэрбус,
падчасы браслаўскі, 1709.

Выразаная ў афкушы кустодзея, 11х15 мм.

НГАБ у Гродне, ф.№ 1663, воп.1, спр.590,
арк.4.

Андрэй Гедройць Пэрвэрбус, зямлянін
ЯКМ Слонімскага павета, 1731.

Сургуч, чорны, 15х17 мм.

НГАБ у Гродне, ф.№ 1663, воп.1, спр.590,
арк.6 зв.

Наталля Шчарбіна. Менск.

Народная медыцына Браслаўшчыны.

Народныя веды неабсяжныя, і тое, што сёння мы жывем у час тэхналагічнай і кампутарызаванай рэальнасці, не змяншае захаплення іх глыбінёй і шырокім спектрам. Усё, што раней было звычайнай рэччу ў штодзённым жыцці народа – асаблівыя прыкметы, звычаі, метады народнага выхавання, медыцыны – сёння ўражвае сваёй рацыянальнасцю і практычнасцю.

Народныя веды перадаваліся з пакалення ў пакаленне, існавала жыццёвая неабходнасць у іх захаванні і папаўненні. Не выключэнне з агульнай сістэмы народных ведаў здабыткі ў галіне традыцыйнай медыцыны. Спрадвеку чалавеку ўласціва імкненне засцерагчы сябе, сваіх родных і блізкіх, а таксама хатніх жывёл ад розных хвароб. Пра гэта яскрава сведчаць замовы, якія дайшлі да нашых часоў. Вельмі рана ў гісторыі чалавечага быцця людзі навучыліся пазнаваць лекавыя расліны, карыстацца імі. Вопыт народнай медыцыны атрымаў шырокае распаўсюджанне ў асяроддзі простага народа.

На нейкі час гэты элемент культуры быў несправядліва аднесены выключна да рудыментаў і забабонаў. Пэўна, жыццёвая неабходнасць прымусіла людзей зноў звярнуць увагу на сродкі народнай медыцыны: заснаваная амаль выключна на хімічнай аснове айчынная фармацэўтыка зрабіла небяспечным ужыванне некаторых медыкаментаў, да таго ж сказаўся дэфіцыт кан.80 – пач.90-ых гг. Прыкладна на гэты час даводзіцца і ўсплеск цікаўнасці да метадаў народнай медыцыны, у тым ліку ўзнаўлення сваеасаблівы "інстытут" знахарства.

Сёння, напэўна, не знойдзецца чалавека, які б назваў народную медыцыну выключна забабонам. Пераважная колькасць людзей збірае лекавыя зёлкі, выкарыстоўвае іх у адпаведнасці з народнымі рэцэптамі і час ад часу звяртаецца да знахараў.

Народныя веды ў галіне медыцыны – цікавы элемент культуры, варты вывучэння, менавіта таму гэта стала адной са сфераў працы сёлеташняй этнаграфічнай экспедыцыі студэнтаў БДУ на Браслаўшчыне.

Трэба адзначыць, што ў значнай ступені Браслаўшчына адрозніваецца ад іншых рэгіёнаў Беларусі сваеасаблівае традыцыйнай медыцыны, але тут прысутнічаюць пэўныя выключныя рысы. Так, напрыклад, у дасавецкі перыяд, суседства Браслаўшчыны з балтыйскімі землямі, дзе медыцынскія веды народа (паводле сведчанняў А.Кіркора, "Живописная Россия") былі больш шырокія, прывяло да пераняцця вопыту і паглыблення ўласных ведаў. Свой уклад унеслі і стараверы, якія пасяліліся ў рэгіёне. У адрозненне ад каталікоў, знахарства ў старавераў лічылася дабрадзеянай рэччу. Таму нават сёння ў Браслаўскім раёне, паводле нашых звестак, ёсць двое найбольш вядомых знахараў-старавераў (у Браславе і Опсе). Асноўныя ж метады і сродкі народнай медыцыны Браслаўскага раёна характэрныя і для ўсёй Беларусі.

З самага моманту запачатковання чалавека аталяла шэраг дзеяў, закліканых ахоўваць яго здароўе. Шмат існавала амаль забабонных забаронаў для цяжарных жанчын, прытрымліванне якіх забяспечвала нараджэнне здаровага дзіцяці. Забаранялася купацца ў рацэ ці возеры, праца пад час любога свята магла прынесці да нараджэння калекі, сварка з іншымі жанчынамі – пачварыны, тое самае здарыцца, калі цяжарная паглядзіць на пачвару альбо моцна спужаецца. Забаранялася глядзець на пажар, падчас якога жанчына магла схапіцца за бок ці за твар, у выніку дзіце народзіцца з вялікай чырвонай плямай на целе. Каб пупавіна не абвілася вакол шыі немаўля, цяжарнай нельга пералазіць праз дрот. Не раілася "ісці за гробам" ці глядзець на нябожчыка – дзіце народзіцца кволым з жоўтым альбо шэрым колерам скуры.

Звычайна жанчыны нараджалі дома. Роды прымала спецыяльна запрошаная бабка-павітуха (знахарка), альбо

Наталля Шчарбіна. Выпускніца кафедры археалогіі, этнаграфіі і дапаможных гістарычных дысцыплін Белдзяржуніверсітэта (2001 г.). Магістрант Еўрапейскага гуманітарнага ўніверсітэта.

святруха. Пулавіну закручвалі ў кавалак тканіны і хавалі пад ганкам, на гарышчы, паслед палілі альбо закапвалі ў такім месцы, дзе мала хадзілі. Купала немаўля першы раз бабка-павітуха ці святруха, калі яна прымала ролы, у непаранай вадзе, усе дзверы зачыняліся, пад ванначку клаўся ножычак, каб дзіце не баялася вады. Аразу ж з нараджэння дзіця ахоўвалі ад сурокаў: абціралі падолам, святой вадой, мачой, пасыпалі соллю. Калі баці бачылі прыкметы сурочання, часцей за ўсё звярталіся за дапамогай да знахараў, якія загаворвалі таксама і дзятэз (раней сустракаўся вельмі рэдка). Дапамагала таксама пры суроках купанне ў “жалезнай вадзе”, настоенай на бурачным бацвінні і траве, сабранай на авары. Пасля купання вада вылівалася на перакрываўанне.

Большых дзяцей як і дарослых лекавалі найбольш даступнымі сродкамі традыцыйнай медыцыны. У дасавецкі перыяд звяртацца да дактароў было даволі дорага, таму браслаўчане і карысталіся выпрацаванымі часам народнымі рэцэптамі.

Традыцыйнае выкарыстанне дадзеных прыродай зёлак заўсёды дапамагала пры прастудзе – дзікія канпелькі, рамонкі, чомбар, кветкі ліпы; ад кашлю – настой маліны, аўса; пры болю сэрца – трава валер’яны; зубоў – дапамагае паласканне настоем рамонак; калі даюць пра сябе знак нервы – варта ўжыць настой зверабоя, падарожніка, крапівы.

Акрамя выкарыстання зёлак існавалі больш складаныя метады лекавання. Паводле сведчанняў Альбіны Усцінаўны Кезік, 1910 г.н. (хут. Вярбоўка) галаўны боль “як рукой здымае”, калі ашпарыць сухія бярозавыя венікі, абмакнуць у такую ваду ручнік і абматаць ім галаву, пры моцнай прастудзе, калі ламае косткі, дапамагае расціранне паранымі ў дзежцы, пастаўленай на раскалены камень, верасам і брусніцамі. Боль у суставах, адкладанне соляў здымаецца расціраннем буйной соллю падчас парання ў лазні.

Зрэдку народнаму лекаванню паддавалася такая сур’ёзная хвароба як сухоты, супраць якой выкарыстоўвалі мачу і сабакае сала.

Рожа, спалох, сурокі, укусы гадаў вылечваліся толькі загаворамі знахараў, якія раней жылі ў многіх вёсках. Здольнасць лекаваць атрымлівалася знахарамі ў спадчыну, той, хто перадае, звычайна пры гэтым страчваў сваю моц. Пра гэта нам стала вядома ад браслаўскага знахара Іларыёна Іларыёнавіча Меркур’ева, 1934 г.н. (большасць, хто яго ведае, незалежна ад узросту, выкарыстоўвае просты зварот – Ларка), які атрымаў свае веды ад маці-стараверкі. Дакладней, ад маці былі атрыманы практычныя рэкамендацыі, як выкарыстоўваць здольнасці, нааддзеныя паводле слоў знахара, амаль кожнаму чалавеку богам. Толькі глыбокаверуючы і “чысты” чалавек можа навучыцца лекаваць “божым словам” – г.зн. загаворваць хваробы. Сапраўдны знахар ніколі не бярэ грошаў за дапамогу, калі толькі нейкі гасцінец. У якасці гасцінца раней звычайна дзякавалі сельскагаспадарчымі прадуктамі, мёдам, зараз – гэта каробкі цукерак, харчовыя дэлікатэсы. Лекаванне для самога знахара з’яўляецца балючай працадурай. Кожная хвароба, якую ён выцягвае, часткова асядае ў целе лекара, выгнаць яе можна альбо загаворамі, альбо, калі гэта сурокі – ісці на балота і станавіцца на гніль. Балота, як сцвярджае сам Іларыён Іларыёнавіч, здольна выпягваць з чалавека хваробы, набытыя праз сурочанне, альбо падчас лекавання іншага чалавека. Браслаўскі знахар Ларка спрабуе лекаваць усе хваробы, з якімі да яго звяртаюцца, вынік жа залежыць не ад яго, а ад “божай волі”.

Такой, згодна з этнаграфічным вывучэннем Браслаўшчыны, выглядае нескладаная, але даволі эфектыўная сістэма народнай медыцыны. Яна не абмяжоўваецца толькі жыццёва неабходнымі сродкамі лекавання, гэта таксама рацыянальныя і не вельмі перасцярогі, народная касметыка. Жанчыны Браслаўскага раёна здаўна ведалі, як захаваць скуру ад загару, зрабіць яе больш мяккай і светлай, умацаваць альбо пафарбаваць валасы. Менавіта ўвесь гэты скарб народных ведаў нам удалося зафіксаваць падчас этнаграфічнай экспедыцыі.

Кастусь Шыдлоўскі. Браслаў.

3 гісторыі надання Браславу Магдэбургскага права.

У публікацыях, прысвечаных гісторыі Браслава, можна сустрэць звесткі, што ў 1500 г. горад атрымаў Магдэбургскае права, якое было пацверджана Станіславам Аўгустам у 1792 г.¹ Упершыню пра гэта напісаў у грунтоўнай манаграфіі “Гісторыя Браслаўскага павета” (1930 г.) гісторык О.Гедэман: “...У 1500 годзе прыязджаў у Браслаў кароль Аляксандр і 8-га кастрычніка надаў гораду прывілей... 2-га чэрвеня 1792 г. Станіслаў Аўгуст выдаў гораду аднаўляючы прывілей...”² Звесткі О.Гедэмана, які лічыцца сур’ёзным даследчыкам, не ставіліся пад сумненне на працягу дзесяцігоддзяў. Адыграла сваю ролю і тая акалічнасць, што дэталёвымі распрацоўкамі гісторыі Браслава ніхто не займаўся. На неабходнасць удасканалення шэрагу агульнапрызнаных момантаў гісторыі Браслава звярнуў увагу беларускі гісторык Міхаіл Спірыдонаў. У выступленні на IV навукова-кразнаўчай канферэнцыі “Браслаўскія чытанні” ён адзначыў, што мінулае горада нядрэнна даследавана ў агульных рысах і зараз патрэбна дэталізацыя даследаванняў. Напрыклад, ён паставіў пад сумненне існаванне Магдэбургскага права ў Браславе з 1500 г., бо ў рэстры падаткаў у дзяржаўную казну за 1566 г. Браслаў знаходзіцца сярод непрыведаваных гарадоў.³ Да гэтага можна дадаць, што гісторыкам нічога невядома аб тэксце прывілея Аляксандра Ягелончыка, аб існаванні ў Браславе выбарных органаў самакіравання, ужывання пячаткі і герба. У грунтоўным апісанні Браслава 1554 г., у якім згадваюцца ўсе будынкі і жыхары тагачаснага горада, няма

Кастусь Шыдлоўскі. Нарадзіўся ў 1961 г. у в.Замошша Браслаўскага р-на. Навуковы сурацоўнік Браслаўскага музейнага аб’яднання, старшыня Рады Браслаўскага кразнаўчага таварыства імя О.Гедэмана. Удзельнік усіх “Браслаўскіх чытанняў”

звестак аб ратушы, аб магістраце. Згаданы толькі войт, які хутчэй за ўсё прызначаўся вялікім князем і ад яго імя здзяйсняў уладу ў Браславе.

Прыводзячы звесткі пра Магдэбургскае права, О.Гэдэман спасылаўся на тэкст граматы Станіслава Аўгуста, упісаны ў кнігу Браслаўскага земскага суда за 1795 г. (Дзяржаўны гістарычны архіў Літвы. Ф.ДА, спр.15425, арк.37-44). Тэкст прывілея знаходзіцца таксама ў фондзе Літоўскай Метрыкі Расійскага дзяржаўнага архіва старажытных актаў (Ф.389, спр.556, арк.260-264). Пераклад на рускую мову ўтрымліваецца ў адной са спраў XIX ст. Каўнаскага акруговага архіва (Ф.525, воп.23, спр.761, арк.8-11). Захаваўся і арыгінал граматы Станіслава Аўгуста, які зберагаецца ў аддзеле рукапісаў навуковай бібліятэкі АН Літвы (Збор пергаменту. №1269).

У грамаце 1792 г. згадваюцца дакументы, якія жыхары Браслава прадставілі каралю. Першым адзначаны прывілей Аляксандра Ягелончыка. Аднак з тэкстаў не зусім зразумела, што гэта за прывілей. Адапаведны фрагмент граматы 1792 г. можна прачытаць наступным чынам: *"...і накладзены перад намі прывілей караля Аляксандра, датаваны 7008 годам (1500 г.), месяца лістапада 26 дня і вылісаны з Кніг Метрыкі Вялікага княства Літоўскага..."*⁴ Пераклад да справы Каўнаскага архіва гучыць наступным чынам: *"...представлены нам, во-первых, 7008 года ноября 26 дня данная привилегия короля Александра из книг Метрики Великого княжества Литовского выданная, что этот город был уже нашим городом, доказывающая принадлежность земли и пляцов владельцам оных..."*⁵ У абодвух выпадках выразна не кажацца аб прывілеі Аляксандра Ягелончыка на Магдэбургскае права. Хутчэй за ўсё, меўся на ўвазе прывілей, які прадстаўляў пэўныя ільготы браслаўскім мяшчанам. Грамата Станіслава Аўгуста стваралася, верагодней за ўсё, каб аднавіць гэтыя ільготы, страчаныя напрыканцы XVIII ст.

У 1776 г. Сойм скасаваў Магдэбургскае права для ўсіх маленькіх гарадоў і мястэчак Вялікага княства Літоўскага. Іх жыхары аддаваліся пад юрысдыкцыю старостваў, якія скарысталіся гэтым, каб узмацніць эксплуатацыю мяшчан. Жыхары мястэчак не толькі гублялі пэўныя ільготы, але і траплялі ў большую залежнасць ад канкрэтнага чыноўніка. Гэта прымусіла мяшчан пачаць рашучую барацьбу за аднаўленне страчаных ільготаў, гарантам якіх выступала Магдэбургскае права.

Вялікі Сойм (1788 – 1792 гг.) вярнуў Магдэбургскае права тым мястэчкам, якія ім карысталіся. Заварушыліся і жыхары заняпалага Браслава, дзе заледзье налічвалася тысяча чалавек. Браслаўцы правялі выбары ў самакіраванне. Войтам стаў Александровіч, раднымі Рынкевіч і Сяліцкі, пісарам яшчэ адзін Сяліцкі. Такія захады мяшчан не спадабаліся тагачаснаму браслаўскаму староце Ідзі Гільзену і дзяржаўцы браслаўскай эканоміі Антону Загорскаму. Пачалося супрацьстаянне двух бакоў, аб якім даволі падрабязна расказвае О.Гэдэман. А.Загорскі арганізаваў у мястэчку хваляванні: *"...собраў тлум людзей і маскалёў з нажамі і сякерамі, прыгатаваных да бойкі...сам уласна абвешціў Магістрату паабрываў, а потым на Рынку піраміду з выявай Літоўскай Пагоні, падфрыжваную для ілюмінацыі пры святкаванні згаданай Канстытуцыі, на дробныя кавалкі пасек, на Рынку параскідаў, на малюнку Пагоні рубіць ад удаваў пакінуў. Пасля натоўп і маскалі праходзілі вуліцамі і спявалі маскальскія песні ў гонар сваёй перамогі..."*⁶

Жыхары Браслава скардзіліся на свавольства мясцовых чыноўнікаў і дабіваліся надання гораду Магдэбургскага права. Пры гэтым яны звярталі ўвагу, што Браслаў *"...з'яўляецца горадам каралеўскім вольным, вяртаецца да даўніх сваіх прывілеяў..."*⁷

Скаргі браслаўцаў дайшлі да Варшавы і апошні кароль Станіслаў Аўгуст прыняў рашэнне надаць Браславу Магдэбургскае права. У той крызісны для краіны час прывілеі для мястэчак раздаваліся надзвычай шчодро. Грамата для Браслава называлася "аднаўляючай". У яе тэксце быў змешчаны малюнак герба – чалавечае вока ў трохкутніку на фоне сонечных промняў. Гэта старажытны хрысціянскі сімвал Божай апекі, Божага провіду. Надаўца прывілея выказваў пажаданне, каб пад Божым вокам апекі *"...Браслаў як у справах судовых, так і ўрадавых гарадскіх, а таксама адміністрацыйных пэўнай дасягнуў славы..."*⁸

Вядома адлюстраванне гарадской пячаткі, на якой браслаўскі герб спалучаецца з выявай Св.Хрыстафора – старадаўнім сімвалам Вільні.

Магдэбургскае права ніяк не паўплывала на развіццё Браслава. У 1794 мястэчка дашчэнту згарэла пры падаўленні паўстання і страціла ролю павятовага цэнтра. Насельніцтва Браслава рэзка скарацілася. Няма ніякіх звестак аб дзейнасці ў гэты час органаў самакіравання. Тым не менш, некалькі дзесяцігоддзяў мяшчане карысталіся пэўнымі ільготамі, прадастаўленымі граматай 1792 г. Напрыклад, былі вольнымі, плацілі меншыя падаткі. Відзец, пасля скасавання Магдэбургскага права для гарадоў і мястэчак Віленскай губерні ў 1795 г. Браслаў падпаў пад дзеянне Даравальнай граматы гарадам 1785 г. У 40-х гадах XIX ст. усе прывілеі Браслава былі скасаваны, а мяшчане раўнаваны да сялян. З гэтым жыхары мястэчка пагадзіцца не пажадалі і сталі скардзіцца ў розныя інстанцыі, апялюючы да каралеўскай граматы 1792 г. У Каўнаскім архіве захоўваецца справа *"Дело по прошению жителей местечка Браслав о дарованной королём Станиславом Августом привилегии тому местечку"* (Ф.525, воп.23, спр.761). Цікава, што на тытульным лісце справы спачатку было напісана "крэстьян местечка Браслава", пазней гэта слова замянілі на больш нейтральнае слова "жыхары".

У складзе Расійскай імперыі мястэчка ўваходзіла ў казённым маёнтак Браслаў, утвораны на месцы былога гаспадарчага комплексу браслаўскага староства. Менавіта адміністрацыя маёнтка і акруговыя чыноўнікі палаты дзяржамаёсці змянілі статус браслаўскіх мяшчан на сялянскі. Група мяшчан з 27 чалавек, сярод якіх былі Міхал Сяліцкі, Адам Лапыр, Міхал Калкоўскі, Пётр Хлябовіч, Антон Шульгоўскі, Восіп Петрашкевіч, Мікалай Кіркiлeвiч, Восіп Барташэвіч і інш., сталі ў розных інстанцыях дабівацца аднаўлення сваіх правоў. У скаргах яны падкрэслівалі, што іх продкі жылі ў Браславе на падставе даўніх прывілеяў польскіх каралёў, што браслаўцы карысталіся правамі мяшчан, мелі ўласныя надзелы, складалі асобную ад сялян грамаду, аплочвалі адзіны падатак у павятовую казну, паводле прывілея 1792 г. мелі органы самакіравання, ужывалі пячатку, у складзе імперыі мелі ўласную квоту на рэкрутаў. У распараджэнні мяшчан знаходзіўся арыгінал каралеўскай граматы 1792 г., які прадстаўляўся ў якасці доказаў. Звярталіся браслаўцы і да тагачаснага імператара. Манарху была адпраўлена грамата 1792 г. з просьбай зацвердзіць яе.

З каўнаскай справы не бачна, чым скончыліся захады браслаўцаў. Хутчэй за ўсё, у сувязі з сялянскімі рэформамі і рэформамі кіравання, якія праводзіліся ў той перыяд царскімі ўладамі, праблемы жыхароў Браслава страцілі сваю актуальнасць. Паказальна іншае – свае правы перад бюракратычнай машынай яны адстойвалі каля 30 гадоў.

Такім чынам, зыходзячы з вядомых на сённяшні дзень фактаў, можна меркаваць, што Браслаў у XVI – першай палове XVIII стст. не з'яўляўся магдэбургскім горадам, але магчыма яго жыхары карысталіся пэўнымі ільготамі, прадстаўленымі прывілеем Аляксандра Ягелончыка 1500 г. Грамата Станіслава Аўгуста 1792 г. прадастаўляла Браславу Магдэбургскае права ў поўным аб'ёме, аднак поўнаццю скарыстацца ім жыхары мястэчка не змаглі з прычыны драматычных падзей канца XVIII ст., сярод якіх найбольшае значэнне мелі трэці падзел Рэчы Паспалітай і знішчэнне Браслава ў 1794 г.

Крыніцы і літаратура:

1. Напрыклад: а) Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі. Віцебская вобл. Мн., 1985. С.136.
б) Беларуская ССР. Кароткая энцыклапедыя. т.1. Мн., 1978. С.113.
в) Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. т.2. Мн., 1994. С.67.
2. O.Hedemann. Historia powiatu Braslawskiego. Wilno. 1930. S.325,341.
3. Браслаўскія чытанні. Матэрыялы IV-й навукова-краязнаўчай канферэнцыі. 24-25 красавіка 1997г. Браслаў. 1997. С.64,65.
4. Памяць. Браслаўскі раён. Мн., 1998. С.132,133.
5. Каўнаскі акрутовы архіў. Ф.525, воп.23, спр.761, арк.8.
6. O.Hedemann. Historia powiatu Braslawskiego. Wilno. 1930. S.340-341.
7. Тамсама. С.340.
8. Памяць. Браслаўскі раён. Мн., 1998. С.134.

Андрэй Янушкевіч. Менск.

Браслаўскі рэгіён у Інфлянцкай вайне.

Нягледзячы на геаграфічную блізкасць да галоўных тэатраў ваенных дзеянняў, якімі з'яўляліся Інфлянты і Полаччына з Віцебшчынай, Браслаўшчыну ў адрозненне ад іншых памежных тэрыторый, абмінулі баявыя падзеі падчас Інфлянцкай вайны.

У сістэме абароны Вялікага княства Літоўскага Браслаўскі рэгіён займаў важнае стратэгічнае месца. Гэта было абумоўлена не толькі яго памежным становішчам. Браслаўскія замкі – Браслаў, Друя, Дрысвяты Іказнь – з'яўляліся натуральнай заслонай для Вільні з паўночна-усходняга боку. Дзякуючы ім сталіца ВКЛ у выпадку вайны пазбягала раптоўнага ўдару з боку Маскоўскай дзяржавы, прыймаючы яго спачатку на сябе. На Браслаўшчыне стала размяшчаліся вайсковыя адзінкі: у сакавіку 1557 г. у Браславе знаходзіўся гарнізон колькасцю 150 драбаў на чале з ратмістрам Багданам. У Дрысвятах на той час размяшчаліся 200 драбаў. Камандаваў дрысвяткай ротай нейкі Заклічэўскі. Гэтыя роты павінны былі быць гатовыя падключыцца да магчымага збору паспалітага рушання¹. Гэтыя мерапрыемствы, як вядома, былі звязаныя з падзеямі ў Інфлянтах.

Згодна з перамерным пагадненнем, заключаным у 1556 г. паміж ВКЛ і Маскоўскай дзяржавай захоўваўся перамер да 25 сакавіка 1562 г. Шпаркае пагаршэнне адносін у выніку двухбаковага ўмяшальніцтва ў барацьбу за Інфлянты не давала спадзяванняў на працяг тэрміну пераміру. У сувязі з гэтым Браслаўскі рэгіён набываў у вачах кіраўніцтва ВКЛ усё большае значэнне. Блізкае сканчэнне пераміру прымусіла звярнуць увагу на стан абароназдольнасці ў памежных раёнах краіны, у т.л. і на Браслаўшчыне. Прыкладна ў кастрычніку 1561 г. у Браславе было размешчана 500 польскіх коннікаў, у Іказні і Друі – па 300, у Дрысвятах – 200. Гэтыя атрады ў выпадку патрэбы маглі быць перакінутыя ў Інфлянты².

Зручнае размяшчэнне Браслаўшчыны блізу Інфлянтаў, дзякуючы чаму яна рабілася выгаднай базай для кватравання войска і забеспячэння яго правіянтам, выкарыстоўвалася цэнтральнай уладай для размяшчэння там ротаў “на лежы”. На пачатку лістапада 1562 г. ратмістрам Розмысу Даўгірду, Мікалаю Сапезе, Рыгору Баку, Давыду Есману і Станіславу Сурвіле, чые роты знаходзіліся ў розных інфлянцкіх замках, было выдана распараджэнне “положити ся у волости замку ... Браславского до заплатты воевога заслуженого, ... жебы есте живность у подданных наших тамошних по уставе брали”

Узяцце Полацка маскоўскім войскам у лютым 1563 г. карэнным чынам змяніла геапалітычную сітуацыю ў паўночнай Беларусі. Цяпер стварылася прамая пагроза для нападу на Вільню з полацкага боку. Вядома, што адразу пасля захопу Полацка маскоўскія атрады заходзілі аж за Глыбокае, выклікаючы гэтым вялікую занепакоенасць кіраўніцтва ВКЛ за абарону сталіцы. Пры гэтым раскладзе Браслаўшчына губляла сваё ранейшае стратэгічнае значэнне.

Спадзею на рэванш, якія праяўляліся ў палітыцы віленскага двара ў 1564-1565 гг. (якія асабліва абудзіла перамога ў Вульскай бітве 26 студзеня 1564 г.), прывялі да адыходу на другі план праблемаў забеспячэння і ўтрымання вайсковых адзінак у памежных замках. Адначасова пагаршалася становішча з выплатай падаткаў, што непасрэдна ўплывала на магчымасці дзяржаўнага скарбу своечасова расплаціцца з жаўнерамі. Нявыплаты “заслуженого” ў хуткім

Андрэй Янушкевіч. Нарадзіўся ў 1976 г. у г. Вялікая Бераставіца Гродзенскай вобл. Аспірант Інстытута гісторыі НАН. Займаецца даследаванням гісторыі Беларусі XVI ст. Удзельнічаў у археалагічных раскопках у Дрысвятах (1997-1999 гг.)

часе спрычыніліся да дэарганізацыі найміцкіх ротаў, якія знаходзіліся ў памежных фартэцыях. Жаўнеры адмаўляліся неслі службу і праводзілі гвалтоўныя рэквізіцыі харчавання ў мясцовага насельніцтва, каб пракарміць сябе і сваіх коней, наносячы тым самым значны ўрон краю. А ён быў гэтак вялікім, што злачынствы жаўнераў сталі ўлетку 1565 г. прадметам разбіральніцтва спецыяльна прызначаных для гэтай справы камісараў. Падобнай правярцы і "спісыванню шкоды" падлягала і тэрыторыя Браслаўшчыны¹. Аднак ці рабілася там насампраўдзе рэвізія, на жаль, невядома.

Браслаўскі гарнізон не быў тут выключэннем. Як дакладваў у жніўні 1566 г. мясцовы ратмістр Ян Радзімскі (Радзімінскі?), яго драбы не атрымалі значную частку свайго заробку за два гады, з-за чаго рота аказалася пад пагрозай роспуску. Вялікі князь распараджаецца як мага найхутчэй разлічыцца з браслаўскім гарнізонам. Каб паскорыць працэс выплаты, Жыгімонт Аўгуст рэкамендуе падскарбему Мікалаю Нарушэвічу ўпаўнаважыць ураднікаў з Браслава і Ўпіты выплаціць грошы з палаткаў, якія ляжалі на гаспадарскіх маёнтках у мясцовых воласцях².

Пераход у 1565-1566 гг. да пазіцыйнай барацьбы ў зоне супрацьстаяння з непрыяцелем выклікаў змену не толькі ваеннай тактыкі, але і дзеянняў па арганізацыі абароны дзяржавы. Пасля прыходу ў 1566 г. на пасаду вялікага гетмана Рыгора Хадкевіча распачалася актыўная дзейнасць па ўмацаванню полацкага памежжа фартыфікацыйнымі збудаваннямі і найміцкімі ротамі. На месцы справамі кіраваў выконваючы абавязкі ("справца") дворнага гетмана Рамана Сангушка. Пры гэтым Браслаўшчына страчвае сваю ролю ў планах гетманаў, не выклікаючы ў іх ужо вялікай цікавасці. У жніўні 1566 г. роту Я Радзімскага, якая, як вышэй згадвалася, знаходзілася ў Браславе, меркавалася перакінуць у Інфлянты³. Аднак гэтага не адбылося. У 1568-1569 гг. рота Яна Радзімінскага колькасцю 100 драбаў знаходзілася ўжо ў Вараночы⁴.

Былі створаны надзейныя фарпосты ў Дрысе і Дзісне, а браслаўскія замкі пачынаюць адыгрываць другасную ролю ў абароне межаў ВКЛ. Пагроза нападу з гэтага боку зрабілася вельмі малой. З-за адсутнасці належных людзкіх і матэрыяльных рэсурсаў замкі Браслаўшчыны апынаюцца ў заняплым стане. Ні ў ліставанні гетманаў, ні ў дакументах па забяспячэнню і арганізацыі рэгулярнага найміцкага войска няма згадак пра іх гарнізоны. Ёсць толькі асобная згадка, якая адносіцца прыкладна да 1568-1569 гг., што некаторы час у Браславе знаходзілася рота Каспара Навасялецкага колькасцю 50 драбаў⁵. Але ўжо восенню 1569 г. яна размяшчалася ў Мсціслаўлі⁶.

Найвялікшым мерапрыемствам па мабілізацыі паспалітага рушання падчас Інфлянцкай вайны з'явілася г. зв. "Радашковіцкая выправа" ў 1567 г. Браслаўскі павет выставіў на збор войска пад Радашковічамі, згодна з перапісам, 51 каня і 14 драбаў⁷. Гэта, у параўнанні з іншымі паветамі, невялікая лічба. Найбольш людзей сабраў харужы Рыгор Мерскі — 6 коннікаў і 3 драбаў. У асноўным пераважалі землеўладальнікі, якія ставілі ў войска па адным жаўнеры. Калі падлічыць яшчэ жаўнераў, выстаўленых з браслаўскіх маёнткаў, але не апісаных пры аднайменным павеце, то іх колькасць павялічваецца прыкладна да 100 чалавек⁸. Вайсковае кіраўніцтва на чале з Жыгімонтам Аўгустам не праадпрацяляла ніякіх крокаў па актывізацыі ваенных дзеянняў. Марна прабавіўшы час, вайскоўцы пакрысе пачалі разыходзіцца.

Удалося ўстанавіць, што на пачатку 70-х гг. XVI ст. ратмістрам у Браславе быў Мікалай Ярмоліч. Ён арандаваў збор капічызны з мясцовых корчмаў. На жаль, невядома, колькі і якога роду жаўнеры знаходзіліся пад яго кіраўніцтвам⁹.

Падчас ваенных кампаній Стэфана Баторага ў 1579-1581 гг. Браслаўскі рэгіён не адыгрываў важкай ролі пры арганізацыі ваенных дзеянняў. Перад 1579 г. ў Браславе размяшчаўся гарнізон колькасцю 50 драбаў. Яго ратмістр невядомы. Канцэнтрацыя войска ў сярэдзіне 1579 г. для правядзення шырокамашабнай акцыі супраць непрыяцеля выклікала змяншэнне колькасці жаўнераў у гарнізонах памежных замкаў. У Браславе засталася толькі 20 драбаў¹⁰. У Дрысвятах жа, як можна меркаваць, вайсковы гарнізон увогуле адсутнічаў.

Праз тэрыторыю Браслаўшчыны праходзілі сухапутныя шляхі, па якім у войска ішлі зброя, амуніцыя і харчаванне. Аднак выкарыстоўваліся яны слаба. Асноўная маса грузаў і людзей накіроўвалася да Полацка па глыбоцкай дарозе.

Можна падсумаваць, што на пачатку Інфлянцкай вайны браслаўскі рэгіён меў важнае значэнне для абароны межаў ВКЛ, закрываючы ад раптоўнага ўдару з паўночна-усходняга боку Вільню. Пасля страты Полацка ў 1563 г. большая небяспека гэтага ўдару пагражала з усходняга боку. Браслаўшчына губляе сваё значэнне ў ваенна-стратэгічных планах як ВКЛ, так і Маскоўскай дзяржавы. Адабранне Полацка ў 1579 г. вярнула Браслаўскаму рэгіёну былую стратэгічную ролю ў абароне межаў Вялікага Княства Літоўскага.

Крыніцы і літаратура:

¹ Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі. КМФ-18. Воп. 1, спр. 37, л. 213-213адв., 215-215 адв. Звесткі пададзены М.Любаўскім (у Браславе і Дрысвятах — па 100 драбаў), датычаць часу да сакавіка 1557 г.

Любавский М. Литовско-русский сейм. М., 1900. С. 596, прим. 170.

² Lietuvos Metrika. Кн. 564 (1553-1567): Viešųjų reikalų kn. 7. Vilnius, 1996. S. 77.

³ Ibidem. S. 128-30.

⁴ Русская историческая библиотека. Т. 30. Юрьев, 1914. С. 802-804.

⁵ Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі. КМФ-18. Воп. 1, спр. 47, л. 37адв.-38.

⁶ Тамсама.

⁷ Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі. КМФ-18. Воп. 1, спр. 529, л. 21 адв.-212адв.

⁸ Тамсама.

⁹ Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі. КМФ-18. Воп. 1, спр. 532, л. 93адв.-95.

¹⁰ Русская историческая библиотека. Т. 33. Петроград, 1915. С. 634-638.

¹¹ Памяць: Пст.-дакум. хроніка Браслаўскага раёну. Мінск, 1998. С. 114. Цікава, што ў попісе 1565 г. харутва з Браслава ўвогуле не згадваецца.

¹² Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі. КМФ-18. Воп. 1, спр. 48, л. 405-406.

¹³ Kotarski H. Wojsko polsko-litewskie podczas wojny Inflanckiej 1576-1582 // Studia i materiały do historii wojskowości. 1972. T. 17. S. 69-83.

Літоўская Метрыка, кніга запісаў 47

**Листъ ротмистру замьку Браславьского Яну Радимьскому
до подскарбего земьского о заплату заслужоного.**

Жыкгимонт Августъ

Подскарбему земьскому Великого Князства Литовского писару нашему, державцы марковскому и мяделскому пану Миколаю Павловичу Нарушевича, приездчалъ сезде до нас ротмистръ нашъ пеший зъ замку Браславского Ян Радимьский поведаячи ижъ заслужоного сго за два роки зъ скарбу нашего немалая част ему не отдана и не заплачена на што он квиты урядниковъ нашихъ скарбныхъ у себе маєт, которые перед нами оказывал для которого дей незаплаченя товарищов и служебныхъ роты своее на той службе нашей проведати хотечи его до Лифлянт або где индси на службу нашу обернути. А прото што бы великий наново дей службу ему проведати хотечи его до Лифлянт або где индси на службу нашу обернути. А прото што бы твоя милост вчинивши з ним рахунокъ водле овыхъ квитов урядниковъ скарбныхъ, то што ему и роте его не заплачено зъ скарбу нашего отдал и заплатил, албо листы свои там же до Браслава и теж до Упиты // а где бы оттоль п[е]н[е]зи в скарбъ нашъ были отданы або в заплату кому иному заведены, и до далшого которого имения нашего на певное местьце ему дал, за которыми жъ бы тые п[е]н[е]зи с поборовъ албо с платовъ нашихъ якихъ колвекъ ему были отданы и заплачены, так тежъ и наново водле листу приповедного пана гетмана великого жебы твоя м[и]л[ость] ему на роту его п[е]н[е]зей сукна даль и безъ мешканья сго отправилъ ижъ бы он службы наше за тымъ не омешкивалъ и о тое заслужоное свое большъ того доуки намъ не чинил. П[и]сан у Люблине лет[а] бож[его] нарож[еня] 1566 м[е]ся[ца] августа 20 дня.

Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі. КМФ-18, воп. 1, адз. зах. 47, л. 37 адв. - 38.

Літоўская Метрыка, кніга запісаў 37

**Лист писаный до старосты Браславьского пана Остика, о нестане
служебника е[з]о[в] Белявского ку справе о непоступенье озера Дрывяты.**

Жыкгимонт Августъ

Ижъ перво сего за листомъ маньдатомъ г[о]с[по]д[а]рскимъ служебникъ пана Юрья Юрьевича Остика старосты Браславьского на року зложономъ который прыпалъ ему стати в року нынешнемъ пятьдесятъ девятомъ м[е]ся[ца] /пропушчана м[е]сяца/ дня, перед г[о]с[по]д[а]ремъ его м[и]л[ос]т[ью] ку справе не стал с тое причыны таковой листъ г[о]с[по]д[а]рский до пана Юрья Остика есть писанъ который такъ ся в себе маєт.

Старосте Браславьскому пану Юрию Юрьевичу Остнику што пишеш до нас ижъ место нашо Браславьское на местцу небеспечномъ збудовано чого есть потреба абы оно место на ныншнее местцо перенесено было и пишеш до нас ижъ дворянинъ нашъ Абрамъ Куньцевичъ, который з росказанья нашего на ревизию до Браслава ест послан обрал местцо годное ку поселению тог[о] места над озером на усти где порть // и дорога быти может, што кдыжъ тое местцо от Абрама Куньцовича назначено годно есть ку поселению того места приказуемъ тебе абы еси всимъ мещаномъ тамошнимъ тамъ на тое местце от Кунцовича назначеное нестися и тамъ домами имъ селитися казаль, и того быс дозрель абы на добромъ и годномъ местцу тое место збудовано было. А для перенесенья оног[о] места мещаномъ нашимъ даемъ вольность от даванья капщизны зъ шыньковъ ихъ кроме цыншовъ з волокъ ихъ цыншовыхъ, от року нине идучего тисеча пятьсотъ пятьдесятъ девятого на шесть летъ. А што ся дотычетъ о вымеренье селищ на дома тымъ мещаномъ нашимъ и о выморкованье огородовъ имъ, мы розказали Абраму Куньцевичу тамъ до того замьку съехати и местца ку селидбе мещаномъ на одномъ местцы от него обраномъ вымерити и огороды выморковати и приказалъ быс еси всимъ мещаномъ, абы тамъ на тое местьце назначеное безъ жадного омешканья зносилися, и которые мещане на той новой селидбе своей шынкъ мети будутъ, тые не будутъ повинны капщизны до скарбу нашего через тотъ час отъ нас имъ онайменый давати, а который шынкъ на старыхъ местцахъ своихъ где тепер домами своими сядят мети будутъ, на тыхъ бы еся капщизны зъ шыньковъ ихъ выбирати и до скарбу нашего отдати казаль.

А што пишеш ижъ домъ одинъ будованья доброго у стене замьку нашего Браславьского ободрался и покрытся потребуеъ, и просишь у нас науки с которыхъ бы есмо п[е]н[е]зей естли с цыншовыхъ або гумныхъ тотъ домъ // покрыти казали, ты бы людемъ тяглымъ на цыншу неосажонымъ кгоньтовъ и або драницъ выробити и тотъ домъ покрыти велель. Ведьже естли бы было што п[е]н[е]зей ку побитью того дому на гвоздьде потреба ты бы п[е]н[е]зей гумныхъ с тую потребу взялъ и тотъ домъ направить казаль безъ омешканья.

Тежъ пишеш вымовляючи служебника своего Степана Белявского, якобы он спротивенья, коло непоступенья озера Дрывяты на лист нашъ не вчинилъ, и в томъ обвиненьи не естъ винень. Ино не только на выписехъ вижовъ урадовыхъ то значне показалося, же онъ залегко росказанье нашо важиль але и за маньдатомъ нашимъ ку справе того обвиненья не постановилъ, за што бы годно сродзе карати его. А так мы и тепер не опускаючи того тому служебнику твоему конечно то хочемъ мети и приказуемъ тебе, абы еси оног[о] служебника своего Белявского за таковое непослушество и спротивностъ листомъ и росказанью нашему за ведомомъ воеводы виленьского маршалька земьского канцлера Великог[о] Князства Литовского пана Миколая Радивила у Вильни на замьку на певный час на день Светого Яна пришлог[о] свята которое будетъ в року нынешнемъ пятьдесятъ девятомъ до везенья осадить до воли и иишого росказанья нашего. И пишеш тежъ же с того озера Дрывяты которого былъ тотъ служебникъ твой перво сего за листомъ и росказаньемъ нашимъ князю Матфею Богдановичу Окгиньскому не поступилъ пожытокъ малый ино ачъ пожитокъ с того малый, тогда предся тотъ служебникъ // твой таковое спротивности листомъ нашимъ не мелъ делати и естли быхмо за непоступеньемъ того озера Дрывяты и людей ку невозництву Браславьскому прыслухоющихъ, же через тотъ час ты князю Окгиньскому ку летнему ловенью рыбъ не давалъ в скарбе нашомъ шкодовати мели, того всего на тебе самомъ смотрети хочемъ.

Писанъ у Кракове лет[а] бож[его] нарож[еня] 1559 м[е]ся[ца] мая 16 дня.

Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі. ШФ-18, воп. 1, адз. зах. 37, л. 329 адв. - 331.

Арон-кадэшы беларускіх сінагог.

Арон-кадэш ці арон-га-кадэш (святшчэнны каучэг) – самая сакральная прылада сінагогі ці малітоўнага дома, таму што ў ім захоўваюцца скруткі Торы. Сам тэрмін ужываецца з II ст., спачатку гэта была скрынка, у якой скруткі знаходзіліся ў гарызантальным ці вертыкальным становішчы. Дакладна няясна, калі арон-кадэш набыў форму шафы. Вядомыя даследчыкі драўляных сінагог на землях Рэчы Пасталітай Марыя і Казімеж Пяхотні прыводзяць іканаграфічныя доказы, што форма арон-кадоша як шафы або нішы з дзверцамі дасягае часоў позняй антычнасці (IV–VI вв.). Побач знаходзіліся неабходныя культавыя прадметы, вядомыя па іерусалімскаму храме, і гэтая «святая зона» закрывалася заслонай.

У каменных сінагогах для змяшчэння арон-кадэша рабілі спецыяльную нішу пасярэдзіне ўсходняй сцяны, такія высока размешчаныя нішы, абведзеныя парталамі, вядомы ў сярэдневяковых мураваных сінагогах Цэнтральнай Еўропы, а ў Польшчы найбольш раннія з захаваных паходзяць з 16 і пачатку 17 ст. (1) У новыя часы па прыкладу хрысціянскіх храмаў у сінагогах з'явіліся невялікія выступы накіптал апісды (напрыклад, гэта можна ўбачыць у Гродне).

З арон-кадэшам у юрэйскім рытуале звязаны розныя абрады і звычкі. Адкрыццё і закрыццё яго, выйманне і ўнісненне Торы адбывалася ў суправаджэнні пэўных малітваў асабліва шанаванымі членамі абшчыны, у гэтыя святы і пасты. Пакуль арон-кадэш адчынены, вернікі павінны стаяць. Яго нельга прадаць ці выкарыстаць у іншых мэтах, перамясціць можна толькі з меншай сінагогі ў большую, але не наадварот. У памяшканні, дзе ён знаходзіцца, нельга раздзявацца і спяць, нельга звычайным вернікам стаяць да яго спіной.

У эпоху Рэнесансу і асабліва барока, абрамленне мураваных нішаў становіцца ўсё больш мудрагелістым, значна перавышаючы памеры самой шафы для захавання скруткаў. У драўляных сінагогах у гэты ж час арон-кадэшы багата аздабляліся паліхромнай разьбой і пазалотай. Звычайна яны стаялі каля ўсходняй сцяны (у Паўночнай Еўропе часам – каля паўднёвай, як скраванай у бок Іерусаліма) за аналоем на спецыяльным подзёме («духан»). Палыходам служылі дзве лесвіцы з абодвух бакоў, часам – адна. Паламаны ці старохелы драўляны арон-кадэш па закону неабходна было пахаваць, таму самыя старыя з тых якія дайшлі да нашага часу дасягаюць толькі канца 17 – пачатку 18 ст. Як для алтароў і іканастасаў у хрысціянскіх храмах, у сінагогах дрэва стала вельмі прыдатным матэрыялам для вырабу высокіх шмат'ярусных шматвосевых арон-кадэшаў. Завяршэнне часам дасягала скляпенняў, з-за гэтага ставілася пад нахілам.

Даследчыкі даўно прышлі да высновы, што кампазіцыя арон-кадэша была сфарміравана ў сярэдзіне 17 ст., а яе асноўныя рысы захаваўся да пачатку 19 ст. Яна заснавана на той жа схеме гатычнага алтара-шкафыка з крыламі, што і раннебарокавыя касцельныя алтары. Месца абразоў і скульптур занялі сімвалы іудаізма. Даволі часта бывае падобны і раслінны арнамент, аднак сустракаюцца і своеасаблівыя рысы, у прыватнасці, да пачатку 19 ст. у арон-кадэшах нібы захаваўся маньерыстычны «страх пустоты», запаяўненне свабоднай прасторы шчыльнай арнаментальнай разьбой.

Найбольш даўнім на беларускіх землях лічыўся Заблудзкі арон-кадэш, аздаблены расліннымі арнаментамі, выкананымі ў барэльефе, вывучаны адным з першых даследчыкаў архітэктуры сінагог М.Берсанам у пач. 20 ст. Д. Магід па ўласных уражаннях паведамаў пра арон-кадэш у Аляхненках (Віленшчына, верагодна, 2-й пал. XVIII ст.) з назвычайнай арыгінальнай арнаментальнай разьбой па баках каўчэга. Ён жа адзначыў пашыранасць такой разьбы на тэрыторыі былой Рэчы Пасталітай. *«Вообще сначала даже записанный, затем с трудом допущенный фотодокладными раввинскими украшениями арон-кадоша ныне получили общее распространение, и редко где найдется синегоза, в которой арон-кадош не был бы так или иначе украшен. Типичными украшениями арон-кадоша в современных фотодокладных синегозах Литвы и Польши являются: наверху – две орнаменты, поддерживаемые с обеих сторон тельами и увенчанные короной, а также изображение двух рук, пальцы которых сложены так, как руки коенов во время благословения ими народа. Как то, так и другое – резной рельефной работы, крытые золотом или красками натуральных цветов, по бокам же – большей частью одинаковые или двойные витыя гирляндами колонки с базами и капителями разных стилей. Для ангамбли композиция арон-кадоша отбрасывается сверху над колонками ширмами, вазами или барельефными букетами».*(2)

Артадаксальныя равны мелі рашчэю – у «Біблі» не раз гучыць забарона з другой загадзёй: *«Не зройш абсцэды, і нікога вообразу того, што ёсць, уверх на небе і на зямлі ў далі і што ёсць у вады пад зямлёю»*. І амаль тры тысячы год гэты загад выконваўся ў сінагальным мастацтве. Толькі тры разы ён быў парушаны: 1) калі Саламон будаваў велічную святыню ў Іерусаліме, каб яна не саступала храмам багоў навакольных народаў (965–927 гг. да н.э.), 2) у IV–VI ст. н.э., калі аздабы сінагогаў Сірыі і Палесціны алчулі ўплыву элістычнай культуры, 3) у час росквіту юрэйскага мастацтва ў сінагогах на землях Рэчы Пасталітай (XVI – сярэдзіна XIX ст.).

Іудаізм – рэлігія слова, выявы раслін і звяроў былі ўрэшце дапушчаны, але толькі як сімвалы скрытага ў іх зместу (метафары цытат з Біблі і Талмуду, свайго роду кодавыя паняцці). Вельмі старажытны сімвал Дрэва жыцця разумеўся як сімвал Торы. Сярод звяроў асаблівае месца займалі арон і леў. Арон – алегорыя Апені Боскай, яго двухгаловасць нагадвае аб суровасці і міласэрднасці Бога. Лявы – сімвал сілы – пільнавалі Карону Торы, Дрэва жыцця, Табліцы Загадзёй. У прайным кодэксе іудаізму (Мішне) гаворыцца: *«Будзь моцны як леапарт, лёгкі як арал, ручны як ален, магутны як леў, каб выкачаць валю Айца Навеснага»*. Міфалагічныя (бажыны) істоты – велікая рыба Леаіфан, бык Бегамот, птах Зіс уваблялі жывёл вады, зямлі і паветра, стаялі за імі і больш шырокія асаблівасці. У роспісах сінагог сустракаюцца каля 40 розных жывёл, у т. л. фантастычных. Пелікан сімвалізаваў мацярынскую любоў, сава – мудрасць, бусел – набожнасць, трус – дамавінасць, зебра – хупкасць, вавёрка – нявіннасць, слон – цяжкінасць і г.д. З раслін дамінавала вінаградная лоза з тронкамі як сімвал народу ізраільскага.(3)

Захапленне Жыгмунда Глогера выклікаў не толькі выдатны булынак драўлянай сінагогі ў Воўце, але і разьбяны з дубу манументальны арон-кадэш вышыней 10 м, шырынёй 4 м. *«Сталы на ім фрагменты арабесавых, зварытых, раслінных, стількі ў ім атрыліны: юрэйскія матывы, што, глядзячы на яго, вочы разбіваюцца, а ўсё гэта адноўжа эстэтычную аду»* (4). Глогер параўноўвае чатырох'ярусны арон-кадэш з фасадам прыгожага храма. Асабліва багата былі аздаблены два сярэднія ярусы чатырма разьбянымі калонамі і вінаграднай лозой з парасткамі і пладамі, а за імі знаходзіліся вялікія арлы з разгорнутымі крыламі, якія ўзнісіліся над вінаградом. Нельга не адзначыць «распухшыя» карыфскія калонкі са скразной разьбой, добра вядомай па беларускіх іканастасах XVII–XVIII стст. Глогер характарызаваў волгненскі арон-кадэш як работу таленавітага разьбяра XVIII ст., усё ж больш верагодна дапасаваць яго да часу пабудовы самой сінагогі, якую

Аляксандр Ярашэвіч. Нарадзіўся ў 1940 г. у Стаўбцоўскім р-не Мінскай вобл. Навуковы супрацоўнік аддзела старажытна-беларускай культуры Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору НАН. Заімаецца даследаваннем мастацтва Беларусі эпохі барока, у т. л. і вывучэннем помнікаў XVI–XVIII стст на Браслаўшчыне з 1982 г.

дагуюць першай палавінай XVIII ст. — часу росквіту віленскай снігарскай школы. Наогул, барокавы характар разьбы надаўта прыжыўся ў арон-кадэшах. Ледзь не да сярэдзіны XIX ст. У Волпе традыцыйная «алтарная» двухярусная схема дагатаўлялася вежачкамі і іншымі элементамі, каб наблізіць выгляд арон-кадэша да франтона храма, піпатычна іерусалімскага (5).

Магчыма, той жа разьбярскі майстарні належаў арон-кадэш синагогі ў Зэльве (1-я пал. XVIII ст. Па архітэктурнай кампазіцыі і арнаментальні ён набліжаецца да воўпенскага, звяртае на сябе ўвагу значна большая колькасць жывёлін, уплеченых у раслінны арнамент (магчыма, гэта водгук вялікіх зэльвенскіх конскіх кірмашоў) і саларныя разеткі на фрызе (6). Драўляная синагога ў Гродне дагавана Пяхоткамі канцом 1-й пал. XVIII ст. Да гэтага часу можна аднесці і яе 3-ярусны арон-кадэш. У ім запозненыя барокавыя вятныя калонкі сталучаюцца са зробленай ажурнай разьбой філёнак і бакавых картушаў, характэрнай для маньерызму ці ракако. Паўкрутлы план і лентачны арнамент знаходзяць падобныя сабе элементы ў віленскіх алтарных гродзенскага касцёла езуітаў (7). Значна больш сціплы па маштабе арон-кадэш, увенчаны парай грыфонаў, нібы састаўлены з двух картушаў і прымацаваны да сцяны, без падставы знаходзіцца ў месцаковай Узлянскай синагозе 2-й пал. XVIII ст. Картушы з арабескавай разьбы упараліся пераплеценымі расліннымі парасткамі.

Вельмі рэдка вядомы імёны таленавітых разьбяроў выдатных арон-кадэшаў, але іх працяглая кансерватыўнасць традыцыі як бы сведчыць аб існаванні нейкіх варшпатаў па іх вырабу. Пяхоткі змаглі назваць толькі тры імёны: Бэера, сын Ізраэля (мястэчка Узляны пад Мінскам), Хаскеля з Ракава (Астроўец Свентажыскі ў Польшчы) і Тэзе, сын Абрахама з Камаёў, які ў 1805 г. выканаў арон-кадэш для мураванай Друйскай синагогі (вельмі, пышны — так яго характарызуюць Пяхоткі). Кампазіцыйна ён нагадваў манументальны аднавосевы трохярусны алтар на падставе. У сярэдзіне ніжняга яруса знаходзілася шафа для захоўвання сфруктаў Торы з дзвярамі, вельмі падобнымі на царскія вароты іканастаса. Кампазіцыйны прататып — уваходны партал у царкоўны алтар — яшчэ больш выразна выяўляюць цудоўныя наскрозь разьбяныя калоны абалал варот. Арнамент разьбы калонак сіметрычны, рэнесанскага тыпу, на створках варот — са жбанаў вырастаюць букеты з хвалістых парасткаў вінаграднай лозы з тронкамі. На антаблементах над варотамі прывешаны балдахін з ламбрэжэнам, выявы ітупшак былі вынесены на гзымсы і табліцы з надпісамі. Флані ўпарадкаваліся квадратныя слупы, аздазеленыя філёнкамі, прыстаўныя картушы накіптал «вушэй» касцельных алтараў, з біблейскім жывёлам. Верхні ярус паўтараў кампазіцыю ніжняга, толькі ён быў ганджаны і паўжаны картушы бакавой разьбы. У верхнім ярусе змяшчаліся скрыжалі Завета, а завяршэнне упарала пара грыфонаў і двухгаловы арол. На жаль, па архіўнай фатаграфіі немагчыма меркаваць, аб многіх своеасаблівых дэталіх Друйскай арон-кадэша, тыпалагічна блізка да касцельнага барокавага алтара і царкоўнага іканастаса, выраблены ў 1805 г. са своеасаблівай «усходняй» дэкаратыўнай разьбой, уяўляў цікавы сплаў мастацкіх традыцый, здавалася б вельмі адаленых у прасторы і часе (8). На жаль, пасля рэвалюцыі і асабліва ў час 2-й сусветнай вайны гэтыя выдатныя помнікі манументальнай разьбы былі па —варварску знішчаны.

1. Mańa i Kazimierz Pechotkowie. Bramy nieba. Bożnice drewniane na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej. Warszawa. 1996. С.95

2. Еврейская энциклопедия. Т.3. С. 186-187

3. Mańa i Kazimierz Pechotkowie. Bramy nieba. С. 88 і далей. Овены (бараны) ужываліся пры ахвярах спалення, удзячнасці, павіннасці, мірных ахвярах, пры ачышчальных ахвярах назарэў, пасвячэнні святароў, ахвярах новага месяца, наогул, святочных ахвярах. Статак авец быў галоўным багаццем, догляд іх лічыўся ў іўрэў самым ганаровым заняткам: Маісей пасвіў авец у свайго пясца, Якуб пасвіў статак Лавана. У гаспадарцы біблейскіх плямёнаў козы таксама займалі важнае месца (Біблейская энциклопедия. М., 1991. с.523-524)

4. Gloger Zygmunt. Budownictwo drzewne w dawnej Polsce. Warszawa, 1902

5. Mańa i Kazimierz Pechotkowie. Bramy nieba. С.101

6. Чантурня В.А. История архитектуры Белоруссии. М., 1977. С.204-205

7. Mańa i Kazimierz Pechotkowie. Bramy nieba. С.97

8. Аўтар выказвае шчырую падзяку К.Шылоўскаму за прадаставленне фатаграфіі Друйскага арон-кадэша.

ДАДАТКІ

На працягу некалькіх гадоў музей падтрымлівае сувязь з французскім даследчыкам Фернанам Бакурам. **Фернан Бакур** – дырэктар Цэнтра Напалеонаўскіх даследванняў, доктар права, доктар гісторыі. Запрашаўся чытаць лекцыі на факультэт гісторыі БДУ. Падчас вандроўкі па шляху Мюрата ў 1812 годзе наведаў Браслаўшчыну і музей у маі і ліпені 1999 года. На жаль, даследчык не змог прыехаць на канферэнцыю ў Браслаў, але даслаў матэрыял, падрыхтаваны для перыядычнага выдання “Напалеонаўскія даследванні” (*Études Napoléoniennes*) і даў згоду на яго публікацыю ў зборніку канферэнцыі. На мове арыгінала матэрыял надрукаваны ў *Études Napoléoniennes*. №39. Т 4. 2000. Р. 729-760.

Артыкул на добраахвотных пачатках з французскай мовы пераклаў **Васіль Архіпенка**. Браслаў.

Фернан Бакур. Лёвалуа. Францыя.

Сем ненадрукаваных лістоў Мюрата свайму міністру Агару ў перыяд рускай кампаніі 1812 года.

Пасля фарсіравання Напалеонам ракі Нёман каля Коўна (Каўнас) 24 чэрвеня 1812 г. І-я расійская армія пад кіраўніцтвам Барклая дэ Толі, пры якой знаходзіўся імператар Аляксандр (яго галоўная стаўка размяшчалася ў Вільні (Вільнюс)), адступіла перад Вялікай Арміяй. Перамяшчэнні рускіх былі незразумелымі для французцаў.

Рускія адступілі да Свяцінаў з мэтай дабрацца да Дзвіны і горада Дынабурга, а таксама да ўмацаванага лагера ў Дрысе¹, што размяшчаўся на левым беразе вялікага выгину гэтай ракі. Там яны меркавалі наладзіць абарону, і дзе яны арганізавалі апалчэнне. Імператар Аляксандр выехаў з Вільні 26 чэрвеня ў Свяцінаў, адкуль 1 ліпеня ён разам з Вялікім князем Канстанцінам пераехаў у Відзы. У Відзах знаходзілася стаўка Вялікага князя.

Пачынаючы з 2-га ліпеня, Мюрат атрымаў загад ад Напалеона выступіць на Свяцінаў, дзе армія Барклая дэ Толі злучылася. Генерал Манбрэн (Montbrun) (Луі, Гер), галоўнакамандуючы другога рэзервовага кавалерыйскага корпуса пад агульным кіраўніцтвам Мюрата, пераследаваў рускіх на працягу 3-га ліпеня. Барклай дэ Толі вымушаны быў пакінуць гэту мясцовасць у той жа дзень і накіраваўся на Відзы праз Паставы, а генерал Нансуці (Nansouty), камандуючы першага рэзервовага кавалерыйскага корпуса падначалены Мюрату ўступіў вечарам 4-га ліпеня ў Свяцінаў. Мюрат размясціў там сваю стаўку ў той жа дзень. 4-га ліпеня са Свяцінаў Мюрат паслаў даклад Напалеону аб тым, што наступным ранкам, 5-га ліпеня, ён збіраецца выступіць на Даўгелішкі². Разгледзім дзеянні Мюрата. Дарэчы, у мінулым Напалеон ужо даручаў Мюрату падобныя місіі па адсочванні і пераследванні непрыяцеля, каб адмежаваць асноўныя сілы ад непрыемнасцей. Напрыклад, падчас прабывання ў Сэн-Жан-Дакары ў перыяд Сірыйскай кампаніі ў 1799 годзе, Банапарт даручыў яму сачыць за ўсім раёнам паміж Сэн-Жан-Дакарам і возерам Тыбернада пры дапамозе патрулявання ад мора да возера, каб выключыць любыя сюрпрызы з боку атаманцаў і перагарадзіць ім шлях. У 1812 г. размова ішла пра назіранне і пераслед рускіх войскаў, каб быць у курсе іх прыгатаванняў. Публікуемыя ніжэй лісты Мюрата знаходзіліся некранутымі ў архівах са жніўня 1812 года.

Каб лепш зразумець лісты, якія пісаў кароль Неапаля свайму міністру Агару, мы скарыстаем розныя лісты Мюрата да Напалеона гэтага ж перыяда. Яны былі надрукаваны Фабры³, а іх арыгіналы захоўваюцца ў Нацыянальным архіве⁴.

Напярэдадні выступлення Мюрата Аляксандр і яго брат ад'ехалі з Відзаў 4-га ліпеня, уначы, гэты горад знаходзіцца на паўшляху паміж Вільняй і Дрысай. З Даўгелішак апоўначы Мюрат змог паведаміць Напалеону аб перамозе над рускай кавалерыяй⁵. Верагодна, што менавіта пра гэту бітву апавядае Мюрат у лісце, які будзе надрукаваны ніжэй. Рапарт рускага афіцэра, захопленага ў палон у гэтай бітве, якая адбылася 5-га ліпеня паміж 6-цю і 10-цю гадзінамі вечара, паказвае, што яна мела месца ў паўтары мілях ад Відзаў, ля Качаргішак⁶. Новы ліст Мюрата Напалеону ад 6-га ліпеня дапаўняў папярэдні, напісаны апоўначы 5-га ліпеня⁷. Неапалітанскі кароль рашучым ударам раскідаў ар'єргара Барклая дэ Толі. Было захоплена 250 палонных, якіх накіравалі ў Вільню.

Мюрат грунтоўна абследаў раён, што прылягаў да Дзвіны. У Відзах заставаўся толькі перадавы атрад ворага. Генерал Себасціані (Sebastiani), камандуючы 2-ой кавалерыйскай дывізіі з корпуса Манбрэна, увайшоў у горад 7-га ліпеня. 8-га ліпеня Мюрат меркаваў размясціць сваю стаўку ў Відзах. Ён напісаў у 2 гадзіны 15 хвілін ўначы Напалеону ў Вільню, што ў адпаведнасці з імператарскім загадам ён (Мюрат) адбывае на поле бітвы, да Відзаў, дзе ён будзе на наступны дзень раніцай. Адсюль ён перасоўваўся са сваёй кавалерыяй па тылах рускіх, каб адкінуць іх за Дзвіну. Злучэнне І-й рускай арміі (Барклай дэ Толі) з II-й арміяй (Баграціён), якая рухалася з-пад Ваўкавыска, становілася малаверагодным.

Мюрат быў яшчэ ў Свянцяхах 8-га ліпеня ў 18. 30 вечара⁸. Дывізія Марэна (Morand) заняла Паставы, а Нансуні знаходзіўся ў Антануі⁹.

Барклай дэ Толі будзе адступаць з рускай імператарскай гвардыяй на Браслаў і Друю на Дзвіне. Мюрат адзначаў, што калі руская армія захоча здзейсніць контрнаступленне, што здаецца малаверагодным, у яго мелася дастаткова сіл, каб супрацьстаяць гэтаму¹⁰. Мюрат прыбыў у Відз 9-га ліпеня ў 9 гадзін раніцы, адкуль напісаў Напалеону ў 22 гадзіны. Ён адрасаваў Напалеону ўсе даклады, якія атрымаў раніцай, і азнаёміў яго з размяшчэннем сваіх войскаў у наваколлі Відзаў, а таксама адправіў вынікі разведкі, якую ён ажыццяўляў, каб даведацца аб маневрах рускіх. Мюрат паведамляў Напалеону, што войскі рускіх працягваюць адступаць у напрамку да Друі і Дрысы. Ён інфармаваў імператара аб просьбе жыхароў Свянцянскага і Відзкага паветаў аб арганізацыі адміністрацыі згодна з імператарскім указам ад 1-га ліпеня 1812 г.¹¹

Аляксандр і яго брат Канстанцін прыбылі 6-га ліпеня ў 10 гадзін раніцы ў Бяльмонты, размяшчаныя каля Браслава, і ў той жа вечар з'ехалі адтуль. Яны праехалі праз Пераброддзе і накіраваліся ў Дрысенскі лагер, размяшчаны на левым беразе Дзвіны, у выгіне гэтай ракі. 1-я руская армія прайшла праз Браслаў, Замошша і Іказнь 6-га, 7-га і 8-га ліпеня, кіруючыся таксама на Дрысу. 8-га ліпеня руская імператарская стаўка прыбыла ў Дрысу.

9-га ліпеня генерал Себасціані (2-гі кавалерыйскі корпус) быў у Опсе, а 10-га ліпеня апоўдні ўвайшоў у Браслаў. Ён адправіў генерала дэ Сэн-Жаньё (Saint-Geniès) з яго кавалерыйскай брыгадай да Бяльмонтаў, пакінутых рускімі войскамі 9-га ліпеня¹².

11-га ліпеня Мюрат напісаў Напалеону, каб азнаёміць імператара з новымі перамяшчэннямі сваіх войск і войск рускіх, якія адышлі да Друі і Дрысы. Ён меркаваў перанесці сваю стаўку ў Опсу. На наступны дзень генерал Манбрэн павінен быў асталявацца ў Браславе. Мюрат таксама паведаміў Напалеону, што ім аддадзены загад старым маршалам Свянцянскага і Відзкага паветаў часова працягваць сваю дзейнасць. Сярод іншага Мюрат адзначыў той факт, што рускія разлаваліся на палякаў гэтых тэрыторый за добрыя адносіны да Напалеона і хацелі за гэта "усё дадаць агню і крыві"¹³.

11-га ліпеня Мюрат быў яшчэ ў Відзах. Асноўная частка рускай арміі дасягнула Дрысы і французскія войскі працягвалі яе пераследваць.

Мы маем ліст Мюрата, датаваны 11-м ліпеня 1812 г., з Відзаў, які быў адрасаваны яго міністру фінансаў Агару (Agar), графу Масбургскаму. Фонд Мюрата ў Нацыянальным архіве зберагае серыю лістоў, якія Неапалітанскі кароль адправіў у 1812 годзе падчас рускай кампаніі гэтаму міністру¹⁴. Напалеон выклікаў Мюрата ў Парыж у канцы красавіка 1812 года дэлегацый, перададзенай прынцам Баргезэ (Borghèse). Ліст, які папярэднічаў лісту з Відзаў, быў датаваны 10-м чэрвеня 1812 года з Данцыга. Усе наступныя лісты ў гэтым фондзе, аж да апошняга з Кенігсберга ад 23 снежня 1812 года былі адрасаваны Агару.

Вось гэты ліст з Відзаў, які паведамляў аб навінах ваеннай кампаніі з усёй прастатой і фамільярнасцю¹⁵.

№ 1. Спадар Міністр.

Я атрымаў розныя вашы рапарты ад 25-га мая; я задаволены мерамі, якія былі часова прыняты на караблях, што прыбылі з грузам з замежных партыяў, за выключэннем суднаў з Францыі і Італіі. Я спадзяюся, што фінансавая справаздача за 1810 год цалкам скончана, што ж тычыцца справаздачы за 1811 год, то яна ў стане завяршэння.

Я не разумею, чаму так доўга я не атрымліваю вестак з Неапаля, які я пакінуў вось ужо на працягу месяца. Апошнія лісты, якія я атрымаў, датаваны 1-м чэрвеня. Калі так будзе працягвацца і надалей, то мне ўяўляецца больш мэтазгодным увесці кур'ерскую службу, нягледзячы на значныя расходы, каб ажыццяўляць адпраўку карэспандэнцыі ў Неапаль напрамую праз Мюнхен і Дрэздэн.

Тут усё ідзе вельмі добра: ніколі яшчэ Імператар, які аж да цяперашняга часу здзіўлены хуткасцю прасоўвання і бляскам сваіх поспехаў, не пачынаў ваенную кампанію так добра, як гэта. Яго маневры былі настолькі добра прадуманы і так цудоўна выкананы, што ён захоплівае Польшчу, не праводзячы ваенных дзеянняў, паколькі Аляксандр, якога Імператар мне загадаў пераследваць, ужо пераправіўся праз Дзвіну, а генерал Баграціён, які быў адрэзаны ад рэшткаў арміі, адкінуты за Днепр. 5-га ліпеня я адкінуў дзесяцітысячную кавалерыю за невялікую рачулку Дзісна¹⁶, перад Відзамі. Вораг вельмі пацярпеў у выніку гэтай сутычкі, мы ж амаль нікога не страцілі. Верагодна, заўтра я буду ў Дрысе¹⁷ на Дзвіне.

Маё здароўе вельмі добрае, але ў мяне выклікае моцнае турбаванне здароўе Каралевы, маіх дзяцей, а таксама ўсіх тых, хто мне дарагі. Я разлічваю на вашу руплівасць і адданасць.

Аб усім гэтым я маю Госпада, спадар Міністр, каб ён паслаў Вам сваю абарону і аякунства.

Відзы, 11 ліпеня 1812 г.

Ж. Напалеон.

Спадзяюся, што Ваша здароўе перамянілася да лепшага і што Вы больш шчаслівы.

Ж. Н.¹⁸

Рускія і надалей працягвалі пазбягаць сутычак. Неабходна было іх пераследваць і даведацца аб іх дзеяннях. Гэта, уласна кажучы, і даручыў Мюрату Напалеон.

Падымаючыся ўверх па Дзвіне, Барклай дэ Толі тым самым працягваў руку дапамогі Баграціёну, які, у сваю чаргу, змог бы рухацца ўверх па Дняпру і злучыцца з ім. Напалеон тым часам меў магчымасць уклініцца паміж імі, адкінуў Барклая дэ Толі да Віцебска і ўдарыць па яго войсках з тылу. Гэта – адзін з варыянтаў, якія ён разглядаў. Ліст Мюрата Напалеону з Відзаў ад 12-га ліпеня 1812 года, напісаны ў 5 гадзін раніцы, у той момант, калі ён збіраўся пакінуць гэтае мястэчка, каб перамясціцца ў бок Опсы. Мюрат паведамляў імператару, што асноўнае ядро расійскай арміі накіравалася да Дрысы¹⁹. Неапалітанскі кароль выправіў Фрыяна (Friant) і Гюдэна (Gudin) на Бяльмонты, Нансуні і Марэна ў Замошша. У 12³⁰ з Опсы, у новым лісце да Напалеона, Мюрат інфармуе імператара, што на працягу чатырох месяцаў сяляне працавалі на ўзвядзенні абарончых збудаванняў на левым беразе Дзвіны, каля Дрысы. Мюрат аб'явіў, што ён перамяшчаецца ў Бяльмонты, дзе яму ўжо быў падрыхтаваны замак і дзе яму было больш зручна кіраваць кавалерый і атрымліваць звесткі аб рускіх²⁰. Тым часам стала вядома, што ў Дрысе мелася тры масты, якія размяшчаліся на лодках, і што ўся руская армія – менш аднаго корпуса – пераправілася праз Дзвіну ў Друі і канцэнтравалася ў гэтым

умацаваным лагера. Гэтыя масты павінны былі дазволіць рускім лёгка пераправіцца з аднаго берага на другі, у той час як французы маглі зрабіць пераправу толькі на аднаму значна аддаленаму масту. Селянін, якія працаваў на будаўніцтве Дрысенскага лагера, указваў 11-га ліпеня, што фартыфікацыйныя збудаванні лагера былі ўсталяваны ў 3 лініі: на 2 лье ў даўжыню і на 1 лье ў глыбіню. Ён заяўляў, што там знаходзілася больш за 100 000 чалавек і 100 адзінак гармат²¹.

13 ліпеня Мюрат прыбыў ў Бяльмонцкі замак, а ў 1³⁰ начы ён напісаў Напалеону, што ўсе звесткі, сабраныя ім, пацвярджаюцца: руская армія яшчэ знаходзіцца на левым беразе Дзвіны і што сапраўды маюцца 3 масты, усталяваныя на рацэ пад Дрысай. Мюрат пытаўся ў Напалеона, ці мае ён намер атакаваць рускіх, якія заселі ў Дрысенскім лагера, адзначаў, што яго місія была сачыць за непрыяцелем і трымаць рускіх у страху²².

13-га ліпеня Напалеон быў яшчэ ў Вільні, але рыхтаваўся перамясціцца ў Глыбокае праз Свянцян і Паставы. Ён цяпер меў звесткі пра рускіх, што сабраліся ў Дрысенскім лагера. У выпадку пераправы праз Дзвіну, Напалеон перашкаджаў злучэнню I-й арміі (Барклай дэ Толі) і II-й арміі (Баграціёна). Баграціён, якога пераследвалі войскі Даву (Davout), быў яшчэ далёка і знаходзіўся каля Нясвіжа²³, але Барклай дэ Толі шукаў магчымасці зноў зблізіцца з ім.

14-га ліпеня з Бяльмонта ў 3 гадзіны раніцы Мюрат пісаў Напалеону, што генерал Себасціянні напярэдадні, 13-га ліпеня, заняў Друю на Дзвіне і пайшоў на збліжэнне з генералам Нансуц²⁴. Але ён не змог ад Пераброддзя наблізіцца бліжэй да Дрысы, каб лепш назіраць за дзеяннямі рускіх. 14-га ліпеня з Бяльмонта ў 11 гадзін вечара Мюрат напісаў Напалеону справаздачу аб здзейсненым за дзень. Ён не меў звестак аб намерах рускіх і прасіў Напалеона зблізіцца з ім на выпадак атакі з іх боку²⁵. Напалеон не збіраўся атакаваць умацаванні Дрысенскага лагера, а меркаваў абгануць лагер і такім чынам зрабіць умацаванні бескарыснымі²⁶.

15-га ліпеня ў 6 гадзін раніцы з Бяльмонтаў Мюрат зноў пісаў Напалеону. Ён паведамляў імператару, што вялізныя асобы французскіх войск прасоўваліся па правабярэжку Дзвіны і ён падрыхтаваўся, на выпадак атакі рускіх, паслаць іх на ўзвышша Ікэні. Корпусу Нэй (Ney) было прадапісана сабраць свае сілы ў Браславе, а Удзіно (Oudinot) прасоўвацца назад, на Якубава²⁷.

15-га ліпеня паступілі данясенні, што Аляксандр па-ранейшаму знаходзіўся ў Дрысенскім лагера, таксама як і гвардыя Канстанціна. Паведамлялася, што рускі імператар не меў намеру абараняцца, а меркаваў прасоўвацца ўздоўж Дзвіны²⁸.

15-га ліпеня раніцай падчас абследавання мясцовасці на Друйскай дарозе Себасціянні ўступіў у бой з перавышляючымі сіламі рускіх войск, якія перайшлі Дзвіну. У балоце конь генерала дэ Сэн-Жэнье быў забіты, а генерала рускія захапілі ў палон. Ён вернецца ў Францыю толькі ў ліпені 1814 года. Себасціянні ўтрымаў пазіцыю перад Чэрнева, за Друйскай, на Браслаўскай дарозе²⁹. Навакोलле тут вельмі балоцістае. Гэта аперацыя была ажыццёўлена генералам Кульневым, камандуючым авангардам войск Вітгенштэйна. Напалеон захацеў даведацца пра яе дэталёва³⁰. 15-га ліпеня апоўначы з Бяльмонта Мюрат інфармаваў Напалеона аб тым, што рускія задаволены поспехам, ўпоўдзень зноў перайшлі на правы бераг Дзвіны ў Друі, пакінуўшы на левым беразе некалькі атрадаў назірання. У сваю чаргу Манбрэн даведаўся пра прысутнасць па-за межамі Дрысенскага лагера 30 000 чалавек рускіх войск.

Мюрат не мог ведаць, ці з'яўляюцца гэтыя дзеянні падрыхтоўкай да сражэння, ці толькі адцягваюць увагу. Ён праводзіў інтэнсіўную разведку мясцовасці, каб выбраць зручнае для магчымай бітвы месца. Непрыяцель не мог атакаваць яшчэ два дні, і Неапалітанскі кароль спадзяваўся, што ў імператара будзе час наблізіцца. Нэй быў гатовы ў Браславе выйсці калонай і аб'яднацца з Удзіно³¹. Далейшы ход падазей паказаў, што 15-га ліпеня адбылася толькі асобная сутычка, а з 11-га ліпеня рускія былі ўжо ў Дрысенскім лагера.

Напачатку Аляксандр меркаваў утрымліваць гэты лагер. Але ў рускай арміі выказваліся думкі супраць мэтазгоднасці трымацца Дрысенскіх умацаванняў. Між іншым аб гэтым Барклай дэ Толі паведамляў свайму імператару. У войсках задаваліся пытаннем, як ён мог дазволіць, каб армія адступала ад Свянцян на Дрысу; як ён мог пагадзіцца з планам Фуля аб стварэнні лагера ў Дрысе, дзе можна было трапіць пад удар асноўных сіл на флангах Напалеона³²; ці было ўдачным рашэнне аб выбары такога нізіннага месца для здароўя войскаў?

12-га ліпеня 1812 года Себасціянні паведаміў, што ў заяве Аляксандра з Дрысенскага лагера гаварылася, што манарх не чакаў гэтай вайны, таму руская армія была раскідана па розных мясцовасцях і што ён змог яе аб'яднаць толькі пад прыкрыццём Дзвіны, каб паспрабаваць даць бой³³.

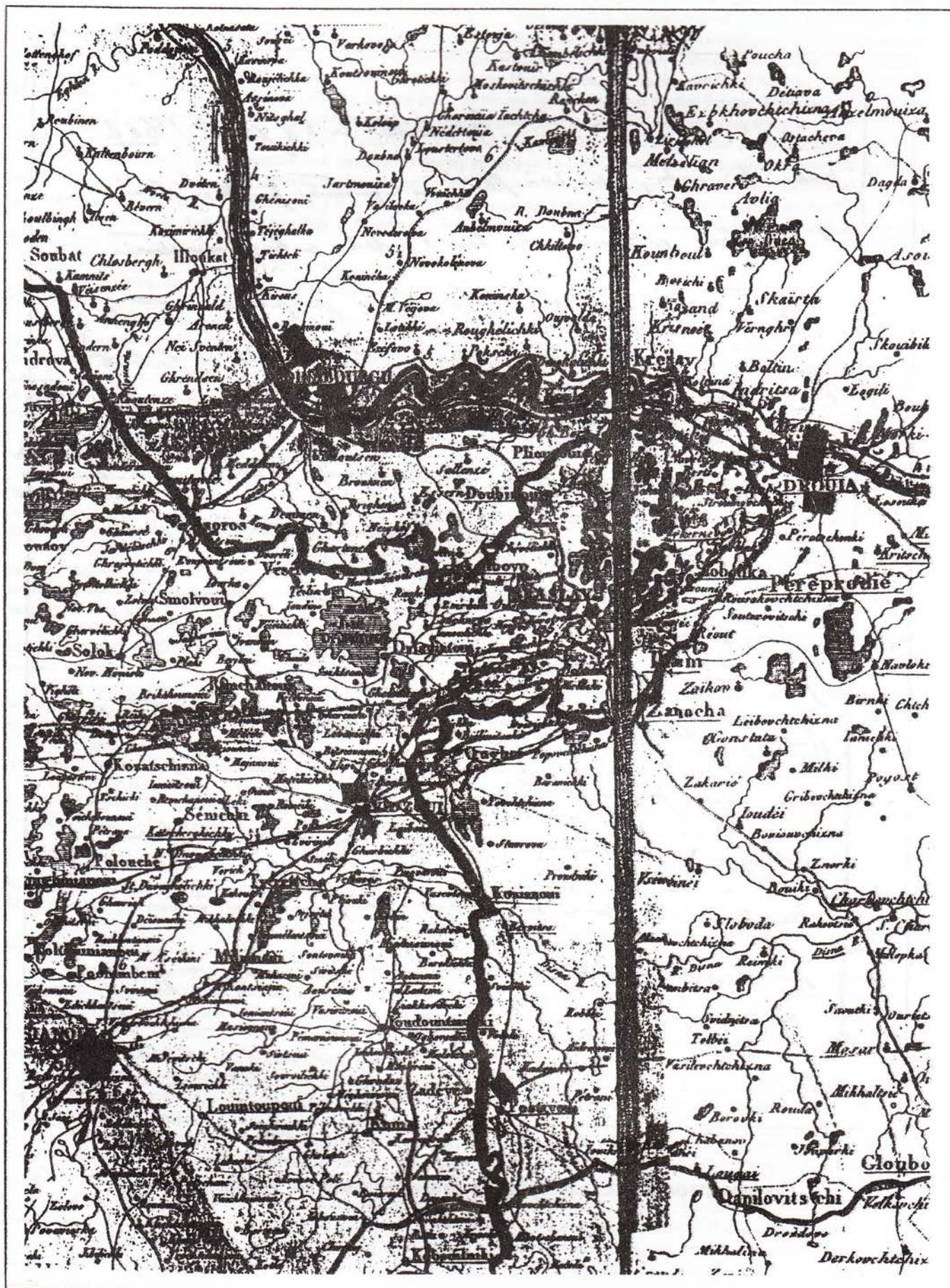
На ваенным савеце ў Дрысе было вырашана накіраваць 1-ю армію ў Віцебск, каб заняць там моцную пазіцыю. У Віцебску можна было чакаць Баграціёна. Неабходнасць аб'яднання дзвюх армій прывяла рускіх да адыходу ўглыб краіны, што прыдало вайне зусім іншы характар. Загады аб адступленні 1-й арміі былі аддадзены, рускія войскі пакінулі Дрысенскі лагер.

16-га ліпеня ў 10 гадзін, не ведаючы аб тым, што руская армія пакінула Дрысенскі лагер³⁴, Напалеон выступіў з Вільні ў бок Свянцян. Ён рухаўся ўсю ноч і з'явіўся туды 17-га ліпеня ў 11 гадзін, а адтуль зноў выправіўся ў паход у 10 гадзін вечара. Знаходзячыся ў руху яшчэ адну ноч, ён прайшоў Паставы і прыбыў у Глыбокае ў 1³⁰ апоўдні. 18 ліпеня ён разбіў лагер свайой стаўкі ў манастыры кармелітаў. Касцёл гэтага манастыра захаваўся да нашага часу, але ў 1875 годзе ён быў перароблены пад праваслаўную царкву. Такім чынам, Напалеон зноў наблізіўся да Мюрата.

Прадбачачы аднаўленне ваенных дзеянняў, Напалеон разгарнуў шпіталь у Беразвецкім манастыры, у непасрэднай блізкасці ад Глыбокага. У нашы дні — гэта турма. 16-га ліпеня ў 6 гадзін раніцы з Бяльмонта Мюрат адрасаваў Напалеону даклады Манбрэна і Себасціянні, якія ўказвалі на тое, што рускія не праводзілі ніякіх дзеянняў супраць французай. Ён лічыў, што рускія войскі выступаць ў напрамку да Полацка³⁵.

16-га ліпеня ў 10 гадзін вечара Мюрат адправіў Напалеону рапарты аб прайшоўшым дні: рускія пакінулі свой умацаваны лагер.

17-га ліпеня апоўдні з Бяльмонтаў Мюрат паведамляў імператару, што няма нічога новага з аванпастаў³⁶. 17-га ліпеня ў 15³⁰ вечара з Бяльмонтаў Мюрат пацвярджаў звесткі аб адступленні рускіх. Ён заяўляў, што перанясе сваю стаўку ў Пераброддзе на наступны дзень, каб знаходзіцца бліжэй да перадавых часцей войск. Ён меркаваў зноў наблізіць Себасціянні да Дрысы на Дзвіне і не сумняваўся, што гэты генерал знойдзе лагер пакінутым.

Фрагмент французской войсковой карты перыяду вайны 1812 г.

Belymonte le 18 juillet 1812

monseigneur le comte, vous dois être, sans inquiétude pour votre titre
à vous sans préférence, le brevet doit à la signature
à qui est prêt - l'empereur est prêt pour moi;
je me suis en ce moment tant d'amitié, surtout
autant de confiance - entre le commandement en chef
de toute la cavalerie, je commande dans ce moment
une armée de cent mille hommes composés de Français,
et on peut dire être de la grande armée -
je suis aux troupes de la première ligne, armée,
Russe, que l'empereur commande en personne;
moi mes hommes sont à l'heure instant pour le
passage de la rivière, vous dois sans doute les faire
très bien - Diriger les ponts - l'empereur sera avec moi
sur la Danube et il dirigera en personne le passage

31. 43 28 1.07.97

17-га ліпеня у 21³⁰ з Бяльмонтаў Мюрат яшчэ раз паведамаў імператару: даклады з Друі, Дрысы і Дзісны згадалі аб поўным адыходзе рускіх з левабярэжжа на правабярэжжа і засведчылі іх перамяшчэнне ў напрамку Полацка. 17-га ліпеня ў 23³⁰ з Бяльмонтаў Мюрат зноў пісаў, што ў яго з'явілася надзея на атрыманне пацверджання, што Дрысенскі лагер пакінуты рускімі. Ён пастараўся адправіць Напалеону разведдзеныя па Дрысе і Дзісне. Усе пацвярджалі адыход рускіх і праўдападобнасць заняцця Дзісны³⁷. На наступны дзень, 18-га ліпеня, у 2 гадзіны апоўдні Мюрат пісаў другі раз Напалеону з Бяльмонтаў: ён выражаў сваю упэўненасць, што рускіх больш няма на левым беразе Дзвіны – ад Дынабурга да Дзісны. Нансучы атрымаў загад зазейсніць рэйд на Полацк, каб даведвацца аб дзеяннях nepřиятеля. У гэты ж самы дзень у 18³⁰ Неапалітанскі кароль азнаёміў Напалеона з больш падрабязнымі звесткамі. Адзін з яго падначаленых быў пасланы на перадавыя пазіцыі ворага, каб аказаць дапамогу генералу дэ Сэн-Жэнье, захопленаму ў палон. Ён прыбыў напярэдадні ў 9 гадзін вечара да Дрысы. Там ён правёў ноч на беразе насупраць Дрысы і ў яго было дастаткова часу ўсё аглядзець. Ён убачыў на наступны дзень у 9 гадзін раніцы адыходзячы з Дрысы хвост рускіх тылавых частак³⁸.

18-га ліпеня Аляксандр прыбыў у Віцебск³⁹. Вось пісьмо Мюрата, адрасаванае міністру фінансаў Агару з Бяльмонтаў 18-га ліпеня⁴⁰.

№ 2 – Бяльмонтаў⁴¹, 18 ліпеня 1812 года.

Спадар граф.

У Вас не павінна ўзнікаць ніякіх турбот наконт Вашага тытула⁴². Ён будзе Вам пацверджаны: імператарская грамата была на подпісе дзесяць дзён таму. Імператар цудоўна ставіцца да мяне; ніколі ён не сведчыў столькі сяброўскіх выяўленняў, асабліва столькі даверу. Акрамя галоўнага камандавання над усёй кавалерыяй, я ў дадзены момант камандую арміяй у сто тысяч чалавек, якая складаецца з французаў, і можна нават сказаць з'яўляецца галоўнай часткай Вялікай Арміі. Я ганюся на пятах за асноўнай рускай арміяй пад асабістым камандаваннем Імператара, але мы штохвіліны прыпыняліся з-за перахода праз рэчкі. Вы павінны памятаць, што яны ўмеюць вельмі добра спяваць масты.

Імператар заўтра будзе на Дзвіне і ён будзе сам асабіста кіраваць пераходам. Ён нястомны; ён валодае цудоўным здароўем. Ніколі ён не быў настолькі вялікім у маіх вачах. Можна сказаць, што ён пакарыў Польшчу без бітваў і што ён з'яўляецца гаспадаром становішча ў намеры ўступіць у Маскву і Санкт-Пецярбург без баявых дзеянняў з-за немагчымасці для Яго Вялікасці прымусяць ворага даць яму бой. Іх войскі рассяяны і не могуць злучыцца, яны пераследуюцца з усіх бакоў і ва ўсіх накірунках. Сцвярджаюць, што Імператар абвешціць сябе Каралём Польшчы; гэта менавіта тое, што я асмеліўся яму парайці. Гэтае рашэнне, верагодна, будзе прынята⁴³.

Я сябе адчуваю добра, але я ў большай ступені заклапочаны здароўем Каралевы. Я ў роспачы, ўяўляючы яе ў турботах. Неабходна парайці ёй пазабаўляцца і не асабліва займацца справамі. Прадстаўляйце мне пра гэта навіны часцей. Тое, што вы гаворыце пра яе манеру мысліць, мяне не здзіўляе. Я часта атрымліваю лісты ад маіх дзяцей; ад іх я становлюся вельмі шчаслівым.

Я бачу, што ў Неапалі пабойваюцца; гэта неверагодна, бо мы б'ём англічан на Дняпры і на Дзвіне. Яны вельмі пазацерагуцца, каб нічога не прадпрымаць супраць вас. Мяркуючы па іх падрыхтоўцы, яны хацелі б прыступіць да дзеянняў толькі ў выпадку поспеху рускіх у Польшчы, вось і ўсё.

Я напісаў Імператару, што для мяне было б немагчымым зрабіць тое, што ён жадаў, калі б я не патраціўся, аплочваючы корпус Грэнье (Grenier)⁴⁴, калі б я прыпыніў будаўніцтва караблёў і калі б ён не засведчыў мяне на выпуск у абарачэнне ліцэнзій для сувязей з англійскімі негачыянтамі.

Бывай, спадар граф, я спадзяюся правесці зіму ў Неапалі або ў Санкт-Пецярбургу, што было б вельмі добра, як для мяне, так і для вас. Я Вам жадаю здароўя і шчасця; я спадзяюся, што Вашы дзеці пачуваюць сябе добра.

Ж.Напалеон.

Вы, магчыма, знаходзіце, што я прасоўваюся вельмі марудна; гэта не мая памылка, ні памылка рускіх, якія знаходзяцца заўсёды далёка ад мяне.

Тут адзначана, як і ў папярэднім лісце ад 18 ліпеня, што расійская кампанія была напачатку прадпрынята, як ваенная кампанія супраць альянса Расіі і Англіі. З-за варожасці гэтага альянса Францыя Напалеон прыйшоў Расію. Мюрат хацеў заспакоіць трывогу жыхароў Неапалі наконт таго, што англічане маглі б правесці тут дыверсію.

19 ліпеня Мюрат быў яшчэ ў Бяльмонтах, адкуль ён напісаў Напалеону ў 9³⁰ раніцы, аб тым, што ён аддаў загад на прасоўванне з Друі на Дзісну ўздоўж Дзвіны, каб сачыць за рускімі.

У той жа самы дзень у 13³⁰ – новае пісьмо ад Мюрата з Бяльмонтаў. У ім паведамылася Напалеону, што Мюрат пакінуў ў замку пад аховай пяцідзсяці пакалечаных салдат некалькі шляхецкіх сем'яў, якія былі абрабаваны.

У 15 гадзін з Бяльмонтаў Мюрат пераслаў Напалеону схему руху сваіх войскаў і адправіў да яго ад'ютанта, які быў у Дрысенскім лагеры. Ад'ютант павінен быў азнаёміць імператара з усім, што ён там бачыў. 30 ліпеня Напалеон падчас знаходжання ў Віцебску аддае загад аб разбурэнні Дрысенскага лагера.

Мюрат пакіне Бяльмонтаў 19 ліпеня вечарам, каб перанесці сваю стаўку ў Наўлокі. 20 ліпеня ў 3 гадзіны раніцы ён напіша імператару з Наўлок, што ідзе сядлаць каня, каб выправіцца ў Дрысу, занятую напярэдадні. Мюрат меркаваў вярнуцца з Дрысы апоўдні.

На працягу ўсяго гэтага дня Мюрат будзе адсылаць звесткі Напалеону⁴⁵. Барклай дэ Толі падняўся па Дзвіне да Віцебска, каб паспрабаваць дапамагчы Баграціёну, які павінен быў для гэтага рухацца ўздоўж Дняпра. Але Напалеону заўсёды ўдавалася ўклініцца паміж імі.

У Мюратаўскім фондзе знаходзіцца цікавы дакумент пад загалоўкам "Вершы, складзеныя Жаашэнам Мюратам, каралём Неапальскім, у Бяльмонцкім замку, каля Матузева, Смаленская правінцыя ў Расіі, падчас кампаніі 1812 года. Музыка Караффа, яго першага збраяносца". Цалкам верагодна, што Мюрат склаў вершы менавіта ў Бяльмонцкім замку. Не выключана, што там жа вершы былі пакладзены на музыку⁴⁶. Вось некалькі радкоў з гэтай паэмы, якія адносяцца да згаданай мясцовасці:

"Імгненне ў Бяльмонтах, пакідаем Бяллон.

Бывай, ваенныя клопаты, паўстаюць клопаты аб троне.

...

*Тут гаспадарыць мяккі мір, нягледзячы на вайну.
Ціш лясоў, іх гасціннае асяроддзе
Запрашаюць да адпачынку абязброенага воіна.
І усё тут дыхае ічасцем і пяшчотай."*

*"Un moment à Belmonte abandonnons Bellone
Adieu soucis guerriers, fuyez soucis du trône!*

*...
Ici, la douce paix règne malgré la guerre.
Le silence des bois, leur ombre hospitalière
Invitent au repos le guerrier désarmé
Et tout respire ici bonheur et volupté."*

Мы ведаем, што Мюрат знаходзіўся у Бяльмонтах з 13 да 19 ліпеня 1812 г. Таму ён не мог ведаць пра існаванне вёскі Матузева. У гэтай вёсцы ён размясціўся толькі 31 ліпеня і заставаўся там да 12 жніўня, пакуль Напалеон не вырашыў прасоўвацца на Смаленск. Адлегласць паміж Бяльмонтамі і Матузева каля 300 км, таму — Бяльмонты не "побач з Матузева".

Раней мы ўжо надрукавалі два лісты Мюрата свайму старэйшаму сыну Ашылу з Матузева ад 1 жніўня і ад 4 жніўня 1812 г. з картай, што паказвала размяшчэнне гэтай вёскі адносна Віцебска⁴⁷.

Можна меркаваць, што верш Мюрата быў пакладзены на музыку ў Неапалі. Перапіска Мюрата была названа як лісты з Бяльмонтаў, Матузева і Смаленска (у апошні горад Напалеон уступіў 18 жніўня, туды ж накіраваўся і Мюрат). Ад гэтай назвы магла ўзнікнуць і памылковая назва верша.

Як і раней, каб пазнаёміцца з лістамі Мюрата да Напалеона ў перыяд, пра які мы апавядаем, прыходзіцца спасылалася на творы Фабры і арыгіналы, што знаходзяцца ў Нацыянальным Архіве⁴⁸. Яны сведчаць аб рознабаковай дзейнасці Мюрата, на якога была ўскладзена важная місія: сачыць за рускай арміяй, інфармаваць пра яе Напалеона з вышэйшай ступенню дакладнасці і забяспечваць прыкрыццё аперацый Вялікай Арміі, з якой рускія па-ранейшаму не сутыкаліся.

Але ў гэты самы час ён праяўляў ваенную актыўнасць па ўсіх напрамках, пераследуючы рускую армію, асабіста сам праводзячы рэкагнасыроўку. Акрамя таго, Неапалітанскі кароль павінен быў працягваць кіраваць справамі свайго каралеўства. На гэта ўказваюць лісты, якія ён пісаў свайму міністру фінансаў. Дарэчы, іх звязвалі даўнія цесныя сяброўскія сувязі. Як і ў надрукаваных намі лістах, адрасаваных Мюратам свайму старэйшаму сыну Ашылу падчас рускай кампаніі, ён паўстае перад намі чалавекам, бацькам.

Пасля бітваў 25, 26 і 27 ліпеня ля Астроўна⁴⁹ у наваколлі Віцебска, 28 ліпеня Напалеон быў гатовы ўвайсці ў гэты горад з надзеяй на галоўную і рашающую бітву. У той дзень ён звярнуўся да сваёй арміі: *"Трэба закончыць гэту ваенную кампанію адным маланкавым ударам. Салдаты, згадайце пра вашы перамогі пад Аўстэрліцам і Фрыдландам!"*⁵⁰ Бітва пры Салтанаўцы ў наваколлі Магілёва, што адбылася 23 ліпеня пад кіраўніцтвам Даву⁵¹ з арміяй Баграціёна перашкодзіла апошняму злучыцца своєчасова з Барклаем дэ Толі каля Віцебска на водападзеле Дняпра і Дзвіны.

Паспешліваўшы, з якой Баграціён прыбыў пад Салтанаўку прадвызначыла ход бітвы і яе наступствы. Баграціён не мог аб'яднацца з войскамі Барклая дэ Толі. Такое аб'яднанне магло быць здзейснена толькі ў перспектыве. Барклай дэ Толі, не жадаючы браць на сябе адказнасць адзін за правядзенне бітвы, зняўся ў тую ж самую ноч з лагера⁵². Напалеон не атрымаў магчымасці нанесці "маланкавы" удар, якога ён так жадаў.

Напалеон прабудзе ў Віцебску ўшчыльную да 13 жніўня 1812 г, уладкаваўшыся ў палацы генерал-губернатара. Мюрат знаходзіўся наперадзе арміі, у Матузеве па дарозе на Смаленск, па якой Барклай дэ Толі адступіў. Там ён знаходзіўся з 31 ліпеня 1812 г. да 12 жніўня. Паход на Смаленск, каб нагнаць Барклая дэ Толі, быў прадвырашаны. Мы надрукавалі два лісты, якія Мюрат напісаў свайму старэйшаму сыну Ашылу ад 1-га, а потым ад 4-га жніўня 1812 г⁵³.

Мюрат вярнуўся ў Віцебск 8 жніўня — тады, калі Напалеон там ужо ўладкаваўся, а пакінуў Віцебск 13-га жніўня. Вядомы два лісты Мюрата Напалеону, напісаныя 8-га жніўня: першы ліст — апоўдні ў 12³⁰ і другі — у 14 гадзін. Яны паведамлялі аб маневрах рускай арміі. Беліар (Belliard), кіраўнік штаба Мюрата, застаўся ў Матузеве⁵⁴.

Вось трэці ліст Мюрата, цалкам напісаны яго рукою 8-га жніўня, адрасаваны Агару, графу Мосбургскаму, міністру фінансаў⁵⁵.

№3.

Спадар граф.

Я яскрава адчуваю няшчасце, што Вас прыгнятала. Я гэта адчуваю, будучы Вашым сябрам, і шкадую, што не прысутнічаю ў Неапалі, каб прынесці суцяшэнні, але Вы павінны знайсці іх у стойкасці Вашай душы, у Вашай мудрасці.

Я вельмі рады замужжю маёй пляменніцы⁵⁶. Я спадзяюся, што яна будзе ішчаслівай; яны заслугоўваюць падобнае.

Нам павінен быць дадзены адпачынак на некалькі дзён пасля бітваў з ворагам, якія адбыліся 25, 26, і 27 ліпеня. Я кіраваў гэтымі трыма баталіямі і ў мяне ёсць магчымасць параўнаць бітву пры Астроўна⁵⁷ з бітвай пры Вертынгене⁵⁸. У апошняй баталіі я паслаў запыт да Імператара, які толькі што прыбыў і размясціўся на ўзвышшы, аб дазvole на яе правядзенне. Яго Вялікасць адказаў мне ў самай дабразлучлівай манеры ў прысутнасці яго шматлікага штаба: "Скажыце каралю Неапалі, што ён застаецца поўным гаспадаром становішча і яму прадстаўляецца магчымасць рабіць тое, што ён пажадае". Я разбіў ворага. Прызнаюся, я быў ішчаслівы ад такога даверу і яшчэ больш ішчаслівы, прад'явіў доказ гэтага.

Я ішчаслівы даведацца, што здароўе Каралевы палепшылася. Я вельмі задаволены тым, што яна робіць, але ёсць шмат таго, што яна робіць пад прымусам. Асабліва я не знаходжу агульнага сэнса ў сістэме абароны, якую яе прымусілі прыняць. Для чаго раздзяленне войскаў? Аднак, я далёкі ад думкі падзяляць панічныя страхі, што бытуюць у Неапалі. Мы тут павінны біць ворага. Менавіта тут павінна вырашыцца вялікая спрэчка. Не след дарэмна разарацца на падрыхтоўку, якая аказалася дарэмнай, калі мы не дасягнем поспеху ў перамозе тут.

Бавай, спадар граф, мне не церпіцца ўбачыцца з майёй сям'ёй, з Каралевай, якую я кахаю болей, чым магу ёй пра гэта сказаць, і маймі блізкімі. Вы ведаеце маю прывязанасць. Скажыце што-небудзь пяшчотнае майёй маці. Я ёй напішу ў наступны раз.

Віцебск, 8 жніўня 1812 года.

Ж.Н.

Тут агучана ідэя, што менавіта ў Расіі трэба "біць ворага", інакш гаворачы, Англію. Ваенная кампанія, якая здаецца спрыяльнай, вымушае Мюрата гаварыць свайму міністру не праводзіць ваенных трат у чаканні магчымых англійскіх аперацый супраць Неапалі.

У нас няма, на жаль, ліста ад Мюрата да яго міністра фінансаў, што папярэднічаў лісту ад 8 жніўня 1812 г., наступны ж датуецца 9 снежня 1812 г. Гэта час няўдач.

Твор, што з'явіўся пад назвай: "Напалеон, Мюрат і Кароль Прусіі (Парыж, Гужы, 1900)"⁵⁹, не на шмат пазней падобнага твора Г.Фабы, які мы цытавалі і аўтарам якога ён быў, асвятляе перыяд ад 11 снежня 1812 г. да 15 студзеня 1813 г. У ім змешчана цэлая серыя лістоў Мюрата да Напалеона і мы будзем іх згадваць. Арыгіналы лістоў амаль у поўным зборы захоўваюцца ў Нацыянальным Архіве⁶⁰.

4 снежня ў Б'еніцы Напалеон вырашыў ўскласці на Мюрата камандаванне Вялікай Арміяй. На наступны дзень, 5 снежня, імператар ад'ехаў у Францыю са Смаргоні⁶¹. Гэты ад'езд дэмаралізуе Вялікую Армію. Аднак згадаем, што ў павестцы дня паседжання Галоўнай стаўкі галоўнакамандуючага ў Пон-дэ-Брык ад 12 фруктыдора 13-га года (30 жніўня 1805 г.) адзначана, што Напалеон, знаёмы з арганізацыяй Вялікай Арміі, якую ён толькі што зацвердзіў, прызначыў Мюрата ў якасці "Лейтнанта Імператара, камандуючага ў яго адсутнасці"⁶². У творы, які мы згадваем, апублікаваны спачатку тры лісты ад Мюрата да Напалеона. Першы з Ашмянаў ад 6 снежня, інфармуе аб прыбыцці Мюрата ў Меднікі. Другі, з саміх Меднікаў ад 7 снежня, паведамляе пра вялікі мароз – 22°. Мюрат выказваў Напалеону сваю надзею, што вораг не зможа пераследаваць армію з напорлівасцю, бо холад вельмі непамерны. Дарогу ўспіралі памерлыя.

Раніцай 8 снежня 1812 года Мюрат прыбыў ў Вільню. Адсюль 9 снежня быў адпраўлены трэці ліст. Холад ударыў па ўсіх, пісаў Мюрат Напалеону. Захаванне Вільні не ўяўляецца магчымым. Неапалітанскі кароль усклаў камандаванне ар'ергардам на маршала Нэя, які з баварцамі і дывізіяй Луазона (Loison) быў здольны ўтрымліваць вышыні як мага даўжэй. У гэты ж самы дзень Мюрат пісаў Агару. Ліст цалкам напісаны ўласнаручна⁶³.

№ 4. Вільня, 9 снежня 1812 г.

Спадар граф.

Каралева паведаміць Вам пра ліст, які я ёй напісаў. Наша становішча крытычнае. Я думаю, што яно настолькі крытычнае, што не дазволіць мне больш заставацца ў арміі, схаванымся ў надзейным месцы. Мне нічога больш не застаецца, як паспрабаваць вярнуць сабе зноў Неапаль, раскажаць неапалітанцам пра маю славу, аб усім тым, што я зрабіў для іх. Нарэшце, увесці ўсё ва ўжытак, каб атрымаць іх падтрымку і вярнаць. Я разлічваю на Вашу сяброўства, на Вашы таленты і Вашу смеласць. Заўтра я пакіну Вільню, каб перайсці Нёман. Толькі холад разбурыў армію. Мы цалкам разбітыя ворагамі ва ўсіх сумычках. Вы ўбачыце мяне ў той момант, калі будзеце думаць аб гэтым мени усяго; часцей гаварыце пра маё вяртанне.

Я адпраўляю Вам бюджэт.

Шчыра ваш Ж.Н.

Вільня, 9 снежня 1812 г.

8 снежня ў 2 гадзіны начы Мюрат і начальнік штаба Берціе (Berthier) прыбылі ў Вільню і ўладкаваліся са стаўкай у палацы генерал-губернатара. Там Мюрат атрымаў ад Марэ загады Напалеона, але стан Неапалітанскага караля быў вельмі прыгнечаны⁶⁴.

У больш познім лісце ад 18 снежня Марэ распавядаў, што Мюрат пакінуў Вільню 9-га снежня ў 5 гадзін, прычым раптоўна, у той момант, калі яму рыхтавалі абед⁶⁵. Ліст, які мы друкуем, паказвае крытычную псіхалагічную сітуацыю, у якой знаходзіўся Мюрат. Ён згубіў свае фурманкі ў Вільні, як раней згубіў свае павозкі і Напалеон. 10 снежня Мюрат схваўся ў Жэве і 11-га апоўначы ён прыбыў у Коўна⁶⁶. Паміж лістом ад 9-га снежня з Вільні і тым, што адпраўлены 8-га снежня 1812 г., – якая розніца! Пасля некалькіх дзён камандавання ён заяўляе сабе пра неабходнасць апярэджваць падзеі; ён аб'яўляе пра свой зварот у Неапаль. Ніякай маралі болей там няма.

Звернемся зноў да працы "Напалеон, Мюрат і Кароль Прускі", дзе апублікавана шмат іншых лістоў Мюрата. Адзін з іх, напісаны ў Коўна 11-га снежня і адрасаваны Напалеону, падкрэслівае беды арміі, якая накіроўвалася на Кёнігсберг, а потым на Вісцоль.

У наступным лісце да Напалеона са Скраенса ад 13-га снежня адзначаецца, што абараняць Коўна не ўяўляецца магчымым, паколькі Нёман замёрз. Мюрат вызначыў перакідку ўсіх корпусаў па адной дарозе на Гумбінен (Гусеў) у Прусію. Адуль яны павінны былі накіравацца на Торн, Марыэнвэдэр, Данцыг або Марыенбург. Нэй у ар'ергардзе эвакуіраваўся з Коўна на наступны дзень. Мюрат рухаўся на Кёнігсберг (Калінінград). Захоўваліся маразы да – 22°. Са Скраенса ён пайшоў хвацца ў Антонава, каля Пільвінскі, 14-га і 15-га снежня пасля прыпынку ў Вількавіску, ён выпраўіўся ў Вірбален.

Трэці ліст, апублікаваны ў тым жа самым творы і адрасаваны Мюратам Напалеону, быў адпраўлены 16-га снежня з Вірбалена. Мюрат выказваў сваю няздольнасць захаваць камандаванне, на якое ён згадзіўся толькі з-за павагі і прывязанасці да імператара. Ён заявіў пра жаданне пакінуць камандаванне віцэ-каралю прынцу Яўгену, калі ён не атрымае рашэнне Напалеона на працягу двух тыдняў.

Пасля ідзе чацвёрты ліст да Напалеона, адрасаваны са Шталюпанена (Несцераў) 17-га снежня. Мюрат атрымаў у гэты ж дзень ліст ад імператара, адпраўлены з Позэна 12-га снежня. Напалеон пісаў Мюрату, каб ён ні ў якім разе не пакідаў армію. Неапалітанскі кароль адказваў, што быць камандуючым звыш яго сіл, што ў будучым ён заўсёды гатовы вярнуцца пад штандары імператара, як толькі пачнуцца баявыя дзеянні, што ён не можа застацца з войскамі, паколькі тут яму даводзіцца "арганізавываць і адмініструваць і паколькі клопат аб майёй дзяржаве і абцяжненне маймі падданымі нагадваюць пра неабходнасць знаходзіцца сярод іх". Мюрат бачыць сябе больш карысным для імператара ў Францыі і ў Неапалі.

Надзея Мюрата грунтавалася на чаканні арміі Макдональда (Macdonald). 17-га снежня Мюрат дасягнуў Гумбінена (Гусеў), правёў там два дні і пакінуў гэты горад 19-га снежня у 4 гадзіны раніцы і да вечара таго ж дня ўвайшоў у Кёнігсберг (Калінінград).

21-га снежня Мюрат звярнуўся з лістом да прускага караля. Мюрат адзначаў, што яго першасным клопатам з'яўляецца павелічэнне пра ўступленне французскіх войскаў ў межы дзяржавы. Ён і яго падначаленыя паступаюць у распараджэнне ўладаў Кёнігсберга⁶⁷. У Кёнігсбергу Мюрат усталяваў штаб.

У працы "Напалеон, Мюрат і Прускі Кароль" бачым новы ліст Мюрата да Напалеона, адпраўлены 22-га снежня 1812 года з Кёнігсберга. У ім ён выказваў сваё пажаданні на новы год: ён меў надзею на прыбыццё Макдональда, што дазволіла б заняць прускія дзяржавы. Прысутнасць Генеральнай стаўкі ў Кёнігсбергу выклікала самыя найлепшыя эфекты, пісаў ён.

Дзякуючы Лё Ларно Дыдэвілю (Le Lorgne d'Ideville), які пісаў з Кёнігсберга да Марэ 24-га снежня⁶⁸, мы маем цікавую інфармацыю пра дзейнасць Мюрата ў Прусіі.

А зараз падаем новы ліст Неапалітанскага караля свайму міністру фінансаў, адпраўлены 22-га снежня 1812 г.⁶⁹ з Кёнігсберга.

№ 5.

Спадар міністр.

Я атрымаў розныя Вашы даклады, а Вы павінны былі атрымаць бюджэт на 1813 год. Мне здзівіла, што, нягледзячы на аргументацыю міністра абароны, адбылося павелічэнне бюджэта, бо ўжо на працягу чатырох месяцаў у Каралеўстве няма больш французскіх войскаў, калі я аддаў загад аб прыпыненні будаўніцтва караблёў, бо, нарэшце, нацыянальныя войскі знаходзяцца па-за межамі каралеўства і патрабуюць толькі выдаткаў з маёй казны на аплату жалавання. Такім чынам, 48000, я лічу, можна было б скарыстаць на розныя іншыя патрэбы. Ваш разлік на 1811 год павінен быў бы скончыцца ў перыяд выдання маіх дэкрэтаў, да канца жніўня. Ён нічога мне не тлумачыць, акрамя таго, што разлік за 1810 год скончыўся.

Я цешу сябе надзеяй, што аднаўленне Вашага здароўя дазволіць Вам гэтым заняцца і я атрымаю па вяртанні ў Неапаль гэтыя два разлікі адразу ж. Я буду засмучаны, калі яны будуць прадстаўлены з вялікай затрымкай. Штомесячныя даклады, якія Вы мне складаеце пра стан маіх фінансаў, без сумневу, задавальняючыя і вызваляюць Вас ад неабходнасці высылання мне штомесячных параўнальных справаздач, якія Вы звычайна мне адрасуеце, але мяне засмучае тое, што нічога не змянілася з папярэднім станам спраў і з тым, што я атрымаю таксама па маім вяртанні дванаццаць штомесячных параўнальных справаздач за 1812 год. Я нічога не магу дазволіць змяніць у парадку справаздачнасці прадстаўляемых мне разлікаў.

Я жадаю атрымаць з першым жа кур'ерам справаздачу пра стан спраў па продажы рэнты: падобнай справаздачы я прашу ад Генеральнага інтэнданта майго Каралеўскага Дома. Я не атрымаў ніякай справаздачы, акрамя той, што Вы выслалі, адрасуіце яе мне ў другі раз.

Дэталь, што ёсць у Вашым лісце асабліва даставілі мне велізарнае задавальненне. Мне радуе паляпшэнне, якое Вы спытваеце ў стане Вашага здароўя, здароўя Вашай дачкі і ад шчасця, якое Вам даставіць прыбыццё Вашага бацькі і Вашай маці.

Я напісаў Герцагіні Карыгліяна. Скажыце ёй, што я жадаю, каб яна зрабіла ўсё, што зможжа, каб было прыемна Каралеве. Карафа і Казолі выехалі ў Неапаль. Многія іншыя таксама выпраўляюцца ў шлях. Пікарна вельмі хворы. Наогул, холад падарваў здароўе маіх бедных неапалітанцаў. Армія вельмі пацярпела.

На мяне ўскладзена камандаванне Вялікай Арміяй. Імператар абцяжарыў мяне вельмі вялікай ношай. Я не спраўлюся з ёй. Я павінен клапаціцца пра кіраванне маім каралеўствам у той час, калі войскі Імператара знаходзяцца ў бядотным стане.

Адразу ж я выбраў размяшчэнне Вялікай Арміі на зімовае раскватараванне. Нічога мне больш не перашкоджіць выправіцца ў шлях. Дзень, калі я вярнуся ў лона маёй сталіцы, будзе самым цудоўным імгненнем майго жыцця. Я быў крануты пажаданнямі, якія Вы мне адрасавалі ў новым годзе.

Пра што я прашу Госпада, спадар Міністр, каб ён Вам даў здароўя і аберагаў Вас.

Кёнігсберг. 22. 10. 1812 года.

Ж. Напалеон.

Спадару Міністру фінансаў.

Вайсковыя клопаты не перашкоджалі Мюрату, як гэта бачна, займацца справамі свайго каралеўства. Ён быў моцна прывязаны да яго, кіраванне каралеўствам, натуральна, было менш цяжкім, чым кіраванне Вялікай Арміяй, якая развальвалася на вачах.

Адправіліся ў Неапаль два афіцэры з яго атачэння, як ён адзначае, а пазней і іншыя. Мюрат сам не ўтойвае разліку на свой хуткі ад'езд, каб пазбавіцца ад "вельмі цяжкай ношы". "Мае неапалітанцы", "мая сталіца" — такія клопаты цяпер у Мюрата.

Згаданы ў гэтым лісце Карафа, без сумневу той самы, які згадваецца пры перакладзе на музыку Бяльмонцкай пазмы.

У лісце Мюрата да Напалеона ад 23 снежня, якое ўтрымліваецца ў творы "Напалеон, Мюрат і Прускі Кароль" паведамлялася, што вораг уступіў напярэдадні ў Тыльзіт (Савецк). Працягвалася эвакуацыя з Кёнігсберга, спадзяваліся на прыбыццё 10-га корпуса Макдональда⁷⁰.

У гэты ж самы дзень Мюрат напісаў яшчэ ліст свайму міністру фінансаў Агару. Ліст цалкам напісаны ўласнаручна⁷¹.

№ 6.

Кёнігсберг, 20. 10. 1812 г.

Спадар Міністр.

Я паведаміў Каралеве пра наш разгром, прычынай якому з'яўляецца не вораг, але холад — гэта бедства, якое ахапіла армію. Я не буду удакладняць. Каралева, без сумневу, прачытае Вам мае лісты. Імператар пакінуў мяне галоўнакамандуючым арміяй. Няма сумневу, што гэта давер пашаны, але мне не ліслівіць зусім ілюзорны тытул, паколькі арміі больш не існуе. Я

катэгарычна заявіў Імператару, што не хацеў заставацца на гэтай пасадзе. Перад усім, я спадзяюся на вяртанне на працягу бліжэйшых месяцаў.

Я прадпісаў некаторыя меры ў адносінах да Неапалі. Ускладзіце на Каралеву іх выкананне, дапамажыце ёй сродкамі, што ў Вашай уладзе. Усе нашы рэсурсы павінны быць выкарыстаны ў дадзены момант для павелічэння нашых сродкаў абароны. Ажыццявіце прызыў навабранцаў, тэрмінова арганізаваць правінцыяльныя легіёны, разбудзіце грамадскую свядомасць, папулярызаваць паціху думку аб адмове выплат Францыі, замарудзіце ці прыпыніце цалкам будаўніцтва караблёў, скараціце нашы марскія ўзбраенні – вось тыя меры, якія я прапанаваў да выканання.

Вораг перапыніў свае пераследванні. Ён нават яшчэ не з'явіўся ні на прускай тэрыторыі, ні ў Вялікім Герцагстве – з боку Варшавы, ён нават прымусіў разарваць перамір'е з прынцам Шварцэнбергам. Я не веру, што ён у стане весці зімовую ваенную кампанію. Прусакі на ўздыме і смелыя. Яны ні аб чым не просяць, акрамя як аб змаганні. Новыя французскія войскі прыбываюць з Берліна і Данцыга, з іх дапамогай можна будзе спыніць ворага і захаваць старую Прусію.

Пастарайцеся даведацца, дзе ажыццяўляецца продаж рэнт майго асабістага зберажэння, чаму яны не прададзены, чаму б іх не прадаць зараз – пра гэта пытаюцца з-за мяжы. Прадавайце, прадавайце, рэалізуйце – гэта паслужыць нам на пользу. Я ўпаўнаважваю Вас высыліць мне ліцэнзіі, падобныя да тых у Францыі, каб весці гандль нават з англічанамі, і я іх падпішу. Я ўзагодні гэта з Імператарам – гэта будзе добрым рэсурсам.

Я знаходжуся тут больш на паветры. Нашы бедныя неапапітанцы вельмі пацярпелі, але яны захоўваюць добры стан духа і паказваюць мужнасць і ўпартасць.

Сачыце ў Неапалі за агентамі з Англіі. Яны вас наводняць чуткамі аб нашым разгроме.

Пішыце мне часцей і не прытупляйце пільнасць.

(Ж. Напалеон)

Клопаты Мюрата накіраваны на абарону свайго каралеўства і супраць інтрыг англічан адносна Неапалі, іх агентаў, якія імкнуцца скарыстаць крах Напалеона ў Расіі. Мюрат прадае свае рэнты як мага хутчэй.

З другога боку, з'явіўся "ліст, што прыбыў у Неапаль праз кур'ера, высланага з Кёнігсберга 23. 10. 1812 г.", ён апошні з гэтай серыі.

Вось яго змест⁷².

№ 7.

Ліст, прысланы з кур'ерам, што прысланы з Кёнігсберга 23. 10. 1812 г.

Спадар граф.

Вы ўжо атрымалі шмат дэталю, без сумневу, перабольшаных, пра разгром, які спытала Вялікая Армія. Заўсёды пераможца ў бітвах, яна не змагла накарыць мароз у 26 і 27 градусаў і здорганулася толькі перад адной з самых магутных стыхій прыроды. У той час Яго Вялікасць Імператар палічыў, што яго прысутнасць у сталіцы робіцца неабходнай, дзе ён адсутнічаў каля васьмі месяцаў і ад'язджаючы, ён усклаў камандаванне арміяй на Яго Вялікасць Каралю. Безумоўна, гэта былі рукі, якія прыводзілі столькі разоў яе да перамогі, і якія маглі б яе прывесці да захавання клопатам па яе выратаванню. Яго Вялікасць не прызнаваўся сам сабе аб усім цяжары адказнасці, што быў на яго ўскладзены пры абставінах дастаткова цяжкіх, але ён толькі выказаў сваю адданасць Імператару і жаданне быць яшчэ карысным арміі. Пры гэтым, ён займаўся і займаецца арміяй бесперастанна, адводзячы яе на зімовыя кватэры, дзе яна змагла б адпачыць і перагрупавацца. Высілкі Яго Вялікасці ўжо былі ўзнагароджаны поспехамі і ўсё гэта давала надзею, што праз невялікі прамежак часу ён дасягне мэты, якую перад арміяй паставіў. Тады, вольны ў адносінах да Імператара, вольны ў адносінах да арміі, якую ён адновіць у належным стане, Яго Вялікасць зможа выканаць намер, які ён выношаваў даўно: выправіцца ў акружэнне свайго сям'і і ў атачэнне сваіх падданных. Яго бацькоўскае сэрца, што спытвае пяшчотную прывязанасць, мяжуючую з упаеннем, дапаможа яму адпачыць ад столькіх клопатаў і стомленасці, ад столькіх небяспек і я нават скажу – ад славы.

Спадар граф, усё, пра што нам раскажваюць перавозчыкі, чым узрушана неапапітанская нацыя, гэта размовы пра подзвігі свайго манарха, пра вельмі рэальныя жахі, якія ён спытваў у сваіх небяспеках, пра нецярплівасць, з якой яго чакаюць, пра жаданне яго бачыць – і ўсё гэта прымушае верыць, якім палкім і шумным абяцае быць яго вяртанне, і ўсё гэта прымушае нас думаць, наколькі гэтая нацыя будзе гарачай і вынаходлівай у яго прызнанні. Што тычыцца мяне, то мне наконт гэтага прыйшла думка, што маё крайняе даверлівасць дазваляе Вам усё шчыра растлумачыць.

Тое, што аб'ядноўвае ў большасці сваёй прастату вялікага характара дваранства, праяўляецца ў годнасці героя. Такім чынам, мне здаецца, што лаўровы вянец, прынесены ў дар Каралю яго народам, мог бы дагадзіць вялікаму сэрцу Яго Вялікасці і стаць самым адметным упрыгажэннем святаяў, якія былі б дадзеныя ў яго гонар. Гэты знак абудзіў бы натуральную думку, што Яго Вялікасць не быў яшчэ каранаваны. Абставіна была б прыгожай і дабрапрыемнай. У сабор, падрыхтаваны паспешліва для гэтай урачыстай цырымоніі былі б запрошаны Іх Вялікасці і там, у прысутнасці Духавенства і Народа, Яго Вялікасць прыняў бы на прастоле лаўровы вянец, які ён усклаў бы на сваю галаву, а другі з мірты і лаўра – Яе Вялікасці Каралеве. Каранаванне было б натуральным працягам гэтай падзеі.

Вось мая ідэя, спадар граф. Вы яе пусціце ў ход, калі знойдзеце падыходзячым. Я ведаю, што я гавару пра асобу, якая больш за ўсё дбае пра славу і шчасце Яго Вялікасці, і я заспакоены.

Гэты ліст цалкам палітычна падаваў думку Агару, яго верагоднаму адрасату, што трэба было аб'явіць аб вяртанні ў Неапаль яго караля. Прычым кароль вяртаўся з ваеннай кампаніі, падчас якой ён захаваў армію, камандаванне якой было ўскладзена на яго імператарам. Заўсёды перамагаючы, але спытваючы цяжкасці суровай зімы, Неапапітанскі кароль размясціў армію на зімовыя кватэры і вярнуўся ў сваё каралеўства, пакрыты славай і заслужыў ганаровы прыём ад свайго народа. Цырымонія ў саборы Неапалі праславіла б яго ўскладаннем кароны з лаўра, з'яўлялася б прэлюдыяй да каранавання караля і каралевы. У той жа самы час, гэта было б жэстам незалежнасці, кансалідуруючым каралеўства супраць Напалеона⁷³. Мюрат імкнуўся усталяваць каранаванне па прыкладу іншых манархаў, каб захаваць каралеўства.

Вялікім жаданнем Мюрата, як гэта паказваюць лісты да міністра Агара, было захаваць дынастыю, заснавальнікам якой ён стаў па волі Напалеона. Калі б гэта падтрымка адсутнічала ці Напалеон знік бы фізічна ці палітычна, манархія Мюрата перастала б існаваць. У выніку краха ваеннай кампаніі Мюрат імкнуўся усталяваць аўтаномію ад імператара і прыдаць легітымнасць каралеўству. Шукаючы выйсце, ён пераканаўся, што захаванне арміі Напалеона дазволіць яму пачаць адраджэнне.

У працы “Напалеон, Мюрат і Кароль Прускі”, апублікаваны лісты Мюрата да Напалеона.

Адзін ліст адпраўлены з Кёнігсберга 24 снежня. У ім Мюрат выказвае спадзяванне на магчымасць захаваць прускія дзяржавы у выпадку, калі войскі Макдональда падыйдуць. Рэсурсы Кёнігсберга вялізныя і ён меў намер скарыстацца імі.

Наступны ліст адпраўлены таксама з Кёнігсберга. Ён напісаны 25 снежня у 10 гадзін вечара і паказвае размяшчэнне войск паводле распараджэнняў Мюрата. Неапапітанскі кароль імкнуўся прывесці ў парадак шматлікія вайсковыя падраздзяленні, якія прыбывалі ў Кёнігсберг. Па-ранейшаму, не было добрых навінаў ад Макдональда.

Новы ліст ад Мюрата да Напалеона з Кёнігсберга датаваны 26 снежня 1812 года. Кёнігсберг загрузшчаны страшна, піша ён, адступаючымі і хворымі, якія запоўнілі шпіталі. Многія афіцэры абморожаныя і большасць генералаў былі таксама хворымі. На працягу доўгага часу Мюрат не меў навінаў ад Шванцэнберга (Schwarzenberg) і таму задаваўся пытаннем, якія ж захады прадпрымуць рускія.

28 снежня – новы ліст ад Мюрата, адрасаваны Напалеону з Кёнігсберга: Макдональда быў у двух лье ад Тыльзіта, на правым беразе Нёмана. Нарэшце ён з’явіўся.

29 снежня. Мюрат пісаў яшчэ з Кёнігсберга. Ён мог нарэшце абвясціць імператару, што перадавыя часці 10-га корпуса ўступілі напярэдадні, 28-га снежня, у Тыльзіт. Макдональда прыбыў і заняў дыспазіцыю па прыкрыццю прускіх дзяржаў.

Другі ліст Мюрата Напалеону ад 29 снежня паведамляў, што Макдональда аб’яднаўся з асноўнымі сіламі, аднак яго часці моцна пацярпелі ад непрыяцеля. Войскі былі не ў стане весці зімовую ваенную кампанію. Мюрат жа з нецярпеннем чакаў адказу на сваю просьбу аб вяртанні ў Неапаль. Да яго дайшлі весткі, што каралева Караліна зноў захварэла.

31 снежня 1812 года з Кёнігсберга Мюрат паведаміў імператару, што ён атрымаў ліст ад Макдональда, у якім пацверджалася яго прыбыццё ў Тыльзіт (Савецк) з дывізіяй грэнадзёраў і прускай дывізіяй, але без дывізіі генерала Ёрка (York)⁷⁴.

1 студзеня 1813 года Мюрат пісаў імператару, што ён толькі што даведаўся аб здрадзе генерала Ёрка. Стала зразумелым, што Мюрату нічога не застаецца, як перакачаць смуту і надалей дзейнічаць згодна з падзеямі і перасоўваннямі рускіх.

Мюрат пакінуў Кёнігсберг 1 студзеня 1813 года апоўдні, заначаваў у Брандэнбургу. Там ён правёў дзень да 2-га студзеня і 3-га выправіўся ў Елбінг. 5-га студзеня з Елбінга Мюрат напіша Напалеону, што здрада генерала Ёрка і выкліканая гэтым эвакуацыя з Кёнігсберга паставілі яго ў вельмі дрэнную і цяжкую сітуацыю.

11 студзеня 1813 года раніцай Мюрат пакінуў Елбінг і накіраваўся ў Марыенбург, адкуль у 10 гадзін вечара ён напісаў Напалеону, што плануе перанесці сваю стаўку на наступны дзень у Штутгарт, потым у Позен, куды ён прыбудзе 15-га студзеня 1813 года. З Позена Мюрат напісаў Напалеону, што ён быў хворы на працягу 5 ці 6 дзён і гэта вельмі перашкодзіла яму займацца справамі. Ён выслаў яму копіі двух лістоў, якія ён адрасаваў у той жа самы дзень: адзін прынцу Яўгену, каб паведаміць яму аб прызначэнні камандуючым Вялікай Арміяй, і другі ліст генерал-маёру Берцье (Berthier), каб той правёў гэта загадам. Мюрат пакінуў Вялікую Армію 17-га студзеня у Позене.

Прынц Яўген не прызнаваў за Мюратам права на яго прызначэнне на пасаду камандуючага без адпаведнага загаду імператара, аднак ён не змог перашкодзіць ад’езду Неапапітанскага караля. Пасля гэтага віцэ-кароль Італіі часова прыняў камандаванне арміяй⁷⁵.

Напалеон 22 студзеня 1813 года даў распараджэнне прынцу Яўгену ўзяць на сябе камандаванне Вялікай Арміяй, шкадуючы, што ён не аддаў такога распараджэння да свайго ад’езду.

Пілау – гэта месца, адкуль ажыццяўлялася камандаванне па абароне подступаў да Кёнігсберга да 9 лютага 1813 года⁷⁶. На працягу ўсяго гэтага перыяду ваеннай кампаніі Напалеона ў Расіі назіраецца істотны прабел у “Перапісцы Напалеона”. У тамах XXIII і XXIV друкуюцца толькі лісты, адрасаваныя Берцье і некаторым ваенным. Было б цікава даведацца, што ж ён пісаў з Расіі ў Камбасэрс аб стане спраў і яго планах.

Мюрат прыбыў 31 студзеня 1813 года ў Казерту. Меркаванне Напалеона было вядома – канчатковы разгром адступлення імператар звязваў з дрэнным камандаваннем яго стрыечнага брата. Без відавочнай неабходнасці Мюрат пакінуў Вільню, а пасля Кёнігсберга. Яго войскі не пераследваліся ворагам, які падышоў да гэтых пунктаў значна пазней, пасля таго як даведаўся, што яны пакінутыя. Мюрат не быў гатовы да гэтай сітуацыі. Ён сам прызнаваў, што быў толькі эпінным кавалерыстам, неардынарным камандуючым эскадронаў, заўсёды гатовым ахвяраваць сваім жыццём на полі боя.⁷⁷

⁷⁴ Дрыса ў пяперашні час называецца Верхнядзвінск.

⁷⁵ Fabry, *Campagne de Russie* (1812), (Paris, Gougy, 1900 – 1903) у 5-ці тамах, т. 1, стар.195 – 196.

– A. Thiers, *Histoire du Consulat et de l’Empire*, (Paris, 1856), т.14, sera utile à consulter.

⁷⁶ Fabry, *Campagne de Russie* (1812), (Paris, Gougy, 1900 – 1903, 5 t.), op.cit.

⁷⁷ N. Gotteri, *Secrétariat d’État Impériale. Guerre* (An VIII – 1814), (Paris, 1988) et p.38, note 1, la référence à Fabry.

– Archives Nationales – AF^{IV} 1645^A, папкі з 1-й да 5-й (ліпень – жнівень 1812 г.; AF^{IV} 1643² (снежань 1812); AF^{IV} 1651^A (студзень 1812).

⁷⁸ Fabry, op.cit., Т. 1, стар.218 – 219.

⁷⁹ Fabry, op.cit., Т. 1, стар.259.

– Качаргішкі зараз знаходзяцца на тэрыторыі Літвы, зусім побач з мяжой.

⁸⁰ Fabry, op.cit., Т. 1, стар.261 – 263.

⁸¹ Fabry, op.cit., Т. 1, стар.294.

⁸² Fabry, op.cit., Т. 1, стар.294 – 295.

⁸³ Fabry, op.cit., Т. 1, стар.319 – 320.

– Correspondance de Napoleon, том XXIV. Ліст Напалеона з Вільні, 6-га ліпеня 1812 года да Берцье і з Вільні 7-га ліпеня 1812 г., да Берцье, адпаведна №№18910, 18914, 18916 і 18917.

⁸⁴ Fabry, op.cit., Т. 1, стар.343 – 349.

– Dundulis, *Napoléon et la Lituanie* en 1812, (Paris, 1940), стар.121 і наступныя; стар.275 і наступныя.

⁸⁵ Fabry, op.cit., Т. 1, стар.370 – 371.

– Генерал дэ Сэн-Жэнь па сваёй пачатковай называўся Лісьль дэ Фалькон, быў удастоены гонару прыбавіць прозвішча дэ Сэн-Жэнь да свайго ўласнага ў 1810 г. *Нарадзіўся ў Мантабане ў 1776 г., памёр у 1836 г. Ён камандаваў першай брыгадай дывізіі лёгкай кавалерыі пад камандаваннем генерала Араса Себасціяні ў Валькай Арміі.* (– Montauban, Archives du Tarn-et-Garonne, État-civil ancien, paroisse St-Jacques de Montauban, 1776; – *SIX, Dictionnaire... des généraux*, Paris, 1930), т. II, стар. 412 – 413. Пра Себасціяні глядзець: *SIX*, op. cit., с. 441 – 442).

¹³ Fabry, op. cit., T. 1, стар. 395 – 405, стар. 25.

¹⁴ A.N., Fonds Murat, 31 AP 28, d. 602¹. Мы ўдзячны сям’і герцагаў Мюратаў за дазвол карыстацца гэтым фондам.

– Агар (1771 – 1844 гг.) *нарадзіўся ў Меркуэсе, граф Мосбургскі, пазнаёміўся з Мюратам у каледжы Каора і служыў яму з 1801 года; ён стаў міністрам фінансаў Мюрата ў Неапалі. У лістах, якія Мюрат адрасуе Агару і называе графам Мосбургскім, тытулам, прысвечаным Напалеонам у 1813 годзе, сардэчнасць і павага пастаянна прысутнічаюць у перапісцы. Гэтыя лісты таксама паказваюць клопат Мюрата пра справы свайго каралеўства, нягледзячы на аддаленасць і працяглыя ваенныя дзеянні.*

– *Almanacco Reale (Неапаль) 1811 г.* стар. 153.

– *Cavalier et Roi, №9/ 1977, стар. 61 – 69. № 18/ 1986, стар. 43 – 58. L. Bulit, J.A.M. Aqar, Comte de Mosbourg, Ministre et neveu de Joachim Murat.*

– *E. Campardon, Liste des membres de la Noblesse impériale, (Парыж, 1889), стар. 6. Aqar de Mercuez de Mosbourg: Comte de l’Empire, 3-га лютага 1813 г.*

¹⁵ Archives Nationales, Fonds Murat, 31 AP 28, d. 602¹.

– Мы далі фотакопію гэтага ліста ў Дзяржаўны архіў Беларусі, вул. Крапоткіна, 55, Мінск. (Фонд 1812 года).

¹⁶ Трэба, верагодна, чытаць: Дзісна /Дзісна – рака, якая выцякае з возера, якое носіць гэтую назву./ Fabry, op. cit., T. 1, стар. 218 – 219. Письмо Мюрата Напалеону (5 ліпеня) вестарам (поўнач) і стар. 259.

¹⁷ Умацаваны лагер рускіх, якія там канцэнтраваліся. Аляксандр і Вялікі Князь Канстанцін пакінулі Відзы 5-га ліпеня ў 8 гадзін раніцы. Мюрат размясціў там сваю стаўку 9-га ліпеня.

¹⁸ Подпіс і фраза ў пастскрыптым з’яўляюцца ўласнаручнымі Мюрата. Відзы сталі цэнтрам павета ў 1794 годзе, тут актыўна развіваўся гандль.

¹⁹ Fabry, op. cit., T. 1, стар. 424.

²⁰ Fabry, op. cit., T. 1, стар. 425 – 426.

²¹ Fabry, op. cit., T. 1, стар. 472.

– Дзюа знаходзілася на левым беразе Дзвіны, а Дрыса – на правым.

²² Fabry, op. cit., T. 1, стар. 445 – 473: размова нават ішла аб чацвёртым масце.

– *Correspondance de Napoléon, т. XXIV: лісты Напалеона да Берцье з Вільні, 13-га ліпеня 1812 г. (№18958); ліст Напалеона да Даву з Вільні, 14-га ліпеня 1812 г. (№18961).*

²³ Fabry, op. cit., T. 1, стар. 454.

²⁴ Fabry, op. cit., T. 1, стар. 466.

²⁵ Fabry, op. cit., T. 1, стар. 473 – 475.

²⁶ *Correspondance de Napoléon, т. XXIV: лісты Напалеона да Берцье з Вільні, 15-га ліпеня 1812 г. (№18963).*

²⁷ Fabry, op. cit., T. 1, стар. 500.

²⁸ Fabry, op. cit., T. 1, стар. 512.

²⁹ Fabry, op. cit., T. 1, стар. 506, 508, 509. T. V,

– A. Thiers, *Histoire du Consulat*, op. cit., T. IV, с. 107.

³⁰ Масква. Ваенна-гістарычны архіў. Фонд ВУА. Даклад Кульнева Вітгенштэйну ад 3/15 ліпеня 1812 г. у 10 гадзін раніцы, абмалеўваючы гэтую бітву і ўзяцце ў палон генерала дэ Сэн-Жэнь і капітана “Матэ” і дадзены ў каментарыі Аляксандра Панцялейкі, гісторыка Браслаўскага музея, якому мы ўдзячны, а таксама Наталлі Паркалавай за пераклад.

– Fabry, op. cit., T. 1, стар. 558. Ліст Берцье Мюрата, са Свянцян, 17-га ліпеня 1812 г. у 6 гадзін вечара: Імператар жадае ведаць праўду пра Друйскае сутыкненне і каб ад яго нічога не было скрыта.

– *Correspondance de Napoléon, т. XXIV, №19064, у лісце з Віцебска, адрасаванаму Марэ, міністру знешніх сувязей, ў Вільню ад 9-га жніўня 1812 г., Напалеон падкрэсліў, што генерал Кульнеў быў забіты ў бітве на рацэ Дрыса і што рускія вельмі шкадавалі аб яго гібелі.*

– Полацк, гістарычны музей. Кульнеў там прадстаўлены. Ён будзе забіты шасцю тыднямі пазней на рацэ Дрыса. Яго магіла знаходзіцца ў Сівошчына. Глядзець: *Marbot, Mémoires, (Парыж, 1891 г.), том III, стар. 96, 97. Мы ўдзячны Галіне Раманенкавай, гісторыку, за яе зборнік (візіт Ф. Бакура, 18-га ліпеня 1999 г.).*

³¹ Fabry, op. cit., T. 1, стар. 509, 514, 515.

³² Fabry, op. cit., T. 1, стар. XXVII і наступныя.

– A. Thiers, *Histoire du Consulat et de l’Empire, (Paris, 1856), T. XIV, стар. 16 – 21, 121 – 129).*

– *Clausewitz, La campagne de 1812 en Russie, (Paris, Chapelot, 1900), стар. 1 – 35. Пра Дрысскі ваенны лагер.*

³³ Fabry, op. cit., T. 1, стар. 427.

³⁴ *Correspondance de Napoléon, т. XXIV. Ліст Напалеона да Берцье з Вільні, 16-га ліпеня 1812 г. (№18965). Ліст ад Напалеона прынцу Яўгену з Вільні ад 16-га ліпеня 1812 г., дзе паведамляецца, што ён на наступны дзень будзе ў Глыбокім, і ўдакладняецца, што Мюрат быў у Бяльмонтах, каля Браслава (№18967).*

³⁵ Fabry, T. 1, стар. 546 – 547, 551.

³⁶ Fabry, T. 1, стар. 565 – 566.

³⁷ Fabry, op. cit., T. 1, стар. 568.

– Дзісна знаходзілася на левым беразе Дзвіны.

³⁸ Fabry, op. cit., T. 1, стар. 602 – 604.

– *Correspondance de Napoléon, т. XXIV. Ліст Напалеона да прынца Яўгена з Глыбокага, 19-га ліпеня 1812 г. (№18965): Я толькі што атрымаў свежыя навіны з Дрысы. Непрыяцель пакінуў свой умацаваны лагер, кінуўшы свае пабудовы – вынік дзесяцімесячнай працы. Ён зноў... адыходзіць з паспешнасцю па правабярэжжы ракі.*

– *Cdt. Camon, La guerre napoléonienne. – Précis des campagnes, (Paris, Chapelot, 1903), том II, а менавіта: стар. 15 і наступныя (Ваенныя дзеянні супраць Баграціёна і маневры супраць Дрысенскай арміі),*

³⁹ *Correspondance de Napoléon, т. XXIV. Ліст Напалеона да прынца Яўгена з Глыбокага, 21 ліпеня 1812 г. (№18992).*

⁴⁰ Archives Nationales, 31 AP 28, d. 602¹. Гэты ліст цалкам напісаны рукою Мюрата.

– J. Garrigoux, *Manhès, vice-roi des Calabres (Aurillac, 1999), стар. 97, аб англійскіх пасягальніцтвах у Калабрыі.*

⁴¹ Бяльмонт – Бяльмон – гэта была назва замка, што належыў тады графу Мануцы. Генерал Себасціяні яго выбраў, каб там размясціць

Мюрата, які разглядаў, што немагчыма было размясціць стаўку ў Опсе, а яшчэ менш усяго ў Браславе, яшчэ горшай вёсцы. Ён належыў графу Мануцы, франкафілу, які стаў супрэфектам Відзскай акругі і які выправіўся да Напалеона. Мюрат яго рэкамендаваў імператару, падкрэсліваючы яго ўплыў у краі (Fabry, op. cit., T. 1, стар. 631); – *Gén. comte Zaluski, Les chevaux-légers polonais de la garde (1812 – 1814).*

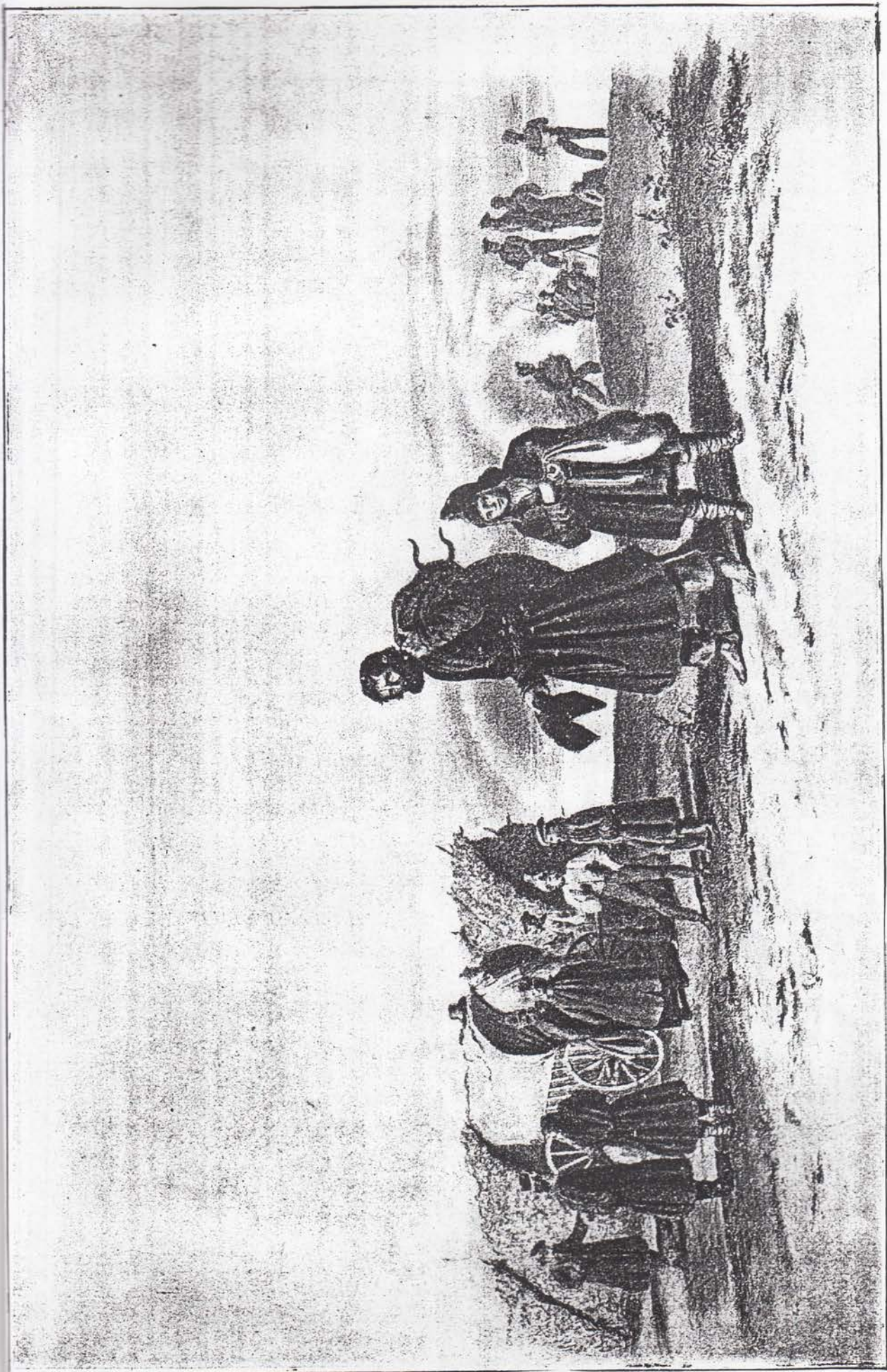
Souvenirs, Paris, Teissède, 1997, стар. 11 і наступныя пра замак у Бяльмонтах, дзе Мюрат спыніўся 13 ліпеня 1812 г. Акружаны лесам, замак узвышаўся над прыгожым возерам Дрывяты, якое працягнулася ўздоўж Браслава. Ён знік напачатку XX стагоддзя і нічога не засталося акрамя руінаў. Мы атрымалі звесткі са слоў Рамана Савіцкага, які жыве са сваёй сям’ёй у камунальным доме непадалёку ад гэтых руінаў, зараз у лесе. Яго дзядуля быў прыгонным у Бяльмонцкім замку. “Спатрэбілася стагоддзе пасля прыхода французў, каб скасаваць прыгон тут”, – гаворыць ён нам. (Наведанне Ф. Бакура 1-га мая 1999 года і 18 ліпеня 1999 года.) Назва Бяльмонты знікла: паселішча называецца ў нашы дні Ахрэмаўцы (па імені старадаўняй сям’і). Стаўшы ўласнасцю Мікалая Мануцы ў 1798 годзе, Бяльмонты перайшлі ў выніку заклочэння пшюбу яго адзінага сына з дачкой Броэль-Плятэр, ва ўладанне сям’і Плятэраў. Назва Бяльмонты працягвае існаваць у назве парка. У Браславе, у музеі гэтага горада, прадстаўлена некалькі выяў замка Бяльмонты і схема аперацый у раёне Качэргішак, а таксама паміж Браславам і Дружай напачатку ліпеня 1812 года. Мы дзякуем спадару Аляксандру Панцялейка за яго прыём у Браслаўскім музеі.

- ⁴² L. Bulit, op.cit. Мюрат даў Агару тытул графа Мосбургскага, тытул, зацверджаны джкрэтам Напалеона ад 3 лютага 1813 г.
 – E. Campardon, Liste des membres de la noblesse impériale, (Paris, 1889), стар.6: Агар, граф Імперыі.
- ⁴³ Цікава паглядзець на гэты разважанні Мюрата. З поўным захопам польскіх тэрыторый, анексаваных рускімі сорок гадоў раней, ён арганізаваў адміністрацыю. Палякі аб гэтым хадзілі перад Напалеонам. (Глядзець: F. Beaucour, La grand proekt polonais d'alliance avec Napoléon. Le rapport du Général Sokolnicki, du 10 février 1812 (Centre d'Études Napoléoniennes, 1999. №73.)
 – O. Dossios, Napoléon se souvient, (Paris, 1999), стар.42 і наступныя пра Польшчу.
- ⁴⁴ Генерал Поль Грэнье (1768 – 1827 гг.) камандаваў корпусам на поўдні Італіі.
- ⁴⁵ Fabry, op.cit., Т. 1, стар. 629 – 633; том II, стар. 6 – 8.
- ⁴⁶ A.N. Fonds Murat, 31, AP 19, №249 бис.
- Les Archives Murat. Inventaire ... (Paris, Archives Nationales, 1967), стар.57; Караффа, стар.57, 104 і 109.
- J. Vanel, Poésie et Musique sur la route des combats, dans Cavalier et Roi. D'octobre 1975, стар. 35 – 40.
- ⁴⁷ F. Beaucour, Onze lettres inédites de Murat à son fils Achille... dans Études Napoléoniennes, №31 – 34, 1994, стар. 89 – 95 і карта, стар.90.)
- ⁴⁸ Fabry, Campagne de Russie (1812 г.), op.cit., Т. II.
- Archives Nationales, AF 1645^A, стар.1 – 5.
- ⁴⁹ Études Napoléoniennes. №№31 – 34. (1994, Астроўна. Помнік бітве, стар.312.)
- ⁵⁰ I. Abramova. Napoléon et la Grande Armée à Vitebsk en 1812, dans Études Napoléoniennes, №№35 – 38, 1998, p.490 à 494.
- ⁵¹ Fabry, op.cit., Т. II, стар.137 – 149.
- Études Napoléoniennes. №№ 35 – 38, 1998, Салтанаўка, помнік бітве, стар.681 – 685.
- ⁵² A. Thiers, op.cit., том XIV, стар.146 – 147.
- Fabry, op.cit., Т. II, стар.285.
- І.Абрамава, вытрымкі, цытаты, стар.492.
- ⁵³ F. Beaucour, Onze lettres inédites de Murat à son fils Achille... dans Études Napoléoniennes, №31 – 34, 1994, стар.84 і наступныя.
- ⁵⁴ Fabry, Campagne de Russie (1812 г.), Парыж, 1902, том III, стар.9 – 411.
- ⁵⁵ Archives Nationales. Fonds Murat, 31 AP 28, справа 602¹. Гэты ліст цалкам напісаны ўласнаручна Мюратам.
- ⁵⁶ Гэта пляменніца – ці была яна Роза, Жана, Караліна Мюрат (1791 – 1846 гг.), выйшла замуж у Неапалі за Жозефа Акіна, герцага Казалійскага, прынца Караманіскага 26 лютага 1811 г.? (Cavalier et Roi, №30, 1999, с.10.)
- ⁵⁷ Пра бітвы 25, 26 і 27 ліпеня ў Астроўна глядзець: E.N., №31 – 34, 1994, стар.89 – 94 і зноскі 20 – 22.
- ⁵⁸ У бітве пад Вертынгенам 8 кастрычніка 1805 года Мюрат вызначыўся сваім націскам на аўстрыйцаў.
- ⁵⁹ B.N., М 21.126. Уводзіны адзначаны: Л.Г.Ф. Гудзі выдаваў Фабры.
- ⁶⁰ A.N. AF^{IV} 1643² (снежань 1812 г.): AF^{IV} 1651^A (студзень 1813 г.) Там знойдуць ці не асноўную частку лістоў Мюрата да Напалеона, надрукаваных у творы папярэднім, там адсутнічае важны ліст з Элбінга, ад 7 студзеня 1813 г. аб ваеннай сітуацыі па F.Reboul, Campagne de 1813 (Paris, 1910), том I, стар.431 і 432.
- ⁶¹ F.Reboul, Campagne de 1813 (Paris, 1910), том I, Камандаванне Мюрата – там складзены вопіс гэтых лістоў.)
- B.Dundulis, Napoléon et Lituanie en 1812, (Paris, 1940), глядзець: стар.253 і наступныя.)
- ⁶² F. et J.B. Beaucour, Lettres, décisions et actes de Napoléon à Pont-de-Briques, том III (у падрыхтоўцы); 12 фруктыдора XIII года. Кніга загадаў.
- ⁶³ A.N. Fonds Murat, 31 AP 28, справа 602¹, як папярэднія і наступныя; гэты ліст цалкам уласнаручна напісаны Мюратам.
- ⁶⁴ F.Reboul, op.cit., том I, стар.60 – 61.
- ⁶⁵ B.Dundulis, op.cit., стар.254 і наступныя.
- ⁶⁶ A.N., AF^{IV} 1650, месцаараміяшчэнне 440. Ліст Лорня Дыдэвілія Мюрату з Гумбіннема (Гусеў), 18 снежня 1812 г.
- ⁶⁷ F.Reboul, op.cit., том I, стар.467. (A.N. AF^{IV} 1651). Кароль Прускі адказаў яму з Шарлоттэнбурга 30 снежня, каб выразіць яму знакі сяброўства, якія кароль Неапалі да яго спытваў.
- ⁶⁸ A.N. AF^{IV} 1650. Гэты ліст надрукаваны ў Napoléon, Murat et le Roi de Prusse, стар.22 – 24.
- ⁶⁹ A.N., Fonds Murat. 31 AP 28, d.602¹. Уласнаручны адзін толькі подпіс Мюрата.
- ⁷⁰ З гэтай датай звязаны толькі рэйд, падпрыняты Макдональддам. Макдональд зноў прайоўдзе Нёман у Тыльзіце 28 снежня, абагнаўшы армію Вітгенштэйна, які планавалі увайсці ў Тыльзіт перад ім. Ён пакіне Тыльзіт 30 снежня. Ён будзе ў Лаб'яу (Палеск) 1 і 2 студзеня і прыбудзе 3 студзеня ў Кёнігсберг (Калінінград), які ён пакіне 5 студзеня 1813 г. (Reboul, op.cit., том I.)
- ⁷¹ A.N., Fonds Murat. 31 AP 28, d.602¹. Гэты ліст цалкам напісаны рукой Мюрата.
- ⁷² A.N., Fonds Murat. 31 AP 28, d.602¹. Дакумент не падпісаны.
- ⁷³ Fouché, Mémoires, (Paris, 1957), стар.246 – 247. Мюрат хацеў скінуць ярмо Напалеона, які бачыў у ім толькі васала, што выконваў яго загады.
- ⁷⁴ Гэты прускі генерал 30 снежня ў Таурагене падпісаў пераход на бок непрыяцеля, на літасць рускіх і пакінуў 10-ы корпус. Макдональд напісаў Мюрату 30 снежня з Тыльзіта (Савецк).
- Études Napoléoniennes, №29/ 1993, стар.732 і 733. Помнік прускай здрадзе ў Таураге (Таураген).
- ⁷⁵ Prince Eugène, Mémoires, (Paris, 1859), том VIII, стар.132 і наступныя.
- ⁷⁶ Глядзець у Études Napoléoniennes, №39/2000: Notre Voyage sur les grands sites; ... Koenigsbrq. Pillau..., с.998 і наступныя.
- ⁷⁷ F.Reboul, op.cit., том I, стар.394 і наступныя.

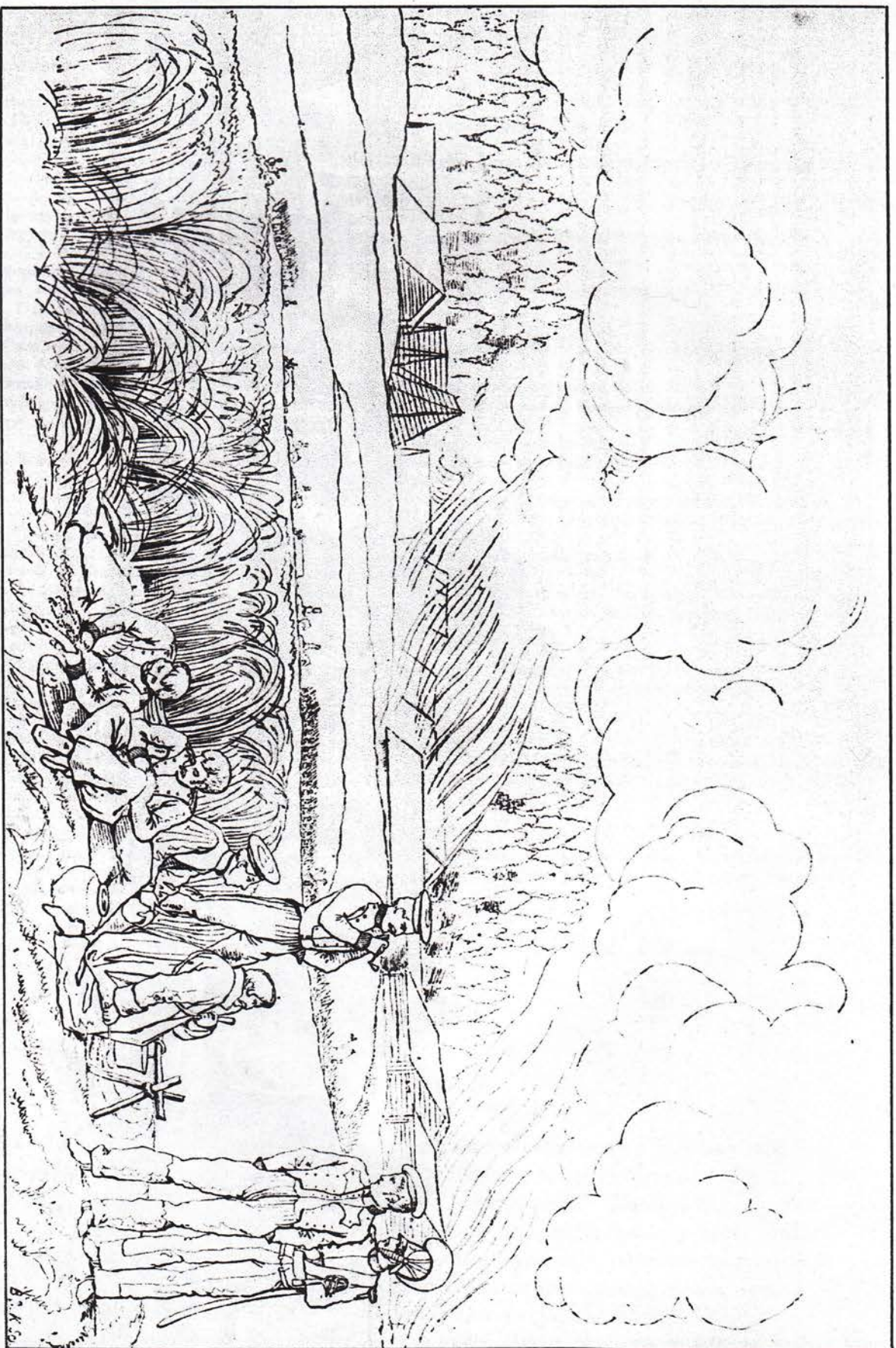
* * *

Гісторык і крэзнаўца з г.Даўгаўпілса Мікола Паўловіч у адным з прыватных збораў выявіў рэдкую для нашых бібліятэк кнігу Фабэра дзю Фора "Напалеон у рускай кампаніі 1812 года" (G.de Faber du Faur "Napoléons feldzug in Russland 1812 r. Liepziqe."). Шыкоўнае па ўзроўню паліграфіі выданне ўтрымлівае 52 ілюстрацыі, выкананыя маёрам фон Каўслерам (Kaussler), удзельнікам пахода ў складзе корпуса маршала М.Нэя. Кожная ілюстрацыя ўтрымлівае тлумачальны тэкст. Тры сюжэты кнігі звязаны з Браслаўшчынай і сучаснай Мёршчынай. Малюнкі маёра фон Каўслера з'яўляюцца каштоўнейшым сведчаннем даўняй вайны і ніколі не ўжываліся ў гістарычных працах.

Пераклад тэкстаў зроблены Дзмітрыем Казюлем. Менск.

Малюнак 1. Бівак пры [Raskimosi] ля Браслаўскага возера. 18 ліпеня 1812 г.

Малюнок 2. Паблізу гасцінца з Браслава ў Дзіснчу. 21 ліпеня 1812 г.

Малюнак 3. Бівак пад Дзісной. 23 ліпеня 1812 г.

Ілюстрацыі да гісторыі вайны 1812 года на тэрыторыі Браслаўскага павета.

Малюнак 1. Бівак пры [Raskimosi] ля Браслаўскага возера. 18 ліпеня 1812 г.*

15 ліпеня мы пакінулі бівак каля м.Дрысвяты і ўвечары прыбылі да Браслаўскага возера**. На беразе возера пры [Raskimosi] мы разбілі лагер. Тут мы заставаліся да 19 ліпеня з-за крываўкі, якая была выклікана цяжкасцямі пераходаў, але ўпершую чаргу нездаровым кліматам.*** Хвароба моцна папатрапала і апусціла нас. Смяротныя зыходы былі настолькі імклівымі, што людзі паміралі падчас пераходаў ці на адпачынку без папярэдніх небяспечных сімптомаў. Нават у нашай штаб-кватэры крываўка нанесла вялікія страты. Яна не абмінула нашага высокага начальніка. Прычым стан начальніка быў настолькі цяжкім, што давялося яго даставіць у Вільню, дзе ён месяц правёў у шпіталі.

* Raskimosi – урочышча Рацкі Мост непадалёку ад в.Майшулі на паўночна-ўсходнім беразе возера Дрывяты.

** Браслаўскае возера – другая назва возера Дрывяты.

*** Аб прыпынку корпуса М.Нэя на беразе воз.Дрывяты вядома і з іншых крыніц. Напрыклад: Памятная книжка Ковенскай губерні на 1909 г.

Малюнак 2. Паблізу гасцінца з Браслава ў Дзісну. 21 ліпеня 1812 г.

Паведамленне аб тым, што Барклай дэ Толі пакінуў умацаваную пазіцыю каля Дрысы і рухаецца да Віцебска, перарвала з 19 ліпеня наш адпачынак пры [Raskimosi] на беразе Браслаўскага возера. Па загаду імператара армейскі корпус выйшаў на марш, каб увайсці ў Віцебск раней Барклая ці ў крайнім выпадку прымусіць яго да рашчэўчай бітвы. Марш быў надзвычай цяжкім. Ён праходзіў па дарогах, пракладзеных па драўляных насцілах сярод балот і разбітых бясконнымі калонамі войскаў. Паміж падраззяленнямі розных радоў войскаў ішла барацьба, яны безупынна абганялі адзін аднаго, перакрывалі шляхі і не стрымліваліся нават ваеннай паліцыяй. У такіх умовах зусім знясіленыя, мы зрабілі 21 ліпеня бівак справа ад гасцінца, які вёў да Дзісны, непадалёку ад палаючай вёскі.

Малюнак 3. Бівак пад Дзісной. 23 ліпеня 1812 г.

22 ліпеня III-ці армейскі корпус згарнуў бівак перад Дзісной і пакінуў яго. Але пазней брыгада пяхоты і наша батарэя вярнуліся ў бівак, каб аказацца часцей II-га армейскага корпуса і разам з ім раніцай 23 ліпеня рушыць у Полацк. Бівак аказаўся ўжо не прыдатны для жыцця, бо жыхары суседніх вёсак прыбылі на лодках і старанна абшукалі месца стаянкі. Яны забралі ўсё, што заставалася пасля нашага адыхода, у асноўным гэта рэчы, сабраныя для бівака ў суседніх вёсках (драўніна, посуд і г.д.)

Было цікава, што вопратка тубыльцаў да апошніх дробязей нагадвала вопратку на адлюстраваннях, выкананых амаль 1800 гадоў таму на траянскіх і антанійскіх калонах. Не толькі адзенне, але і ўзровень культуры, лад жыцця адпавядалі таму часу. Галоўная прычына гэтага ў тым, што мясцовыя жыхары мелі вельмі абмежаваныя кантакты з захадам. Мы былі ім настолькі чужымі, што здавалася – нас аддзяляюць не толькі сотні міль, але і стагоддзі.

Увечары з'явіліся доўгачаканыя галоўныя калоны II-га армейскага корпуса і мы нарэшце рушылі, каб нагнаць III-ці корпус ля Полацка.

* * *

Даследчыца Алена Глагоўская з Гданьска (Польшча) займаецца гісторыяй беларускага нацыянальнага руху ў міжваенны перыяд (20 – 30-я гады) і яго дзеячамі. А.Глагоўская не здолела прыехаць на канферэнцыю, а даслала шэраг матэрыялаў пра Міколу Дварэцкага, нараджэнца Іказні, які актыўна праводзіў беларускую дзейнасць сярод жыхароў Браслаўшчыны, пісаў вершы.

Рэдакцыя выбрала для публікацыі нарыс, прысвечаны М.Дварэцкаму, які Алена Глагоўская падрыхтавала для Гданьскага літаратурнага часопіса "Autograf". Пераклад з польскай мовы. Друкуецца з невялікімі скарачэннямі.

“Схавалася душа паэта” – слова аб Міколе Дварэцкім.

...Мала хто на Узбярэжжы ведаў аб беларускай паэтычнай творчасці Міколы Дварэцкага, бо свае вершы на беларускай мове ён падпісваў псеўданімам Мікола Базылюк. Іх ён публікаваў у беластоцкай беларускай газеце “Ніва” з 1956 г. (з часу заснавання гэтай газеты). М.Дварэцкі не браў удзелу ў жыцці Гданьскага аддзялення Беларускага грамадска-культурнага таварыства, якое дзейнічала на Узбярэжжы з 1967 г. Ён ніколі не наведваў сядзібы БГКТ, размешчанай у Гданьску па вул. Доўгі Торг 8 – 10. Тым не менш, Дварэцкі з большага арыентаваўся ў мерапрыемствах аддзелу па публікацыях у “Ніве”, якую захоўваў з першага нумара.

На Узбярэжжы паэт пражыў больш за 40 гадоў, тут і памёр 15 жніўня 1988 г. (дакладней – у Руміі, пахаваны ж у Лямборку). Толькі ў 1986 г. праз “Ніву” ён навязаў кантакт з Ганнай Іванюк, дзеячкай Гданьскага аддзялення БГКТ. М.Дварэцкі настолькі даверыўся Ганне, што пакінуў ёй спыткі сваіх вершаў. Засталіся таксама яго лісты, поўныя неспакою з-за таго, што ўсё на свеце мінае. У лістах не датыкаўся тэмы аб сваёй даваеннай дзейнасці ў беларускім руху. У адным з лістоў, напісаных па-беларуску, па просьбе Г.Іванюк вельмі лаканічна апісаў сваё жыццё ў Беларусі: *“...Працаваў фізічна і вучыўся завочна. Пры савецкай уладзе быў дырэктарам няпоўнай сярэдняй школы. Паследваў за палітычную працу сярод беларусаў таксама ў час санацыі, сядзеў у вязніцы ажно два разы. Вучыўся ў царкоўна-прыходскай школе. Навучанне было па-расейску і першым вершы пісаў па-расейску. Потым пачаў пісаць на матчынай мове. Друкаваўся ў Вільні. Належаў да арганізацыі Беларускага Інстытуту Гаспадаркі і Культуры...”* (Ліст ад 14 студзеня 1987 г.) Вясной 1987 г. у Гданьскім беларускім клубе павінен быў адбыцца вечар Міколы Дварэцкага. Напэўна, стан здароўя паэта не дазволіў правесці гэты вечар. Планавалася сустрэча з ім і восенню 1988 г., але Мікола Дварэцкі не дажыў да спаткання. З сабой у магілу ён забраў не адну таямніцу. Сваім дзецім ён нічога не распавядаў пра сваё беларускае мінулае, а на Узбярэжжы апынуўся, уцякаючы ад спецпадраздылення Чырвонай Арміі. Былі, праўда, асобы, якія маглі што-небудзь паведаміць пра М.Дварэцкага – гэта яго даваенныя прыяцелі, таксама знайшоўшыся прытулак у Польшчы: Мар’ян Пецюкевіч з Торуня, Юзаф Александровіч з Інавроцлава і Яўген Аніска з Аўгустова (каля Бельска-Падляскага). Аднак іх таксама ўжо няма сярод жывых. Найбольш блізкім чалавекам для Міколы быў яго брат Юзаф, які жыў у Калабжэгу. Юзафу вядома шмат эпізодаў з жыцця брата, пра якія той больш нікому не распавядаў. Мікола Дварэцкі вельмі баяўся выкрыцця яго беларускай дзейнасці ў міжваенны і ваенны перыяды, бо існавала пагроза арышту і дэпартацыі ў СССР. Да таго ж ён хацеў забяспечыць спакойнае жыццё сваім дзецім. Вось чаму Дварэцкі пасяліўся ў вясковай мясцовасці, спачатку ў Лашцы, а пазней у Штутаве, каб быць далей ад горада і палітыкі, жыць спакойным жыццём пчаляра. Але з тутэйшага Радзіме, якая толькі ў 1991 г. стала незалежнай, у сэрцы нараджаліся вершы. У лістах да брата Юзафа, напісаных па-беларуску, гэта туга, самота выяўлялася таксама выразна і глыбока: *“...Цяжка жыць сярод чужых і невядомых людзей. Са сваімі таксама як з чужынцамі. Ці магу пачытаць ім свае вершы, напісаныя на матчынай мове? Ці варта ўвогуле ўсё распавядаць аб сабе?... (01.10.1987 г.)”*. *“...Мы абодва выхаваны вайной з бацькавай старонкі. Цяжка тут жыць. Зафраз жыў у Галінкі, якая такая добрая і мілая, але не магу паразмаўляць як з табой. Тое самае і з Юркам. Што ж было рабіць? Не існавала іншага выйсця. Добра наогул, што ўсё так скончылася. Але зафраз, пад канец жыцця, так хочацца пабыць хаця б пафу хвілін там, дзе нарадзіўся і гадаваўся. Але гэта немагчыма. Застаецца толькі туга, туга...” (15.02.1988 г.)*. *“...Ты адзіны чалавек, якому магу напісаць пафу слоў на матчынай мове. Гляджу на бібліятэку. Столькі кніжак. А што будзе чытаць пасля майей смерці? Былі прычыны, што яны сыны, яны дачка не пайшлі шляхамі бацькоў. Не было іншага выйсця. Праўда горкая і балючая. Зафраз, калі сам застаўся ў чатырох сценах, яшчэ болей усё перажываю...”* (Ліст без даты, верагодней за ўсё, напісаны перад смерцю).

Кім жа быў М.Дварэцкі перад тым, як пасяліўся на Узбярэжжы? Яго прозвішча часта з’яўлялася ў беларускай прэсе міжваеннага часу, якая выдавалася ў Польшчы.

Нарадзіўся 6 верасня 1903 г. у мястэчку Іказнь Браслаўскага павета (на поўначы сучаснай Беларусі) у праваслаўнай сялянскай сям’і Васіля і Марыяны Дварэцкіх. Быў самым малодшым з 9-ці дзяцей. Меў 7 братоў (Юзафа, Аўгустына, Уладзіслава, Аляксандра, Яна, Пятра і Паўла) і сястру Надзею. Жылі надзвычай бедна. Айцец займаўся рыбалоўствам, балазе іх хата стаяла ўсяго 50 м ад возера. На працягу года хадзілі басаноў, а голад супакойвалі сушонай рыбай, якая заўсёды была ў хаце. Дзеці з маленства вучыліся рыбнай лоўлі. Браслаўшчына з’яўляецца беларускай краінай азёраў, якая нагадвае Мазуры. Па рыбу выпраўляліся ажно на Аўгустоўскія азёры. Юзаф Дварэцкі ажаніўся яшчэ перад першай сусветнай вайной і жыў у Рызе. У Іказнь вярнуўся пасля вайны і быў войтам у Перабродзі. Падтрымліваў беларускі рух у наваколлі і працаваў на яго карысць, з гэтай прычыны быў у 1926 г. пазбаўлены пасады войта і вымушаны быў заняцца рыбалоўствам. Брат Мікола дапамагаў яму. Ян і Пётр апынуліся ў СССР, дзе былі служачымі. За тое, што пісалі лісты да родных у тагачасную Польшчу, расстраляны – адзін у Ленінградзе, другі на Украіне. Аўгустын настаўнічаў у Дзвінску. Павел працаваў у Іказні ў бюро адміністрацыйных і судовых спраў, касе Стэфчыка і кіраваў пажарнай аховай, якую сам і заснаваў. Уладзіслаў і Аляксандр займаліся сельскай гаспадаркай. Надзея жыла ў Архангельску і змагла наведваць родных у Іказні толькі ў 1940 г. пасля далучэння ўсходніх крэсаў да СССР. Мікола закончыў расійскую царкоўна-прыходскую школу, потым вучыўся на шаўца ў Антона Развадоўскага з недалёкай вёскі Свідэршчына. Пасля года навучання вярнуўся ў Іказнь і адкрыў шавецкую майстэрню. У гэты час Іказнь апынулася ў межах польскай дзяржавы. М.Дварэцкі ўключыўся ў беларускую дзейнасць – як раз ішла кампанія па выбарах у парламент. Быў 1922 г. Беларусы перажывалі расчараванне вынікамі Рыжскай мірнай дамовы і беларускія землі аказаліся падзеленымі паміж Польшчай і Савецкай Расіяй. Утварыўся Беларускі выбарчы камітэт. Вылучылі сваіх кандыдатаў у паслы і сенатары. У 1939 г. М.Дварэцкі ўспамінаў: *“...За некалькі месяцаў да галасавання мяне выклікаў адзін са старэйшых свядомых беларусаў і распавёў пра беларускі ліст і пра постаць ксяндза Адама Станкевіча. Перад выбарамі ўсе: і каталікі, і праваслаўныя ведалі ксяндза Станкевіча, усе адзінагалосна сцвярджалі: на якім лісце лісце будзе Станкевіч,*

за такі ліст і будзем галасаваць...” М.Дварэцкі стаў дзеячом Беларускай Хрысціянскай Дэмакратыі (БХД), уздэльнічаў у яе з’ездах, прадстаўляў у арганізацыі праваслаўную фракцыю. Першыя вершы напісаў на рускай мове. У беларускай газеце “Вызваленне народа” у 1921 г. апублікаваў верш “На сход”, які падпісаў псеўданімам “Меньшы сын Базыля”. Пазней публікаваўся ў розных беларускіх перыядычных выданнях (напрыклад, у “Шлях Моладзі”) пад псеўданімам Мікола Базылюк. Занятак шаўца неўзабаве пакінуў, жыў з рыбалоўства, а потым з гандалю шавецкіх скур і саджанцаў пладоўных дрэў (меў галавальнік). У дні кірмашоў нязбавалася ў Браслаў, Друю, Ёды, Пагост і прадаваў свой тавар. Сабраў багатую беларускую бібліятэку, якую незадоўга канфіскавала паліцыя. Аднак Дварэцкі ўпарта яе аднаўляў. Займаўся прапагандай беларускіх выданняў, за што двойчы пабываў у Віленскай Лукішскай вязніцы. Між іншым знаходзіўся там вясной 1928 г. разам з іншымі беларускімі дзеячамі Булыгам і Краўчонкам. Былі вызвалены за залог, які заплаціў за іх пасол БХД Альбін Стэнювіч (“Беларускі дзень”, № 20, 30. 05.1928 г.). 25 лістапада 1928 г. уздэльнічаў у з’ездзе прадстаўнікоў Беларускай Хрысціянскай Дэмакратыі ў Вільні. Быў у ліку 103 дэлегатаў. Меў прамову як дэлегат Браслаўшчыны: “Гледзячы на тое, што Браслаўскі павет на гэтым з’ездзе прадстаўлены не вельмі шматлюдна, не трэба аднак меркаваць, што яго насельніцтва не цікавіцца з’ездам і ўвогуле беларускай справай. Нязважаючы на тое, што на кожным кроку сустракаюцца перашкоды, ідэалогія БХД папярэе пастаянна свой уплыў, бо гэта партыя не арыентуецца ні на захад, ні на ўсход, а апіраецца толькі на людзей і гэта, безумоўна, лепшы шлях. На Браслаўшчыне вялікім попытам карыстаецца беларуская прэса, а асабліва “Беларуская Крыніца”. Улады перашкаджаюць распаўсюджванню беларускай перыядыкі, часта па пошце не дастаўлялі выданні падпісчыкам...” (Сталь “З’езд прадстаўнікоў Беларускай Хрысціянскай Дэмакратыі”, “Беларуская Крыніца”, № 54, 30.XI.1928, с.1-2). На гэтым з’ездзе М.Дварэцкі ўвайшоў у склад ЦК БХД, быў намеснікам сакратара Янкі Пазыняка, тагачаснага рэдактара “Беларускай Крыніцы”. Старшынёй партыі, якая мела ўплыў на паўночным усходзе Польшчы, быў абраны лекар Гагалінскі, а яго намеснікам Якім Красоўскі з мясцовасці Харкі Пастаўскага павета. М.Дварэцкі і Я.Красоўскі прадстаўлялі праваслаўную фракцыю БХД. 27 лістапада 1928 г. яны прадставілі праваслаўнаму архіепіскапу віленскаму і літвінскаму мемарыял па справе ўвядзення беларускай мовы ў праваслаўных цэрквах Заходняй Беларусі (“Беларуская Крыніца”, № 54, 30.XI.1928 г., с.3). Абараняў землякоў, якіх праследвалі польскія ўлады і інфармаваў прэсу аб такіх выпадках: “Шаноўны Пан Рэдактар! Прашу надрукаваць ніжэй паддзены тэкст. З прычыны бандыцкага нападу на віцэстаршыню БХД Якіма Красоўскага, выказваю грамадзяніну Красоўскаму шчырыя спачуванні ў яго пакутах, а таксама зычэнні хутчэйшага выздараўлення. Маю надзею, што гэты бандыцкі напад атрымае шырокі розгалас сярод беларускіх мас, што дазволіць знайсці злачынцаў і належным чынам іх пакараць. Прашу прыняць словы шчырага сяброўства. М.Дварэцкі. Іказнь. 10.XII. (“Беларуская Крыніца”, 1930, № 32, с.4)”.

М.Дварэцкі ўзначальваў гурток Беларускага Інстытута Гаспадаркі і Культуры (БІГК) у Іказні. Гэта была грамадская арганізацыя, якая імкнулася папярэць беларускую культуру і асвету. Арганізавала прадстаўленні, лекцыі, беларускія бібліятэкі. Восенню 1932 г. у Іказнь прыслалі ксяндза В.Лобана, які з амбона стаў выступаць супраць беларускіх прадстаўленняў, забараняў браць у іх удзел беларусам-каталікам. Супраць яго пазіцыі выступілі М.Дварэцкі, М.Шпак і Ф.Васілёнак (“Беларуская Крыніца”, № 8, 10.XII.1933, с.4). Да 1939 г. М.Дварэцкі, не звважаючы на праследванні ўладаў, змагаўся за правы беларусаў на Браслаўшчыне.

У 1939 г. з нагоды 25-годдзя святарскай дзейнасці кс.Адама Станкевіча прысвяціў яму верш:

“Сяўцы другія сеюць нашу мову
І кажуць зпосна: “Музіць тут расці
Ня будзеш век ты неўрадлівай
Чарвяк не будзе век карэнь грызці...”

Надыход Чырвонай Арміі 17 верасня 1939 г. М.Дварэцкі вітаў з энтузіязмам, як і большасць беларусаў, маючых надзею на рэалізацыю правоў нацыянальнага культурнага развіцця. У 1940 г. паэт пісаў у вершы “Браслаўшчына сёння”:

“Шумяць Браслаўшчыны азёры,
Лясы гамоняць весялей.
Глядзячы шчаслівымі прасторы
І лічаць радасць новых дней.

Яна прыйшла да нас з Усходу
Пад звон матораў баявых,
Яе чакалі мы штогоду,
Бо ў сэрцах крыўды бунт не ціх.

(...)

Шумі, шумі, наш бор свабодны,
З акордам разспяваных хваль.
Жыві і красуйся, кут наш родны,
Цябе больш не скуюць у сталь”.

М.Дварэцкі арганізаваў беларускую школу ў Заборных Гумнах каля Браслава і быў яе дырэктарам, пакуль не прыслалі настаўнікаў з усходу і не замянілі мову на расейскую. Расчараваны савецкай уладай і “чырвоным імперыялізмам”, паэт заняўся садаводствам і пчаларствам.

Калі ў чэрвені 1941 г. пачалася савецка-нямецкая вайна, у Іказні паўстала самазваная польская паліцыя, якая арыштавала М.Дварэцкага як камуніста. У адну з начэй яго павялі на растрэл. Паліцэйскі Ян Баўтрукевіч (пасля вайны

жыў у Грудзендзу), пастукаў у акенца хаты Дварэцкіх і гэткім чынам выратаваў Міколу ад самасуду. Калі прыйшлі немцы, нехта данёс у гестапа, што М.Дварэцкі з'яўляецца камуністам. Улады арыштавалі яго і змясцілі ў браслаўскую вязніцу. Дзякуючы старосце Кавальскаму Дварэцкага неўзабаве вызвалілі. Пасля гэтага Дварэцкі стаў войтам у Мёрах. Там пры нямецкай адміністрацыі перакладчыцай працавала Вера Шук з Драгун, выпускніца філалагічнага аддзялення Універсітэта Стэфана Баторыя ў Вільні. У хуткім часе яна пакарыла сэрца М.Дварэцкага.

У беларускую дзейнасць часоў акупацыі ўключыліся браты Міколы: Павел быў войтам у Браславе, Юзаф – у Перабродзі, Аўгустын – школьным інспектарам у Браславе. Усіх, апроча Міколы, чакаў аднолькавы лёс: пасля вайны іх арыштавалі ўлады і выслалі ў Сібір. Мікола з немцамі ўцёк на захад перад надыходам савецкіх войскаў. Так ён трапіў у Памор'е. У 1945 г. знаходзіўся ў Шчацінку, аб чым сведчыць дата і мясцовасць пад вершам, прысвечаным Вользе Шук, сястры Веры. Існуе шмат загадак у гэтым перыядзе жыцця М.Дварэцкага. Напэўна, разгадаць іх не дадзена. Ці былі падставай выезду з Беларусі ўцёкі яго каханай Веры? Што рабіў у Памор'і, дзе знайшоў сваю каханую, якую раней пры невядомых абставінах згубіў? У аўтабіяграфічнай паэме “З майго жыцця”, напісанай у 1960 г., М.Дварэцкі ўспамінае аб працы ў гаспадары. А ў вершы “Шлях да вольнасці”, напісаным у 1955 г. і прысвечаным сябру Мар'яну Пецюкевічу, расказвае аб спробах схавацца ад “ворага”, якім з'яўлялася спецпадраздзяленне Чырвонай Арміі. Гэтае падраздзяленне затрымала яго “старога дзядка” (меў доўгую бараду) і на допытах высвятляла, якім чынам ён апынуўся ў Памор'і. М.Дварэцкі “дапрацаваў” сваю біяграфію, згодна якой ён нарадзіўся ў Выбаргу і быў вывезены немцамі на працу. Усведамляў, што войтаўства пры акупацыйным рэжыме пагражала ці развітанням з жыццём, ці доўгай няволяй. Каб пазбегнуць вывазу да “блізкіх” у Выбарг, уцёк у чаротавыя зараслі ў вусці Віслы. Тры месяцы жыў пад лодкай, харчуючыся рыбай ды бульбай, якую падбіраў на навакольных палетках. Калі ўдарылі кастрычніцкія халады і апанавалі праліўныя дажджы, рызыкнуў з'явіцца сярод людзей. Прыпісаўся ў Штутгаве. У 1948 г. адшукаў Веру Шук і пасяліўся ў ёй у Лашцы каля Штутава. У 1949 г. нарадзілася дачка Галіна, а ў 1952 г. сын Юры. М.Дварэцкі працаваў трохі дарожным майстрам у Штутгаве, займаўся рыбалоўствам і пчалаярствам. Калі ў 1956 г. у Белаастоку пачаў выходзіць беларускі тыднёвік “Ніва”, М.Дварэцкі стаў яго падпісчыкам. Дасылаў у газету свае вершы, якія з'яўляліся на старонках “Нівы” пад псеўданімам Мікола Базылюк. Належыў да кола беларускай літаратурнай групы “Белавежа”. У першым зборніку беларускай паэзіі “Рунь”, надрукаваным у Польшчы пасля вайны (1959 г.), апублікаваны 4 вершы паэта: “Рунь”, “Як лісьце свае дні аджывае”, “Ноччу”, “Зіма”. Верш “Рунь” даў назву ўсяму зборніку. Шмат беларускіх вершаў Дварэцкага знаходзяцца ў рукапісах.

У паэтычнай спадчыне Дварэцкага дамінуюць лірычныя вершы, прасякнутыя глыбокім пачуццём любові да каханай, тугі аб страчанай Айчыне (“Сум па Радзіме”):

*У старонцы чужой мне так цяжка тут жыць,
Бо край свой радзімы ніяк не забыць.
Там родныя сцежкі і роднае поле.
Усё я пакінуў. Ах, доля, ты, доля!*

(...)

*Вайна мяне вырвала з роднага краю
І толькі ў думках там часта бываю.
Сяброў і ўсіх родных мне ўжо не спаткаць.
У старонцы чужой жыццё трэба канчаць.
А ўсё ж мне так хочацца ведаць усё,
Чым блізкіх маіх абдарыла жыццё.”*

(Снежань 1985 г.)

* * *